

ISSN:2146-5975

DÜZCE ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

DERGİSİ

Yıl: 2018

Cilt:8

Sayı:1

DÜZCE ÜNİVERSİTESİ**SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ**

Journal of Düzce University Institute of Social Sciences

Sahibi/Owner**D.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Adına**

Enstitü Müdürü Doç. Dr. Ali ERTUĞRUL

Editörler/Editors

Prof. Dr. Nigar Demircan ÇAKAR

Doç. Dr. Ali ERTUĞRUL

Yardımcı Editörler/Assistant Editors

Dr. Öğr. Üyesi Faruk Kerem ŞENTÜRK

Mizanpaj Editörü

Arş. Gör. Gülizar ÖZÇELİK

Alan Editörleri

Doç. Dr. Süleyman GÖKSOY (Eğitim Bilimleri)

Doç. Dr. Ali ERTUĞRUL (Tarih)

Doç. Dr. Recai ÖZCAN (Edebiyat)

Dr. Öğr. Üyesi Faruk Kerem ŞENTÜRK (İşletme)

Bilim Kurulu/Scientific Committee

Prof. Dr. Abdullah Yılmaz	Anadolu Üniversitesi/Açıköğretim
Prof. Dr. Ahmet İncekara	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet Karadağ	İnönü Üniversitesi
Prof. Dr. Ali Şen	İnönü Üniversitesi
Prof. Dr. Alper Ertürk	Düzce Üniversitesi
Prof. Dr. Atilla Yüksel	Adnan Menderes Üniversitesi
Prof. Dr. Aziz Kutlar	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Cem Saatçioğlu	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Gülsüm Akalın	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Habib Yıldız	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Hakan Erkuş	İnönü Üniversitesi
Prof. Dr. Hamza Ateş	İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Prof. Dr. Hamit Saruhan	Düzce Üniversitesi
Prof. Dr. Hüseyin Karakayalı	Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. İbrahim Bakırtaş	Aksaray Üniversitesi
Prof. Dr. İlhan Genç	Düzce Üniversitesi
Prof. Dr. İsmail Hakkı Eraslan	Düzce Üniversitesi
Prof. Dr. İzzet Kılınç	Düzce Üniversitesi
Prof. Dr. Kahraman Çatı	Düzce Üniversitesi

Prof. Dr. Kaoru Yamaguchi	Doshisha University-Japan
Prof. Dr. Kazım Yoldaş	Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. Mahmut Kartal	Cumhuriyet Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Selami Yıldız	Düzce Üniversitesi
Prof. Dr. Metin Akkuş	Düzce Üniversitesi
Prof. Dr. Muhsin Halis	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa Aykaç	Kırklareli Üniversitesi
Prof. Dr. Nadir Eroğlu	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Hatice Neşe Erim	İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Prof. Dr. Nigar Demircan Çakar	Düzce Üniversitesi
Prof. Dr. Orhan Batman	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Orhan Akınoğlu	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Recep Kök	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Remzi Altunışık	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Said Kınır	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Salih Durer	Yıldız Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Seyfettin Erdoğan	İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Prof. Dr. Süleyman Çaldak	İnönü Üniversitesi
Prof. Dr. Turan Öndeş	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Uğur Selçuk Akalın	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Yusuf Tuna	İstanbul Ticaret Üniversitesi
Prof. Dr. Yakup Bulut	Mustafa Kemal Üniversitesi
Doç. Dr. Abdullah Adıgüzel	Düzce Üniversitesi
Doç. Dr. Abdulvahap Baydaş	Bingöl Üniversitesi
Doç. Dr. Abdurrahman İlğan	Düzce Üniversitesi
Doç. Dr. Ali Ertuğrul	Düzce Üniversitesi
Doç. Dr. Bekir Zakir Çoban	Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Burhan Kılıç	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Doç. Dr. Burhanettin Zengin	Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr. Bülent Bakar	Marmara Üniversitesi
Doç. Dr. Cahit Aydemir	Düzce Üniversitesi
Doç. Dr. Engin Aslanargun	Düzce Üniversitesi
Doç. Dr. Enver Bozdemir	Düzce Üniversitesi
Doç. Dr. Gökhan Arı	Düzce Üniversitesi
Doç. Dr. Hakan Kahyaoğlu	Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Hasan Kağan Keskin	Düzce Üniversitesi
Doç. Dr. Kamil Unur	Mersin Üniversitesi
Doç. Dr. Lütfi Atay	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet Akif Öncü	Düzce Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet Emin Uludağ	Düzce Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet Nurullah Kurutkan	Düzce Üniversitesi
Doç. Dr. Muammer Mesci	Düzce Üniversitesi
Doç. Dr. Mustafa Cahid Üngan	Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr. Murat Genç	Düzce Üniversitesi

Doç. Dr. Murat Taşdan	Kafkas Üniversitesi
Doç. Dr. Nanuli Katcharava	Düzce Üniversitesi
Doç. Dr. Ramazan Yanık	Atatürk Üniversitesi
Doç. Dr. Recai Özcan	Düzce Üniversitesi
Doç. Dr. Oğuz Türkay	Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr. Öznur Bozkurt	Düzce Üniversitesi
Doç. Dr. Selami Özcan	Yalova Üniversitesi
Doç. Dr. Süleyman Göksoy	Düzce Üniversitesi
Doç. Dr. Zafer Akbaş	Düzce Üniversitesi
Doç. Dr. Aylin Koç	Marmara Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Abdülhamit Eş	Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Alaettin İmamoğlu	Düzce Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ali Akaytay	Düzce Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Arif Güngör	Düzce Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Atıf Akgün	Ege Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ayhan Nuri Yılmaz	Düzce Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Cafer Erhan Bozdağ	İstanbul Teknik Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Emel İftar	Düzce Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Fahriye Hayırsever	Düzce Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Fatih Aydın	Düzce Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Fatih Özçelik	Düzce Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Fehmi Altın	Düzce Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Filiz Evran Acar	Düzce Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Furat Akdemir	Düzce Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi. Gökmen Kılıçoğlu	Düzce Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Halil Coşkun Çelik	Siirt Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Harun Çağlayan	Kırıkkale Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Harun Şahin	Bingöl Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi İbrahim Akkaş	Erzincan Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi İbrahim Sona	Yıldız Teknik Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi İstemi Çömlekçi	Düzce Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Levent Gelibolu	Kafkas Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Aytekin	Gaziantep Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Metin Kılıç	Düzce Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Murat Akın	Bülent Ecevit Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Murat Bayat	Düzce Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Murat Yüksel	Ordu Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mümin Topçu	Düzce Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Oğuz Kara	Düzce Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Özlem Balaban	Sakarya Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Pınar Pınarcık	Düzce Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ramazan Arslan	Bartın Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Semra Aktaş Polat	İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Seyda Faikoğlu	Düzce Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Süleyman Ağraş	Düzce Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Süleyman Şahin	Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Şule Ay	Düzce Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Yunus Emre Taşgit	Düzce Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Yusuf Öcel	Düzce Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Çetin Yılmaz	Düzce Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Dilek Herkmen	Düzce Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Yavuz Cankara	Bilecik Üniversitesi

BU SAYININ HAKEM LİSTESİ

Prof. Dr. Alper ERTÜRK
 Prof. Dr. Ersin ÖZARSLAN
 Prof. Dr. Şenay SEZGİN NARTGÜN
 Doç. Dr. Enver BOZDEMİR
 Doç. Dr. Öznur BOZKURT
 Doç. Dr. Seyfettin ASLAN
 Doç. Dr. Zafer AKBAŞ
 Dr. Öğr. Üyesi Aslıhan KUYUMCU VARDAR
 Dr. Öğr. Üyesi Ayhan Nuri YILMAZ
 Dr. Öğr. Üyesi Caner GÜÇLÜ
 Dr. Öğr. Üyesi Fatih AYDIN
 Dr. Öğr. Üyesi Fatih ÖZÇELİK
 Dr. Öğr. Üyesi Gökmen KILIÇOĞLU
 Dr. Öğr. Üyesi Hakan Murat ARSLAN
 Dr. Öğr. Üyesi İsmail YAŞAYANLAR
 Dr. Öğr. Üyesi Mehmet TÖZLUYURT
 Dr. Öğr. Üyesi Oğuz KARA
 Dr. Öğr. Üyesi Ömer LİMANLI
 Dr. Öğr. Üyesi Sedat ÇELİK
 Dr. Öğr. Üyesi Süleyman AĞRAŞ
 Dr. Öğr. Üyesi Şahin ÇAYLI
 Dr. Öğr. Üyesi Şerif CANBAY
 Dr. Öğr. Üyesi Yahya AYDIN
 Dr. Öğr. Üyesi Yunus Emre TAŞGİT
 Öğr. Gör. Dr. Serkan YÜCEL

Yazışma Adresi

Düzce Üniversitesi
 Sosyal Bilimler Enstitüsü
 81620 Konuralp Yerleşkesi
 Düzce/TÜRKİYE
 Tel: (0380) 542 14 37
 Fax: (0380) 542 14 38

Corresponding Address

Duzce University
 Institute of Social Sciences
 81620 Konuralp Campus
 Duzce/TURKEY
 Phone: (0380) 542 14 37
 Fax: (0380) 542 14 38

Dergi yılda iki sayı olarak elektronik ortamda yayımlanır (Electronic journal published twice a year as a number) <http://dergipark.gov.tr/dusbed> adresinden dergiye ilişkin bilgilere ve makale özetlerine ulaşılabilir ("to Authors" and "Abstracts" can be found at this address).

İÇİNDEKİLER**Öğr. Gör. Beratiye Meral AKDUMAN VURAL**

YAŞAMIN TEMELİ OLAN “SU” İÇİN BİYOPOLİTİKA.....1

Öğr. Gör. Dr. Dilek CANYURT

ESAD REJİMİ NEDEN YIKILMADI: TEMEL DİNAMİKLERİ VE STRATEJİLERİ.....19

Doç. Dr. Ebru AYKAN, Dr. Öğr. Üyesi Hanife AKGÜLÇALIŞANLARIN ÖRGÜTSEL DESTEK VE İŞGÖREN AVUKATLIĞI ALGILARININ
İŞTEN AYRILMA NİYETLERİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: KAYSERİ LOJİSTİK
SEKTÖRÜNDE BİR UYGULAMA.....34**Dr. Öğr. Üyesi Furat AKDEMİR**

KUR’AN BAĞLAMINDA PEYGAMBERLERİN SIFATLARI.....51

Prof. Dr. Mehmet DALKILIÇ2001 OHRİ ÇERÇEVE ANLAŞMASI SONRASI MAKEDONYA’DA SÜRDÜRÜLEBİLİR
ETNİK BARIŞ VE POLİTİK BÜTÜNLÜK SAĞLANMASI BAĞLAMINDA
TÜRKİYE’NİN ROLÜ.....85**Okan TURAMAN, Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Hüsrev ÇELİK**TÜRKİYE VE ABD’NİN ORTADOĞU DIŞ POLİTİKASI: IRAK VE SURİYE
ÖRNEKLERİ ÜZERİNDEN ÇATIŞAN VE ÖRTÜŞEN DEĞERLER İKİLEMİ.....116**Dr. Öğr. Üyesi Süleyman AĞRAŞ, Serdar BÜYÜKATEŞ**OTEL YÖNETİCİLERİNİN STRATEJİ GELİŞTİRME YAKLAŞIMLARI ÜZERİNE
NİTEL BİR ARAŞTIRMA.....139**Doç. Dr. Uğur KESKİN**

DEPREM TEMALİ KARİKATÜR KİTAPLARI ÜZERİNE BİR İNCELEME.....161

Doç. Dr. Süleyman GÖKSOY, İkbal YILMAZBİLİŞİM TEKNOLOJİLERİ ÖĞRETMENLERİ VE ÖĞRENCİLERİNİN ROBOTİK VE
KODLAMA DERSİNE İLİŞKİN GÖRÜŞLERİ.....178**Arş. Gör. Rabia EFEÖĞLU, Ceren PEHLİVAN**HOLLANDA HASTALIĞI: VENEZUELA, SUUDİ ARABİSTAN, RUSYA VE NİJERYA
ÜLKELERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA.....197

YAŞAMIN TEMELİ OLAN “SU” İÇİN BİYOPOLİTİKA

Öğr. Gör. Beratiye Meral AKDUMAN VURAL

Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Bolu, Türkiye

beratiyemeral.akduman@ibu.edu.tr

Özet

Sosyal ve ekonomik gelişmenin gıda-enerji-sağlık-çevre bağlamında tüm yönleri suya bağımlıdır. Bu faaliyetler, su miktarını ve kalitesini etkilediği için; su nasıl tahsis edilir, yönetilir ve kullanılır gibi sorunsallar gündeme gelmektedir. Nüfus artışına bağlı olarak; kaynaklar üzerinde yükselmekte olan talep baskısı, sulama için gerekli olan bölgesel su temini, enerji üretimi, endüstriyel kullanımlar ve evsel amaçlar çevre için tehdit oluşturmaktadır. Hızlanan ve genellikle öngörülemeyen değişiklikler, su için yeni belirsizlikler yaratmakta; yöneticileri, artan riskleri belirleme ve yeni fırsatlar yaratma konusunda çözüm arayışlarına itmektedir.

Su gerçekliğine risk ve belirsizlik çerçevesinden bakıldığında, küresel bir kaygıyla sürdürülebilir araç ve yaklaşımlar benimsenmeli; siyasi ve ticari liderlerim yanı sıra, su yöneticileri, su kullanıcıları ve sıradan vatandaşlar da bu sorunun farkında olarak çözüme dönük katılım mekanizmasına dahil olmalıdırlar. Su için öngörülen bu riskler gerçekleşmeden, herkes için sürdürülebilir uzun vadeli bir değişimin kurgulanması gerekmektedir.

Anahtar kelimeler: Su, Su Hakkı, Biyopolitika, Biyoetik

BIOPOLITICS FOR "WATER" THAT IS BASIS OF LIFE

Abstract

All aspects of social and economic development in food-energy-health-environment context are water dependent. Since these activities affect the quantity and quality of water; problems such as how water is allocated, managed and used are on the agenda. Depending on population growth; rising demand on resources, regional water supply for irrigation, energy production, industrial uses and domestic purposes poses a threat to the environment. Accelerating and often unpredictable changes create new uncertainties for water; administrators embark on a solutions quest to identify increasing risks and create new opportunities.

When we look at water reality in terms of risk and uncertainty, sustainable tools and approaches should be adopted with a global concern; water administrators and community, as well as political and commercial leaders, should be aware of this problem and be involved in the solution-oriented participation mechanism. A long-term sustainable change is needed for everyone, without being occurred these risks for water.

Keywords: Water, Water Right, Biopolitics, Bioethics

Giriş

Hayatın kaynağı ve canlılığın varoluşsal gereksinimi olan su, “susuzluk”, “kuraklık”, “çölleşme” kavramlarıyla birlikte son yılların önemli sorun alanlarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Yenilenebilir ve tükenmeyen bir doğal kaynak olan suyun, insana sunulmuş sınırsız bir olanak olarak algılandığı günler geride kaldı. Yakın tarihe kadar herkes için erişilebilir olan su kaynakları nüfus artışı, kentleşme, sanayileşme, iklim değişikliği, ormansızlaştırma, sulak alanların çeşitli gerekçelerle kurutulması, atıklarla nehirlerin kirletilmesi gibi nedenlerle hızla azalmakta ve kurumaktadır. Sağlıktan endüstriye, iklim değişikliğinden tarıma, enerjiden uluslararası ilişkilere kadar pek çok alanla nedensellik ilişkileri olan suyun, evrensel ölçekte politika ve stratejilere konu olması kaçınılmazdır (Artı İvme Dergisi, 2009).

Dünyadaki su kaynakları, gereksinimler ve tüketime ilişkin sayısal veriler Birleşmiş Milletler (BM), Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) gibi uluslararası örgütlerin yayınladığı raporlarda dile getirilmekte ve sorunun büyüklüğünü gözler önüne sermektedir. Gezegenimizdeki suyun %97'si denizlerdeki tuzlu sudur, kullanılabilir %3'lük tatlı suyun büyük kısmı kutupların buz dağları yada derin yeraltı suları olduğundan kullanılabilir su oranı geriye kalan %1'lik bölümdür. 2050 yılında her dört kişiden birinin yeterli içme suyuna ulaşamayacağı, buna karşılık su gereksiniminin %40 oranında artacağı öngörülmektedir. BM Çevre Programı (UNEP) verilerine göre günümüzde atık suların %95'i, endüstriyel atıkların %70'i arıtılmadan doğaya salınmakta, gün geçtikçe kirlenen ve azalan su rezervleri nedeniyle dünyada 2,9 milyar insan temiz su kaynağından yoksun yaşamaktadır. BM'e göre dünya nüfusunun yarısı kirlenmiş su kaynaklarını kullandığı için sudan kaynaklanan hastalık ve ölüm olayları yüksek boyutlardadır. DSÖ verileri ise, %90'ı beş yaş altı çocuklar olmak üzere her yıl 1,8 milyon insanın ishal, 1,3 milyon insanın sıtma nedeniyle yaşamını yitirdiğini ortaya koymaktadır. İshal ve sıtma gibi hastalıkların artışıdaki temel neden güvenli olmayan su kullanımı ve yetersiz kanalizasyon hizmetleridir (Artı İvme Dergisi, 2009; Cumhuriyet Gazetesi, 2010).

Kişi başına düşen yıllık kullanılabilir su miktarı ortalaması Güney Amerika'da 23 000, Afrika'da 7000, Batı Avrupa'da 5000, Asya'da 3000 m³ olmak üzere dünya ortalaması 7600 m³ iken, Türkiye'de bu rakam 1430 m³'tür. Kişi başına bir günde tüketilen su miktarı sanayileşmiş ülkelerde 266 litre iken, Latin Amerika'da 184, Asya'da 143, Türkiye'de 111, Afrika'da 67 litredir. Genel olarak toplam tüketilen suyun en büyük bölümü tarımda, özellikle de endüstriyel tarımda tüketilmekte, onu sanayi ve evde tüketim izlemektedir. Örneğin Türkiye'de suyun %72'si tarımda, %20'si sanayide, %8'si ise evlerde kullanılmaktadır. Öte

yandan organize sanayi bölgelerinde atık suyun %25'i arıtılmadan doğaya salınmaktadır; 1 litre atık kirli suyun 8 litre tatlı suyu kirlettiği göz önünde bulundurulursa sanayi atıklarının su kaynaklarına verdiği zararın boyutları ortaya çıkmaktadır. Su kaynaklarının bölgeler ve ülkeler arasındaki coğrafi/doğal eşitsiz dağılımına, yapılan ekonomik/politik tercihler nedeniyle ortaya çıkan kişiler arasındaki adaletsiz dağılım eklenmektedir. Örneğin Endonezya'da kuraklık söz konusu iken aynı dönemde Jakarta'nın golf sahalarında aşırı su tüketimi sürdürülebilmiştir (Artı İvme Dergisi, 2009; Cumhuriyet Gazetesi, 2010).

1. Suyun Ticarileştirilmesi Süreci

Yaşamın her alanında neoliberal dönüşümün hız kazandığı 1990'lı yıllar insan yaşamı için temel olan suyun doğal ve anayasal bir hak olmaktan çıkarılıp ticari haklara konu edilmesinin de miladını oluşturmaktadır. Bu dönüşüm hem haklar hem de bu hakların sunumundaki hizmetler boyutunda gerçekleşmektedir. "İçme suyu hakkı" kavramı ilki 1997'de Marakeş'te yapılan, ardından üçer yıl arayla Lahey, Kyoto, Mexico City ve son olarak 2009'da İstanbul'da düzenlenen Dünya Su Forumlarında sürekli dile getirilmiştir. İnsanlığın bu yaşamsal sorununun uluslararası oturumlarda bir "insan hakkı" olarak kabul edilmesi konunun ciddiyetini ve aciliyetini ortaya koyması açısından olumlu bir gelişmedir (Cumhuriyet Gazetesi, 2010). Nitekim 2002 yılında toplanan BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komisyonu, konuyla ilgili aşağıdaki temel noktaları vurgulayan geniş kapsamlı bir BM Genel Görüşü oluşturmuştur (Yılmaz, 2009: 1-32):

1. Su, hayat ve sağlığın esasları olan kısıtlı bir doğal kaynaktır ve bir kamu malıdır.
2. Bir insan hakkı olarak su hakkı, insanlık onuruna uygun yaşamın sürdürülmesi için zorunludur. Ayrıca bu hak, öteki hakların gerçekleştirilebilmesi için bir önkoşuldur.
3. Su, öncelikle ekonomik bir mal değil toplumsal ve kültürel bir mal olarak değerlendirilmelidir.
4. Herhangi bir kişi yada grup, su hakkını kullanmak üzere ulusal ve uluslararası alanda dava yada diğer hukuksal yöntemlere erişime sahip olmalıdır.
5. İnsanlar hiçbir koşulda temel gereksinimlerini karşılayacağı miktarda sudan yoksun bırakılamaz.

BM Genel Görüşünde açıkça dile getirilen bu yaklaşım, 28 Temmuz 2010 tarihinde alınan Genel Kurul Kararı ile şu şekilde taçlandırılmıştır: "Temiz içme suyuna kavuşma ve bunun

için gerekli sıhhi donanımın sağlanması temel bir insan hakkıdır.” Bolivya tarafından hazırlanan karar metni, 41 ülkenin çekimser kalmasına karşın 122 ülkenin lehte oyuyla kabul edilmiştir. Bolivya Çevre Bakanı Chantal Jouannu’ya göre BM’in bu kararı tarihi bir karardır (Cumhuriyet Gazetesi, 2010). BM’in temiz içme suyuna kavuşmayı bir “insan hakkı” olarak kabul eden kararıyla sorunun insanlığın geleceği açısından temel önemi ortaya konulmuştur, ancak çözüm konusunda acaba neredeyiz? Bu sorunun yanıtını, suya erişime ilişkin istatistikleri derleyen AquaFed’in Başkanı Gerard Payen’in şu sözlerinde bulmak olanaklıdır: “Bugün 884 milyon kişinin içme suyuna ulaşamadığını söylemek ikiyüzlülüktür. Gezegenimizde sağlıklı, uygun fiyatlı ve yakın mesafede bulunan bir su kaynağına ulaşamayan 4 milyar civarında insan bulunmaktadır.” (Cumhuriyet Yaşam, 2010).

Alınan kararlara karşın sorunun çözümüne yönelik somut adımlar atılmasını engelleyen nedenleri anlayabilmek için bu noktada bir parantez açmak, suya ilişkin küresel politikalara ve bu politikaların oluşturulmasındaki dünya aktörlerine bakmak yerinde olacaktır.

2. Su Siyasetinde Dünya Aktörleri

Günümüzde su siyaseti merkezinde uluslararası kuruluşlar, çokuluslu şirketler ve hükümetler dışı organizasyonların yer aldığı geniş bir bütünleşik yapı tarafından belirlenmektedir. BM, Uluslararası Para Fonu (IMF), Dünya Bankası (DB), Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ), Avrupa Birliği (AB) gibi uluslararası kuruluşlar gerek sorunun tanımlanmasında gerekse politikaların oluşturulmasında temel bir rol oynamaktadır. Örneğin BM, su politikalarında uzman ajanslar, konferanslar, program ve fonlar aracılığıyla su siyasetinin yönlendirilmesine aktif olarak katılmaktadır; Gündem 21, Milenyum Kalkınma Hedefleri, Sürdürülebilir Kalkınma Dünya Zirvesi, Dünya Su Değerlendirme Programı, Dünya Su Kalkınma Raporu ve Bölgesel Komisyonlar BM’in konuya ilişkin aktiviteleri arasında ilk akla gelenlerdir. Benzer olarak AB, Su Çerçeve Direktifi, Bonn Temiz Su Konferansı, Kalkınma ve İşbirliği İçin Gelişmekte Olan Ülkelerde Su Yönetimi Politika ve Öncelikleri Konsey Kararı, Eylem Planları, AB Su Girişimi, AB Komşuluk Politikaları Eylem Planı gibi programlar yoluyla suya ilişkin küresel politikaların oluşturulmasında belirleyici rol almaktadır. Uluslararası kuruluşlar suyla ilgili politikalarını “mülkiyet”, “yenilik ve esneklik”, “bütünleşik ve açık yaklaşım”, “yönetişim” gibi neoliberal sisteme ilişkin kavramlar ve ilkeler çerçevesinde şekillendirmektedir. Enerji, iletişim, ulaşım, çevre başlığı altında su, atık su ve çöp gibi kamu hizmetlerinin tüm alanlarında yer alan çokuluslu şirketler dünya su siyasetinin bir başka temel aktörüdür.

Undeo, SAUR, Veolia, RWE gibi Fransız, İngiliz, Alman kökenli çokuluslu şirketler devlet destekleri yanısıra küresel kuruluşların ve bölgesel kalkınma bankalarının uyguladığı özelleştirme, su hizmetleri ve altyapı finansmanı politikalarıyla kısa zamanda devleşmiş, birbirleriyle rekabet kadar işbirliği ve ortaklık geliştirme stratejileri yoluyla küresel su politikalarının belirlenmesinde ve yönetiminde belirleyici önem kazanmıştır (Salihoğlu, 2006).

Küresel su siyasetinin üçüncü aktörü, çokuluslu şirketler ve uluslararası kuruluşlarla aynı ideolojik arka planı savunan, bu nedenle de “ortak” veya “hissedar” olarak kabul edilen hükümetler dışı organizasyonlardır. Bu bağlamda öteki temel aktörlerle yoğun politik ve organik ilişkiler ağı içinde yer alan bu örgütlerin bilinen anlamda birer sivil toplum örgütü olarak görülmesi mümkün olmasa gerektir. Temiz içme suyuna ulaşmanın bir insan hakkı olduğu yönündeki BM kararına çekimser kalan ülkelerin hangileri olduğu da somut adımların atılmasının engellerini gün ışığına çıkarmaktadır; ABD, Fransa, İspanya, Almanya gibi ülkeler sudan büyük paralar kazanan dev finans şirketlerine ev sahipliği yapan ülkeler olarak karara çekimser oy kullanmıştır. Yaşamın temel kaynağı ve kamuya ait doğal bir nesne olan su, son birkaç on yılda öteki kamu hizmetleri gibi ticari bir meta haline getirilmiş ve piyasalaştırılmıştır. Son döneme kadar %95’i kamusal olan su ve dağıtımını, hızla ve üstelik BM onayıyla önce kamu-özel ortaklığına, sonrasında tümüyle özel sektöre geçirilerek küresel ölçekteki finans devlerine teslim edilmiştir. Kamu maliyken örtük duran değişim değeri, suyun ikame edilemez kullanım değeri nedeniyle iştah kabartan bir ticari meta haline gelmesine yol açmıştır. Bu süreçte suyun kapitalist ekonomi politiğin konusu haline getirilmesi, başlıca gündem maddesi olmasını da hızlandırmıştır (Salihoğlu, 2006).

Suyun ticarileştirilmesine ilişkin sürecin başlangıcına dönersek, 90’lı yıllardaki iki temel belgenin bugünlere gelmesinde belirleyici olduğunu görmekteyiz. Bunlardan ilki 1992’de Dublin’de yapılan Uluslar arası Su ve Çevre Konferansı Kararları’dır. Kararların iki maddesinde şu görüşler dile getirilmektedir:

1. Su bütün kullanımları dahilinde bir ekonomik değerdir ve ekonomik bir mal olarak kabul edilmelidir.

2. Suyun geliştirilmesi ve yönetimi, bütün düzeylerde kullanıcıların, planlayıcıların ve politika yapıcıların dahil olduğu katılımcı bir yaklaşım temelinde olmalıdır.

Konuyla ilgili ikinci belge, 1993'te hazırlanan Dünya Bankası Su Kaynakları Raporu'dur. Söz konusu belgede suyun yönetimi ve finansmanı alanında piyasacı yaklaşım aşağıdaki maddelerde açıkça vurgulanmaktadır (Artı İvme Dergisi, 2009):

1. Su ekonomik bir maldır, tam maliyete dayalı fiyatlama yapılmalı, sübvansiyon kaldırılmalıdır.
2. Su piyasaları oluşturulmalı ve özelleştirme yapılmalıdır.
3. Su fiyatı serbest piyasa kurallarına göre belirlenmelidir.
4. Su idarelerinde desantralizasyona gidilmelidir.

Suyun ticarileştirilmesi süreci, kamusal bir hizmet olan suyun yönetiminin kökten dönüşümüne yol açmış; müşterinin ödeme yeteneğini esas alan "talebe odaklı su yönetimi", doğal coğrafi sınırlar ve nehir havzalarında özel örgütlenmeye dayalı "bütünleşik kaynak yönetimi", karar mekanizmalarının "yönetişim modeline göre" işletilmesi biçimindeki argümanlar eşliğinde suyun yönetiminin su tekellerine verilmesiyle sonuçlanmıştır (Salihoğlu, 2006).

3. "Su Hakkı" Kavramı

Suya erişim ve hızsızlığa yaşama hakkı, sağlık hakkı, eğitim hakkı, çalışma hakkı gibi temel insan haklarının sağlanabilmesi için vazgeçilmez bir önkoşuldur. BM'de kabul edilen pek çok insan hakkının korunup geliştirilmesi yada yerine getirilmesi bir yana sürekli ayaklar altına alındığı günümüzde, susuzluktan kıvranan milyonlarca insanın temiz içme suyuna kavuşturulması hakkının savunulması kuşkusuz bir ahlaki yükümlülüktür. Günde 25 000 insanın susuzluk nedeniyle yaşamını yitirdiği bir dünyada bu acı gerçek, "yeterli ve temiz içme suyuna erişim her insanın doğal ve temel hakkıdır" belgisinin haklı gerekçesini oluşturmaktadır.

Ancak günümüzün egemen piyasacı neoliberal paradigması, suyun temel bir hak" değil, bir gereksinim olduğunu öne sürmektedir. Bu savın altında yatan mantığı M. Barlow'un şu sözlerinde kavramak olanaklıdır: "Bir insan hakkını alıp satamazsınız ve ya onu ödeme gücünden yoksun birisinden esirgeyemezsiniz. Oysa bir gereksinim, piyasa koşulları içinde alınıp satılabilir ve ticari bir mal olarak ödeyenler tarafından sahip olunur, ödemeyenlerce de kullanılamaz." (Yılmaz, 2009).

Bu bağlamda şu soruların akla gelmesi kaçınılmazdır:

1. Temel amacı, piyasa ilişkilerinden bağımsık olması gereken suyu metalaştırmak olan neoliberal politikalar, “su hakkı” kavramıyla sistemin hukuksal altyapısını mı oluşturmaktadır?

2. BM’in 2010 yılında aldığı karar, bu yolda atılmış bir adım niteliği taşıyabilir mi?

Biyoetiğin biyopolitikalarla kesişme noktasında yer alan bu soruların yanıtlanması aşamasında, neoliberal sistemin bakış açısını ve kullandığı kavramların içeriğini analitik bir yaklaşımla ele almak durumundayız. “Su hakkı, yerüstü ve yer altı su kaynaklarının üretimi, kullanılması ve yönetimi hakkıdır. Bu bağlamda su, ona en yüksek bedeli verenin hakkı olmalıdır” biçimindeki neoliberal söylemde hak kavramı, toplumun suya erişimi üzerinden değil, risklerden arındırılmış haliyle ticari haklar üzerinden kurgulanmakta ve yasal olarak korumaya alınmaktadır (Yılmaz, 2009). Tıpkı sağlık ve eğitim hakkının tarihsel süreçte geçirdiği evrimde olduğu gibi, önce hak olarak tanımlanmakta, ardından piyasalaşma mantığı içinde ticari haklar kategorisine devşirilmektedir.

4. Biyopolitikalar

Politik düzen ve doğa düzeni arasındaki ortak görünüşleri ilk kez tanımlayan kişi Aristoteles’ti (M.Ö. 384-322). Aristoteles; politik iktidarı, doğa bilimlerine uygulanan nesnellığı aratmayacak ölçüde katı bir nesnellığı amaçlayan bir metodoloji kullanarak analiz etmiştir. Bu analizde her nesne kendi dolaysız cinsiyle ve kendi tikel türleriyle tanımlanır (Yıldız, 2016).

İlişkisel ve tarihsel bir biyopolitika kavrayışı ile ilk kez karşımıza çıkan Fransız filozof ve tarihçi Michel Foucault’a göre biyopolitika; “insan türünün yaşamına özgü olguların bilgi ve iktidar düzlemine, politik teknikler alanına girişi” dir (Foucault, 1980; akt:Tanöver, 1986). Bununla birlikte Giorgio Agamben, Micheal Hardt ve Antonio Negri’ nin çalışmaları, Foucault’ un biyopolitika kavramının yeniden formüle edilmesinde en önde gelen katkılardır. Agamben, Foucault’ yu modern biyopolitikanın modern öncesi egemen iktidarın katı temeline dayandığı gerçeğini ihmal ettiğın ötürü eleştirirken; Negri ile Hardt, Foucault’un modernin postmodern biyopolitikaya dönüştüğünü göremediğini savunur (Lemke, 2012; akt:Özmkas, 2012).

Porritt (1989) “Yeşil Politika” adlı kitabında radikal ekolojinin insan deneyiminin bütün boyutlarına ve dünyadaki tüm hayata önem verdiğini göstermeye çalışmış, bunun politik

bütünlük anlamında daha önceki her türlü politik inanç ve ideolojiden daha büyük bir alan olduğunu vurgulamıştır (Akt: Yıldız, 2016). Çevre ve doğal kaynak yönetimi, böylesi bir bakış açısıyla değerlendirildiğinde; politik söylemlerden parti programlarına ve kanunlara kadar birçok yazılı metne, doğal kaynakların korunması ve sürdürülebilirliğinin sorgulanmasıyla yaklaşma gerekliliği görülmektedir (Yıldız, 2016).

Kanunların ve üst politikaların biyopolitik yaklaşımlardan yoksun olması halinde hem gücünü yitirmekte hem de zaman zaman yapılan değişikliklerle doğal kaynaklar üzerinde baskıyı artırıcı niteliğe bürünmektedir (Yıldız, 2016). Buradan hareketle; biyopolitikaların su bağlamında incelenmesi çerçevesinde Avrupa Birliği Su Politikaları ve Türkiye’deki Su Politikaları irdelenecektir.

4.1. Avrupa Birliği Su Politikaları

Avrupa su politikası, siyasi programların ve yasal olarak bağlayıcı mevzuatın kabul edilmesiyle 1970’lerde başlamıştır.

Avrupa Birliği (AB) su politikası üç döneme ayrılabilir (Çınar ve Özdiñç, 2006: 152):

- 1973-1988, Su kaynaklarının insan faaliyetlerinden korunmasının temel hedef olduğu ve bu kapsamda kalite standartlarının oluşturulduğu yıllardır.
- 1988-1995, Düzenleme ve denetleme yaklaşımının hakim olduğu ve daha özel önlemlerin alınmaya başladığı.
- 1995-2000, Su Çerçeve Direktifi’nin hazırlıklarının yapılması süreci.

AB su politikasının (REC, 2008);

- yüksek seviyede koruma
- ihtiyat
- önleyici eylem
- kirliliğin kaynaktan giderilmesi
- kirlenmeden öder
- bütüncül ve sürdürülebilir kalkınma ilkeleri olmak üzere yedi temel ilkesi bulunmaktadır.

Bu ilkelere dayanarak, Şubat 1996’da, Avrupa Komisyonu, Avrupa Parlamentosu ve üye ülkeler, AB su politikası ile ilgili görüş birliğine varmış ve su kaynaklarının yönetiminde entegre bir yaklaşımın uygulanması konusunda anlaşmışlardır.

Bu çerçevede, AB’deki su ile ilgili tüm direktifleri birleştirerek tek bir yönetmelik altında toplamak yoluna gidilmiş, birçok ve dağınık kanun yerine, daha bütünsel ve kapsamlı bir yasa öngörülmüştür. Böylece, AB’nin su politikasının anayasası olarak kabul edilen Su Çerçeve Direktifi (2000/60/EC) 23 Ekim 2000 tarihinde yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.

Direktifin amacı; yüzeysel, geçiş, kıyı ve yeraltı sularının korunması için bir çerçeve oluşturmaktır. Direktifin başlıca ilkesi, tüm Avrupa sularının en geç 2015 itibariyle iyi duruma getirilmesidir. Direktif, bu temel ilkeden hareketle yeni ve bütüncül bir yaklaşım öngörmektedir. Direktifte “su, diğerleri gibi bir ticari ürün olmayıp, tarihsel miras olarak korunması, savunulması ve ele alınması gereken bir mirastır” ifadesi de yer almaktadır (SÇD, 2000/60/EC).

Direktifin getirdiği en yeni unsur, Nehir Havzası Yönetimi yaklaşımıdır. Bu yaklaşım, nehir havzası yönetiminde adım adım uygulanacak metodolojiyi içermektedir. Bu metodoloji sırasıyla (SÇD, 2000/60/EC):

- Nehir Havzası Bölgesinin tanımlanması,
- Nehir Havzası Karakterizasyonunun yapılması,
- Önemli Su Yönetimi Konularının raporlanması,
- Önlemler Programının oluşturulması,
- Çevresel Hedeflerin belirlenmesi,
- Yüzeysel ve yeraltı sularının kimyasal ve biyolojik olarak izlenmesi,
- Önlemler Programı’nın oluşturulması ve
- Nehir Havzası Yönetim Planı’nın hazırlanması aşamalarını kapsamaktadır

4.2. Türkiye Su Politikaları

Türkiye’de, su yönetimi uygulamaları 1920’li yıllara dayanmaktadır. 1926 yılında içme suyunun temin ve yönetim hususlarını düzenleyen ilk yasa olan “Sular Hakkında Kanun” (1926 tarihli ve 831 sayılı) çıkarılmış, takip eden yıllarda su yönetimi ve su hizmetlerine ilişkin olarak pek çok kanun yürürlüğe girmiştir. Bunlardan bazıları;

- 18.12.1953 kabul tarihli DSİ Kanunu (1953 tarihli ve 6200 sayılı)
- 16.12.1960 kabul tarihli Yeraltı Suları Kanunu (1960 tarihli ve 167 sayılı)

1972 yılında yapılan Stockholm Konferansı kararları ülkemizde çevre politikalarının uygulanmasında etkili olmuş ve ilk kez çevre hakkının 1982 Anayasası'nda yer almasıyla Türkiye ulusal su politikaları boyut kazanmaya başlamıştır

Çevre Kanununa (1983 tarihli ve 2872 sayılı) dayanılarak çıkarılan Su Kirliliği Kontrolü Yönetmeliği (SKKY) (2004 tarihli ve 25687 sayılı) ile su kalitesi yönetimine ilişkin kapsamlı düzenlemeler getirilmiştir.

Yönetmeliğin amacı, ülkenin yeraltı ve yerüstü su kaynakları potansiyelinin korunması ve en iyi biçimde kullanımının sağlanması için, su kirlenmesinin önlenmesini sürdürülebilir kalkınma hedefleriyle uyumlu bir şekilde gerçekleştirmek üzere gerekli olan hukuki ve teknik esasları belirlemektir.

Ülkemizde su yönetimi ile ilgili çalışmalar, Orman ve Su İşleri Bakanlığı ve Çevre ve Şehircilik Bakanlığı başta olmak üzere çeşitli Bakanlıklar tarafından ulusal ve uluslararası sorumluluklar kapsamında yürütülmektedir.

Su yönetiminde koordinatör Bakanlık olan Orman ve Su İşleri Bakanlığı'nın kurumsal gelişim süreci, 1978 yılında, 27.07.1978 tarihli ve 7/16041 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile Başbakanlık Çevre Müsteşarlığı'nın kurulması ile başlamıştır.

1984 yılında, Müsteşarlık, 08.06.1984 tarihli ve 222 sayılı Kanun Hükmünde Kararname (KHK) ile Çevre Genel Müdürlüğü haline getirilmiş, 1989 yılında 19.10.1989 tarihli ve 389 sayılı KHK ile tekrar Çevre Müsteşarlığı olmuş, 9 Ağustos 1991 yılında ise 443 sayılı KHK ile Çevre Bakanlığı kurulmuştur. Çevre Bakanlığı, 2003 yılında Orman Bakanlığı ile birleştirilerek 4856 sayılı Kanun ile Çevre ve Orman Bakanlığı olmuş, 2011 yılında ise 644 sayılı KHK (648 sayılı değişiklik) ile Çevre ve Şehircilik Bakanlığı ve 645 sayılı KHK (657 sayılı değişiklik) ile Orman ve Su İşleri Bakanlığı olarak yeniden yapılandırılmıştır.

Günümüzde su yönetimi ile ilgili pek çok kurum ve kuruluşun görev ve sorumluluklarının bulunması, yetki karmaşası yaratmakta, bu durum, su yönetimi ile ilgili karar almaları güçleştirmekte, alınan kararların ve önlemlerin uygulanmasını da geciktirmektedir. Bazı durumlarda, aynı su kaynağının yönetiminde birbirinden bağımsız, mükerrer çalışmalar da olabilmektedir. Bu çakışan çalışmalar iş gücü, zaman ve sermaye kaybına neden olmaktadır. Özellikle, su yönetiminde koordinatör Bakanlık olan Çevre ve Orman Bakanlığı'nın, Çevre ve

Şehircilik Bakanlığı ve Orman ve Su İşleri Bakanlığı olarak yeniden yapılanması su yönetimine ilişkin kurumsal çerçevenin bölünmesine neden olmuştur.

Orman ve Su İşleri Bakanlığı'nın ayrı yapılanması, su yönetiminde koordinasyonun sağlanması bakımından olumlu olarak değerlendirilirken, su yönetiminin çevre yönetiminden ayrılması ve çevre yönetiminin defalarca nitelik değiştirmesi su yönetiminin sürdürülebilirliği açısından olumsuz olarak değerlendirilmektedir (2015-2017 Stratejik Plan, ÇŞB).

4.3. Türkiye Su Politikalarının Biyoetik Değerlendirilmesi

Dünyadaki hızlı nüfus artışı, şehirleşme ve sanayileşme, yaşamsal öneme sahip ve ülkelerin sosyal, kültürel ve ekonomik gelişimlerinde rol oynayan su kaynaklarının hızla kirlenmesine yol açmıştır. Su kaynaklarının kirlenmesi ve ekolojik dengenin bozulması, temiz suya olan talebi artırarak suyun metalaşması sorununa neden olmuştur. Bu sorunun çözümü, su kaynaklarının korunması ve sürdürülebilir kullanımını teşvik eden etkin su yönetim politikaları ile mümkün olabilir. Ancak günümüzde, su sorunlarının çözümü için uygulanan politikalarda toplumsal ve ekonomik sorunlara öncelik verilmesi, çözümlerin anlık alınarak, geleceğe yönelik tasarımların yetersiz kalması çözümü güçleştirmektedir. Bu noktada, insanların su ekosistemine olan davranışlarında ve uygulanan su politikalarında etik yaklaşımlar önem kazanmaktadır. Sorunlarla karşılaşılan her alanda, sorunları alt etmenin etik bir bakış açısı gerektirdiği yorumları yapılmaktadır (Fırat, 2003: 106). Su kaynaklarının nasıl kullanılacağına yönelik alınacak her bir karar, diğer canlı ve cansız varlıklar için etik değeri öne çıkarabilmekte ve suyu, etik olarak konumlandırmaktadır. Bu konumlandırma olmadığı takdirde, su kaynaklarının korunması ve tüm canlı ve cansız varlıkların su haklarının korunması olası görülmemektedir (Çolakoğlu, 2009).

4.3.1. Etik Kavramlar

4.3.1.1. Etik, Biyoetik ve Çevre Etiği

Antik Yunanca'da "ethos" sözcüğünden gelen "etik" kelimesinin iki farklı anlamı bulunmaktadır. Bunlardan ilki "alışkanlık, gelenek, töre", diğeri ise dar kapsamlı olarak "etiğe göre hareket eden" anlamındadır (Pieper, 1999: 29-31). İnsan eylemlerini konu alan etik, bir eylemi, iyi bir eylem yapan niteliksel durumu belirtmektedir. Bu kapsamda, dolaylı ya da dolaysız, insanı ilgilendiren ve yeni yaklaşımlarla insan dışındaki varlıkları da ilgilendirmeye başlayan her konunun, etiğin ilgi alanına girmesi kaçınılmazdır (Çobanoğlu, 2009: 9-10).

Etiğin, bir biyolojik varlık olarak insanı ve bütün diğer canlı yaşamını irdeleyen kısmına biyoetik denilmektedir. Biyoetiğin konusu; ekosistem içerisinde var olan bütün organizmaların yaşamıdır (Reyhan ve Çobanoğlu, 2009: 177). Biyoetikte, canlı türleriyle ilişkilerimiz sırasında ortaya çıkan sorumluluklarımız ve diğer canlılarla uyum içerisinde yaşamın sürdürülmesi ele alınmaktadır (Çobanoğlu, 2009: 241-248).

Biyoetik kavramıyla yakından ilgili olan bir kavram da çevre etiğidir. Çevre etiği, insanın içinde yaşadığı çevreyle, onun doğal dengesini bozmadan, nasıl bir ilişki geliştirmesi gerektiğini araştıran bir felsefe disiplini olarak tanımlanır (Yağanak ve Önkal, 2008). Çevre etiği, insanın kendi dışındaki tüm varlıklara davranırken yaptığı doğru ve yanlışlarla ilgilenmektedir (Arapkirlioğlu, 2006: 227-240). Çevre etiğinin en ilginç yönü, cansız doğanın unsurlarına, özellikle toprağa büyük önem vermesidir. Ekolojik bulguları çevre etiğine ilk uygulayan Aldo Leopold'a (1887-1948) göre, "eğer bir şey biyotik toplum bütünlüğünü, dengesini ve güzelliğini koruyorsa o zaman o şey doğrudur, değilse yanlıştır" (Fırat, 2003: 128). Çevre etiği, kuralların insanların doğal dünya karşısındaki davranışlarını yönettiğini ve yönetmesi gerektiğini varsayar (Des Jardins, 2006: 46).

4.3.1.2. Su Etiği

Doğal halinde çözülmüş madde, katı parçacık ve canlı organizma içeren, renksiz, kokusuz ve tatsız bir madde olan su, yaşam açısından alternatifi olmayan, vazgeçilmez bir bileşiktir. Su, insanoğlu için taşıdığı yaşamsal önemin yanı sıra ülkelerin varlığı, güvenlik çıkarları, ekonomik, siyasal, kültürel gelişimi için değerli bir kaynaktır. Ancak, insanoğlu, kendisini merkez kabul ederek, kendi istekleri ve çıkarları doğrultusunda ekosistemden faydalanmakta ve yaşam kaynağı olan su kaynakları kirletilmektedir.

Su sorunların çözümü için, öncelikle Çolakoğlu'nun (2009) da belirttiği gibi suyun üstün ve içkin bir değere sahip olduğunun kabullenilmesi ve canlı-cansız varlıkların haklarının etik bir varsayım temelinde tanınması gerekir. Suyun etik bir değer olduğunun kabul edilmesi, bugün için kaçınılmaz bir gerekliliktir (Çolakoğlu, 2009: 109-116).

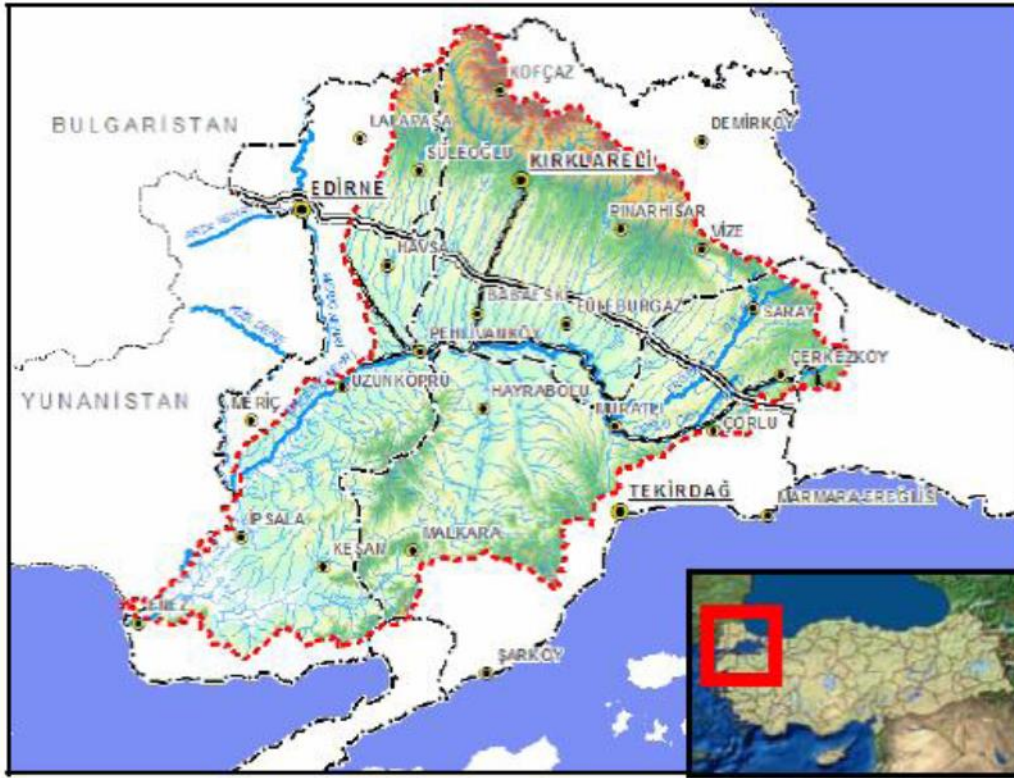
Su etiğinin başlangıç noktası, Aldo Leopold'un toprak etiğinde belirttiği, "içsellik, durağanlığı ve güzelliği korumaya eğilimli olan doğrudur" söylemidir. Su etiği, suyun, toprak sistemi içindeki rolüne odaklanır. Armstrong (2006) su etiğini, "yaşamı sürdürmek için ekosistemde bulunan suyun potansiyelini korur veya genişletirse iyi/doğru, o potansiyeli azaltırsa kötü/yanlış olan etik kavram" olarak tanımlamıştır (Armstrong, 2006: 13-14).

Su etiği, günümüzde ve gelecekte canlı ve cansız potansiyel tüm kullanıcıları ve suyun var olan tüm kullanıcılarının isteklerini karşılama ihtiyacı duyar. Tüm canlı ve cansız varlıkların ihtiyacı olan suyu karşılamak su etiğinin konusudur. Böyle bir etik, çevresel yanlış ve doğru tanımını ortaya çıkarır. Su sistemindeki herhangi bir değişim, sistemdeki suya dayanan yaşama zarar verirse yanlıştır, kötüdür. Bu yüzden, göl ve nehirlerin kirlenmesi, yer altı sularından fazla çekim yapılması yanlış olarak değerlendirilirken, kirlenmiş su kütlelerinin temizlenmesi doğru olarak değerlendirilir (Armstrong, 2006: 13-14).

Su etiğinde yanlış bulmak kolay, yarışmacı doğruyu bulmak ise zordur. Kolay çözümler bazen iyi değildir, çünkü bunlar esnek olmayan dogmalara dönüşebilir. İnsanı ekosistemin altında bir yere koyarsak doğal kaynakları daha kolay oluşturabiliriz, insanı öne çıkarmaktan ziyade ekosistemi öne çıkarmalıyız (Armstrong, 2006: 13-14). Böyle bir etikle yaşamak, yapılabildiği ölçüde daha dengeli ve sürdürülebilir kullanmak ve sahip olunanı paylaşmak anlamına gelmektedir. Böyle bir etiğin esası, temel olarak su ekosistemlerini korumaktır. Bu hedef, bütünüyle faydacılıktan uzak tümleşik bir yaklaşımı gerektirmektedir. Suyun ve su kaynaklarının korunması ve sorumlu bir biçimde kullanımına yönelik bilincin artırılması için su etiğini teşvik etmek gereklidir (Çolakoğlu, 2009: 109-116).

4.4. Ergene Havzası, Ergene Nehri

Ergene Havzası, Doğu Trakya'da yer almakta olup, Kuzey Marmara Havzası, Meriç Havzası ve Bulgaristan ile çevrilidir. Havzada Tekirdağ, Kırklareli ve Edirne illeri yer almaktadır. Ergene Havzası (Şekil 1) toplam alanı 12.438 km²'dir. Ergene Havzası'nın en önemli yerüstü su kaynağı, Ergene Nehri'dir. Ergene Nehri, havzanın kuzey doğusunda bulunan Istaranca dağlarındaki Ergene kaynaklarından doğmakta ve Ergene Deresi adıyla kuzeydoğu-güneybatı yönünde akmaktadır. İnanlı Köyü civarında doğudan gelen Çorlu Deresi ile birleşerek Ergene Nehri ismini almaktadır ve Türkiye-Yunanistan sınırını çizen Meriç Nehri'ne karışmaktadır. Ergene Nehri'nin toplam uzunluğu yaklaşık 282 km'dir (ÇOB, 2008: 1).

Kaynak: ÇOB, 2008.

Şekil 1: Ergene Havzası

Havzadaki en önemli aktivite tarım olup, Türkiye'nin buğday, ayçiçeği ve çeltik ihtiyacının önemli bir bölümünün karşılandığı bir bölgedir. Ergene Havzası, sanayinin yoğun olduğu bölgedir ve sanayi her geçen gün hızla artmaktadır.

Ergene Havzası'nda hızla gelişen sanayi, nüfus, yerleşim yerleri ve tarım bir taraftan miktar olarak, diğer taraftan oluşturdukları kirlilik yükü bakımından havzada su probleminin baş göstermesine neden olmuştur. Plansız ve kontrolsüz bir şekilde gelişen sanayi bölgeleri, Ergene Havzası'ndaki su kaynaklarının hızlı bir şekilde tüketilmesine ve günde 400.000 m³'den daha fazla su kullanımıyla su bütçesinin olumsuz yönde etkilenmesine yol açmıştır. Havzada bazı sanayi tesisleri atık sularını arıtılsa bile Ergene Nehri'ne tabii debisinin takriben üç katı atık su vermektedir. Bölgede yaşayan nüfus günde yaklaşık 230.000 m³ evsel atık suyu hiç arıtmadan alıcı ortama boşaltmaktadır. Alıcı ortama verilen atık sular sebebi ile Ergene Nehri ileri derecede kirlenmiştir (ÇOB, 2011).

Ergene Nehri 1970'li yıllarda balıkçılık, yüzmeye, piknik, sulama, içme suyu amaçlı kullanılırken, 1980'li yıllardan itibaren hızla bozulmaya başlamış, önce balıklar, daha sonra

diğer canlılar kaybolmuş, 2000’li yıllara doğru nehir kenarında bulunan ağaçların da kuruması ile günümüzde ölü bir nehir haline gelmiştir. Ergene Nehri ve kollarında yaşanan bu yoğun kirlilik bölgenin tarımsal, sosyal, kültürel ve ekonomik aktivitesini ve halk sağlığını olumsuz yönde etkilemiştir (Özkan ve Kubaş, 2008: 15-22).

4.4.1. Ergene Nehri’nde Mevcut Biyopolitikalar

Ülkemizin en büyük sanayi merkezleri olan İstanbul ve Kocaeli illerinde yer kalmaması, ayrıca ulaşım kolaylığı, düz arazi ve yer altı su kaynaklarının zenginliği sonucu Doğu Trakya bölgesine yönelen özellikle tekstil, deri, kağıt ve kimya sektörüne ait sanayi kuruluşları; 1973 yılında Tekirdağ Organize Sanayi Bölgelerinin kurulması ile birlikte Çerkezköy’den başlayarak Çorlu Deresi ve Ergene Nehri Havzası boyunca hızlı bir yayılma göstermiştir. Sanayileşmenin yoğun ve plansız gerçekleşmesi sonucu, Ergene Nehri’nin ekolojik durumu 1980’li yıllardan itibaren hızla bozulmaya başlamış, son 10-15 yıllık dönemde kirlilik en yüksek düzeye ulaşmıştır (Özkan ve Kubaş, 2008: 15-22).

Ergene Havzası’nda geçmişten günümüze kadar çeşitli kurum, kuruluş, üniversiteler bünyesinde pek çok çalışma yürütülmüş ve çözüm önerileri getirilmiştir. Çevre ve Orman Bakanlığı’nın Ergene Havzası kapsamında yürüttüğü çalışmalar (ÇOB, 2011);

- TBMM 22. Dönem Araştırma Komisyonu Ergene Havzası’na Ait Sorunlar ve Çözüm Önerileri Raporu (2003)
- Ergene Havzası Çevre Düzeni Planı (2003)
- Ergene Havzası Çevre Yönetimi Master Planı (2006-2008)
- Meriç-Ergene Havzası Koruma Eylem Planı (2008)
- Meriç-Ergene Havzası Endüstriyel Atık Su Yönetimi Ana Plan Çalışması (2010)
- Ergene Havzası Koruma Eylem Planı (2011) dır.

Bu planlar, SKKY (2004 tarihli ve 25687 sayılı)’nin etkin bir biçimde uygulanması, alt yapının geliştirilmesi, arıtma tesislerinin kurulması ve etkin çalıştırılması, daha etkin su kullanımının sağlanması, atık su miktarının azaltılması ve atıkların bertarafı konularını kapsamaktadır. Ergene Havzası’na yönelik hazırlanan planlarda yeni düzenlemeler yapma ihtiyacı doğmakta ve yeni planlar hazırlanmaktadır. Son olarak, 6 Mayıs 2011 tarihinde “Ergene Havzası Koruma Eylem Planı” hazırlanmıştır. Eylem planıyla, 3 yıl içinde havzanın

kirlilik parametrelerinde gözle görülür iyileşmelerin başlaması, 5 yıl içinde 2. sınıf su (az kirlenmiş su) kalitesine geçilmesi hedeflenmiştir.

Söz konusu plan ile (ÇOB, 2011) havzada, çevre dostu üretime geçilecek, sanayi atık sularının ortak arıtımı sağlanacak, belediyelerin atık su arıtma tesisleri kurulacak, çevre düzeni planları uygulanacak, atık işleme geri kazanım ve bertaraf tesisleri kurulacak, tarımsal kaynaklı kirlilik kontrol altına alınacak, Ergene Nehri gerçek zamanlı sürekli izlenecek, denetimler sıklaştırılacak ve deşarj standartları yeniden düzenlenecektir.

Ergene Nehri örneği üzerinden, ülkemizin su yönetiminde uyguladığı su politikaları ile ilgili olarak değerlendirme yapmak gerekirse;

- Ergene Havzası'nda yer alan çoğu sanayi tesisinin atık su arıtma tesisi bulunmasına rağmen, Ergene Nehri'ne tabii debisinin takriben üç katı atık su vermeleri ve evsel atık suyun hiç arıtılmadan verilmesi yüzünden Ergene Nehri ileri derecede kirlenmiştir.
- Ergene Nehri'nin evsel ve endüstriyel atık sular nedeniyle ileri derecede kirlenmesi, havzada insan merkezli yaklaşımların var olduğunu göstermektedir. Ergene Nehri'nin kalitesinin iyileştirilmesi ve havzada sürdürülebilir su yönetiminin sağlanabilmesi, çevre merkezli yaklaşımların benimsenmesi ile mümkün olacaktır.
- Ergene Havzası'nda, mevcut tüm tesislerin atık sularını deşarj standartlarına uygun olarak arıtsalar bile Ergene Nehri için hedeflenen 2. sınıf su kalitesinin mümkün olamayacağı tespitleri yapılmıştır. Neticede, halihazırdaki ülkemiz su mevzuatının su sorunlarının çözümünde yetersiz kaldığı görülmektedir.
- Ülkemizin AB'ye uyum sürecinde 2011 yılı Avrupa Komisyonu AB ilerleme raporunda ("Türkiye 2011 Yılı İlerleme Raporu", 2011, s.99), su kalitesi konusunda çok sınırlı ilerlemenin kaydedildiği, su yönetimine ilişkin kurumsal çerçevenin bölüdüğü ve nehir havzası düzeyinde örgütlenilmediği belirtilmiştir.
- Ergene Nehri su kalitesi sürekli olarak ve SÇD (2000/60/EC) gereği izlenmemektedir.
- Havzada, alınan kararların, hazırlanan plan ve programların, yapılan uygulamaların etkinliği ve izlenebilirliği sağlanamamıştır.

Sonuç

Çevre etiği; insan ve çevre arasındaki ilişki, doğayla iletişim olarak ele alındığında, sorunların yüzeysel kaldığı söylenebilmektedir. Doğanın dilini öğrenmeye çalışmak, teknolojiyi tamamen terk etmek demek değildir. Teknoloji gelişirken doğanın dilini de anlayabilmek; tüm gelişmeleri doğaya en az zararı verecek ve doğayla en uygun gelişmeyi sağlayacak bir bilinç oluşturacaktır.

Kent ekolojisinin korunması, doğal yaşam, sağlık ve konfor gibi konularda yapılan çalışmalarda; etik sorunların önüne geçilmeli, çalışmalar uzman ekiplerle yapılmalıdır.

Kanunların ve üst politikaların biyopolitik yaklaşımlardan yoksun olması halinde hem gücünü yitirmekte hem de zaman zaman yapılan değişikliklerle doğal kaynaklar üzerinde baskıyı artırıcı niteliğe bürünmektedir (Yıldız, 2016).

Bu bağlamda; yakın geçmişte herkes için erişilebilir olan su kaynakları nüfus artışı, kentleşme, sanayileşme, iklim değişikliği, ormansızlaştırma, sulak alanların çeşitli gerekçelerle kurutulması, atıklarla nehirlerin kirletilmesi gibi nedenlerle hızla azalmakta ve kurumaktadır. Kaynakların tüketimi noktasında ise su hakkı kavramı gündeme gelmektedir. Fakat su hakkı; toplumun suya erişimi üzerinden değil, risklerden arındırılmış haliyle ticari haklar üzerinden kurgulanmakta ve yasal olarak korumaya alınmaktadır.

Konusu; canlı ve cansız tüm varlıkların su ihtiyacını karşılamak olan su etiği, günümüzde ve gelecekte canlı ve cansız potansiyel tüm kullanıcıları kapsamaktadır. Böyle bir etik, çevresel yanlış ve doğru tanımını ortaya çıkaracaktır. Böyle bir etikle yaşamak, dengeli ve sürdürülebilir kullanım ve sahip olunanın paylaşılması anlamına gelmektedir.

KAYNAKÇA

- Arapkirlioğlu, K. (2006), Tuna, Dicle ve Fırat Akarsularının Kullanımında Ulusal Çıkarlar ve Çevre Etiği, TMMOB Su Politikaları Kongresi, ss. 227-240.
- Arvanitis, A.V. (2007), "Bio-Politika: Bir Vizyon ve Umut Toplumu Kurmak", Çev. Bülent Duru, V. Kitap: Çevre ve Politika, Der. Ayşegül Mengi, Ankara, İmge Yayınevi, ss. 289-302.
- ÇOB (2011), Ergene Havzası Koruma Eylem Planı, Ankara, Çevre ve Orman Bakanlığı, Çevre Yönetimi Genel Müdürlüğü.

- Çobanoğlu, N. ve Olgun, E. (2012), Türkiye Su Politikalarının Biyoetik Değerlendirilmesi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 3(2), ss. 139-156 .
- Çolakoğlu, E. (2009), Ortak Bir Değer Olarak Su ve Su Etiği, ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi, 5(9), ss. 109-116.
- ÇRL (2011), Havzalarda Örneklem Noktası Belirleme ve Su Kalitesi İzleme Raporu, Ankara, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı.
- Fırat, A. (2003), Çevre Etiği Üzerine Yeniden Düşünmek, Ankara Üniversitesi, SBF Dergisi, 58(3), ss. 106-144.
- Lemke, T. (2012), Biyopolitika. Çev. U.Özmkas, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Pieper, A. (1999), Etiğe Giriş, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- REC (2008), Avrupa Birliği Çevre Mevzuatı Uygulama Kılavuzu, Ankara, Bölgesel Çevre Merkezi (REC).
- Reyhan, H. ve Çobanoğlu, N. (2009), Biyoetik Bir Mesela Olarak Suyu Erişim Hakkı, "Tıp Etiğinden Biyoetiğe" Uluslararası Katılımlı V. Tıp Etiği Kongresi, Ankara, Ankara Üniversitesi, ss. 175-186.
- Salihoğlu S. (2006), Küresel su siyaseti nedir? Su Yönetimi-Küresel Politika ve Uygulamalara Eleştiri (Ed. T. Çınar, HK. Özdiñç), 1. Baskı, Ankara: YAYED Memleket Yayınları.
- Su hakkı: Teoriden Pratiğe Geçiş (2010, Eylül, Sayı:14), Cumhuriyet Yaşam Eki, ss. 8-9.
- "Su" Özel Sayısı, 2009; Sayı: 7, Mühendislik, Mimarlık ve Planlamada Artı İvme Dergisi, ss. 3-43.
- Temiz İçme Suyuna Ulaşmak Artık İnsan Hakları Arasında (2010, 9 Ağustos), Cumhuriyet Gazetesi, ss. 10.
- Türkiye 2011 Yılı İlerleme Raporu (2011, 12 Ekim), Brüksel, Avrupa Komisyonu .
- Türkmen H. (2012), Biyoetik ve Biyopolitika Konusu Olarak "Su", İstanbul, Türkiye Biyoetik Derneği Yayını No: XVI, Biyoetik Araştırmaları
- Yıldız, M. (2016). Doğa Koruma ve Ormancılıkta Kamudaki Karar Vericilerin Çevre Etiği Algısının Uygulamalı Etik Açısından Değerlendirilmesi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Çevre Bilimleri A.B.D, Doktora Tezi, Ankara.
- Yılmaz A. (2010), Yeni Sağcı Su Politikası Kavramları: Fiyatlandırma, Su Hakkı, Özerklik-Katılım, 2009/10, 4 (10), Memleket-Siyaset Yönetim Dergisi, ss. 1-32.

ESAD REJİMİ NEDEN YIKILMADI: TEMEL DİNAMİKLERİ VE STRATEJİLERİ

Öğr. Gör. Dr. Dilek CANYURT

Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Mudurnu Süreyya Astarıcı MYO

dcanyurt@gmail.com

Özet

Arap Baharının etkileri Suriye'ye ulaştığında pek çok kesim Esad için kısa bir ömür biçmişti. Ancak Esad iktidarı, rejimin ülkede köklendirdiği bir takım iç dinamikler ve dış müttefiklerin etkisinin yanı sıra, yaptığı stratejik hamleleri sayesinde 2011 yılında başlayan direniş hareketlerine karşı ayakta kalmayı başarabilmiştir. Özellikle, kendisine sadakatle bağlı bir kesimin desteğinin yanı sıra, diğer kesimlerden de kendisine çıkar bağları ile bağlı gruplar Baas rejiminin elini güçlendirmektedir. Ayrıca, Baas rejiminin güçlü ve yaygın iç istihbarat birimleri ile desteklenen baskıcı yapısı, Esad'a karşı direnişi zayıflatan bir etki olmuştur. Dahası, İran ve Rusya'nın ne yaparsa yapsın Esad'ın yanında yer alarak BM'nin müdahalelerinin önünü tıkamaları ve askeri, parasal ve lojistik her türlü desteklerini esirgememeleri de rejimin yıkılmasını engellemiştir. Bütün bunların yanı sıra, bazı stratejik manevraları da Esad'ın elini güçlendirmiştir.

Anahtar Kelimeler: Suriye, Baas Rejimi, İç Savaş, İran, Rusya

WHY ASSAD REGIME DID NOT COLLAPSE: BASIC DYNAMICS AND STRATEGIES

Abstract

When the effects of Arab Spring reached out to Syria, many thought that Assad regime would collapse in a short time. However, Assad thanks to a number of internal dynamics, which took root in the country because of the regime and thanks to the influence of foreign allies, and the strategic moves that he made, was able to survive, despite the resistance movements, which started in 2011. Especially, alongside the people who are bond with him at heart, some other groups of the society who are bond with him for their own benefit make Baas regime stronger. Besides, the oppressive structure of Bass regime that has been supported with the strong and widespread domestic intelligence agency has been effective on weakening the resistance against Esad. Moreover, the fact that Russia and Iran always stand beside Esad no matter what happens and that they block the interventions of UN and the fact that they always provide military, financial and logistical aid, have prevented the destruction of the regime. Besides all of these, some strategical maneuvers have also made Esad more powerful.

Keywords: Syria, Baath Regime, Civil War, Iran, Russia.

Giriş

Arap uyanışı/baharı denilen süreç, 17 Aralık 2010 tarihinde Tunus'ta üniversite mezunu bir seyyar satıcı Muhammed El-Buazizi'nin, güvenlik güçlerinden görmüş olduğu kötü muameleyi protesto etmek amacıyla kendisini yakması (Oğuzlu, 2011: 9) ile Tunus'ta patlak veren eylemlerle başlamıştır. Bu olayların devamında da, Ortadoğu'da pek çok ülkede siyasi olarak taşlar yerinden oynamıştır. Buazizi'nin bireysel eylemi ile ilk ateşini yaktığı Ortadoğu'yu saran süreç, gerçekte halkın yolsuzluk ve geri kalmışlığın sorumlusu olarak gördükleri otoriter rejimleri, demokratik yollarla iş başına gelecek yeni yönetimler ile değiştirebilecekleri beklentisinin göstergesi olarak ortaya çıkmıştır (Koçak, 2012: 26). Ancak bu halk hareketleri, Suriye'de trajik bir iç savaşa dönüşmüştür. Bu süreçte 3.1 milyon kişi Suriye'den yurt dışına göç etmiş, 6.3 milyon kişi de, ülke içerisinde yer değiştirmiştir. 2015 yılı verilerine göre, iç savaşta ölenlerin sayısı 470 bini bulmuştur (Nasser vd., 2016: 40-41-61). Bu rakamlar her geçen gün artmaktadır. İç savaş 13.5 milyon kişiyi yardıma muhtaç hale getirirken, 4.6 milyon insan ise ulaşılması güç alanlarda sıkışıp kalmıştır (UNOCHA, 2017). Ülkenin bu zorlu hali ortada iken, Suriye krizi ilk başladığında birkaç ayda devrileceği sanılan Esad rejimi varlığını sürdürebilmeyi başarmıştır. Hatta, bunca zaman içerisinde ülkede iktidarının sona ermesi bir tarafa, Suriye'nin geleceği için hesaba katılması gereken güçlü bir aktör olduğunu da taraflara göstermiştir. Suriye iç savaşında özellikle ilk başlangıçta, Batı ülkelerinin Suriye muhalefetine olan güçlü desteğine rağmen, Baas rejiminin nasıl olup da hala önemli bir aktör olarak devamlılığını sürdürebildiği, dahası bazı kazanımları elde edebildiği araştırılması gereken bir konudur.

Konunun öneminden dolayı da bu çalışmada; Baas rejimini ve bu rejimle özdeşleşmiş Beşar Esad'ı güçlü kılan etmenler incelenecektir. Bunu anlaşılabilmesi için öncelikle, Suriye ile ilgili olarak Baas rejiminden kaynaklı bazı özelliklerin bilinmesi gerekmektedir. Diğer yandan, iç savaş sürecinde ülke muhalefetine durumu ve küresel ve bölgesel güç odaklarının Suriye krizindeki konumları da araştırılması gereken konulardan birisidir. Ayrıca, Suriye iç savaşında Baas rejiminin kendisini koruyabilmek amaçlı yaptığı bazı stratejilere de değinmek gerekmektedir. Dolayısıyla bu çalışmada amaç, Esad iktidarını güçlü kılan iç dinamikler ve rejimin iç savaş sürecinde uyguladığı stratejiler ile bölgesel ve küresel güçlerin etkilerinin anlaşılmasıdır. Dahası bu süreçte önemli olan, diğer etkenlerden biri olarak Suriye muhalefetine kaynaklı özelliklerin ortaya konulmasıdır. Bu perspektiften de ilerleyen bölümlerde Esad rejimini ayakta tutan kendi yapısından kaynaklı bir takım özellikler öncelikli olarak açıklanacak ve rejimin ayakta kalmak için savaş sürecinde uyguladığı stratejilere

değınilecektir. Bütün bunlara ek olarak, rejimin dış destekleri ve Suriye muhalefetini yapısı ve diğer başka etmenler tartışılarak, Baas rejiminin nasıl olup da hala ayakta kalabildiğı araştırılacaktır.

1. Esad Rejimini Güçlü Kılan İç Etmenler

Baas rejimi, 1970 yılında Hafız Esad'ın başa geçmesi ile Suriye'nin kaderine hâkim olmuş ve ülkede her alanda etkili ve otoriteryen yapıdaki tek parti rejimidir. Baas'ın, aynı zamanda en tepede liderin bulunduğu tek adam rejimi özelliğı ile devam eden bir yapısı vardır (Pipes, 1990: 156; Bar, 2006: 356). Hafız Esad'ın şekillendirdiğı Baas rejimini güçlü kılan, kendisinden kaynaklı bir takım iç etmenler vardır. Bunlardan biri; kendisine sadakatle bağlı bir kesimin varlığıdır (Gürsun, 2010: 25). Zaten Suriye toplumunda, bölge ve aşiret bağları güçlü olduğu için bütün siyasi partiler (Gürsun, 2010: 25) bu bağları kullanmıştır. Diğerleri gibi Baas Partisi de 1963 yılında iktidara geldiğinde, bu mezhep bölge ve aşiret bağlarını kullanarak (Dam, 2000: 39) kendini güçlü kılmıştır. Bu dönemden sonra, öncelikli olarak Nusayriler, sonra da Dürziler ve İsmaililer gibi azınlık Müslüman cemaatler, iktidar kurumlarında nispeten daha büyük bir oranda temsil edilmeye başlanmışlardır. Dolayısıyla Suriye'de siyasi hayat Baas Partisi ile bu azınlık gruplarının hâkimiyetine girmiştir (Dam, 2000: 131). Bu değışimin akabinde, 1970 yılından itibaren yönetimi eline geçiren Hafız Esad, kendisine sadık arkadaşları, aile üyeleri ve kabileler yardımı ile Suriye'de, güçlü, stabil ve merkeziyetçi bir yapı kurmuştur (Zisser, 2007: 8-9). Örneğın; Bu yapıda başta Esad ailesinin mensup olduğu Kelebiye kabilesi olmak üzere, Hayatin ve Haddadin gibi Kelebiye ile ittifak halindeki kabilelerden, özellikle Esadlarla kan bağı olanlar görev almaktadırlar. Başkanlık Muhafızları Komutanı Esad'ın kardeşi Mahir Esad'tır. Genelkurmay Başkan Yardımcısı eniştisi Asıf Şevket'tir (Ulutaş, 2011). Bu sistemde, en tepede başkanın bulunduğu, onun altında yakın subay arkadaşlarının yer aldığı, devamında başkana en yakın arkadaşlarından oluşmuş bir teknokrat grubun bulunduğu, daha altta, askeri ve istihbarat güçlerinin bulunduğu bir yapı inşa edilmiştir (Bar, 2006: 356-358).

Baas sisteminde mezhepsel bağlar, toplumsal yapılarda çok açık bir şekilde kullanılmazken, toplumun diğer kesimleri ile işbirliğı yürütülürken, askeriye'nin durumu biraz farklılık göstermektedir. Sünni askerler askeriye içinde görev alsalar bile, Baas tarafından güvenilir bulunan Nusayri subayların denetiminde bulunmaktadırlar. Dahası, Suriye'nin bütün hassas konumlarında bu şekilde güvenilen mezhepsel ve kabilesel bağlarla iktidara bağlı kişiler

bulunmaktadır (Dam, 1980). Hafız Esad tarafından inşa edilmiş olan Baas rejimi, böylece kendi oligarşik yapısını oluşturmuştur. Rejim, gerek mezhepsel ve kabilesel bağlarla kendilerine bağlı olan, gerekse çıkar bağı ile iktidara kenetlenmiş her türlü toplumsal kesimden oluşan bir yapıdır (Serim, 2014). Bunlara; Emad Ghraiwati, Muhammed Hamsho, Nabeel Kuzbari, Tarif Akhras, Fares Chehabi, Halid Hboubati, Mohamad Al-Shaer, Kamel Sharabati, Mortada Dandashi, Zuhair Sahloul, Shallah ailesi, Tlass ailesi, Joud ailesi, Anzrouti ailesi, Daa'boul ailesi Shamel Azmeh, gibi Sünni ailelerin yanısıra; Essam Anbouba, Yakupian ailesi, Hani Azzouz, Ömer Karkour gibi Hıristiyanlar ve Esad, Makhulf, Şalice ve Süleyman gibi Nusayri aileler (Azmeh, 2016: 513) örnek olarak verilebilir. Toplumun her kesimi ile yapılan bu ittifaklar sayesinde, Nusayri azınlık bir rejim görüntüsünde olsa da Baas, çok farklı mezhepsel, dini ve etnik yapıların bulunduğu Suriye toplumunda varlığını sürdürmeyi başarmıştır. Esad'ın kurduğu sistemde görünürde seçimler gerçekleşmektedir. Ancak bütün partiler “halk konseyi” isimli çatı bir kurum altında toplanmıştır (Dinçer ve Coşkun, 2011: 10; Zisser, 2007: 10). Dışarıdan bakıldığında Nusayri ve mezhepçi bir rejim şeklinde bir yapı gösteren Baas iktidarı, gerçekte kendi çıkarları için kabilesel ve mezhepsel bağlarını kullanmıştır. Bunların yanısıra menfaat bağlarını da, kendi bekası için kullanmış bir özellik taşımaktadır. Bu yapının en önemli özelliği, rejime sadakatle bağlı olmalarıdır. Bu nedendir ki, Şam ve Halep'in zengin işadamları başlangıçta muhalif hareketlerin yanında yer almamışlardır (Zisser, 2012: 108). Hafız Esad kendisine sadakatle bağlı bu kesimler sayesinde darbelere dayanıklı bir rejim inşa etmiştir (Darwisheh, 2013) ve bu güçlü yapı ile kendi gücünü devam ettirebilmiştir.

Baas rejimini gücünü ve devamlılığını sağlayan etmenlerden diğeri, halka karşı tereddütsüz uygulanan baskı ve şiddettir ki, ideolojik olarak Baas'a karşı bir söylemde bulunmak bile, ölüm tehlikesi ile karşı karşıya kalmak demektir. Hafız Esad döneminde, binlerce gözaltı, işkence (Darwisheh, 2013: 9) gibi olayların benzerleri Beşar döneminde de gerçekleşmiştir. Arap Baharı'nın ilk yansımalarının olduğu dönemlerde, gösterileri bastırma bahanesi ile sivil halk tutuklanarak hapisanelere atılmış ve işkencelere maruz bırakılmışlardır (Tello, 2012). Bu baskıcı yapı, istihbarat toplayan ve rejimin muhaliflerini tutsak edebilen Suriye'nin iç güvenlik mekanizması ile sağlanmaktadır. Suriye'de birkaç güvenlik gücü şebekesi vardır ve bunlara ait gözaltı hücreleri ve sorgulama merkezleri de bulunmaktadır (Globalsecurity, 2012).

Özellikle Hafız Esad'ın, ülkede suikast sonucu öldürülen 300 Nusayri'nin ölümünden sorumlu tuttuğu, Müslüman Kardeşler örgütünden kaçmak için, Tedmur'daki hapisanede

bulunan 700 Müslüman Kardeşler üyesini öldürmüştür. Ayrıca buna benzer şekilde, 1982 yılında Hama'da bir katliam yaparak, farklı kaynaklardan 5 bin ila 15 bin arası rakamlarla ifade edilen sayıda örgüt üyesini öldürmüş olması (Seale, 1989: 329-332) da Suriye tarihindeki önemli dönüm noktalarıdır. Ayrıca Müslüman Kardeşler örgütüne üye olanlar için idam cezası öngören ve hala yürürlükte olan yasa maddesi de (Abbas, 2011: 6) muhalefetin bastırılması adına çok ciddi bir etmendir. Böylece Esad, kendisine muhalif Müslüman Kardeşler grubu ile mücadele amacıyla yapmış olduğu acımasız uygulamalar yoluyla toplumsal itaati sağlamıştır (Bozarslan, 2014: 257). Görüldüğü üzere Baas rejimi; kendisine sekteryen bağlarla bağlı sadık bir kesimin varlığı ve çıkar bağı ile kurduğu müttefikliklerin yanı sıra, yaygın istihbarat ağı ve acımasız şiddet uygulamaları sayesinde güçlü bir yapı oluşturmayı başarmıştır. Bütün bunlar, iç savaş sürecinde bile ayakta kalmasını sağlayan etmenlerden biri olarak ortaya çıkmaktadır.

2. Rejimi Destekleyen Taraflar

Yukarıdaki bölümde açıklanan özelliklerin Baas rejimini güçlü kılan etmenler olduğu açıktır. Ancak Baas rejiminin devrilmemesini sadece bu içsel nedenlere bağlamak ise yetersiz kalacaktır. Bütün bunların yanısıra bölgesel güç odaklarının Beşar Esad'a olan güçlü desteği, rejimin devrilmemesindeki en önemli etkenlerden biridir. Özellikle Rusya'nın yardımları rejimin güçlenmesine yol açmıştır (McCain, 2016: 3). Bu bağlamda, Rusya ile birlikte Çin'in çabaları ile ABD, İngiltere ve Fransa gibi ülkelerin Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyinde (BMGK) Suriye ile ilgili karar çıkartılması engellenmiştir (Ekrem, 2012: 28). Ayrıca, Hizbullah ve İran'ın Suriye'de aktif çatışmalara katılmaları ve Rusya ile birlikte İran'dan danışman ve askeri mühimmat da dâhil olmak üzere, her türlü yardımı almış olması da Esad'a katkı sağlamıştır (White, 2013: 4).

Rusya Esad rejimine destek amaçlı olarak Suriye'ye savaş uçakları, savaş gemileri ve 4000 adet asker konuşlandırmıştır (Rezaei, 2016: 76). Dahası, Rusya Suriye'ye S-300 hava savunma sistemi yerleştirmiştir (Dünya, 2016). ABD Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Nauert'in, Şubat 2018'de yaptığı bir basın toplantısında; rejimin 2015 yılından sonra toparlanmış olmasını, Rusya'nın desteğine bağlamış olması da (Habertürk, 2018) bu ülkenin, rejim açısından ne denli önemli olduğunu açıklar niteliktedir.

İran'ın, Esad iktidarına olan desteği de dikkate alınması gereken öneme haizdir. İran, Suriye için istihbarat sistemleri tedarik etmiş ve ülkeye Devrim Muhafızları'nı göndermiştir

(Sandıklı ve Semin, 2012: 12). Bu bağlamda, Suriye’de rejim için savaşan yaklaşık 20 bin savaşçıdan 10 bin kadarının Hizbullah’ın sağladığı askerlerden oluştuğu iddiaları vardır. Hatta bu rakamlar ilgili olarak 2017 başlarında İranlı savaşçıların 25 bini bulunduğu iddiaları da bulunmaktadır (Suriye Muhalif ve Devrimci Güçler Ulusal Koalisyonu, 2017). İran’ın rejime olan desteği o kadar güçlü bir destektir ki, Devrim Muhafızları temsilcisi Ali Saidi, Esad’ın varlığını İran’ın Suriye politikasının kırmızı çizgisi olarak tanımlamıştır (Sputnik, 2017).

Suriye rejimine destek veren aktörlerden bir diğeri de Çin’dir. Çin, BMGK’nin oylamaya sunduğu Suriye’ye yönelik olarak yaptırım uygulanması ile ilgili kararları 2017 yılında altıncı kez veto etmiştir (Cumhuriyet, 2017). Çin’in Esad rejimine desteği Rusya ve İran gibi doğrudan değilse de, BMGK’nin Suriye’ye müdahalesini veto ederek dolaylı olarak katkısı olmuştur.

Anlaşılan odur ki; Beşar Esad’ın ayakta kalmasının en önemli nedenlerinden biri İran ve Rusya gibi müttefiklerinin güçlü desteğini almış olmasıdır. Bu destek o kadar güçlüdür ki, her şartta devam etmiştir. Örneğin; 21 Ağustos 2013’de rejim güçleri tarafından düzenlenen kimyasal silah saldırılarında, binden fazla kişinin hayatını kaybetmesi üzerine, bu silahların kullanımını konusunda Beşar Esad yönetimini kesin ifadelerle uyan Batı ülkeleri, Suriye’ye müdahale konusunu gündeme getirmişlerdir (Haberler, 2013). Daha sonra Rusya’nın, Suriye’nin kimyasal silahları uluslararası topluma teslim etmesi önerisi (Atalay, 2013) üzerine müdahale gündemden düşmüştür. Gittikçe derinleşen Suriye Krizi ile Suriye’nin giderek yükselen radikal İslami söyleme sahip terör örgütlerine, adeta ideolojik ve silahlı bir eğitim kampı haline dönüşmüştür. Bu desteklerin yanı sıra, Suriye rejiminin iç savaş sürecinin başlarında yapmış olduğu bazı stratejik manevralar da ayakta kalmasına katkı sağlamıştır.

3. Baas Rejiminin Stratejileri

Baas rejimi daha iç savaş bu kadar karmaşık bir hal almamışken, muhalefeti zayıflatmayı amaçlayan bazı stratejik manevralarda bulunmuştur. Bunlardan bir tanesi, Suriyeli Kürtlerinin muhalefetini kırma amaçlı, ülkenin kuzey ve kuzeydoğusunda Partiya Yekîtiya Demokrat (PYD) gibi terör örgütleri ile işbirliğine gitmesidir (Sandıklı ve Semin 2012: 8). Rejim daha krizin hemen başlangıcında ilk etapta, ülkenin kuzeyini PYD’ye bırakmıştır (İnternethaber, 2012). Böylece önemli bir muhalif kesime istediğini vererek, güç ve tek bir muhalif oluşumun önünü kesmiştir. Diğer yandan bunu yaparken, muhaliflere açık destek

veren Türkiye'ye karşı, PYD'yi kullanmak istediği de akla yatkın bir yorumdur. İronik olanı ise muhalefetin önünü kesmek için ülkesini daha ilk başta bölen rejimin kendisi olmuştur.

Baas rejiminin muhalifleri zayıflatmaya yönelik terörist algısını pekiştirmek amaçlı olduğu ifade edilebilecek taktiklerinden biri de, ülkenin belli bölgelerini mücadele etmeksizin el-Kaide bağlantılı en-Nusra Cephesi'ne terk etmiş olmasıdır (Semin, 2015: 3). Ayrıca, yapılan bütün müzakere süreçlerinde rejim tarafı terörizme vurgu yapmaktadır ve kendilerine karşı silah yöneltmiş tüm grupları terörist olarak kabul etmektedir (Aljazeera, 2016). Böylece, demokrasi talepleri ile yola çıkan Suriye muhalefeti, terörist olarak algılanacaktır. Daha sonraki dönemde, artan radikalizmle birlikte rejim amacına ulaşmıştır.

Rejimin diğer bir taktiği ise kendisine muhalefet etme ihtimali olan kesimleri sekteryen ve dinsel bağları kullanarak kendisine bağlamasıdır. Bu bağlamda, ayaklanmaların dini temelli olduğu, bu eylemlerin arkasında Nusayrileri Suriye'den atmak isteyen el Kaide'nin bulunduğu propagandasında bulunmuştur. Ayrıca Beşar yönetimi, Nusayri kesime, yenilirse evlerinden olacakları ve ikinci sınıf vatandaş durumuna düşecekleri ve Suriye'de hiçbir hakka sahip olmayacakları gibi konularda söylemleri sürdürmüştür (BBC, 2013). Böylece Suriye'de Nusayri azınlık, artık rejimin kaderini kendi kaderleri olarak algılamaya başlamışlardır (Taştekin, 2015: 51). Oysaki Nusayri kesim içerisinde, kayda değer oranda rejim muhalifi de bulunmakta ve ilk eylemlere iştirak etmekteydiler (Taştekin, 2015: 74-75). Ancak son dönemde, bütün Nusayriler Baas rejimi etrafından kenetlenmişlerdir.

Baas iktidarının diğer bir stratejisi, muhalefetle mücadelede düzensiz birlikleri kullanmaktır (White, 2013: 4). Bunlara Şebbiha adı verilmektedir ki, ayaklanmalar başladığından beri, rejimin günlük ücret karşılığı kullandığı çetevari bir örgüttür (Abbas, 2011: 4-5). Görülen odur ki, rejimin bütün bu manevraları onun devamını sağlasa bile, iç savaşın derinleşmesine neden olmuştur.

Baas rejiminin belli başlı stratejileri; birincisi, yukarıda açıklanan geçmişten beri devam eden dış müttefiklerinden destek almak; ikincisi, kuzey bölgeleri PYD'nin kontrolüne bırakmak; üçüncüsü muhalifleri terörist olarak lanse etmek; dördüncüsü, Şebbiha gibi paramiliter güçleri mücadelesinde kullanmak; beşincisi de mezhepçi söylemlerle Nusayrileri tamamen kendisine bağlamak şeklinde sıralanabilir. Bu anlatılan etmenlerin yanı sıra Esad rejiminin kendisinden ve müttefiklerinden kaynaklı olmayan bazı nedenler de Esad rejiminin ayakta kalmasına yol açmıştır.

4. Suriye Muhalefetinin Durumu

Yukarıda açıklanan Baas'ı güçlü kılan etmenlerin yanında muhaliflerin kendisinden kaynaklı bazı zayıflıklar ve başka diğer etmenler de rejimin devamını kolaylaştırmıştır. Öncelikli olarak, Suriye muhalefeti farklı fraksiyonlardan parçalı bir yapıya sahiptir. Bu bölünmüşlüğü giderilmesi için pek çok çaba harcanmış ve muhalif hareketleri tek çatı altında toplayabilmek için kurulan "Suriye Muhalif ve Devrimci Güçler Koalisyonu" (SMDK) (Suriye Ulusal Konseyi ve Devrimci Güçler Koalisyonu, 2012) da muhalifleri bir araya getirme noktasında başarılı olamamıştır. Oysaki Suriye'deki ayaklanmalar ilk başladığında, bu süreç Baas rejiminden kurtulmak isteyen her kesim için değişimin umudu olarak görülmekteydi. Güçlü Baas rejimi ancak güçlü ve birlikte hareket edebilen bir muhalefetle değişebilecekti. Ancak fiili durum böyle gerçekleşmedi ve Suriye'de en önemli muhalif hareketlerden Kürtler 2016 yılında Cezire, Kobani ve Afrin'i kapsayan bölgede federal bölge ilan ederek (Globalsecurity, 2016) tamamen Suriye muhalefetinden ayrı bir boyuta geçmişlerdir. Muhalif yapı içerisinde başkaca bölünmelerde vardır ki ülkedeki yerel sivil aktörler genellikle kendi bölgelerinde hâkim güçlere ve askeri gruplara bağlı olarak hareket etmektedirler (Friederike ve Becker, 2016: 3).

Suriye muhalefetini temsil ettiği düşünülen Özgür Suriye Ordusu (ÖSO) , ülkedeki küçük lokal gruplardan oluşmuş zayıf ve gevşek bir yapıya sahiptir. O'nun bu yapısı, Cihatçı grupların genişlemesine de zemin hazırlamıştır (Lister, 2014: 87). Suriye'ye mobilize olan yabancı savaşçılar ve cihatçı grupların sahada etkinliğini arttırmasıyla, Suriye muhalefeti büyük bir değişim göstermiştir ve Suriye muhalefeti giderek Cihatçı eksene kaymıştır. Bu duruma da verdikleri tüm sözlere rağmen uluslararası toplumun Suriye muhalefetine yeterli desteği sağlamamış olması (Ulutaş vd., 2015: 9), önemli bir etkidir. Destek vermek bir tarafa, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi gelişen olaylar karşısında, Suriye rejimini açık bir dille dahi kınayamamıştır (Kodmani, 2015). Ayrıca, Katar ve Suudi Arabistan'ın yeterince askeri yardımları söz konusu değildir (Phillips, 2012: 75). ÖSO'ya Körfez ülkelerinden ve Suudi Arabistan'dan bazı hafif silah gelse bile (The Guardian, 2012) Suriye muhalefetini destekleme iddiasındaki hiç bir ülke, muhalefete ciddi para desteği sağlamamıştır (Şen, 2015: 11). Hatta Rejim muhalifi grupların ABD'nin desteğine ciddi ihtiyaçları varken ve Esad-Rusya-İran güçlerinin Halep'e yaklaştıkları bir dönemde, ABD sessiz kalmayı tercih etmiştir (Alemdar, 2016). Dahası ABD radikalizmi bahane ederek, Rejim ile gizli ittifak iddiaları olan (Sabah, 2017) PYD tarafına destek vermeyi tercih etmiştir.

Bu konuyu, İsrail-ABD politikaları ve Batının Arap Baharı karşısında takındığı pozisyon açısından değerlendirmek gerekirse; İsrail için Sünni bir idareye sahip olan Suriye, tercih edilir bir durum değildir (Fuller, 2016: 380). Dalar, Suriye’de başa geçecek dini değerlere bağlı Sünni bir yönetimin, ABD tarafından İsrail’in güvenliği için tehdit olarak algılandığından destek görmeyeceği (Dalar, 2016: 37-38) yorumunu yapmaktadır. Bu perspektiften Arap Baharı sürecinde, Mısır’da gerçekleşen iktidar değişiminin ardından yapılan askeri darbeye AB, ABD ve İsrail’in sessiz kalarak adeta destek çıkmaları da (Tekin, 2016) göstermektedir ki Batı eskiyen Ortadoğulu diktatör partnerlerinin yerini alabilecek, çıkarlarına uygun ortakları bulmakta güçlük çekmektedir. Dolayısıyla da Suriye dâhil Ortadoğu’da güçlü demokratik yönetimlerin oluşabileceği bir şekilde güçlü destek vermediği gibi, Müslüman Kardeşler gibi dini bağlamlara atıf yapan Sünni yöneticilere de uzak durmaktadır.

Duran ve Yalçın konuya farklı bir bakış açısından yaklaşarak, ABD’nin bölgedeki çözümsüzlükten memnun olduğunu ve bu süreçte yıpranan bölgesel güçlerin zayıf düşerken ABD’nin güçleneceği beklentisi bulunduğunu iddia etmektedirler (Yalçın ve Duran, 2016). Obama’nın yerine gelen Trump yönetimi ile ABD Suriye konusunda daha aktif davranmaya başlamış, hatta İngiltere ve Fransa ile birlikte Nisan 2018’de çok gösterişli bir şekilde Suriye’yi vurmuştur (Habertürk, 2018). Ancak bütün bu müdahaleler Esad yönetimini zayıflatmaktan çok, Batılı güçlerin bölgede varlığını teyit eden bir güç gösterisi izlenimi oluşturmaktadır. Her ne olursa olsun, Suriye küresel ve bölgesel güçlerin mücadele alanına dönüşmüşken, yalnız bırakılan Suriye muhalefeti ile üstü örtülü olarak varlığına müsaade edilen Esad rejimi ayakta kalmaya devam etmektedir.

Bütün bu yalnız kalmışlık Suriye muhalefetini radikalleştirirken, Suriye iç savaşına müdahil olan İran ve Hizbullah gibi müttefiklerin, sekteryan bakış açıları da bu değişimde etkili olmuştur (Ulutaş vd., 2015: 9). Tüm bu sebeplerle radikalleşen Suriye muhalefetinin durumu Esad iktidarının işini kolaylaştırmış, silahlı grupların Nusayrileri hedef almasıyla, Nusayriler muhalif hareketlerden uzaklaşarak rejime bağlanmışlardır (Taştekin, 2015: 74-75). Hıristiyanlar ve Ermeniler de yine İslami bir yönetimin geleceği korkusu ile rejimi desteklemiş ya da tarafsız kalmayı tercih etmişlerdir (Hasan, 2012: 57). Bu noktadan da Suriye muhalefetinin Esad’a karşı güçlü bir destekten yoksun bulunması ve giderek radikalleşme eğilimleri, muhalifleri zayıflatırken, Baas’ın ömrünü uzatan etmenler olarak ortaya çıkmıştır. Diğer yandan muhaliflerin diğer bir zayıf yönüde ÖSO’nun rejim ordusuna göre küçük ve zayıf bir yapılanması olmasıdır. Suriyeli muhaliflerin yeterli birlik ve

koordinasyonlarını tesis etmeksizin ve gerekli ağır silahlara sahip olmadan, silahlı mücadeleye başlamış olmaları erken bir manevra olmuş ve daha ilk başından Esad'ın düzenli ordusu karşısında başarısız olmaları sonucunu doğurmuştur (Sandıklı ve Semin, 2012: 13). Ayrıca iç savaş halinin, silahsız insanları tahakküm altına almaya hazır silahlı unsurlar için, müsait bir ortam hazırlamış (Bozarslan, 2016: 81-83) olması gibi nedenlerle, rejimin gidip gitmeyeceği yönünde kararsız kalan birçok insan, Esad tarafında olmayı daha güvenli bularak rejime yanaşmışlardır (Phillips, 2012). Muhalifler arasında çeşitli birleşme girişimlerine (Durgun, 2017) rağmen, Birleşmiş Milletler (BM) Suriye Özel Temsilcisi Staffan De Mistura'nın da dediği gibi, Esad'a karşı muhalifler hiçbir zaman başarılı olamamıştır (Durgun, 2017).

Sonuç

Sonuç olarak rejimin bir takım özellikleri ve taktiklerinin yanı sıra, kendisine tam destek veren gayretli müttefiklerinin varlığı Esad rejimini ayakta tutarken, muhalefetin yeterli destek alamayışı ve zayıf durumu rejimi daha bir kalıcı kılmıştır. Baas rejimi; kendisine sadakatle bağlı, sekteryen bağlar kullanılarak inşa edilen bürokratik ve askeri yapısı, toplumun her kesiminden çıkar bağları ile iktidara bağlı olan müttefiklerin varlığı, yaygın istihbarat ağı ve acımasız otoriteryen uygulamalarının da etkisi ile zaten çok güçlü bir yapıya sahiptir. Bu güçlü yapısına ek olarak; Suriye'nin eski müttefiki olan İran ve Rusya, iç savaş başladığından beri rejime askeri, lojistik ve ekonomik her türlü desteği esirgememişlerdir. Bunlara ek olarak; desteklerini uluslararası platformlarda da devam ettirmeleri, Esad rejiminin yıkılmasına engel olmuş hatta giderek elini güçlendirmiştir.

Şam iktidarı tarafında durum bu iken Suriye muhalefeti, özellikle parçalı yapısı ile daha ilk başlangıçta, Esad'ın karşısında güçlü bir duruş sergileyememiştir. Oysa Suriye krizi ilk çıktığında, çoğu sadece söylemde kalsa bile uluslararası alanda güçlü bir desteğe sahiptir. Bilhassa Kürt muhalefetinin özerklik talepleri ile Suriye muhalefetinden ayrı şekilde davranması, muhaliflerin gücünü zayıflatmıştır. Zaten Esad iktidarı krizin ilk patlak verdiği dönemde, ülkenin kuzey bölgelerini terk ederek fiili olarak özerkliği desteklemiştir. Uyguladığı bu strateji ile Nusayrilerden sonra en büyük azınlık olan Kürtlerin istediklerini onlara vererek, Suriye muhalefetini bölerek zayıflatmıştır. Dahası bu parçalı yapıdaki muhalefet kesimi (PYD hariç.) istedikleri maddi desteği hiçbir zaman güçlü bir şekilde alamamış, hazırlıksız bir şekilde silahlı mücadeleye başlamıştır.

Bütün muhalefet için terörist tanımlamasını yapan Esad rejimini adeta onaylayacak şekilde, Suriyeli muhalifler arasında radikalizm artmıştır. Gelişen bu durumda da demokratik taleplerle ortaya çıkan Suriye muhalefeti, terörist olarak algılanır hale gelmiştir. Hatta o hale gelmiştir ki günümüzde bölgesel ve küresel güçler Suriye üzerine sadece DAEŞ'le mücadeleyi konuşur olmuşlardır. Muhalefetin belirsiz yapısı, hangi tarafa yanaşacağını kestiremeyen diğer küçük azınlıkların, giderek Baas rejimine yaklaşmasına ve onu desteklemesine neden olmuştur. Dahası, ülke içerisinde artan radikal örgütlerin varlığı, iç savaşı derinleştirmiş ve ABD'nin yanısıra Türkiye gibi bölgesel güçlerin de ülke içerisinde askeri müdahaleleri söz konusu olmuştur. Suriye muhalefetine olan desteğin giderek zayıflaması ve Başta ABD olmak üzere, Batı'nın Sünni ve dindar bir yönetimi Esad'a göre tercih edilir ve güvenilir bulmamaları ile Baas rejimi ve Beşar Esad, Suriye iç savaşında önemli bir aktör olarak kalmaya devam etmektedir. Bu böyle olsa bile, Suriye bölünmenin eşiğindedir. Bunun ilk aşamasını, ülkenin kuzeyini PYD'ye terk ederek, el-Kaideye çanak açarak ve halkın haklı taleplerine şiddet ile karşılık vererek, rejim kendi eliyle hazırlamıştır. Suriye, terör bahanesi ile bölgesel ve küresel güçlerin müdahalesine açık hale gelmiştir. Esad ayakta kalmıştır kalmasına ama sadece ülkenin küçük bir bölgesinde etkindir. Rejim, kendi varlığını borçlu olduğu, İran ve Rusya'ya bağımlı hale gelmiştir. Dahası, adeta post-modern bir manda dönemi yaşamaktadır. Gerçekte ise iktidarını koruma pahasına Suriye'yi kaybetmiştir.

KAYNAKÇA

- Abbas, H. (2011), The Dynamics of the Uprising in Syria. Arab Reform Brief, 51, ss. 1-10.
- Alemdar, Ş. (2016), "Cenevre III Görüşmeleri: Tünelin Sonundaki Işık mı, Suriye Çölündeki Serap mı?", <http://researchturkey.org/tr/geneva-talks-iii-light-at-the-end-of-the-tunnel-or-a-mirage-in-the-syrian-desert/> (3.01.2017).
- Aljazeera (2016), "İlerleyemeyen Cenevre 3'ün Düşümleri", <http://www..com.tr/haber/ilerleyemeyen-cenevre-3un-dugumleri> (3.01.2017).
- Atalay, S. (2013), "Suriye'ye Müdahale Askıda", <http://www.ntv.com.tr/dunya/suriyeye-mudahale-askida,ydtaw1rB202odRJGyF0v-g> (24.12. 2016).
- Azmeh, S. (2016), Syria's Passage to Conflict: The End of the "Developmental RentierFix" and the Consolidation of New Elite Rule, *Politics and Society*, 44(4), ss. 499–523.

- Bar, S. (2006), *Bashar's Syria: The Regime and its Strategic, Comparative Strategy*, 25, ss. 353-445.
- BBC (2013), "BBC araştırması: Suriye Alevilerinin Katliam Korkusu", http://www.bbc.com/turkce/haberler/2013/03/130315_suriye_aleviler_2 (16.12.2016).
- Bozarslan, H. (2014), *Ortadoğu: Bir Şiddet Tarihi*, 3. Baskı, (A. Berktaş, Çev.), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bozarslan, H. (2016), *Ortadoğu'nun Siyasal Sosyolojisi: Arap İsyanlarından Önce ve Sonra*, (M. I. Durmaz, Çev.), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Cumhuriyet (2017), "Rusya ve Çin'den 'Esad' Vetosu", http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/dunya/687745/Rusya_ve_Cin_den__Esad__vetosu.html (04.05.2017).
- Dalar, M. (2016), "Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin Suriye Krizindeki Durumu" İçinde, F. Taşdemir (Editör), *Suriye, Çatışma ve Uluslararası İlişkiler*, ss. 37-38, Ankara: Nobel Yayınları.
- Dam, N. (1980), *Middle Eastern Political Clichés: Takriti and Sunni Rule in Iraq; Alawi Rule in Syria: A Critical Appraisal*, *Orient*, 21(1), ss. 42-57.
- Dam, N. (2000), *Suriye'de İktidar Mücadelesi*, 1. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Darke, D. (2010), *Syria*, London: Bradt Travel Guides Ltd.
- Darwish, H. (2013), *Syria and the Arab Spring: Unraveling the Road to Syria's Protracted Conflict*, The Asan Institute for Policy Studies (elektronik versiyon), 44, ss. 1-12.
- Dinçer, O. B. ve Çoşkun, G. (2011), *Mayınlı Arazide Yürümenin Adı: Suriye'de Değişimi Zorlamak*, Ankara: USAK Yayınları.
- Durgun, H. (2017), *De Mistura: Suriye muhalefeti savaşı kazanmadığının farkına varmalı*", <https://tr.sputniknews.com/ortadogu/201709071030035450-de-mistura-suriye-muhalefet-savas/> (05.05.2018).
- Durgun, H. (2017), "SMDK: Suriye'de 43 Silahlı muhalif Birleşip 'Ulusal Ordu' Kuracak", <https://tr.sputniknews.com/ortadogu/201709071030036055-smdk-suriye-muhalif-ulusal-ordu/> (05.05.2018).
- Dünya (2016), "Rusya, Suriye'de Kalıcı Donanma Üssü Kuracak", <http://www.dunya.com/dunya/rusya-suriyede-kalici-donanma-ussu-kuracak-haberi-332935> (15.12.2016).
- Ekrem, E. (2012), "Çin'in Suriye Politikası ve Çözüm Planı", <http://www.sde.org.tr/userfiles/file/suriye%20analiz.pdf> (12.11.2016).

- Fuller, G. (2016), Türkiye ve Arap Baharı, Çev. Mustafa Acar, Ankara: Eksi Kitaplar.
- Globalsecurity (2012), "Syria Intelligence Security Agencies", <http://www.globalsecurity.org/intell/world/syria/intro.htm> (31.12.2016).
- Globalsecurity (2016), "Democratic Union Party [PYD]", <http://www.globalsecurity.org/military/world/para/pyd.htm> (01.01.2017).
- Gürson, P. (2010). Suriye. Ankara: Atılım Üniversitesi Yayınları.
- Haberler (2013), "Suriye'ye Askeri Müdahale Tartışmalarında Son Durum", <http://www.haberler.com/suriye-ye-askeri-mudahale-tartismalarinda-son-5010252-haberi/> (24.12.2016).
- Habertürk (2018), "ABD'den Şok İfade: Rusya Esad'a Destek Vermeseydi", <http://www.haberturk.com/abd-den-sok-ifade-esad-rusya-dan-destek-aldi-1849716> (04.05.2018).
- Habertürk (2018), "Son Dakika: ABD, İngiltere ve Fransa Suriye'yi Vurdu", <http://www.haberturk.com/son-dakika-abd-baskani-trump-tan-suriye-aciklamasi-saldiri-emrini-verdim-1919037> (07.05.2018).
- Hasan, Z. (2012). "2012 Suriye Söyleşileri", (O. Orhan, Röportaj Yapan) ORSAM.
- İnternethaber (2012), "Beşar Esad Kontrolü PKK'ya Bıraktı", <http://www.internethaber.com/besar-esad-kontrolu-pkkya-birakti-440297h.htm> (11.11.2017).
- Koçak, K. (2012), Yasemin Devrimi'nden" Arap Baharın"a, Yasama Dergisi, ss. 22-61.
- Kodmani, B. (2015). Syrian Voices on the Syrian Conflict: A solution for Syria. The Norwegian Peacebuilding Resource Centre (elektronik versiyon), ss. 1-8.
- Lister, C. (2014), Assessing Syria's Jihad, Survival Global Politics and Strategy (elektronik versiyon), 56(6), ss. 87-112.
- McCain, J. (2016), Rewarding Aggression: Bleak Outlook for Syria Agreement, Hampton Roads International Security Quarterly (elektronik versiyon), 2, ss. 22-24.
- Nasser, R., Mehchy, Z., Jebaie, J.A., Marzouk, N., Saba, K., Aita, S. ve Dahi, O. (2016). Syria Confronting Fragmentation! Impact of Syrian Crisis Report: Quarterly based report (2015). Syria: Syrian Centre for Policy Research (elektronik versiyon).
- Oğuzlu, T. (2011), Arap Baharı ve Yansımaları, Ortadoğu Analiz,36(3), ss. 8-16.
- Phillips, C. (2012), Syria's Torment, Survival, 54(4), ss. 67-82.
- Pipes, D. (1990), Greater Syria: The History Ambition, Oxford: Oxford University Press.
- Rezaei, F. (2016), Putin'in Suriye Süprizini Anlamak, Ortadoğu Analiz, 8(74), ss. 76-77.

- Ryan, C. (2012). The New Arab Cold War and the Struggle for Syria. Middle East Report (elektronik versiyon), 262, ss. 28-31.
- Sabah (2017), "PYD/PKK ile Esad'dan Suriye'de Kirli İttifak", <https://www.sabah.com.tr/gundem/2017/02/12/pydpkk-ile-esaddan-siriyede-kirli-ittifak> (16.02.2018).
- Sandıklı, A. ve Semin, A. (2012). Bütün Boyutlarıyla Suriye Krizi ve Türkiye. İstanbul: Bilgesam Yayınları.
- Seale, P. (1989), Asad: The Struggle For The Middle East, Los Angeles: University of California Press.
- Semin, A. (2015), Suriye Krizindeki İç Dinamikler: ÖSO-IŞİD-PYD Denklemi, Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi (BİLGESAM) Analiz (elektronik versiyon), 1234, ss. 1-8.
- Serim, M. (2014), "Suriye'deki Alevilere Dair Bir Cehaletin Analizi", http://www.ydh.com.tr/HD13449_suriyedeki-alevilere-dair-bir-cehaletin-analizi.html (16.12.2016).
- Sputnik (2017), "İran: Esad Kırmızı Çizgimizdir", [https://tr.sputniknews.com/ortadogu/201708301029941548-iran-besar-esad-kirmizi-cizgimizdir/\(04.05.2018\)](https://tr.sputniknews.com/ortadogu/201708301029941548-iran-besar-esad-kirmizi-cizgimizdir/(04.05.2018)).
- Suriye Muhalif ve Devrimci Güçler Ulusal Koalisyonu (2017), "İranlı Muhalif: Halep'te 25 Bin İranlı Savaşçı Bulunuyor", <http://tr.etilaf.org/haberler/siyasi-haberler/iranli%C4%B1-muhalif-halepte-25-bin-iranli%C4%B1-savasc%C4%B1-bulunuyor.html> (3.01.2017).
- Suriye Ulusal Konseyi ve Devrimci Güçler Koalisyonu (2012), "Misyon" <http://tr.etilaf.org/about-us/misyon.html> (03.01.2017).
- Şen, A. (2015), Suriye Akeri Muhalefeti, Ankara: Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi.
- Taştekin, F. (2015). Suriye: Yıkıl Git, Diren Kal! 4. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tello, F. (2012, Haziran 27). Suriyeli Siyasal Muhalif ve Suriye Ulusal Konseyi Eski Üyesi Fawaz Tello ile Söyleşi. (O. Orhan, Röportaj Yapan) ORSAM.
- Tekin, A. R. (2016), "Türkiye'nin Suriye Politikası: Demokratik Reformlardan Esad'sız Suriye'ye, Rojova'dan Kuzey Suriye'ye" İçinde, N. Akyeşilmen, Ö. A. Afşar (Editörler), Suriye'de Barışın İmkanları, ss. 145-216, Ankara: Orion Kitabevi.

- The Guardian (2012), "Saudi Arabia Plans to Fund Syria Rebel Army", <https://www.theguardian.com/world/2012/jun/22/saudi-arabia-syria-rebel-army> (01.01.2017).
- Ulutaş, U., Kanat, K. B. ve Acun, C. (2015), Sınırları Aşan Kriz, SETA Analiz (elektronik versiyon, 120, ss. 1-40).
- UNOCHA (2017), "About the Crisis", <http://www.unocha.org/syrian-arab-republic/syria-country-profile/about-crisis> (10.02.2017).
- Yalçın H. B. ve Duran B. (2016), Küresel ve Bölgesel Aktörlerin Suriye Stratejileri, Ankara: Seta Kitapları.
- Zisser, E. (2007), *Commanding Syria: Bashar al-Asad and the First Years in Power*, London: I.B.Tauris.
- Zisser, E. (2012, March). The 'Struggle for Syria': Return to the Past ? Mediterranean Politics (elektronik versiyon), 17(1), ss. 105-110.
- White, J. (2013). The Military Opposition on the Ground. J. White, A. J. Tabler, & A. Y. Zelin içinde, *Syria's Military Opposition: How Effective, United, or Extremist?* (s. 3-19). Washington: The Washington Institute for Near East Policy.

ÇALIŞANLARIN ÖRGÜTSEL DESTEK VE İŞGÖREN AVUKATLIĞI ALGILARININ İŞTEN AYRILMA NİYETLERİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: KAYSERİ LOJİSTİK SEKTÖRÜNDE BİR UYGULAMA

Doç. Dr. Ebru AYKAN

Erciyes Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, İKY Bölümü

aykane@erciyes.edu.tr

Dr. Öğr. Üyesi Hanife AKGÜL

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Eğitim Fakültesi, PDR Bölümü

hanifeakgul38@gmail.com

Özet

Dünyada yaşanan gelişmelere bağlı olarak günümüz organizasyonlarında insan kaynağı ve onun yönetimi daha da ön plana çıkmıştır. Bu sebeple de organizasyonlarda önemli bir unsur olan bu gücün işletmelerde tutulabilmesi için örgüt tarafından desteklenmesi, çalışanların haklarının korunması ve çalışanların menfaatine olan karar ve uygulamaların yöneticiler tarafından alınmasının sağlanmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Bu araştırmanın temel amacı, çalışanların örgütsel destek ve iş gören avukatlığı algılarının işten ayrılma niyetleri üzerindeki etkisini tespit etmektir. Genel tarama modeli ile gerçekleştirilen çalışma kapsamında, çalışmada temel alınan bir araştırma modeli geliştirilmiştir. Araştırmanın evrenini Kayseri ilinde Uluslararası Nakliyeciler Derneğine kayıtlı lojistik sektöründe faaliyet gösteren 35 firmada çalışan toplam 850 kişi oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini ise, yöneticilerinin izin verdiği, 29 firma ve toplam 421 çalışan oluşturmaktadır. Araştırma sonucunda elde edilen bulgulara göre; lojistik sektörü çalışanlarının örgütsel destek algılarının işten ayrılma niyetleri üzerinde anlamlı ve negatif yönlü düşük düzeyde etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Örgütsel Destek, İşgören Avukatlığı, İşten Ayrılma Niyeti, Lojistik Çalışanları

THE EFFECT OF ORGANIZATIONAL SUPPORT AND EMPLOYEE ADVOCACY PERCEPTIONS OF EMPLOYEES' ON THEIR TURNOVER INTENTION: AN APPLICATION IN KAYSERİ LOGISTICS INDUSTRY

Abstract

Depending on the developments experienced in the world, human resources and its management are more prominent in today's organizations. For this reason, this is an important element of power in organizations in enterprises should be supported by the organization in order to hold the protection of the rights of employees and employees a stake in the decision taken by administrators and applications. There is a need to ensure. The main objective of this research, the employees who work in organizational support and advocacy impact on perception of severance intentions is to detect. Within the scope of the study conducted with the general screening model, a research model based on the study was developed. The research universe, in Kayseri province, the international

transporter's association registered in the logistics sector 35 firm running total 850 people. The sample of the survey allows the managers, 29 companies and has a total of 421 runs. As a result, according to the findings of the research, the perception of organizational support of the logistics sector employees quit over the intensions of the meaningful and negative directional, concluded that a low level of effect has been reached.

Key Words: Organizational Support, Employee Advocacy, Turnover Intention, Logistics Employees

Giriş

Son elli yıldır artan bir ivmeyle dünya ülkelerinin pazarlarını ortak hale getiren globalleşme ve beraberinde yaşanan teknolojik değişimler kendini iş ortamında iyiden iyiye hissettirmektedir. İşletmeler bu koşullar altında rekabet edebilmek ve sağlıklı işleyişine devam edebilmek ve değişikliklere adapte olabilmek için hem maddi yatırımlara hem de ikamesi mümkün olmayan insan kaynağını elinde tutabilmek için çeşitli yatırımlara ve fedakârlıklara katlanmaktadırlar. İşletmelerin günümüzde rekabet ortamındaki en güçlü silahları insan kaynaklarıdır. Bu bağlamda işletmeler ellerindeki bu değerli varlıkları kaybetmemek, onlara örgüt olarak değer verdiklerini göstermek adına onların örgütsel destek algılarının yükseltilmesi için çaba göstermelidirler. Böylece örgütün varlığını ve desteğini arkalarında hisseden çalışanların örgüte olan bağlılıkları artacak, işten ayrılmayı düşünmeyecek, örgütten aldıklarının karşısında örgüte daha fazla katkıda bulunarak (performans, örgütsel vatandaşlık davranışı) karşılık verebileceklerdir. Benzer şekilde çalışanların kendilerini istihdam eden kurumlarının uygulamalarının kendi yararlarına yönelik olduğunu, bütün bu uygulamaların odak noktasında çalışanların iyiliğinin yer aldığı algısını ifade eden işgören avukatlığı (Akgündüz ve Şanlı, 2016) da benzer olumlu örgütsel çıktılara neden olabilmektedir.

Her işin ve çalışma sektörünün kendine özgü çalışma şartları vardır. Lojistik, müşterilerin ihtiyaçlarını karşılamak için hammaddenin başlangıç noktasından, ürünün tüketileceği son noktaya kadar olan tedarik zinciri içerisindeki hareketinin etkin, verimli ve en az maliyetle akışının sağlanması ve planlanması sürecidir (Lummus vd., 2001). Lojistik sektörü kapsamlı ve karmaşık bir yapıya sahiptir, son zamanlarda giderek artan bir şekilde iş gücüne ihtiyaç duymakta ve bu nedenle istihdam yaratan en önemli hizmet sektörlerinden biri durumuna gelmiştir (OECD, 2002). Lojistik sektörü yapı itibari ile hem teknoloji yoğun hem de emek yoğun bir sektör olarak değerlendirilebilmektedir. Bu özelliği ile diğer sektörlerden farklılık göstermektedir (Koban ve Yıldırım Keser, 2013). Türkiye’de lojistik sektörü, son yıllarda ekonomi politikalarında yer alan, hızlı bir gelişim sürecinde bulunan bir sektördür. Bu gelişim sürecinde nitelikli işgücünün istihdamı önem kazanmaktadır (Koban ve Yıldırım Keser,

2013). Nitelikli işgücü fiziksel ve ruhsal yönden sağlıklı çalışanlar ile mümkündür. Örgütsel destek ve işgören avukatlığı algıları çalışanları olumlu etkileyebilmekte ve bu durum da çalışanların işten ayrılma niyetlerini etkileyebilmektedir. Bu nedenle örgütsel destek, algılanan işgören avukatlığı ve işten ayrılma niyeti konularının araştırılması önemlidir.

Çalışanların örgütte kalmalarının ardında yatan örgütsel, bireysel ve çevresel faktörlerin kombinasyonu olan örgütsel destek ve işgören avukatlığı algılarının, örgütsel bağlılığın ve çalışan performansının artması gibi sonuçlarının yanı sıra çalışanların işten ayrılmasını engelleyen bir olgu olduğu ifade edilebilmektedir. Buradan hareketle bu çalışmada çalışanların örgütsel destek ve işgören avukatlığı algılarının işten ayrılma niyetleri üzerindeki etkisi incelenecektir. Aşağıda kavramlar kısaca açıklanarak ilgili literatür hakkında bilgi verilecek daha sonra araştırma ve bulgularına yer verilecektir.

1. Kavramsal Çerçeve

1.1. Algılanan Örgütsel Destek

Sosyal değişim teorisi (social exchange theory) ve karşılıklılık teorisinin (reciprocity theory) temellerine dayanan algılanan örgütsel destek, örgütte çalışanların etkili katkılarının sağlanması zorunluluğunun bir sonucu olarak oluşmaktadır. Sosyal değişim teorisine göre Eisenberger ve arkadaşları (1986), işçi-işveren değişim (mübadele) ilişkisini anlamak için algılanan örgütsel destek kavramını geliştirmişlerdir. Yazarlar sosyal değişim kuramına dayanarak, bireysel tavır ve davranışların örgüt tarafından sağlanan destek algısı tarafından etkilendiğini ileri sürmektedirler. Benzer şekilde karşılıklılık teorisinde de organizasyonun çalışanlarından beklenen uygun davranışları temel alan işçi-işveren ilişkileri vurgulanmaktadır (Aykan, 2007a). Bu noktada çalışanlardan kendilerini işlerine adanmaları, sadakat ve bağlılık göstermeleri beklenmektedir. Dolayısı ile çalışanlarda iş yerlerinden ücret ve terfi beklentilerini içeren maddi faydaların yanı sıra kendilerini örgütte önemli hissetmek istemektedirler; bu sebeple örgütsel destek çalışanların örgütleri tarafından kendilerine sunulan manevi destek algısıdır. Yani örgütsel destek çalışanların örgütlerini arkalarında hissetmeleri, onlardan destek almalarıdır (Özdevecioğlu, 2003). Algılanan örgütsel destek, örgütün bireyin farkında olması, onun çalışmalarını izlemesi, rahatı için gerekli tedbirleri alması olarak tanımlanmaktadır (Eisenberger vd., 1986).

Algılanan örgütsel destek, çalışanlarda dış baskılardan ziyade (devletin sağlık ve güvenlik yönetmelikleri, sendikal anlaşmalar gibi) örgütün gönüllü çalışmaları sonucunda elde ettikleri

inançlarına bağlı olarak oluşmaktadır. Örgütsel ödüller ve uygun iş koşulları (ücret, işte yükselme, işi çekici hale getirmek ve çalışanların algıladıkları örgütsel politikalar üzerindeki etki), algılanan örgütsel desteğe katkıda bulunmaktadır (Rhoades ve Eisenberger, 2002). Çalışanlarda yüksek destek algısı, çalışanların etkili çalışma davranışını ortaya çıkarmaktadır (Eisenberger vd., 1986). Yani çalışanların olay ve olguları algılama biçimleri davranışlarına yansımaktadır. Bu nedenle literatürde yapılan çalışmalar daha çok örgütsel desteğin sonuçları üzerine yoğunlaşmaktadır (Aykan, 2007a).

İlgili alan yazında algılanan örgütsel desteğin sonuçları ile ilişkilendirildiği çalışmalarda; örgütsel bağlılık (Özdevecioğlu, 2003; Engin, 2015), sadakat, iş tatmini (Engin, 2015), çalışmaya tutkunluk (Şahin, 2015), işe angaje olma, özdeşleşme (Hatiopoğlu, 2015) insan kaynakları uygulamaları (Eisenberger vd., 1990; Aykan, 2007a) ve performans (Erkoç, 2015) gibi örgütsel çıktıları pozitif yönde, işten ayrılma, işe devamsızlık, iş gücü devir oranı ve tükenme (Aykan, 2007b; Oktar, 2015) gibi çıktıları da negatif olarak etkilemektedir.

1.2. İşgören Avukatlığı

Sosyal değişim teorisi ve karşılıklılık teorisinin temellerine dayanan algılanan örgütsel destek ile benzer özellik taşıyan bir diğer kavram da işgören avukatlığı olarak ifade edilebilmektedir. Bu teorilerde (reciprocity theory) çalışanlar, örgüt uygulamalarının kendilerinin çıkarları doğrultusunda oluşturulduğu ve örgüt içinde kabul edilip, değer verildikleri düşüncesini taşıdıkları takdirde, işletmenin etkinliğinin ve verimliliğinin artması yönünde çabalarda bulunmaktadırlar. Çalışanların algılamış oldukları bu yapıcı ortamın arka planındaki örgüt uygulamaları, işgören avukatlığı olarak ifade edilmektedir (Yeh, 2014). Kavram tam olarak tanımlanmamış olmakla birlikte, işgören avukatlığı “işletmenin çalışan politikasının şeffaflığını ve çalışanların çıkarları için hareket etme gönüllüğünü” (Yeh, 2014) ifade etmektedir. Ayrıca işgören avukatlığı, çalışanların haklarının korunması ve çalışanların menfaatine olan karar ve uygulamaların yöneticiler tarafından sağlanması olarak da tanımlanmaktadır (Akgündüz ve Şanlı, 2016).

Çalışanların kendilerini istihdam eden kurumlarının uygulamalarının kendi yararlarına ve çıkarlarına yönelik olduğunu, bütün bu uygulamaların odak noktasında çalışanların iyiliğinin yer aldığı yönündeki algılarını içeren (Akgündüz ve Şanlı, 2016) işyeri avukatlığı, örgüt uygulamalarının çalışan çıkarları doğrultusunda olması amacını gütmektedir. Yani bütün uygulamalar çalışanları mutlu etmek, onların iş-yaşam kalitelerini artırarak motivasyon düzeylerini artırmak, dolayısıyla da motive olmuş bir çalışanın örgütün sağlıklı işleyişine

katkıda bulunmak için fazladan ve gönüllü olarak birtakım davranışlar sergilemesini teşvik etmeyi amaçlamaktadır.

İşgören avukatlığı işgören şikâyetlerini dikkate alma, iş görenleri ayrımcı istihdam uygulamalarına, adaletsizliğe (yükseltme ve transfer) ve cinsel tacize karşı korumayı amaçlayan konularını içeren, iş görenlerin endişe ve şikâyetlerinin iletişim ve temsiliyle ilgilidir (Şanlı, 2016). İşyeri güvenliği, bilgi paylaşımı, iletişim ve eğitimi içeren ortak ya da tamamlayıcı konu ve sorunlarını kazan-kazan stratejisi kapsamında çözümler. İşletmelerin işgören avukatlığını içeren uygulamaları, iş görenlerin değerli olarak kabul edilmesi durumunda yaygınlık kazanmaktadır. İşgörenlerin örgütsel verimliliğe katkılarının önemli olduğu, işgücünün sınırlı ve değerli olduğu durumlarda işgören avukatlığına yönelik uygulamalar kolaylaşırken; iş görenlerin “önemsiz” olarak değerlendirildiği işletmelerde ise zorlaşmaktadır (Rynes, 2004).

İşgören avukatlığı, çalışanların yönetsel uygulamaları nasıl algıladığına da bağlıdır. Çalıştıkları işletmenin, katkılarına değer verdiğini ve mutluluklarına önem verdiğini algılayan çalışanlar örgütlerinde işgören avukatlığının var olduğunu düşünmektedirler (Akgündüz ve Şanlı, 2016). Çalışanlar örgütün kendilerini desteklemesini beklerler ve bu beklentileri karşılanırsa örgütsel verimliliğe ve etkinliğe katkıda bulunmak için çaba gösterirler. Mathieu ve Zajac’a (1990) göre, örgütteki işgören avukatlığı, çalışanların tanımlanmış formal iş gerekliliklerinden çok daha fazlasının yapılmasını sağlayacaktır.

Literatürde işgören avukatlığı iş tatmini, örgütsel bağlılık (Yeh, 2014), örgütsel bağlılık (Şanlı, 2016), yönetici desteği, örgütsel adalet/adaletsizlik ve işten ayrılma niyeti (Otake ve Wong, 2004; Şanlı, 2016) gibi kavramlarla ilişkilendirilmiştir. Örneğin, işgören avukatlığı arttıkça iş tatmin düzeyi ve örgütsel bağlılık düzeyi de artarken işten ayrılma niyetinin azaldığı görülmektedir. Diğer taraftan yönetici desteği ve örgütsel adalet algısı arttıkça, işgören avukatlığı algısının da güçlendiği görülmektedir.

1.3. İşten Ayrılma Niyeti

İşten ayrılma, hemen hemen her işletmede oluşan, genellikle istenmeyen ve örgüt için faydasız olarak görülen bir durumu ifade etmektedir. İşten ayrılma davranışı, kontrollü ya da kontrolsüz olarak gerçekleşmekle birlikte insan kaynakları planlaması açısından büyük önem arz etmektedir. İşten ayrılma niyeti, işten ayrılma davranışını öngören bir eğilim olarak görülmektedir.

İşten ayrılma niyeti alan yazında çok sık kullanılan bir işgücü devir oranı değişkenidir. İşten ayrılma niyeti fiili işgücü devrinin en güçlü nedenlerinden birini oluşturmaktadır (Anafarta, 2015). İşten ayrılma niyeti, bireyin kendi inisiyatifiyle üyesi olduğu sosyal sistemin sınırları dışına doğru hareket etme ihtimali olarak ifade edilmektedir (Price, 1977). Başka bir ifade ile işten ayrılma niyeti bir çalışanın işyerinden ayrılmayı düşünmesi veya planlamasını ifade etmektedir. Ayrılma fikri veya düşüncesi işyerini fiilen terk etme davranışından önce gelmektedir (Yücel ve Demirel, 2013).

Literatürde işten ayrılma, gönüllü ve gönülsüz işten ayrılma olarak ikiye ayrılmaktadır (Stovel ve Bontis, 2002). Gönüllü işten ayrılma, çalışan başka bir birim ya da bölümde çalışmak üzere yeniden anlaşma yaptığında ya da başka bir pozisyona transfer olmayı tercih ettiğinde ortaya çıkarken, gönülsüz işten ayrılma çalışanın işten çıkarılmasıdır. Gönüllü işten ayrılma motivasyonel unsurların etkisiyle, gönülsüz işten ayrılma ise performansla ilişkili durumların etkisiyle gerçekleşmektedir. Kısaca, gönüllü işten ayrılma, çalışanın işten ayrılma kararını ifade ederken, gönülsüz işten ayrılma ise işverenin çalışanla olan istihdam ilişkisini sonlandırma kararıdır. Bu nedendir ki işten ayrılma niyeti literatürde gönüllü işten ayrılma ile birlikte ele alınmaktadır (Torun, 2016).

Literatürde işten ayrılma niyeti, örgütsel bir çıktı olarak değerlendirilmiş, iş tatmini (Gül vd., 2008; Scott vd., 2006; Takase vd., 2005), örgütsel bağlılık (Gül vd., 2008) ve örgütsel destek (Anafarta, 2015; Kim ve Mor Barak, 2014; Perryer, vd., 2010; Stinglhamber ve Vandenberghe, 2003; Wang, vd., 2014) gibi kavramlarla negatif yönlü, iş stresi (Gül vd., 2008) ve tükenme (Kervancı, 2013; Knudsen vd., 2009) gibi kavramlarla ise pozitif yönde ilişkilendirilmiştir.

2. Araştırmanın Metodolojisi

2.1. Araştırmanın Amacı

Araştırmanın temel amacı, çalışanların örgütsel destek ve işgören avukatlığı algılarının işten ayrılma niyetleri üzerindeki etkisini tespit etmektir. Çalışmada temel alınan bir araştırma modeli geliştirilmiş ve Şekil 1’de sunulmuştur. Şekil 1’e göre araştırmamızın bağımsız değişkeni, algılanan örgütsel destek ve algılanan işgören avukatlığı iken; bağımlı değişkeni ise işten ayrılma niyetidir.

2.2. Araştırmanın Evreni ve Örneklem

Araştırmanın evrenini Kayseri ilinde Uluslararası Nakliyeciler Derneğine (UND) (www.und.org.tr) kayıtlı lojistik sektöründe faaliyet gösteren 35 firmada çalışan toplam 850 kişi oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini ise; kolayda örneklem yöntemi (Creswell, 2013) kullanılarak ulaşılan, 29 firma ve toplam 421 çalışan oluşturmaktadır. Araştırma grubunu oluşturan 421 çalışanın 400 tanesinden değerlendirmeye uygun veri sağlanmıştır.

2.3. Veri Toplama Yöntemi

Çalışanların örgütsel destek ve işgören avukatlığı algılarının işten ayrılma niyetleri üzerindeki etkisini belirlemek amacıyla araştırmada kullanılan ölçeklere ilişkin bilgiler aşağıda verilmektedir. Araştırmaya ilişkin veriler iki bölümlü bir anket formu aracılığı ile toplanmıştır. Birinci bölümde çalışmaya katılan kişilerin demografik özelliklerini belirlemeye yönelik sorular, ikinci bölümde ise çalışanların örgütsel destek, işgören avukatlığı ve işten ayrılma niyetini belirlemeye yönelik ifadeler bulunmaktadır. Araştırma modeline uygun olarak değişkenler 3 farklı ölçekle toplanmıştır:

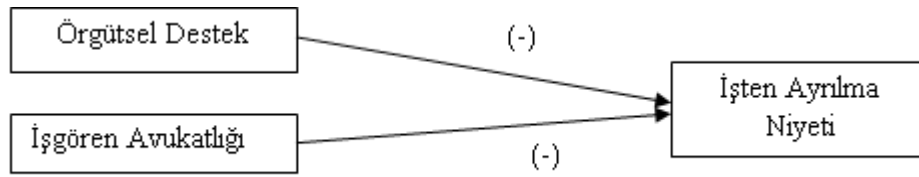
Algılanan Örgütsel Destek Ölçeği: Eisenberger ve arkadaşları (1986) tarafından geliştirilen, Kaplan ve Ögüt (2012) tarafından Türkçe'ye uyarlanan Algılanan Örgütsel Destek Ölçeği (ÖDAÖ) kullanılmıştır. Ölçek, 10 maddeden oluşan, 5'li likert derecelendirilmeye göre düzenlenmiştir. Bir madde ters kodlanmaktadır. Ölçeğin güvenilirliği, cronbach alfa değeri, 0.839 olarak hesaplanmıştır. Ölçekte 1 kesinlikle katılmıyorum, 5 kesinlikle katılıyorum'u ifade etmektedir.

İşgören Avukatlığı Algısı Ölçeği: Araştırmada işgören avukatlığı algısını ölçmek için Yeh (2014) tarafından geliştirilen, Akgündüz ve Şanlı tarafından (2016) Türkçe'ye uyarlaması yapılan 6 maddeden oluşan ölçek kullanılmıştır. Ölçeğin güvenilirliği, cronbach alfa değeri, 0.73 olarak hesaplanmıştır. Ölçekte 1 kesinlikle katılmıyorum, 5 kesinlikle katılıyorum'u ifade etmektedir.

İşten Ayrılma Niyeti Ölçeği: Goodman ve Svyantek (1999) tarafından geliştirilen ölçeğin sadeleştirilmiş şekli kullanılmıştır. Ölçek "Arkadaşlarım yokken onların işlerinin yapılmasına yardımcı olurum" şeklindeki 14 ifadeden oluşan tek boyutlu ölçme aracıdır. Ölçeğin cronbach alfa değeri, 0.79 olarak hesaplanmıştır. Ölçekte 1 kesinlikle katılmıyorum, 5 kesinlikle katılıyorum'u ifade etmektedir.

2.4. Araştırma Modeli ve Hipotezleri

Algılanan örgütsel destek ve işgören avukatlığı algısının işten ayrılma niyetlerine olan etkisini Sosyal Değişim Teorisine ve Karşılıklılık Teorisine bağlı olarak açıklamak mümkündür. Blau'nun (1964) Sosyal Değişim Teorisi insanların kendilerine zorunda olmadığı halde yardım etmesi karşılığında gelecekte ondan yardım beklemesine dayanmaktadır. Karşılıklılık ilkesine göre işveren çalışanına iyi davranıyorsa bunun sonucunda çalışanın da buna karşılık vermesi gerekmektedir (Şanlı, 2016).

Şekil 1. Araştırma Modeli

Çalışanların manen ve madden arkalarında örgütlerinin var olduğunu hissetmelerini ifade eden örgütsel desteğin, işten ayrılma niyeti üzerinde negatif yönlü etkisinin olduğu görülmektedir. Literatür incelendiğinde, algılanan örgütsel destek ve işten ayrılma niyeti arasında anlamlı ve negatif yönde bir ilişkinin olduğu çeşitli araştırmalarda tespit edilmiştir (Anafarta, 2015; Dawley vd., 2010; Demir, 2012; Ekmekçiöğlü ve Sökmen, 2016; Gillet, vd., 2013; Karatepe ve Vatankah, 2014; Maertz, vd., 2007; Şanlı, 2016). Dolayısıyla lojistik sektörü çalışanları kapsamında yürütülen bu çalışma da örgütsel destek algısı yüksek çalışanların işten ayrılma niyetlerinin düşük olması beklenmektedir. Buradan hareketle bu çalışmada aşağıdaki hipotez öngörülmüştür:

H1: Çalışanların örgütsel destek algıları işten ayrılma niyetlerini anlamlı ve negatif yönde etkilemektedir.

Çalışanların kendilerini istihdam eden kurumlarının uygulamalarının kendi yararlarına ve çıkarlarına yönelik olduğunu, bütün bu uygulamaların odak noktasında çalışanların iyiliğinin yer aldığı yönündeki algılarını içeren işyeri avukatlığı algısının da, işten ayrılma niyeti üzerinde negatif yönde anlamlı etkisi (Yeh, 2014; Şanlı, 2016) tespit edilmiştir. Benzer şekilde lojistik sektöründe işyeri arkadaşlığı algısı yüksek çalışanların işten ayrılma niyetlerinin düşük olması beklenmektedir. Buradan hareketle bu çalışmada aşağıdaki hipotez öngörülmüştür:

H2: Çalışanların algıladıkları işgören avukatlığı algısı işten ayrılma niyetlerini anlamlı ve negatif yönde etkilemektedir.

3. BULGULAR

3.1. Demografik Özelliklere İlişkin Bulgular

Araştırmaya katılan lojistik işletmelerinin çalışanlarının demografik özelliklerine ilişkin frekans ve yüzde dağılımları Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Özellikleri, Yüzdeler Dağılımları

Özellik	%	Özellik	%	Özellik	%	Özellik	%
Cinsiyet Kadın Erkek Toplam	16,6 83,4 100	Medeni Durum Bekar Evli Toplam	52,7 47,3 100	Eğitim		Yaş	
				İlköğretim	14,8	21-30 yaş	14,5
				Lise	46,8	31-40 yaş	40,5
				MYO	25,3	41-50 yaş	31,3
				Ün. Öğrencisi	12,8	51-60 yaş	9,5
				Lisans	0,5	61yaş üstü	4,3
				Toplam	100	Toplam	100

Tablo 1’de görüldüğü üzere araştırmaya katılan çalışanların % 16,6’sı kadın, % 83,4’ü erkektir. Eğitim durumu bakımından ağırlıklı lise (% 46,8) mezunu, medeni durum bakımından % 52,7’si evli çalışanlardan oluşmaktadır. Katılımcıların % 71,8’i 30-40 yaş aralığında bulunmaktadır.

3.2. Araştırma Değişkenlerinin Ortalamaları, Standart Sapmaları ve Korelasyon Değerlerine İlişkin Bulgular

Tablo 2’de araştırma değişkenlerinin ortalamaları, standart sapmaları ve değişkenler arasındaki ilişkiyi gösteren katsayılar görülmektedir.

Tablo 2. Araştırma Değişkenlerinin Ortalama ve Standart Sapmaları

Değişken	Ort.	S.S.	1	2	3
1. Örgütsel Destek Algısı	3,06	0,54	1		
2. İşgören Avukatlığı Algısı	2,93	0,63	0,419*	1	
3. İşten Ayrılma Niyeti	3,05	1,07	-0,259*	-0,156*	1

p < 0,01

Tablo 2’de katılımcıların örgütsel destek algılarının ve işten ayrılma niyetlerinin ortalamalarının üstünde olduğu görülürken işgören avukatlığı algılarının ise daha düşük bir ortalamaya sahip olduğu görülmektedir. Bu sonuçlar ile katılımcıların işyerlerinde vasat düzeyde bir örgütsel destek ve işgören avukatlığı algısı taşıdıkları, bununla birlikte orta düzeyde de işten ayrılma niyetine sahip olduklarını göstermektedir.

3.3. Araştırma Değişkenlerine İlişkin Regresyon Analizi Bulguları

Çalışanların örgütsel destek ve işgören avukatlığı algılarının işten ayrılma niyetleri üzerindeki etkisini belirlemek amacı ile regresyon analizleri yapılmıştır. Burada örgütsel destek ve işgören avukatlığı bağımsız değişken, işten ayrılma niyeti ise bağımlı değişken olarak regresyon modeline dâhil edilmiştir.

Tablo 3. Çalışanların Örgütsel Destek ve İş Gören Avukatlığı Algılamalarının İşten Ayrılma Niyetlerini Üzerindeki Etkisini Belirlemeye Yönelik Regresyon Analizi Sonuçları

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken (Örgütsel Destek Algısı)			Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken (İşgören Avukatlığı Algısı)		
	B	t	p		B	t	P
İşten Ayrılma Niyeti	-0.259	10.92	0.00	İşten Ayrılma Niyeti	-0.156	10.60	0.00
R ²	0.259			R ²	0.156		
Düz. R ²	0.067			Düz. R ²	0.024		
F	13.42			F	4.65		

p<0.05

Tablo 3’de görüldüğü üzere çalışanların örgütsel destek algıları işten ayrılma niyetlerini % 6.7 oranında ve 0.00 anlamlılık düzeyinde etkilemektedir. Beta değerinin (-0.259) olması ilişkinin negatif yönlü olduğunu göstermektedir. Bu sonuçla H1 hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 3’de ifade edildiği üzere çalışanların işyeri avukatlığı algılamaları işten ayrılma niyetlerini % 2.4 oranında ve 0.00 anlamlılık düzeyinde etkilemektedir. Beta değerinin (-0.156) olması ilişkinin negatif yönlü olduğunu göstermektedir. Bu sebeple H2 hipotezi kabul edilmiştir.

Sonuç

Bu çalışma ile çalışanların örgütsel destek ve işgören avukatlığı algılarının işten ayrılma niyetleri üzerindeki etkisi incelenmiştir. Bu amaçla Kayseri ilinde Uluslararası Nakliyeciler Derneğine kayıtlı lojistik sektörü çalışanları üzerinde uygulamalı bir araştırma yapılmış, çalışanların örgütsel destek ve işgören avukatlığı algılarının işten ayrılma niyetleri üzerindeki etkisi araştırma modeli kapsamında açıklanmaya çalışılmıştır.

Yapılan analizler sonucunda lojistik sektörü çalışanlarının örgütsel destek algılarının işten ayrılma niyetleri üzerinde anlamlı ve negatif yönlü düşük düzeyde etkiye sahip olduğu

sonucuna ulaşılmıştır. Bu bulgunun literatürde yapılan benzer çalışmalarla (Anafarta, 2015; Dawley vd., 2010; Demir, 2012; Ekmekçioğlu ve Sökmen, 2016; Gillet vd., 2013; Karatepe ve Vatankhah, 2014; Maertz vd., 2007; Şanlı, 2016) uyumlu olduğu görülmektedir. Benzer şekilde lojistik sektörü çalışanlarının işgören avukatlığı algılarının işten ayrılma niyetleri üzerinde anlamlı ve negatif yönlü düşük düzeyde etkiye sahip olduğu da tespit edilmiştir. Bu sonuç, Yeh (2014) ve Şanlı'nın (2016) araştırma bulgularını desteklemektedir.

Bu sonuçlar kapsamında araştırma bulguları incelendiğinde öncelikle lojistik sektörü çalışanlarının işten ayrılma niyeti taşıdıkları, örgütsel destek ve işgören avukatlığı algılarının da bu niyet üzerinde düşük bir etkiye sahip olduğu görülmektedir. Lojistik sektörünün yapısı itibari ile hem teknoloji yoğun hem de emek yoğun bir sektör olduğu için bireylerin işten ayrılma niyetini etkileyebilecek çok fazla değişkenin bulunması bu etkinin küçük çıkmasının nedenlerinden birini oluştururken, işyerlerinde işyeri avukatlığı, örgütsel destek gibi çalışan odaklı yaklaşımların benimsenmemiş olmasından da kaynaklanabilmektedir.

Bu araştırmanın literatüre bazı önemli katkıları olduğu düşünülmektedir. İlk olarak çalışanların örgütsel destek ve işyeri avukatlığı algısı ve işten ayrılma niyeti ilişkilendirilmiştir. İşveren ve çalışanların karşılıklı bir değişim ilişkisi içinde bulunduğu işyerlerinde çalışanlarını teşvik ve takdir etme, eğitime, değer verme ve iletişim kurma gibi uygulamalar ile çalışanlarını kazanmaya çalışan işletmelerde bireylerin bu uygulamalara dayalı sonuçları algılamaları işten ayrılma niyetlerini etkilemektedir. Ayrıca bu çalışma, literatürde az çalışılmış bir konu olan işyeri avukatlığı algısının betimsel bir çalışmayla desteklenmesi açısından da önemlidir. Diğer taraftan hem emek hem de teknoloji kullanımı yoğun olan lojistik sektörü çalışanları konusunda literatürde bir boşluk olduğu görülmektedir. Bu çalışmanın bahsedilen boşluğun doldurulması noktasında katkı sağlaması da umulmaktadır.

Bu araştırmanın sonuçlarından yararlanılarak lojistik sektörü işletmeleri için önerilerde bulunulabilir. Lojistik sektörü, çalışanların işten ayrılma niyetinin nispeten yüksek olduğu bir sektördür. Öncelikle bunun nedenleri konusunda araştırmaların derinleştirilmesi, nedenlerin belirlenerek gerekli düzenlemelerin yapılması gerekmektedir. Benzer şekilde çalışanların iş tatminini, performans ve motivasyonunu olumlu etkileyecek değişkenler belirlenerek işletmelerin etkinlik ve verimliliklerinin artırılması sağlanmalıdır. Bu çalışanların örgütsel destek ve işgören avukatlığı algılarının yükseltilmesi noktasında da çalışanların katkı ve katılımlarının değerlendirilmesi, çalışanların yönetici ve arkadaşlarının desteğini hissederek, sadakat duygularının geliştirilmesi önem arz etmektedir.

Bu araştırmanın bazı kısıtları bulunmaktadır. Öncelikle çalışmanın tek bir sektörde ve sadece çalışanlar düzeyinde yapılabilmesi, lojistik sektörü yöneticilerinin araştırmaya dâhil edilememesi araştırmanın en önemli kısıtını oluşturmaktadır. Bu kısıt nedeniyle çalışma lojistik sektörünü tam olarak temsil etmemektedir. Bu kısıtın giderilebilmesi için farklı illerde, farklı büyüklükteki örneklerle ve lojistik sektörünün bütünü (her örgütsel seviyede çalışanı) kapsayan bir çalışma yapılmasının uygun olacağı düşünülmektedir. Gelecekte benzer konularda yapılacak çalışmalarda örgütsel destek, işyeri avukatlığı ve işten ayrılma niyeti ilişkisine örgütsel güven, güçlendirme, iş stresi ve tükenmişlik gibi kavramlar eklenerek araştırmanın geliştirilmesi önerilebilir.

KAYNAKÇA

- Allen, D. G., Shore, L. M. ve Griffeth, R. W. (2003), The Role of Perceived Organizational Support and Supportive Human Resource Practices in the Turnover Process, *Journal of Management*, 29(1), ss. 99-118.
- Akgündüz, Y. ve Şanlı, C. (2016), İşgören Avukatlığı Ölçeğinin Turizm İşletmeleri Örneğinde Türkçeye Uyarlama Çalışması, *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 4(1), ss.282-292.
- Anafarta, N. (2015), Algılanan Örgütsel Destek ve İşten Ayrılma Niyeti İlişkisi: İş Tatmininin Aracılık Rolü, *İ.Ü. İşletme Fakültesi İşletme İktisadi Enstitüsü Yönetim Dergisi*, 26(79), ss.112-130.
- Aykan, E. (2007a), Örgütlerde İnsan Kaynakları Uygulamaları ile Algılanan Örgütsel Destek Arasındaki İlişkilerin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma, *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22(1), ss.123-137.
- Aykan, E. (2007b), Algılanan Örgütsel Destek ile Örgütsel Güven ve Tükenme Davranışı Arasındaki İlişkilerin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma, 15. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi, 25-27 Mayıs, Sakarya, Türkiye, ss.159-170.
- Blau, G. (1988), Testing Generalizability of a Career Commitment and Its Impact on Employee Turnover, *Journal of Vocational Behavior*, 35(1), ss.88-193.

- Creswell, J.W. (2013). Araştırma Deseni (Çev. Selçuk Beşir DEMİR). Ankara: Eğiten Kitap.
- Dawley, D., Houghton, J. D. ve Bucklew, N. S. (2010), Perceived Organizational Support and Turnover Intention: The Mediating Effects of Personal Sacrifice and Job Fit, *The Journal of Social Psychology*, 150(3), ss. 238-257.
- Demir, M. (2012), Örgütsel Destek, Örgütsel Bağlılık ve İşten Ayrılma Eğilimi İlişkisi: Havalimanı Yer Hizmetleri İşletmelerine Yönelik Bir Araştırma, *İş, Güç, Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 14(1), ss.47-64.
- Eisenberger, R., Huntington, R., Hutchison, S. ve Sowa, D. (1986), Perceived Organizational Support. *Journal of Applied Psychology*, 71(3), ss.500-507.
- Eisenberg, R., Fasolo, P. ve Davis-LaMastro, V. (1990), Perceived Organizational Support and Employee Diligence, Commitment, and Innovation, *Journal of Applied Psychology*, 75(1), ss.51-59.
- Ekmekçioğlu, E. B. ve Sökmen, A. (2016), Algılanan Örgütsel Desteğin İşten Ayrılma Niyetine Etkisinde Örgütsel Bağlılığın Aracı Rolü: Sınır Birimi Çalışanları Üzerine Bir Araştırma, *International Review of Economics and Management*, 4(2), ss.32-45.
- Engin, E. (2015), İşgörenlerin Örgütsel Destek Algılamalarının İş Tatmini ve Örgütsel Bağlılık Üzerine Etkileri: Sanayi ve Hizmet Sektörlerine Yönelik Bir Alan Araştırması. Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Trakya.
- Erkoç, İ. Ç. (2015), Algılanan Örgütsel Destek ve İş Performansı Arasındaki İlişkide Öz Yeterlilik Faktörünün Düzenleyici Rolü: Bankacılık Sektöründe Bir Araştırma. İstanbul Kültür Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Goodman, S. A. ve Svyantek, D. J. (1999), Person–Organization Fit and Contextual Performance: Do Shared Values Matter”, *Journal of Vocational Behavior*, 55(2), ss.254-275.
- Gül, H., Oktay, E. ve Gökçe, H. (2008), İş Tatmini, Stres, Örgütsel Bağlılık, İşten Ayrılma Niyeti ve Performans Arasındaki İlişkiler: Sağlık Sektöründe Bir Uygulama, *Akademik Bakış*, 15, ss.1-11.
- Gillet, N., Gagné, M., Sauvagère, S. ve Fouquereau, E. (2013), The Role of Supervisor Autonomy Support, Organizational Support, and Autonomous and Controlled Motivation in Predicting Employees' Satisfaction and Turnover Intentions, *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 22(4), ss.450-460.

- Hatipoğlu, Z. (2015), Öğretmenlerin Örgütsel Destek Algılarının Örgütsel Özdeşleşme Seviyelerine Etkisi: Ankara Çankaya İlçesinde Bir Uygulama. Çankaya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Kaplan, M. ve Öğüt, A. (2012), Algılanan Örgütsel Destek ile Örgütsel Bağlılık Arasındaki İlişkinin Analizi: Otel İşletmelerinde Bir Uygulama, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 17(1), ss.387-401.
- Karatepe, O. M. ve Vatankhah, S. (2014), The Effects of High-Performance Work Practices on Perceived Organizational Support and Turnover Intentions: Evidence from the Airline Industry, *Journal of Human Resources in Hospitality & Tourism*, 13(2), ss.103-119.
- Kervancı, F., (2013), Tükenmişlik Sendromunun Örgütsel Bağlılık ve İşten Ayrılma Niyetine Etkisini Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde.
- Kim A. ve Mor Barak M. E., (2014), Role Stress, Turnover Intention, and the Mediating Roles of Leader-Member Exchange and Perceived Organizational Support of Child Welfare Workers: Longitudinal Analyses, *Children and Youth Services Review*, 4, ss.79-88.
- Knudsen, Hannah K., Lori J. Ducharme, ve Paul M. Roman (2009), Turnover Intention and Emotional Exhaustion" at the Top: Adapting The Job Demands-Resources Model to Leaders of Addiction Treatment Organizations, *Journal of Occupational Health Psychology* 14(1) ss.84-95.
- Koban, E. ve Yıldırım Keser, H. (2013), Rekabet Edebilirlikte Türk Lojistik Sektörünün İstihdam Yapısının Analizi ve İstihdama Yönelik Devlet Destekleri, *Çalışma İlişkileri Dergisi*, 4 (2), ss.32-43.
- Lumms, R. R., Krumwiede, D. W. ve Vokurka, R. J. (2001), The Relationship of Logistics to Supply Chain Management: Developing a Common Industry Definition, *Industrial Management & Data Systems*, 101(8), ss.426-432.
- Maertz, C. P., Griffeth, R. W., Campbell, N. S. ve Allen, D. G. (2007), The Effects of Perceived Organizational Support and Perceived Supervisor Support on Employee Turnover, *Journal of Organizational Behavior*, 28(8), ss.1059-1075.

- Mathieu, J. E. ve Zajac, D. M. (1990), "A Review and Meta-Analysis of the Antecedents, Correlates, and Consequences of Organizational Commitment", *Psychological Bulletin*, 108(2), ss.171-194.
- OECD, (2002), "Transport Logistics: Shared Solutions to Common Challenges", OECD Publications, France, (Erişim Tarihi: 12.10.2016).
<http://www.internationaltransportforum.org/Pub/pdf/02LogisticsE.pdf>
- Otaye, L. ve Wong, W. (2014), "Mapping the Contours of Fairness - The Impact of Unfairness and Leadership (in) Action on Job Satisfaction, Turnover Intention and Employer Advocacy", *Journal of Organizational Effectiveness: People and Performance*, 1(2), ss.191-204.
- Oktar, M., N. (2015), "Engelli Bireylerle Çalışanlarda Algılanan Örgütsel Destek ve Tükenmişlik Düzeyinin İş Tatmini Üzerindeki Etkisi: İstanbul İli Beykoz İlçesi Örneği. Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Yalova.
- Özdevecioğlu, M. (2003), "Algılanan Örgütsel Destek ile Örgütsel Bağlılık Arasındaki İlişkilerin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma", *D.E.Ü. İ.İ.B.F Dergisi*, 18(2), ss.113-130.
- Perryer C. J., Fins I. ve Travaglione A. (2010), "Predicting Turnover Intentions the Interactive Effects of Organizational Commitment and Perceived Organizational Support", *Management Research Review*, 33(9), ss.911-923.
- Price, J. L. (1977), *The Study of Turnover*, Iowa State University Press, Ames: Iowa.
- Rhodes, L., Eisenberger, R. ve Armeli, S. (2001), "Affective Commitment to the Organization: The Contribution of Perceived Organizational Support", *Journal of Applied Psychology*, 86(5), ss.825-836.
- Rhoades, L., Eisenberger, R. (2002), "Perceived Organizational Support: A Review of the Literature", *Journal of Applied Psychology*, 87, ss.698-714.
- Rynes, S. L. (2004), "Where Do We Go from Here?: Imagining New Roles For Human Resources", *Journal of Management Inquiry*, 13(3), ss.203-213.
- Scott, A., Gravelle, H., Simoens, S., Bojke, C. ve Sibbald, B (2006), "Job Satisfaction and Quitting Intentions: A Structural Model of British General Practitioners", *British Journal of Industrial Relations*, 44(3), ss.519-540.

- Shanock, L. R. ve Eisenberger, R. (2006), When Supervisors Feel Supported: Relationships with Subordinates' Perceived Supervisor Support, Perceived Organizational Support, and Performance, *Journal of Applied Psychology*, 91(3), ss.689-695.
- Stinglhamber F. ve Vandenberghe C., (2003), Organizations and Supervisors as Sources of Support and Targets of Commitment: A Longitudinal Study, *Journal of Organizational Behavior*, 24, ss.251-270.
- Stovel, M. ve N. Bontis. (2002), Voluntary Turnover: Knowledge Management Friend or Foe?, *Journal of Intellectual Capital*, 3(3), ss.303- 322.
- Şahin, D. (2015), Presenteeism (İşte Var Olamama) ile Algılanan Örgütsel Destek, Korku İklimi ve Çalışmaya Tutkunluk Arasındaki İlişki: Hemşirelere Yönelik Bir Araştırma, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Trakya.
- Şanlı, S. C. (2016), İşgören Avukatlığı ve Algılanan Örgütsel Desteğin Çalışanların İşe gömülmüşlük ve İşten Ayrılma Niyeti Üzerine Etkisi: Otel Çalışanları Üzerine Bir Araştırma, Yüksek Lisans Tezi, Mersin Üniversitesi, Mersin.
- Takase, M., Maude, P. ve Manias, E. (2005), Nurses' Job Dissatisfaction and Turnover Intention: Methodological Myths and an Alternative Approach, *Nursing and Health Sciences*, 7, ss.209-217.
- Torun, Y. (2016), Personel Güçlendirme ve İşten Ayrılma Niyeti İlişkisinde Örgütsel Sinizmin Aracılık Rolü: Örgütsel Sinizm Ölçeği Geliştirmeye Yönelik Bir Araştırma, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- Yeh, Y. P. (2014), Exploring the Impacts of Employee Advocacy on Job Satisfaction and Organizational Commitment: Case of Taiwanese Airlines, *Journal of Air Transport Management*, 36, ss.94-100.
- Yücel, İ. ve Demirel, Y. (2013), Mevcut İş Alternatiflerinin İş Tatmini ve İşten Ayrılma İlişkisi Üzerinde Etkisi: Başka Bir Yol Daha Olmalı!, *Atatürk University Journal Of Economics & Administrative Sciences*, 27(2), ss.159-177.
- Wang H., Ma B., Liu X. ve Liu S., (2014), Job Security and Work Outcomes in China: Perceived Organizational Support as Mediator, Social Behavior and Personality”, 42 (7), ss.1069-1076.

Wayne, S. J., Shore L.M. ve Liden R.C. (1997), Perceived Organizational Support and Leader-member Exchange: A Social Exchange Perspective, *Academy of Management Journal*, 40 (1), ss.82-111.

KUR'AN BAĞLAMINDA PEYGAMBERLERİN SIFATLARI

Dr. Öğr. Üyesi Furat AKDEMİR

Düzce Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

furatakdemir@duzce.edu.tr

Özet

Peygamber inancı İslam inanç sisteminin üç temel ilkesinden biridir. Allah-vahiy-peygamber ve insan ilişkisinin merkezinde peygamber yer almaktadır. Peygamber vahyi tebliğ etmekle görevli olmasının yanında vahyin yaşanması noktasında örneklik teşkil etmekle yükümlüdür. Bu yüzden nübüvvet İslam'ın doğru anlaşılmasının pratik boyutunu ortaya koyar. Kur'an-ı Kerim'de nübüvvet ile ilgili çok sayıda kavram geçmektedir. Bu kavramlar nübüvvetin farklı yönlerini ortaya koymaktadır. İslam düşüncesinde peygamberlerin sıfatları ile ilgili belli kavramlar üzerinde durulmuştur. Kur'an-ı Kerim'de bu sıfatların dışında farklı kavramlar bildirildiği gibi, anlam kaymasına uğramış kavramlar da bulunmaktadır. Nübüvvet'in önemli bir yönünü ortaya koyan peygamberlerin sıfatları ile ilgili kavramlar, nübüvvetin doğru bir düzlemde anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

Anahtar Kavramlar: Allah, Vahiy, Peygamber, Nübüvvet, İslam, Sıfat, Tebliğ,

THE ATTRIBUTES OF PROPHETS IN THE CONTEXTS OF THE QURAN

Abstract

Prophets are one of the three basic principles of the Islamic belief system. The prophet is in the center of Allah-revelation-prophet and human relation. The Prophets carry out the duty of the actualize /model and tablig of the revelation. Thus, prophecy reveals the practical dimension of the correct understanding of Islam. There are many concepts related to prophecy in the Qur'an. These concepts reveal different aspects of prophecy. In the light of Islam, a certain concept related to the adjectives of the prophets has been emphasized. In the Qur'an, there are concepts that have undergone meaning shifts, as are the different concepts outside these attributes. The concepts related to the attributes of the prophets, which reveal an important aspect of Prophecy, will contribute to the understanding of Prophecy in a correct plane.

Keywords: Allah, Revelation, Prophet, Prophecy, Islam, Attribute, Tablig

Giriş

Allah, vahiy, nübüvvet ve ahiret (*aslü'l-usûl, âmentü, usûl-i selâse, usûlü'd-dîn, ve usûl-i hamse*) İslâm inanç sisteminin temel ilkeleridir. İslam bu esaslar çerçevesinde şekillenmiştir. Allah; yüce ve kutsal olandır.¹ Dinin kaynağı Allah'dır² ve din Allah'a aittir.³ Vahiy: Allah'ın

¹ Haşr 59/22-24, bkz." Mü'min'un, 23/116.

² Nahl, 16/52

³ A'râf 7/29. "Dikkat edin, saf din Allah'a aittir." Zümer, 39/3, bkz. Zümer, 39/2,11,14.

insana seslenişi ve hitabıdır.⁴ Bu hitap peygamberler vasıtasıyla insanlara ulaştırılmıştır.⁵ Peygamberler diğer insanlardan hiçbir şekilde farklı olmayan beşerî/insanî varlıklardır.⁶

Kur'an, nübüvvet müessesesi ve Peygamberler ile ilgili pek çok kavram kullanmıştır. Bu kavramlar Kur'an'da, Allah-peygamber ve Allah-insan (rubûbiyyet ve ulûhiyyet) ilişkilerini belirler. Dinin sağlıklı ve doğru bir düzlemde anlaşılması ve yaşanması için bu kavramların kelime ve terim (lûgat ve ıstılah) bağlamları önemlidir. Peygamberler vahyin ilk alıcısı ve yaşama aktaran ilk örnekleridir. Vahyin karşısındaki konumları, vahyi almaları ve beşer⁷ olmaları dolayısıyla Allah-insan iletişiminin ve vahyin yaşamsal ilk örneğini oluştururlar. Peygamberlerin kişisel özellikleri, nitelikleri ve görevleri bu bağlamda Allah-insan iletişiminin temel merkezini oluşturmaktadır.

İslam düşüncesinde peygamberlere ait temel beş nitelik üzerinde durulur. Kur'an, bu niteliklerin/sıfatların dışında peygamberlere ait başka nitelikleri, görevleri ve sorumluluk alanları hakkında da kavramlar kullanmış, bilgiler vermiştir. Bu kavramlar peygamberlerle ilgili özel ve genel anlamlar içermektedir.

Peygamberler Allah tarafından seçilmiş⁸/vehbi ve görevlendirilmiştir.⁹ Kur'an, peygamberlerin birbirlerine olan üstünlüğünü değil, bilakis kendilerinin birtakım özel nitelikler taşıdıklarını belirtir.¹⁰ Onlar, Allah'ın belirlediği sınırlar içinde belli görevler ve sorumluluklar çerçevesinde gönderilmişlerdir.¹¹ Peygamberler ortak bir takım nitelikler taşımaktadırlar.¹² Bu çerçevede onların vasıflarını en gerçekçi öğreneceğimiz yer Kur'an ayetleridir. Kur'an, peygamberlerin birbirlerine üstünlüklerinin olmadığını,¹³ fakat her birinin diğerine göre bir takım farklı görev, sorumluluk ve özel nitelikler taşıdığını açıklamaktadır.¹⁴

1. Kur'an-ı Kerim'de Peygamberlerle İlgili Kavramlar

Peygamber kelimesi Farsça bileşik bir isim olup *peyam* ve *ber* kelimelerinin bir araya gelmesi ile oluşmuştur. *Peygam- peyam; haber, başkalarından alınan bilgi* anlamı taşımakta olup, *ber*

⁴ Şûrâ 42/51

⁵ Âl-i İmrân 3/164

⁶ Kehf, 18/110; Mü'minûn 23/24,33,34,45,47; Furkân 25/20; Fussilet 41/6.

⁷ Kehf, 18/110; Mü'minûn 23/24,33,34,45,47; Fussilet 41/6.

⁸ 27/Neml 59.

⁹ 18/Kehf 110; 21/Enbiyâ 3; 23/Müminûn 24, 33; 41/Fussilet 6; 42/Şûrâ 52.

¹⁰ 2/Bakara 253; 4/Nisâ 171; 17/İsrâ 55; 19/Meryem 29-30; 7/A'râf 117, 160.

¹¹ 5/Mâide 67; 7/A'râf 62, 68.

¹² 14/İbrâhîm 11; 17/İsrâ 93.

¹³ 2/Bakara 285.

¹⁴ 2/Bakara 253; 17/İsrâ 55.

kelimesi de farsça sıfat olup *alan, getirip götür*en anlamlarını ihtiva etmektedir. Bu kelime Farsça'da; *peygamber* ya da *peyember* şeklinde kullanılmaktadır (Uludağ, 1992: 185-186). Peygamber, Peyam- aver: Sözlükte *Haber getirici, haber getiren, Allah tarafından haber getiren, Allah'ın emirlerini insanlara haber veren, insanlara Allah'ın buyruklarını bildiren, onları dine çağıran kimse*, Allah elçisi, nebi, rasul, yalvaç demektir (Uludağ, 1992: 185-186). *Peygamber* kelimesi Farsça bir kelime olduğu için, Kur'an'da *peygamber* sözcüğü geçmez. Onun yerine *rasûl-rusul* veya *nebi-enbiyâ* kavramları geçmektedir. Bu kavramların yerine ülkemizde sözlü ve yazılı literatürde ağırlıklı olarak *Peygamber* kavramı kullanılmaktadır (Uludağ, 1992: 186).

1.1. Kur'an'da Peygamberlere İsim Olarak Kullanılan Kavramlar

Peygamberler, Yüce Allah tarafından seçilmiş¹⁵ ve tebliğ¹⁶ ile görevlendirilmişlerdir. Kur'an'ı Kerim'de peygamberler için genel anlamda isim olarak nebi ve rasûl kavramları kullanılmıştır. Nebî Kavramı elli iki ayette *en-nebiyy* (Abdülbâkî, 1988:859-860) veya *nebiyyen* olarak tekil, üç ayette *en-nebiyyûn*, on üç ayette *en-nebiyyîn*, beş ayette de *enbiyâ* (Abdülbâkî, 1988: 860) olmak üzere toplam yirmi bir ayette de çoğul olarak geçmektedir. Altı ayette de elçilik/peygamberlik anlamında mastar olarak *nübüvvet* (Abdülbâkî, 1988: 860) kavramı kullanıldığı görülmektedir.

Kur'an'da, rasûl kavramı iki yüz otuzbeş beş ayette *rasûl*, (Abdülbâkî, 1988: 399-404) bir ayette *mursele*, bir ayette *mursile*, bir ayette *mursiletun* ve yine bir ayette de *murselen* (Abdülbâkî, 1988: 406) olarak toplam ikiyüz otuzdokuz ayette tekil olarak geçmiştir. Bir ayette tesniye olarak *rasûla* (Abdülbâkî, 1988: 406) kullanılmıştır. Doksan altı ayette *rusûl*, (Abdülbâkî, 1988: 404-406) iki ayette *mürsilîn*, dokuz ayette *murselûn* ve yirmi üç ayette de *murselîn* olarak toplam yüz otuz ayette çoğul olarak geçmektedir. On ayette de masdar olarak elçilik/peygamberlik anlamında *risâlet* (Abdülbâkî, 1988: 406) kavramı kullanılmıştır.

Kur'an'ı Kerim'de rasûl ve nebi kavramları çağrı edatı ile birlikte de kullanılmıştır. Nebi kavramı tekil olarak *Yâ eyyühe'n-nebiyyü*, *يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ*¹⁷ şeklinde on üç ayette çağrı edatı ile birlikte kullanılmıştır. Rasûl kavramı ise tekil olarak *Yâ eyyühe'r-rasûlü*¹⁸ *يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ* şeklinde iki defa, *Ya eyyühe'r-rusülü* *يَا أَيُّهَا الرَّسُلُ*¹⁹ şeklinde bir defa ve *eyyüha'l-mürselün*

¹⁵ 27/Neml 59.

¹⁶ 5/Mâide 67; 7/A'râf 39, 62 .

¹⁷ 8/Enfâl 64, 65, 70; 33/Ahzâb 1, 28, 45, 50, 59; 60/Mümtehine 12; 65/Talâk 1; 66/Tahrîm 1, 9.

¹⁸ 5/Mâide 41, 67.

¹⁹ 23/Müminûn 51.

أَيُّهَا الْمُرْسَلُونَ²⁰ şeklinde iki defa olmak üzere toplam beş yerde çoğul olarak çağrı edatı ile birlikte geçmektedir.

1.2. Nübüvvet ve Nebi

Kur'an-ı Kerim'de peygamberler için kullanılan en genel kavramlardan biri *nebi*'dir. Nübüvvet ve nebi kelimeleri aynı anlamları ifade eden değişik kalıplardır. *Nebi* kelimesi sıfat, *nübüvvet* ise mastardır. Dolayısıyla birinin sözlük ve terim anlamı diğerini de kapsamaktadır. *Nebi* kelimesinin Kur'an'da geçtiği ayetlere bakıldığında, tümünde Allah ile insanlar arasında elçilik yapan peygamber manası taşıdığı görülmektedir, nübüvvet ise peygamberlik anlamında kullanılmıştır (İbn Manzûr, 1994: I, 162-164; İsfahânî, 1997: 788-790).

Nebi Kavramının Sözlük Anlamı:

Nebi kelimesinin türemiş olduğu mücerred kök hakkında dil bilginleri hemzeli ve hemzesiz olmak üzere iki farklı görüş ileri sürmüşlerdir.

1. *Nebi* نَبِي kelimesi *n-b-e* نَبَا fiilinden türemiştir, hemzelidir ve sıfattır. (İbn Manzûr, 1994: I, 162; İsfahânî, 1997: 789).

2. *Nebi* نَبِي kelimesi hemzesiz olan *neb-ve-tün* النَّبِيَّة veya *ne-ba-ve-tün* النَّبَا 'den türemiştir, vav'lıdır, aslı hemzesizdir (İbn Manzûr, 1994: I, 162; İsfahânî, 1997: 789; Cevheri, 1982: I, 74). *Nebi* kelimesinin aslı hemzeli olup, *haber verme, haber alma, araştırma yapmak, incelemek, yaralamamak, bozmamak, bir yerden başka bir yere gitme* (İbn Manzûr, 1994: I, 162) *büyük fayda sağlayan haber* (İsfahânî, 1418/1997: 788) anlamındaki *ne-be-e* نَبَا fiilinden türemiştir (İbn Manzûr, 1994: I, 161-162; İsfahânî, 1997: 789; Bağdâdî, 1401/1982: 153; Curcânî, 1257: III, 173; Taftâzânî, 1989: V, 5).

Örneğin Kur'an-ı Kerim'de; *فَأَنْ هُوَ نَبَوًّا عَظِيمًا* “De ki: Bu Kur'an, büyük bir haberdir.”²¹ ve yine başka bir ayette *عَنِ النَّبَاِ الْعَظِيمِ* “O büyük haberden mi?”²² ayetlerinde *ne-be-e* نَبَا kelimeleri haber anlamına gelmektedir. Buna göre *nebi*, insanlara Allah'tan haber getiren kimse (Curcânî, 1257: III, 173; Taftâzânî, 1989: V, 5) *muhbir* الْمُخْبِر manasına gelir veya *apaçık yol* الطَّرِيقِ الْوَاضِحِ anlamındadır. (İbn Manzûr, 1994: I, 164) *Nebi* apaçık yol anlamına gelir, zira nebiler hidayete götürecek yolları açıklayan ve gösteren öncüleridir. İsfahânî; *Onunla ilim elde edilen veya zannı ortadan kaldıran, büyük fayda sağlayan haberi, Nebe* نَبَا

²⁰ 15/Hicr 57; 51/Zâriyât 31.

²¹ 38/Sâd 67.

²² 78/Nebe 2.

diye adlandırır (İsfehânî, 1997: 789). Bunun çoğulu *enbâ* **أَنْبَاءٌ** dır. Bu fiil Kur'ân-ı Kerim'de Yüce Allah'a nispet edildiğinde *nebbe* **نَبَأٌ** kalıbında gelmiştir,²³ ayrıca Hz. Peygamber de *nebbe* **نَبَأٌ** fiilini kullanmayı tercih etmiştir (İsfehânî, 1997: 789).

Bu kelimenin Kur'ân'da pek çok ayette bu anlamda kullanıldığı görülmektedir.²⁴ Bir habere üç koşulla *nebe* **نَبَأٌ** denir. 1- Doğru olmak 2- Bilgi vermek 3- Faydalı olmak (Zebidî, 1994: I, 255). Buradan anlaşılmaktadır ki bu üç şartı bir arada taşımayan habere *nebe* denilmemektedir.

İbn Manzûr peygamberlerin nebi olarak isimlendirilmesinin sebebinin; *onların Allah'tan haber getirmelerinden* kaynaklandığını ifade eder. Nebi; *Akıl sahibi kişileri Yüce Allah'tan aldığı haberlerle bilgilendiren ve gerçeğe ulaştıran kişidir*. Bu durumda, bu kelime *haber* anlamı taşıyan kökten türediğinde hem *haber alan* hem de *haber veren* anlamlarını içermektedir (İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, I, s. 164; İcî, Kahire, tsz.: 337). Bu durumda *nebi*, ism-i fâil olarak *fe'îl* vezninde *fâil* anlamına geldiği gibi, ism-i mef'ûl anlamına da gelmektedir. *Nebi* ism-i fâil olarak *insanlara haber veren*,²⁵ *muhbir* **المُخْبِر**, ism-i mef'ûl olarak da; *Allah tarafından kendisine haber verilir*.²⁶ Ayrıca *muhber* **المُخْبِر** ise haber alan anlamına gelmektedir. Bu, Rasûl kelimesinin niteliği olarak kullanıldığında *Allah tarafından haber vermek* şeklinde bir anlamı ifade eder (Kâdî Abdulcebbar, 1965: 567).

1.3. Risâlet ve Rasûl

Kur'an-ı Kerim'de peygamberler için kullanılan en genel kavramlardan biri de *rasûl*'dir. *Risâlet* ve *Rasûl* kavramları aynı anlamları ifade eden değişik kalıplardır. Kur'an'da *rasûl* kelimesi isimleşmiş sıfat, *risâlet* ise mastardır. Dolayısıyla birinin sözlük ve terim anlamı diğerini de kapsamaktadır. Kur'an'da geçtiği ayetlere bakıldığında *Rasûl* mutlak anlamda elçi, *Risâlet* ise elçilik anlamında kullanılmıştır (İbn Manzûr, 1994: XI, 281-284; İsfehânî, 1997: 352-353).

Rasûl Kavramının Sözlük Anlamı:

Rasûl kelimesi *saçın uzaması, hayvanın akıcı, kolay, uysal, yürümesi* anlamına gelen *ra-se-le* **رسل** kökünden türetilmiştir. (İbn Manzûr, 1994: XI, 281; İsfehânî, 1997: 352) Bu manada *uysal, akıcı giden deve* için de *nâkatun rasletun* **نافتن رسلتن** denilmiştir (İbn Manzûr, 1994: XI, 281; İsfehânî, 1997: 352).

²³ 9/Tevbe 94; 5/Mâide 105; 58/Mücâdele 6-7; 66/Tahrîm 3.

²⁴ 7/A'râf 101; 11/Hûd 49, 100; 38/Sâd 67; 64/Teğâbün 5; 78/ Nebe 1-2.

²⁵ "Ey Muhammed, de ki: Bundan daha iyisini size haber vereyim mi?" 3/Âlî İmrân 15.

²⁶ "O da: Bana her şeyi bilen ve her şeyden haberdar olan Allah haber verdi demişti." 66/Tahrîm 3.

Gönderilen elçi sözü bu anlamdan gelmektedir. Bazen bu kelimenin rıfk/yumaşaklık anlamı düşünülerek birine teenni ile hareket etmesi emredildiğinde; *على رسلك* *alâ rıslık* denir. Kur'an'da peygamberler için *rasûl* الرَّسُولُ²⁷ ve aynı kökten gelen *mürsel* المرسل²⁸, *mursele* مُرْسَلَةٌ²⁹ ve *mürselûn* مُرْسَلُونَ³⁰ kelimeleri kullanılmaktadır. *Rasûl* الرَّسُولُ kelimesi, gönderilmiş elçi, risâlet ve vahiy taşıyan kişi anlamındadır (İbn Manzûr, 1994: XI, 282). Fe'ül *فَعُول* vezni mübâlağa sîğâsıdır. Bu kalıptan ism-i mef'ûl olan *mürsel* المرسل kelimesi elçi anlamındaki ism-i fâil *rasûl* الرَّسُولُ kelimesi ile aynı anlamdadır.

Rasûl الرَّسُولُ kelimesi Kur'an'da, hem tekil³¹ hem çoğul³² anlamında kullanılmıştır. *Rasûlû* gönderene *mürsil* مرسل, sefaret görevini yapana *rasûl* الرَّسُولُ gönderilen şeye *risâle* الرِّسَالَةُ, kendisine gönderilene de *el-mürselûn ileyh* المرسل إليه denilir. (İsfehânî, 1997: 353) Bu kavramlar çerçevesinde *rasûl*'ün الرَّسُولُ ; risâlet alan, bunu taşıyan ve tebliğ görevinde bulunan kimse olduğu anlaşılmaktadır. Aynı kökten türeyen *irsâl* ارسال kelimesi *yollamak*, *yönelmek*, ve *göndermek* anlamını ifade eder. Yine aynı kökten türeyen *risâlet* الرِّسَالَةُ kavramı *görev*, *gönderilen mesaj*, *peygamberlik görevi* anlamına gelmektedir (İbn Manzûr, 1994: XI, 283-284).

Kuran'da *Rasûl* kelimesi İdrîs, İshâk, İbrâhîm, Dâvûd, Ya'kûp ve Yahyâ peygamberler hariç diğer peygamberler için kullanılmıştır. Bu peygamberler için sadece *nebi* kelimesi kullanılmıştır.³³ Bu kavramların kelime anlamı farklı olsa da *-nebi* de ister haber, isterse yükseklik anlamını taşıyan kökten türetilmiş olsun, *Rasûl* رَسُولُ kelimesi, *gönderilmiş elçi*, *risâlet* ve *vahiy taşıyan kişi* anlamında olsun- aynı şekilde terim olarak Allah'ın gönderdiği peygamber anlamını ihtiva etmektedir. Her ikisi de *Allah'ın vahiy yoluyla yeni bir şeriat verip, bunu insanlara tebliğ etmekle görevlendirdiği elçi*, demektir. Zira Allah'ın *rasûl* olana vahyettiği gibi *nebi* olana da vahyetmesi onların aynı konumda olduklarını göstermektedir. Buradan hareketle her *rasûl* *nebidir*, her *nebî* de *rasûldür* ve ikisi arasında fark yoktur. (Kâdî Abdulcebbar, 1965: 567-568) “*Muhammed, sizin erkeklerinizden hiçbirinin babası değildir. Fakat o, Allah'ın rasûlü ve nebilerin sonuncusudur.*”³⁴ Yüce Allah'ın Hz. Peygambere bazen

²⁷ 2/Bakara 87, 101, 143, 214, 285; 3/Âl-i İmrân 32, 53, 81, 86, 132, 144, 153, 172, 183; 4/Nisâ 42, 59, 61, 64, 69.

²⁸ 7/A'râf 75; 13/Ra'd 43.

²⁹ 7/A'râf 75; 13/Ra'd 43.

³⁰ 15/Hicr 57, 61; 27/Neml 10, 35; 36/Yâsîn 13, 14, 16, 52; 51/Zâriyât 31.

³¹ 9/Tevbe 126; “*Andolsun, içinizden size bir elçi رسول gelmiştir.*”

³² 26/Şu'arâ 16; “*Haydi Firavun'a gidip deyin ki: Gerçekten biz, âlemlerin Rabbi'nin رسول elçisiyiz.*”

³³ 19/Meryem 41, 49, 56; 17/İsrâ 55; 3/Âl-i İmrân 139.

³⁴ 33/Ahzâb 40; bkz, 7/A'râf 157.

nebi, *yâ eyyühennebiyyu* ' *يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ*³⁵ *bazen de rasûl, yâ eyyüherrasûlü* *يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ*³⁶ şeklinde hitap etmesi, bu kavramların arasında bir farkın olmadığına delildir. Kur'an, nebi ve rasûl kavramlarının çoğul kullanımlarında peygamberlere bir bütün olarak hitap etmiş ve aynı düzlemde ele almıştır.

İslâm düşüncesinde nebi ve rasûle farklı anlamlar yüklense de kelimelerin kök anlamları bağlamında, Allah'tan peygambere vahiy gönderilmesine nebi, peygamberden insanlara tebliğ edilmesine rasûl ifadesi, peygamberliğin iki boyutunu ifade etmesi açısından tutarlı ve doğru bir değerlendirmedir.

2. İslam Düşüncesinde Peygamberlerin Sıfatları

İslam düşüncesi alanında akâid ve kelâm eserlerinde peygamberlerin emânet, fetânet, ismet, sıdk ve tebliğ sıfatları ele alınmıştır. İlk dönemden itibaren akâid eserlerinde ağırlıklı olarak İsmet sıfatı üzerinde durulmuştur (Öz, 2010: 55; Yeprem, 2011: 88). Bunun yanı sıra tebliğ ve beşer yönüne de değinilmiştir. Emânet, fetânet, ismet, sıdk ve tebliğ sıfatları peygamberlerin niteliklerinin yanı sıra görev ve sorumluluk alanlarını da içermektedir. Bu kavramların, İslam düşüncesinde ele alındığı anlam boyutu ile Kur'an'ın ifade ettiği anlam boyutu arasında büyük farklılıklar bulunmaktadır. Bu kavramlar, zaman içinde anlam kaymalarına da uğramıştır. Allah cc dini kendisine has kılmış³⁷ ve esaslarını belirlemiştir. Kur'an bağlamında peygamberlerin görev ve niteliklerini ifade eden kavramların ortaya konması, peygamberliğin doğru ve tutarlı şekilde anlaşılmasını sağlayacaktır.

2.1. Emânet الأمانة

Emânet الأمانة kavramı *emin, doğru, güvenilir olmak, güvenmek, emniyet etmek* anlamındaki *أمانة* - *يَأْمَنُ* - *أَمْنٌ* kavramından türemiştir. *El-emnu; الأمن* *emniyet, barış, güvenlik, korkusuzluk, emin olmak, huzur, sükûn* anlamında olup, *الخوف* yani *korku*'nun zıddıdır. *El-emânet; eminlik, güvenilirlik, dürüstlük, sadakattir.* İmân الإمان kavramı, küfr الكفر kavramının zıddıdır. *İmân* tasdik anlamında, yalanlamanın zıddıdır. *Mü'min; inanan, güven veren, gönülden benimseyen, emniyet telkin eden* kimse demektir. *Emânet* الأمانة, ibadet, emniyet, güven ve itaât hususlarını gerçekleştirir, güvensizliği ve hıyaneti ortadan kaldırır (İbn

³⁵ 8/Enfâl 64, 65, 70; 33/Ahzâb 1, 28, 45, 50, 59; 60/Mümtehine 12; 65/Talâk 1; 66/Tahrîm 1, 9.

³⁶ 5/Mâide 41, 67; 23/Mü'minûn 51; 15/Hicr 57; 51/Zâriyât 31.

³⁷ 39/Zümer 11-15.

Manzûr, 1994: XIII, 24; İsfehânî, 1997: 90-91). Tavır ve davranıştaki doğruluk *emânet*, dilde ki doğruluk da *sıdk* olarak tanımlanmıştır (Cürcânî, 1990: 138).

Emânet peygamberlerde olması gereken sıfatlardan biridir. Peygamberlerin tümü güvenilir şahsiyetlerdir. Allah'tan aldıkları vahiyleri eksiksiz bir şekilde, hiçbir değişikliği uğratmadan insanlara bildirmişlerdir. *“Onlar, Allah'ın emir ve yasaklarını tebliğ ederler. Ondan korkarlar ve Allah'tan başkasından da asla korkmazlar. Zira hesap görücü olarak da Allah yeter.”*³⁸ *Güvenilirlik*; kendisine emânet edilenleri en güzel şekilde korumak, sahibine eksiksiz ve tam olarak ulaştırmaktır. Bu konu büyük bir sorumluluk, güven ve ahlaki erdemliği gerektirir, Kur'an'da peygamberler, gönderildikleri toplumlardan özellikle kendilerine güvenmelerini, Allah hakkında kesin, güvenilir ve doğru söylemlerde bulduklarını vurgulamışlardır.

Allah, peygamberlerinden vahiy konusunda söylemlerinin kesin ve güvenilir olduklarını vurgulamalarını istemiştir. *“Hem bakın, ben size gönderilmiş güvenilir bir elçiyim.”*³⁹ Kur'an-ı Kerim'de Nuh⁴⁰, Hûd⁴¹, Salih⁴², Lût⁴³, Şuayb⁴⁴ ve Musâ⁴⁵ *“Bakın, ben size gelen güvenilir bir elçiyim.”*⁴⁶ Onlar, gönderildikleri toplumların kendilerine güvenmelerini istemişlerdir. Mâturîdî, peygamberlerin bu sözlerle; *vahiy ve risâlet konusunda ben kendisine güven duyulan bir insanım veya aranızdaki işlerde ben güvenilir bir kişi olageldim. Benden size hıyanet gelmez. Size asla yalan haber vermedim. Niçin hala beni yalanlayıp sihirbazlıkla itham edersiniz,* (Mâturîdî, 2005; Râzî, 1307/1308: XXVII, 244) demektedir. Şura suresinde beş defa tekrarlanan; *“Şüphesiz ki bu, elbet Âlemlerin Rabbi tarafından indirilmiştir.”*⁴⁷ *“Bu vahiy asla şeytanlar indirmiş değildir.”*⁴⁸ Ayetleri ile bu hakikati ortaya koymaktadır. Vahiy, peygamberlerin tebliğ ettikleri mesajların güvenilir, doğru olduğunu ve insanların vahye güvenmelerini vurgulamıştır.

Kur'an, peygamberlerin sosyal ilişkilerinde de güvenilir şahsiyetler olduğuna vurgu yapmaktadır.⁴⁹ Onlarda ihânet ya da hıyânet bulunmaz.⁵⁰ Peygamberler kendi aleyhlerine de

³⁸ 33/Ahzâb 39.

³⁹ 26/Şu'arâ 107, 125, 143, 162, 178, 192.

⁴⁰ 26/Şu'arâ 107. *“Bakın, ben güvenilir bir elçiyim.”*

⁴¹ 26/Şu'arâ 125. *“Bakın, ben size Allah'ın gönderdiği güvenilir bir elçiyim.”*

⁴² 26/Şu'arâ 143. *“Bilin ki, ben size gönderilmiş güvenilir bir elçiyim.”*

⁴³ 26/Şu'arâ 162. *“Bakın, ben size Allah'ın gönderdiği güvenilir bir elçiyim.”*

⁴⁴ 26/Şu'arâ 178.

⁴⁵ 7/A'râf 98.

⁴⁶ 26/Şu'arâ 143.

⁴⁷ 26/Şu'arâ 192.

⁴⁸ 26/Şu'arâ 210.

⁴⁹ 12/Yûsuf 54; 28/Kasas 26.

⁵⁰ 3/Âl-i İmrân 163.

olsa veya kendi şahsiyetlerini kırıncı olsa bile vahyi olduğu gibi tebliğ etmiş ve kendilerine güveni en güzel şekilde ortaya koymuşlardır.⁵¹

2.2. Fetânet الفطنة

Fetânet kavramı, kıvrak zekâlı/zeki/ zekâlı olmak, kavrayış artmak, anlamak, kavramak, idrak etmek, bilincinde olmak, düşünmek, bilmek, sezme anlamındaki *fetine* فِطْنٌ فِطْنٌ فَطَانَةٌ kavramından türemiştir. **Fetânet** فِطَانَةٌ , *fetine* kavramının mastarı olarak yüksek zekâ, zihin açıklığı, çabuk anlama ve kavrama yeteneği anlamlarına gelmektedir. Ahmaklık, akılsızlık, kavrayış ve anlayış eksikliği veya az anlayışlılığın tam zıddıdır. Peygamberlerin zeki, söz ve davranışı bilinçli ve dikkatli olduklarını belirten bir sıfattır.

Fetânet, kavram olarak Kur'an'da geçmemektedir. Fakat fetânet kavramının lügat ve terim anlamları içeriğinde ve bağlamlarında var olan konular Kur'an'da anlatılan peygamberlerin söz, yorum ve eylemlerinde görülmektedir. Fetânet, anlayış ve zekâ üstünlüğünün yanı sıra peygamberlerin ileri derecede şuuru, zihin duyarlılığını ve çabuk kavrayışlı oluşlarını ifade eder. İlâhi vahiy, onları zekâ, akıl, muhakeme ve bilgi açısından geliştirmiş ve olgunlaştırmıştır. Zaman zaman peygamberler vahiy ile uyarılarak söz konusu yetenekleri geliştirilmiştir.

Fetânet sıfatının özellikle bilgi ile doğrudan ilişkisi bulunmaktadır. Bilgi insana farklı bir karizma ve değer kazandırır. Kur'an insanın bireysel gelişiminde bilgiye özel vurgu yapmıştır.⁵² Peygamberler bu çerçevede Yüce Allah'tan kendilerini daha fazla bilgilendirmesi için talepte bulunmuşlardır.⁵³

⁵¹ Bundan dolayı Hz. Aişe r.a söyle demistir: Eger peygamber kendisine indirilenlerden bir şey gizleyecek olsaydı mutlaka Ahzab 33/37 "Ve bir zaman, Allah'ın lütufta bulunduğu ve senin de iyilik ettiğin kişiye, Eşini terk etme ve Allah'a karşı sorumluluğunun bilincinde ol! Demiştin. Ve Allah'ın yakında aydınlığa çıkaracağı şeyi içinde gizlemiştin; çünkü insanların ne düşüneceklerinden çekiniyordun, oysa çekinmen gereken yalnız Allah olmalıydı! Sonra Zeyd o kadınla beraberliğini sona erdirdiğinde onu seninle evlendirdik ki evlatlıkları eşleriyle ilgilerini kestiklerinde onlar için müminler suçlanmasın. Ve Allah'ın buyruğu böylece yerine getirilmiş oldu." veya 80/Abese 1-2 "O suratu astı ve sırtını dönüp uzaklaştı, yanına âmâ geldi diye. Ve sen nereden bileceksin alacağı öğüdün kendisine yarar sağlayacağını." bkz.(Enfâl, 8/67-68) gibi kendini ikaz edip uyaran ayetleri gizlerdi. Buhârî, *Tevhid*, 22, VII, s. 175-176; Müslim, *İmân*, 77, I. s. 1760-288. Tirmizî, *Tefsir*, 33, V. 352-355.

⁵² 39/Zümer 9. "De ki: 'Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?' Ancak akıl sahipleri öğüt alırlar."

⁵³ 20/Tâhâ 114. "Ey Rabbim, benim ilmimi artır! de." Bu manada ilahi vahiy, peygamberleri bilgilendirmiş, akli ve muhakeme yönlerine güç katmıştır. "Ve Lût'a da sağlam bir muhakeme yetisi ve ilim verdik." 21/Enbiya 74; "Ve gerçek şu ki, Biz Davud'a da, Süleyman'a da ilim verdik; bunun için, onların ikisi de; 'Bütün övgüler, bizi inanan kullarının birçoğundan üstün kulan Allah'a aittir!' derlerdi" 27/Neml 15; Bunların yanı sıra muhatapları nezdinde daha etkili olmak için etkin bir hitaba ve farklı niteliklere sahip olmak için de niyazda bulunmuşlardır. "Dedi: Ya rab! Benim göğsüme genişlik ver, görevimi bana kolaylaştır; dilimdeki düğümü çöz ki söyleyeceklerimi tam olarak anlayabilsinler." 20/Tâhâ 25-29.

Hız. Peygamber'in ashabıyla savaş, barış ve toplumsal konular üzerinde istişare etmesi, onlardan gelen makul ve uygun teklifleri kabul etmesi, kendi görüşlerinden vazgeçmesi, farklı uygulamalar ortaya koyması, onun ferâset ve zekâ yönünü ortaya koyması açısından önemlidir. Hız. Muhammed, risâlet görevinin yanı sıra, beşeri boyutu çerçevesinde bir yaşam sürmüş ve uygulamalarda bulunmuştur.⁵⁴ Peygamberlerin kişisel görüş ve uygulamalarını vahiy ile aynı düzlemde ele almak Kur'an'ın ortaya koyduğu vahiy anlayışıyla bağdaşmaz.⁵⁵

Hız. Muhammed vahiy dışında hükümler vermiş ahlaki ve hukuki emirlerde bulunmuştur. Bunlar onun vahiy algılaması boyutunda, zihni tasarrufu, akli muhakemesi, şahsi bilgi ve birikimi, çerçevesinde ortaya koyduğu uygulamalardır. Hız. Muhammed, kendisine vahiy gelmeyen pek çok konuda hükümler vermiştir. Kendisine sorulan yüzlerce konu hakkında hükümler vermiş ve çözümler getirmiştir. Kendisine arz edilen çeşitli konular hakkında, diğer hâkimler gibi eldeki verilere göre hüküm vermiştir.⁵⁶ O, bunları kendi bilgi, birikim ferâseti ve fetâneti ile ortaya koymuştur. Peygamberin bu tasarruf ve uygulamalarını arkadaşları ile istişare etmesi, verdiği kararlara itiraz edilmesi ve bazen bizzat Kur'an'ın onu eleştiriye tabi tutması da⁵⁷ bu gerçeği ifade etmektedir.

2.3. İsmet العصمة

İsmet عَصْمَةٌ kavramı, *önlemek, engel olmak, mani olmak, korumak, himaye etmek, sığınmak, dayanmak, bağlamak, kazanmak ve gerdanlık, ip, bağ, nikâh akdi, iffet anlamındaki 'aseme* عَصْمَةٌ *kelimesinden türemiştir. İsmet* عَصْمَةٌ *kelimesi, mastardır. Ayrıca* *İsmet* kavramı *engelleme, durdurma, himaye etme, savunma, koruma, önleme, alıkoyma, günahsızlık, günah işlememek, anlamlarına da gelmektedir (İbn Manzûr, 1994: XII, 403-405; İsfahânî, 1997: 569-570).*

⁵⁴ Kur'an'da Hız. Peygamber'in beşeri niteliklerine vurgu yapan ayetler. 18/Kehf 110; 41/Fussilet 6; 17/İsrâ 90-94; 25/Furkân 7, 8, 20; 23/Mü'minûn 33, 34; 21/Enbiyâ 7, 8, 34, 35; 39/Zimer 30; Hız. Peygamber'in hadis, siyer ve tabakat kiplarında vurgulanan beşeri niteliklerinden bazıları. Hız. Muhammed: "*Kulun yediği gibi yerim, oturduğu gibi otururum. Ancak ben bir kulum.*" (İbn Sa'd, 1405-1985:I, 371,378) Farklı beşeri niteliklerine vurgu yapan rivayetler. Ahmed, *Müsned*, III, 153, 241; Buhari, *Enbiyâ*, 48, IV, 142; Ebû Dâvûd, *Edeb*, 165, hn. 5230, IV, 358; *Buyu'*, 66 hn: 3336 III, 244; İbn Mâce, 34, *Dua*, 2, hn: 3836 II, 1261; 32, *Libas*, 12, hn: 3579, II, 1185; 12 *Ticaret*, 34, hn. 2220, II, 748; Nesâî, 44 *Buyu'*, 54 VII, 284, Tirmizi, 44, *Edep*, 13 hn: 2754, V, 84; Dış görünüşünün diğer insanlarla aynı olması, Buhârî, 93 *Ahkam*, 11, VIII, 108, 23, *Cenaiz*, 31, II, 78; Kızması, Müslim, 45, *Birr*, 25, hn. 91, IV, 2007; Ahmed, II, 243, V, 437; Buhârî, *Daâvât*, 34, VII, 157; Ubû Dâvûd, *Sünnet*, 10, hn. 4659, V, 46; Unutması yanılması, Buhârî, 22, *Sehv*, 1 III, 74; Müslim, *Mesâcid*, 19, hn. 85: 86, 87, I, 399; Ebû Dâvûd, *Salat*, 195, hn: 1034, I 272; Tirmizi, *Salat*, 171, hn: 391, II, 235; Nesâî, 13, *Sehv*, 21 hn. 1222, III, 19, 20.

⁵⁵ 4/Nisa 105-108; 6/En'am 52-53; 8/Enfâl 67-69; 9/Tevbe 42-43, 113-114; 18/Kehf 23-24; 33/Ahzab 37, (Amidî, 1405/1985: II, 440; Beydâvî, 1988. I, 391; Reşid Rıza, 1414/1993: V, 395; Kâdî Abdulcebbar, 1965: XII, 269-270; İbn Haldun, 2012: II. 650-651:Uludağ, 1985: 222-224)

⁵⁶ Müslim, *Mesâcid*, 92-4, I. 402; Ahmed, *Müsned*, I. 379, 420, 424; İbn Hişâm, 1995: II. 620; Vâkidî, 1989: I, 53-54)

⁵⁷ 9/Tevbe 44; 80/Abese 1-4.

İbn Manzûr, *İsmet* kavramı ile ilgili verdiği anlamlarda *günahlardan korunmuşluk* ve *günahsızlık anlamlarını* ifade etmemiştir. Bazı sözlükler de bu anlamları kullanmışlardır (İbn Manzûr, 1994: XII, 403-405; İsfehânî, 1997: 569-570; Zebîdî, 1988: VIII, 398-399; Firuzâbâdî, 1272: III, 516). İsmet kavramı ile ilgili farklı tanımlar yapılmıştır. Bunlardan biri de Peygamberlerin güçleri yetmekle beraber, günahlardan uzak kalma melekeleri olarak tanımlanmıştır (İsfehânî, 1997: 569-570; Firuzâbâdî, 1272: III, 516).

Kur'an'da “*aseme*” عَصَمَ kavramının türevleri on üç ayette geçmektedir.⁵⁸ Bu kavramın türevlerinin geçtiği ayetlerde; fiil olarak *وَاعْتَصِمُوا بِاللَّهِ* Allah'a⁵⁹, Allah'ın vahyine⁶⁰ sınımsız sarılma, yine *وَاللَّهُ يَعْصِمُكَ مِنَ النَّاسِ*, “*Allah seni insanların saldırısından koruyacaktır.*”⁶¹ قَالَ سَأَوِي إِلَىٰ جَبَلٍ يَعْصِمُنِي مِنَ الْمَاءِ “*Nuh'un oğlu ben bir dağa kaçıp sığınacağım; o beni sularından korur, dedi.*”⁶² *فَلَنْ مَنْ ذَا الَّذِي يَعْصِمُكَ مِنَ اللَّهِ* “*Sizi Allah'a karşı kim koruyabilir.*”⁶³ Bu ayetlerde ‘*aseme* kelimesi korumak, himaye etmek, engel olmak⁶⁴, anlamlarında kullanılmıştır.

Ayetlerde geçen ‘*aseme* kelimesini ismet sıfatı bağlamında değerlendiremeyiz. Allah'a sığınmayı ifade eden ayetlerde tüm peygamberlerin ve insanların Allah'a sığınması emredilmektedir. Hz. Nuh'un oğlu ile ilgili fiil olarak kullanıldığı ayette, Hz. Nuh'un oğlunun yükselen sel sularından dağa sığınması ifade edilmiştir. Bu da Allah dışında bir şeye sığınmayı ve korunmayı ifade etmektedir. Mâide süresinin 67. ayetinde Yüce Allah: “*Ey Peygamber! Rabbinden sana indirileni tebliğ et! Eğer bunu yapmazsan, O'nun mesajını tebliğ etmemiş olursun. Allah seni insanların saldırısından koruyacaktır.*” Bu ayette Yüce Allah, peygamberi fiziken koruyacağını belirtmektedir. Yusuf süresinin 32. ayetinde de Yusuf'un kendi iradesi ile kadına direndiğini, kaçındığını ve kendisini koruduğunu ifade etmektedir. Görülüyor ki Kur'an'da ‘*aseme* kavramı ve türevleri peygamberlerin günahattan korunması ve peygamberlerin günahsızlığı anlamlarında kullanılmamıştır.⁶⁵

⁵⁸ 3/Âl-i İmrân 101-103; 4/Nisâ 146,175; 5/Mâide 67; 10/Yûnus 27; 11/Hûd 43; 12/Yûsuf 32; 22/Hac 78; 33/Ahzâb 17; 40/Mü'min 33; 60/Mümtehine 10.

⁵⁹ 3/Âl-i İmrân 101-103; 4/Nisâ 146; 22/Hac 78.

⁶⁰ 3/Âl-i İmrân 103; 4/Nisâ 175.

⁶¹ 5/Mâide 67.

⁶² 11/Hûd 43.

⁶³ 33/Ahzab 17.

⁶⁴ 5/Mâide 67; 11/Hûd 43; 33/Ahzâb 17. ‘*Aseme* kavramının geçtiği diğer ayetlerde ise; *فَأَسْتَعْصِمَ* direnmek, kaçınmak, 12/Yûsuf 32; *günaha girmekten alıkoymak* anlamlarında ve isim olarak *عَاصِمٌ* muhafaza eden, koruyucu ve sığınacak biri; 10/Yûnus 27; 11/Hûd 43; 40/Mü'min 33 ve ayrıca bir yerde sıfat olarak *بِعَصْمٍ* ısrar eden, 60/Mümtehine 10, anlamlarında kullanılmıştır.

⁶⁵ *Zelle* ذُلٌّ sözlükte kaymak, hata yapmak, yanılmak, yanlış yapmak, dil sürçmesi anlamlarına gelmektedir. (Atay, I/885). *Zelle* kelimesinin terim anlamı ise sorumlu bir kimsenin meşru bir işi işlerken kasıtsız olarak gayri meşru duruma düşmesi, istemeyerek hak ve sevap olandan yanlış meyletmesi veya kasıtsız olarak yapılan küçük günahlara denir (Tehânevî, 1984: I/618).

Kur'an'da nübüvvet öncesi peygamberlerin ismetiyle ilgili ifadeler geçmemektedir. Onların peygamberlik öncesi hayatları ve konumları ile ilgili çok az bilgiler geçmektedir. Onların nübüvvet öncesi iyi konumları⁶⁶ anlatıldığı gibi bazen de hata ve günahla⁶⁷ ilgili yaşamları zikredilmektedir. Kur'an bağlamında peygamberler nübüvvet ile görevlendirilmiş, iman ve kitap ile taltif edilmişlerdir. *Biz onlara vahiy, onunla hükmedecek yetenek ve peygamberlik verdik.*⁶⁸ *İşte onların hepsini Biz seçtik ve dosdoğru bir yola yönelttik*⁶⁹. Görülüyor ki nübüvvet öncesi durumlarından çok farklı bir konuma yükseltilmişlerdir.

Peygamberlerin nübüvvet sonrası yaşamı vahiy doğrultusunda şekillenmiştir. Onların yaşamlarında zaman zaman vahiy sonrasında da yanlışlar, hatalar, kusurlar, günahlar ve eksiklikler olmuştur. Hz. Âdem ve eşinin Yüce Allah'ın emirlerini unutarak günah olan bir eylemi işlemesi,⁷⁰ Hz. Mûsâ'nın bir şahsa yumruk atarak öldürmesi⁷¹, Hz. Yûnus, kavmi tarafından olumsuz karşılanınca öfkeyle görevini bırakıp çekip gitmesi,⁷² Hz. Dâvûd'un davacıyı dinleyip, davalıyı dinlemeden, davacı lehine karar vermesi ve Rabbi tarafından ikaz edilmesi⁷³ Hz. Muhammed'in soru soran âmâ birine yüzünü somurtması ve dönmesi ve bundan dolayı ikaz edilmesi⁷⁴ gibi yanlışları ve hataları, peygamberlerin işlediğini Kur'an-ı Kerim haber vermektedir.

2.4. *Sıdk* الصِّدْقُ

İslam düşünürlerinde bazıları İsmet sıfatını, peygamberlerin hata yapmaktan ve günah işlemekten yaratılış olarak korunduğunu, sanki melekleşmiş bir varlık olarak ifade etmişlerdir. Bazıları da Allah peygamberlerini hata yapmaktan ve günah işlemekten koruması anlamında ele almıştır. Bir kısmı da kendi içtihatlarına dayanan hususlarda hata edebilirler, fakat derhal gelen bir vahiy ile yahut bir başka yolla hata ettikleri bildirilir ve hak olan ne ise gösterilir. Bunlara *Zelle* ذَّلُّ ismini vermişlerdir. Gerek Hz. Muhammed'in ve gerekse diğer peygamberlerin Kur'an'da zikredilen hataları birer hata değil, zelle olarak ifade edilmektedir. Ebu Hanife, peygamberlerin, küçük büyük günahlardan masum olduklarını ancak onların hata ve zellelerinin olabileceğini belirtmektedir (Öz, 2010: 73).

⁶⁶ 6/En'âm 83, 85; 11/Hûd 62.

⁶⁷ 28/Kasas 15-19.

⁶⁸ 6/En'âm 89.

⁶⁹ 6/En'âm 87; bkz. 6/En'âm 84.

⁷⁰ 7/A'râf 19-25; 20/Tâhâ 115-123.

⁷¹ 28/Kasas 15-19.

⁷² "Hani bir zamanlar o, hakkında işlem yapmayacağımızı düşünerek öfkeyle görev yerinden çekip gitmişti." 21/Enbiyâ 87; bkz. 37/Sâffât 140-147.

⁷³ "Davud dedi ki: "Andolsun, senin koyununu kendi koyunlarına katmak istemek suretiyle sana zulmetmiştir. Esasen ortakların pek çoğu birbirine haksızlık eder. Ancak iman edip salih ameller işleyenler başka. Onlar da pek azdır." Dâvûd, bizim kendisini imtihan ettiğimizi anladı. Derken Rabbinden bağışlama diledi, eğilerek secdeye kapandı ve Allah'a yöneldi. Biz de bunu ona bağışladık. Şüphesiz katımızda onun için bir yakınlık ve dönüp geleceği güzel bir yer vardır. Ona dedik ki: "Ey Dâvûd! Gerçekten biz seni yeryüzünde halife yaptık. İnsanlar arasında hak ile hüküm ver. Nefis arzusuna uyma, yoksa seni Allah'ın yolundan saptırır. Allah'ın yolundan sapanlar için hesap gününü unutmaları sebebiyle şiddetli bir azap vardır." 38/Sâd 24-26; bkz. 21/Enbiyâ 78-79.

⁷⁴ 80/Abese 1-12.

Sıdk kavramı, *gerçeği söylemek, doğruyu söylemek, doğru, gerçek olmak, aslı çıkmak, hak hakikat olmak* anlamındaki **صَدَقَ** fiilinden mastardır. *Sıdk* **الصَّدَقُ** kavramı; *doğruluk, samimiyet, içtenlik, hakikat, gerçek* anlamında, yalanın **الكذب** zıddıdır (İbn Manzûr, 1994: X, 193-194). Bu doğruluk geçmişte olduğu gibi gelecekte de olabilir. Söz vermede veya başka bir konuda doğru olmayı, sözünde durmayı ifade eder (İsfehânî, 1997: 478). *Sıdk* kelimesi terim olarak hükmün olaya uygun olmasıdır. Doğru düşünce, doğru davranış manalarını ifade eden *sıdk*, hayatın doğruluğa göre planlanmasıdır. Bir başka ifadeyle duygu, düşünce, söz ve davranışlarında doğruluğu tabiatının bir parçası haline getirip insanlarla olan ilişkilerinde doğru konuşmak yani gerçeğe uygun bilgi vermektir (Izutsu, tsz: 130).

Mâturîdî, haberin doğruluğundan söz ederken, *sıdk* ve *hak* terimleri üzerinde durmaktadır. O *sıdk*'ın daha ziyade haberde bulunduğunu belirtmektedir. Bu konuda Kur'an'ın bazen *sıdk* bazen de *hak* terimini kullandığını da anımsatmaktadır. Mâturîdî'ye göre *hak*, *sıdk*'a göre daha geniş bir anlama sahiptir. *Hak* hem haberde ve hem de hükümde kullanıldığı halde, *sıdk* yalnız haberde kullanılır. Mâturîdî, *hak* kelimesinin kullanıldığı yere göre anlamının değişeceği kanaatinde. O'na göre *hak* haberde ve sözlerde kullanılırsa, onunla *sıdk* kastedilir (Erjan, 2003: 62).

Sıdk, peygamberlerin önemli niteliklerinden biridir. Bu kavram doğrudan onlara yakıştırılarak kullanılmıştır. Peygamberlerin vahiy ve peygamberlik kurumu hakkında sözlerinin gerçek olduğu ve bu konuda şüphe götürcek hiçbir konunun olmadığına vurgu yapılmıştır. Peygamberler vahiy aldıkları gibi tebliğ etmişlerdir. Allah, peygamberlerinden bu konuda dikkatli ve duyarlı olmalarını istemiştir. “*Ve eğer peygamber kısmen dahi, söylediğimiz sözleri uydurarak bize isnat etseydi, onu kaskıvrak yakalar ve şah damarını koparırdık da, sizden hiç kimse buna engel olamazdı.*”⁷⁵ Peygamberlerin nübüvveti ispatlanınca doğruluğu da bu yolla kanıtlanmış olur.

Sıdk **الصَّدَقُ**, kelimesi ve türevleri Kur'an'da yüzellibeş ayette farklı anlamlarda geçmektedir. Fiil olarak geçtiği gibi isim ve sıfat anlamlarında tekil ve çoğul olarak da geçmektedir. İki ayette ism-i tafdil *asdaku* **أَصْدَقُ** en doğru sözlü anlamında, Allah'a izafe edilerek kullanılmıştır. “*Kim Allah'tan daha doğru sözlü olabilir?*”⁷⁶ Yüce Allah'ın sözleri en doğru, en güzel ve gerçekçi olandır. Bu anlamda diğer sözlerden farklı ve ayırt edici özelliğe sahiptir.⁷⁷ Yüce Allah, peygamberlerini hakikatin ve doğruluğun ifadesi olan vahiy tebliğle

⁷⁵ 69/Hâkka 44-47.

⁷⁶ 4/Nisâ 87, 122.

⁷⁷ 86/Târık 13.

görevli kılmıştır. Vahiy olarak ifade ettikleri her kelam doğru ve hakikattir. Yüce Allah, peygamberlerini bu konuda yalanlayanların gerçekte onların ikiyüzlü ve yalancı olduğunu vurgulamıştır.⁷⁸ Peygamberler yeryüzünde Allah'ın ve vahyin şahitleridir. Allah adına hiçbir yalan ve iftirada bulunamazlar. Onlar hakikat ve doğruluğun elçileridir. “Allah’a karşı yalan uydurandan veya O’nun ayetlerini yalanlayanlardan daha zalim biri olabilir mi?”⁷⁹

Kur’an’da *sıdk* صَدَق kelimesinin fiili mâzî (geçmiş zaman) kullanımında, Allah ve rasüllerinin söylemlerinin gerçek olduğu vurgulanmıştır. “Rahmân’ın vaat ettiği bu olsa gerek; demek ki gönderilen elçiler **doğru** söylemişler.”⁸⁰ “Kitapta İbrâhîm’i de gündeme taşı. Hakikaten o **doğruluk** ve dürüstlük abidesi, bir peygamberdi.”⁸¹ Kur’an’da ayrıca Yûsuf peygamber⁸² ve Meryem’in⁸³ doğru sözlü olduklarına vurgu yapılmıştır. Geçmişte Yûsuf’la hapisane arkadaşlığı yapmış olan kişi Mısır kralının gördüğü karma karışık rüyanın gerçek anlamını öğrenmek için hapisaneye Yûsuf’a gittiğinde⁸⁴ ona ilk hitabı; “Yûsuf ey dürüst dost!”⁸⁵ *يُوسُفُ أَيُّهَا الصَّادِقُ* olmuştur. Kur’an, Meryem’in yaşadığı tüm acı ve sıkıntılı yaşamına, İsâ’yı babasız dünyaya getirmesine, kendisine yönelik tüm iftiralara karşı, onun doğruluğu, dürüstlüğü, safiyeti ve temizliğine işaret etmektedir. *وَأُمُّهُ صِدِّيقَةٌ* “İsâ’nın annesi çok **doğru** bir kadındı.”⁸⁶ Ayrıca *musaddikan* lafzı, (Abdülbaki, 1408/1988:516) Kur’an’da; *doğrulamayı ve tasdik edici* anlamında kullanılmıştır.

2.5. Tebliğ التَّبْلِيغ

Tebliğ kelimesi; *ulaşmasını sağlamak, götürmek, iletmek, bilgilendirmek, tebliğ etmek, rapor vermek, bilgi vermek* anlamındaki *بَلَّغَ* kavramından mastardır. *Tebliğ*, duyuru ve bildiri anlamlarına gelmektedir. Kur’an-ı Kerim’de peygamberler zikredilirken, onların en önemli görevlerinin *tebliğ* olduğu vurgulanmıştır. *Tebliğ* kelimesinin türediği *بَلَّغَ* fiili ve türevleri Kur’an’da yetmiş yedi kez geçmektedir. Bunlardan otuzu peygamberlerin *tebliği* ile ilgilidir. Peygamberler; *ilahi vahyi bildiren, açıklayan, tebliğ eden, ulaştıran* anlamında *mübelliğ* مَبْلِغ dirler. *Tebliğ*, *İblâğ* اِبْلَاق (ulaştırmak, eriştirmek) anlamındadır. Kur’an’da peygamberlerin *tebliğ* edici yönü vurgulanırken daha çok *duyuru, bildiri, tebliğ, beyânât* anlamlarına gelen *iblâğ* اِبْلَاق ve *belâğ* بَلَاق kelimeleri kullanılmıştır (İbn Manzûr, 1994: VIII: 419-421; İsfehânî,

⁷⁸ 63/Münâfikûn 1.

⁷⁹ 10/Yûnus 17.

⁸⁰ 36/Yâsîn 52; bkz. 3/Âl-i İmrân 95; 3/Ahzâb 22; 48/Fetih 27.

⁸¹ 19/Meryem 41, Bkz. 19/Meryem 54,56.

⁸² 12/Yûsuf 46.

⁸³ 5/Mâide 75.

⁸⁴ 12/Yûsuf 43-45.

⁸⁵ 12/Yûsuf 46.

⁸⁶ 5/Mâide 75.

1997: 144-145). Kur'an'da peygamberlere tebliğ etmeleri emredilmekte⁸⁷ ve görevlerinin tebliğ olduğu⁸⁸ vurgulanmaktadır.

Allah'ın emirlerini insanlara ulaştırmak, sadece peygamberlere has olan sıfattır. Peygamberler tebliğ edip etmeme hususunda, susma, gizleme, nakletmeme hakkına sahip değildirler. Onlar, ilâhi mesajı Allah'tan aldığı şekliyle insanlara ulaştırmak zorundadırlar. “*Sana vahyedilen bu ilahi kelamı izle ve insanlara ilet.*”⁸⁹ Tebliği tam ve mükemmel olarak yerine getirmek peygamberlik görevidir ve peygamberlerin ayrılmaz bir sıfatıdır. Onlar, vahye ne bir ilavede bulunur ve ne de herhangi bir konuyu gizlerler.⁹⁰ “*Elçinin görevi, mesajı apaçık **tebliğ** etmekten başka bir şey değildir.*”⁹¹ “*Rasûle düşense yalnızca kendisine indirileni bütün açıklığıyla **tebliğ** etmektir.*”⁹² “*Ve biz size açıkça **tebliğ** etmekten başka bir şeyle mükellef değiliz.*”⁹³ Bu ayetlerden anlaşılıyor ki, onların görevlerinin Allah'ın mesajını insanlara bildirmek ve tebliğ etmektir. Peygamberler; tebliğ ettikleri ilahi vahyi benimsemeye hiç kimseyi zorlamamış, baskı, aşırı bir yönlendirme ve şiddet kullanmamışlardır. “*Sen onlar üzerinde bir zorba değilsin.*”⁹⁴ “*Sen onları hiçbir şekilde zorlayamazsın.*”⁹⁵

Kur'an, insan özgürlüğüne önem vermiş peygamberlerin getirdikleri mesajı değerlendirmeyi insanların kendi hür iradelerine bırakmıştır. “*Dinde zorlama yoktur. Artık doğru ile yanlış birbirinden seçilip ayrılmıştır...*”⁹⁶ “*Ve de ki: Hak, Rabbinizdendir. Öyle ise dileyen iman etsin, dileyen inkâr etsin.*”⁹⁷ Kur'an, peygamberden tebliğ görevini yerine getirirken özellikle muhatapların durumlarına göre davranmasını istemiştir. “*Fakat ona konuşurken yumuşak bir üslup kullanın! Belki söz dinler, ya da en azından çekinir.*”⁹⁸ Tebliğ ve davette muhatapların durumunu esas alarak, akla ve düşünceye hitap etmelerini, güzel öğütle davette bulunmalarını,

⁸⁷ 5/Mâide 67, 92, 99.

⁸⁸ 3/Âl-i İmrân 20; 5/Mâide 92, 99; 7/A'râf 62-68; 13/Ra'd 40; 14/İbrâhîm 52; 16/Nahl 35, 82; 24/Nûr 54; 29/Ankebût 18; 33/Ahzâb 39; 36/Yâsîn 17; 42/Şûrâ 48; 46/Ahkâf 23; 64/Teğâbûn 12.

⁸⁹ 29/Ankebût 45, Bu ayetin kapsamı ayetin sonunda *tasna'ün* تُصْنَعُونَ kelimesinin çoğul gelişinden de anlaşılacağı gibi, muhatapların tümüdür. Hemen arkasından gelen çirkinlikten ve kötülükten korur, ifadesi, ayeti Hz. Peygambere hasredemeyeceğimizin açık bir delilidir. (İslamoğlu, 2010:s. 786, dipnot 10, Esed, 1997: s. 976, dipnot 40).

⁹⁰ 69/Hâkka 44-47.

⁹¹ 5/Mâide 99.

⁹² 24/Nûr 54.

⁹³ 5/Mâide 99; 16/Nahl 35, 82; 24/Nûr 54.

⁹⁴ 88/Ğâşiyeye 22.

⁹⁵ 50/Kâf 45; bkz.:10/Yûnus 99.

⁹⁶ 2/Bakara 256.

⁹⁷ 18/Kehf 29; 39/Zümer 41.

⁹⁸ 20/Tâhâ 44.

kırmadan, incitmeden ve ikna edici bir üslup kullanmalarını istemiştir⁹⁹. “*Sen, Rabb’inin yoluna hikmetle ve güzel öğütle davet et ve onlara karşı öyle bir mücadele yöntemi ortaya koy ki, o en güzel, en etkilisi olsun!*”¹⁰⁰ Peygamberler kendilerine gelen vahiylerde hiçbir şekilde tasarruf yetkileri yoktur. “*De ki: Onu kendime göre değiştirmem olacak şey değil. Ben yalnızca bana vahyedilene uyarım.*”¹⁰¹ Bu bağlamda peygamberler, vahyin ilk muhatabı, ilk inananı ve ilk sorumluluğu yerine getirenlerdir. “*Sen Rabbinden sana vahyedilene uy! O’ndan başka ilah yoktur.*”¹⁰²

Kur’an, peygamberlerin tebliğ görevini yerine getirmediği zaman elçilik görevlerini yerine getirmemiş olacaklarını vurgulamıştır.¹⁰³ Tebliğin önemi öncelikle asıl muhatap olan insana, vahyin eksiksiz ulaştırılmasıdır. Peygamberlerin bu görevlerine karşılık hiçbir talepleri olmamıştır. “*İmdi ey kavmim çabama karşılık sizden bir bedel beklentisi içerisinde değilim. Benim çabamın karşılığı Allah’a aittir.*”¹⁰⁴ İnsanı bir takım meziyetlerle şekillendiren yüce yaratıcı, insana bir lütuf, destek ve yardımcı olması için tarihsel süreç içerisinde vahiyle desteklemiştir. “*Onlar, müjdeli ve uyarıcı haber taşıyan elçiler ki o elçilerden sonra insanın Allah karşısında bir mazereti bulunmasın.*”¹⁰⁵ Allah, mesajını peygamberleri aracılığıyla insanlara ulaştırmıştır.

3. Kur’an’da Peygamberlerin Sıfatlarına İlişkin Diğer Kavramlar

Kur’an’da peygamberleri tanımlayan bazı kavramlar isim ve bazı kavramlarda sıfat olarak kullanılmıştır. Her kavram peygamberlerin farklı niteliklerini ve görev alanlarını ortaya koymaktadır. Kur’an’da peygamberlere sıfat olmalarına rağmen isim ve alem olarak kullanılan *rasûl* ve *nebi* kavramları ile İslam düşüncesinde ele alınan *emânet*, *fetânet*, *ismet*, *sıdk* ve *tebliğ* dışında *beşer*¹⁰⁶, *beşîr*¹⁰⁷/*mübeşşîr*,¹⁰⁸ *nezîr*¹⁰⁹/*münzir*¹¹⁰, *hâdî*,¹¹¹ ‘*Abd*,¹¹²

⁹⁹ Peygamberlerin tebliğ görevini yerine getirirken ileri gelenler tarafından baskıya maruz kalmaları ile ilgili olarak bkz. Tözluyurt, Mehmet, 2015: Kur’ani Bir Kavram Olarak Mele’nin Semantik İncelemesi“ *Kelam Araştırmaları Dergisi*, c. XIII, sy. 2, ss. 807-826, Ankara

¹⁰⁰ 16/Nahl 125; bkz. 3/Âl-i İmrân 159; 4/Nisâ 63.

¹⁰¹ 10/Yûnus 15.

¹⁰² 6/En’âm 106.

¹⁰³ “*Ey Rasûl! Rabbinden sana indirileni tebliğ et. Eğer bunu yapmazsan O’nun elçiliğini yapmamış olursun.*” 5/Mâide 67

¹⁰⁴ 11/Hûd 29, 51; 10/Yûnus 72; 26/Şu’arâ 109, 127, 145, 164, 180; 34/Sebe 47.

¹⁰⁵ 4/Nisâ 165; bkz. 6/En’âm 48-49.

¹⁰⁶ 14/İbrâhîm 10, 11; 18/Kehf 110; 23/Mü’minûn 24, 33; 26/Şu’arâ 154, 186; 41/Fussilet 6.

¹⁰⁷ 2/Bakara 119; 5/Mâide 19; 7/A’râf 188; 11/Hûd 112; 12/Yûsuf 96; 34/Sebe 28; 35/Fâtır 24.

¹⁰⁸ 2/Bakara 213; 4/Nisâ 165; 6/En’âm 48; 18/Kehf 56; 17/İsrâ 105; 25/Furkân 56; 33/Ahzâb 45.

¹⁰⁹ 2/Bakara 119; 5/Mâide 19; 7/A’râf 184, 188; 11/Hûd 2, 12, 25; 15/Hicr 89; 22/Hac 49.

¹¹⁰ 2/Bakara 213; 4/Nisâ 165; 6/En’âm 48; 18/Kehf 56.

*Dâî*¹¹³, *mübelliğ*¹¹⁴ ve *Ûlu'l-azm*¹¹⁵ kavramları da kullanılmıştır. Peygamberleri ve nübüvvet kurumunu doğru anlamak için bu kavramları Kur'an bağlamında bilmek önemlidir. Dinin temel kavramlarını Kur'an ve ilmi bağlamda anlamadan, dini doğru anlamak ve yorumlamak mümkün değildir. Dinin tahrifi ve yozlaştırılması hep kavramlara yüklenen yanlış anlamlardan kaynaklanmıştır.

3.1. Kul عبد

Abd عبد, insanın yetki, görev ve konumunu belirleyen temel kavramlardan biridir. *Abd* "hür veya köle insan, kul, yaratık, boyun eğmek, itaat etmek, kulluk ve köle olmak" gibi anlamlara gelmektedir (İbn Manzûr, 1994: III: 270-279; Abdülbâkî, 1988: 560-565; Hamidullah, (DİA), 1988. 1, 57). *Abd* kavramı Arapçada bazı mana farklılıklarıyla birlikte "*rakîk, rakabe, kın, memlük, vasıf, milk-i yemîn*" kavramlarıyla yakın ve eşanlamlıdır. Sadece kadın köle tabiri "*câriye, eme*" kelimeleriyle ifade edilmiştir (Hamidullah, (DİA), 1988. 1, 57). Kul, köle anlamında *abd* عبد "*ibadet ve ubûdiyet*" kavramlarının da köküdür (İbn Manzûr, 1994: III, 270-279).

Kur'an'da *abd* عبد kavramı insanlar,¹¹⁶ cinler,¹¹⁷ melekler,¹¹⁸ Hz.Muhammed¹¹⁹ ve diğer peygamberler¹²⁰ için kullanılmıştır. Râğîb el-İsfehânî *abd* kavramının Kur'an'da dört şekilde kullanımının olduğunu ifade etmektedir.

1) Hukuk açısından kul/ köle, alınıp-satılan, mülk haline gelen kimse, yani hürriyeti olmayan.¹²¹

2) Yaratılması bakımından *abd*, bu da her şeyin Allah'ın bir yarattığı olduğunu ifade eder. Böyle bir yaratma yalnızca Allah'a aittir. O'nun yarattığı her şey, Allah'a itaat ederler." *Göklerde ve yerde bulunan herkes Rahmân'a kul olarak gelecektir.*"¹²²

¹¹¹ 9/Tevbe 33; 17/İsrâ 94; 13/Ra'd 8; 30/Rûm 53; 27/Neml 81.

¹¹² 2/Bakara 23; 4/Nisâ 172; 8/Enfâl 41; 17/İsrâ 1, 3; 18/Kehf 1, 65; 19/Meryem 2; 25/Furkân 1.

¹¹³ 33/Ahzâb 46.

¹¹⁴ 5/Mâide 67; 7/A'râf 62, 68; 46/Ahkâf 23.

¹¹⁵ 46/Ahkâf 35; 20/Tâhâ 115.

¹¹⁶ 2/Bakara 21; 51/Zâriyât 56.

¹¹⁷ 51/Zâriyât 56.

¹¹⁸ 4/Nisâ 172.

¹¹⁹ 17/İsrâ 1; 2/Bakara 21; 25/Furkân 1; 21/Enbiyâ 25.

¹²⁰ 4/Nisâ 172; 17/İsrâ 3; 38/Sâd 17, 41.

¹²¹ 2/Bakara 178; bkz. 16/Nahl 75.

¹²² 19/Meryem 93; 17/İsrâ 44; 57/Hadid 1; 59/Haşr 1; 61/Saff 1. "Her şey O'na isteyerek veya istemeyerek teslim olmaktadır." 3/Âl-i İmrân 83. "veya secde etmektedir." 13/Ra'd 15.

3) Allah'a ibadet eden, Allah'a samimi kul olan, en şerefli insan. Bu, Kur'an'da bir övgü sıfatıdır. Kulun bu itâatı bilinçli bir itaat olduğu için onu diğer varlıklardan daha üstün bir yere çıkarır. Bütün insanlar Allah'ın kuludur.¹²³

4) Paraya, çıkara, dünya malına aşırı bir ilgi gösterip de Allah'ı unutan kötü insanlar.

Kur'an-ı Kerim, insanlığın Yüce Allah'a kullukla görevli olduğunu belirtmiştir.¹²⁴ Kulluk ve ibadet edilmeye değer tek varlığın Allah olduğunu vurgulamıştır.¹²⁵ Allah dışında ki varlıklara kulluğu ise kesin bir şekilde yasaklamıştır.¹²⁶ Kur'an, peygamberlere kul olarak da seslenmiş¹²⁷ ve onların bu görevlerine vurgu yapmıştır.¹²⁸ Peygamberler de Kur'an'ın üzerinde durduğu bu konuya önem göstermişlerdir. Hz. Peygamber, şehadet kelimesini öğrettiği bir şahıs: “Şehadet ederim ki, Muhammed O'nun Rasûlü ve kuludur,” deyince Hz. Peygamber, bu sözü düzelterek: “Ben Rasûl olmazdan önce kul idim. Şehadet ederim ki, Muhammed O'nun kulu ve Rasûlüdür, de!” buyurmuştur (Abdürrezzâk b. Hemmâm, Beyrut, tsz.: I-XI, II. 205, no: 3076). Hz. Peygamber yine arkadaşları ile olan bir sohbet: “Ben kulun yediği gibi yer, kulun oturduğu gibi otururum: Çünkü ben de ancak bir kulum.” İbn Sa'd, 1985: I, 371, 382, 388,; el-Heysemî, 1982: IX. 21) demiştir.

3.2. Ūlu'l-Azm

Kur'an-ı Kerim'de peygamberleri tanımlayan kavramlardan biri de Ūlu'l-Azm *أُولُوا الْعَزْمِ* 'dir. Azm kavramı sözlükte, kesin karar vermek, azmetmek, ısrarla istemek, irade ve sabır göstermek anlamında ki *عَزَمَ* fiilinden türemiştir (İbn Manzûr, 1994: XII, 399-401). Azm kavramı Kur'an'da dört yerde *gayret, çaba, kesin karar, ısrar etmek* anlamında fiil¹²⁹, üç yerde *kararlık, direnç, sabır* anlamında isim¹³⁰ ve iki yerde de *kararlı, dirençli, sabırlı* anlamında sıfat¹³¹ olarak geçmektedir.

İslam düşüncesinde Ūlu'l-Azm *أُولُوا الْعَزْمِ* kavramına dayanılarak peygamberler arasında üstünlük olduğu fikri ileri sürülmüştür. Ayette geçen *مِنَ الرُّسُلِ* kelimesindeki *من min*'e verilen beyaniye ve tabiziye anlamına göre farklı anlamlar verilmiştir. *Min من* tabiziye/bazı olarak

¹²³ 4/Nisâ 36; 6/En'âm 102; 10/Yûnus 3; “Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım.” 51/Zâriyât 56. Hz. İsâ şöyle diyor: “Şüphesiz ben Allah'ın kuluym, O bana kitab verdi ve beni peygamber yaptı.” 19/Meryem 36, bkz. 38/Sâd 41;17/İsrâ 3.

¹²⁴ 2/Bakara 21; 51/Zâriyât 56.

¹²⁵ 3/Âl-i İmrân 51; 6/En'âm 102; 19/Meryem 36; 21/Enbiyâ 25.

¹²⁶ 4/Nisâ 36;

¹²⁷ 4/Nisâ 172; 17/İsrâ 1, 3; 38/Sâd 17, 41.

¹²⁸ 21/Enbiyâ 25.

¹²⁹ 2/Bakara 227, 235; 3/Âl-i İmrân 159; 47/Muhammed 21.

¹³⁰ 3/Âl-i İmrân 186; 31/Lokmân 17; 42/Şûrâ 43.

¹³¹ 20/Tâhâ 115, 46/Ahkâf, 35.

alındığında, peygamberlerin 33/Ahzâb 7 ve 42/Şurâ 13 ayetlerine göre Hz. Nuh, İbrâhîm, Mûsâ, İsâ ve Hz. Muhammed (as)'in daha üstün ve seçkin bir grubu temsil ettikleri ileri sürülmüştür (Beğâvî, 1417/1997: VII, 270-271; Beydâvî, 1988: V, s. 186-187. İbn Kesîr, 1421/2000: XIII, 56-57). Beyâniye/açıklama anlamında *min* من harfi cerine verilen anlama göre ise; *Ûlü'l-Azm*'den maksadın rasüller olduğu ve hepsinin azim, kararlılık sahipleri olduğu düşüncesi ifade edilmiştir (Kurtûbî, 1414/1994: XVI, 213-214; Yazır, tsz.:VII, 120-121:Akbulut, 1992, s. 118-119; Kur'an Yolu, 2006: V, 42).

Ayet bu anlayışı benimseyenler tarafından; *Azim sahibi peygamberlerin sabrettiği gibi sende sabret,*¹³² şeklinde anlaşılmıştır. Min/من harfi ceri açıklama anlamında alınıp, bu şekilde bir anlam vermek ve yorum yapmak daha doğrudur. Hz. Muhammed' de diğer peygamberler gibi azimli ve sabırlı olmaya çağırılmış, bu manada Allah tarafından ona da bu nitelikler hatırlatılmıştır.

Bu konuda Mukâtil b. Süleyman; *أولوا العزم Ûlü'l-Azm*' den kastın *Ûlu's-Sabr* olduğunu, Hz. Peygamber'in eziyet, yalanlama ve sıkıntılara karşı sabırlı olması istenmiştir. Ayetin Uhud günü indiğini Hz. Peygamber'in ve ashabının sabırlı olmalarını, 20/Tâhâ 115 ayetinde geçen Âdem a.s gibi sabırsız davranmamaları istenmiştir. Aynı zamanda Hz. Peygamber'e, Nuh, İbrâhîm, Eyyûb, Ya'kûp, İshâk ve Yûsuf'un sabır nitelikleri hatırlatılarak, onlar gibi sabırlı davranması istenmiştir (Mukâtil b.Süleyman, 1424/2003: III, 231-232). Tâberî ve Merâğî'de *Azm*' den kastın *sabr* olduğunu ifade etmişlerdir (Tâberî, 1422/2001: 176-177; Merâğî, 1365/1946), 46/Ahkâf 35. ayetin tefsiri).

Peygamberlerin hepsinin insan olduğu, onların da insani zaaf ve sıkıntılarının olabileceği bir gerçektir. Peygamberlerin, toplumları ile olan mücadeleleri, yaşadıkları dönem, sorunlar, şartlar ve sıkıntılar hep farklı olmuştur. Kur'an'da her peygamber, peygamberliği döneminde, görev ve sorumluluğunun ağırlığı, insanlarla mücadelesi konusunda sıkıntılar yaşamıştır.

Hz. Âdem'in Allah'ın emrini unutarak, kararlılık göstermediği ifade edilmiştir. “*Biz Âdem'e, ahit vermiştik, fakat o bunu unuttu. Biz onu sabırlı bulmadık.*”¹³³ Yunus peygamber, toplumunun baskısıyla Allah tarafından kendisine emanet edilen görevi terk etmiş, tebliğ görevini yerine getirmemişti.¹³⁴ Hz. Muhammed'de Allah'ın helal kıldığı bir şeyi kendisine haram kılmasından dolayı uyarılmıştı.¹³⁵

¹³² 46/ Ahkâf 35.

¹³³ 20/Tâhâ 115.

¹³⁴ 37/Sâffât 139-148.

¹³⁵ 66/Tahrîm 1.

Peygamberlik; misyonu ve sorumluluğu ile başlı başına çok ağır bir görevdir. Elçi olmanın ağırlığı, yanlış davranış ve sözlerde zaman zaman doğrudan ikaz edilmenin baskısı, vahyi tebliğ sorumluluğu, sağlıklı bir insan psikolojisi taşımayı gerektirir. Bu açıdan peygamberlik misyonu sabır, kararlılık, çaba, gayret ve dirençli olmayı gerektirir. Bu çerçevede bütün peygamberler kararlılık sahibi, sebat, azim sahibi, sabırlı *Ulü'l-Azm* أولوا العزم şahsiyetlerdir. Peygamberler arasında herhangi bir konuda ayırım veya farklılık ifade etmek doğru değildir. Allah peygamberleri arasında bir ayırım yapmamıştır. Yüce Allah, tüm insanları herhangi bir ayırım yapmadan bütün peygamberlere inanmaya davet etmiştir.¹³⁶

İslam düşüncesinde alimlerin çoğunluğu Nuh, İbrâhîm, Mûsâ, İsâ ve Muhammed'in as. *Ulü'l-Azm* peygamberler olduğunu, bunların diğer peygamberlerden daha üstün olduklarını ileri sürmüşlerdir (Beğâvî, 1417/1997: VII, 270-271; Beydâvî, 1988: V, s. 186-187. İbn Kesîr, 1421/2000: XIII, 56-57). Bu düşüncelerini Kur'an'daki şu ayetlere dayandırmışlardır. *“Ve bir zaman Biz bütün peygamberlerden sağlam taahhütler almıştık. Senden ey Muhammed, ve Nuh'dan, İbrâhîm'den, Mûsâ'dan ve Meryem oğlu İsâ'dan. Onların hepsinden güçlü, sağlam bir taahhüt aldık.”*¹³⁷ *“Dini ayakta tutun ve onda ayrılığa düşmeyin diye, Nuh'a tavsiye ettiğini, sana vahyettiğimizi, İbrâhîm'e, Mûsâ'ya ve İsâ'ya tavsiye ettiğimizi Allah size de din kıldı. Fakat kendilerini çağırdığın bu esas, Allah'a ortak koşanlara ağır geldi. Allah dilediğini kendisine seçer ve kendisine yöneleni de doğru yola iletir”*¹³⁸.

İslâm düşüncesinde *Ulü'l-Azm* olarak bilinen Nuh, İbrâhîm Mûsâ, İsâ, Muhammed, tarihin akışını başka bir mecraya taşıyıp, farklı dinamiklerle ilerlemesini sağlayan şahsiyetlerdir. *Ulü'l-Azm* Peygamberleri diğerlerinden ayıran özellik, böyle bir kırılmayı gerçekleştirmelerinde yatmaktadır. (Düzgün, 2011: 9:1, s. 4) Bu konuda Hz. İbrâhîm'in, tarihte kırılma yaratan *ulu'l-'azm* Peygamberler, (Nuh, Mûsâ, İsâ, Muhammed)¹³⁹ arasında sayılmasının yegâne sebebi, insanlığa bu metafizik sorgulamaların kapısını açmasında yatmaktadır. İbrahim¹⁴⁰ aklın, insafın, vicdanın ve sezgilerin, insanı kaçınılmaz olarak çekip götürdüğü metafizik sorgulamaları başlatan ve Allah'ın varlığına ve birliğine, delile dayalı yolla ulaşan ilk örnek modeldir (Düzgün, 2011: 9:1, s. 4). Hz. İbrahim gibi Nuh, Mûsâ, İsâ ve Muhammed yeni bir medeniyetin, ahlakın, hukukun, sosyal yaşam ilkelerinin ve zihinsel devrimin gelişimine katkıda bulunmuş peygamberlerdir.

¹³⁶ 2/Bakara 285.

¹³⁷ 33/Ahzâb 7.

¹³⁸ 42/Şurâ 13.

¹³⁹ 33/Ahzâb 7; 46/Ahkâf 35.

¹⁴⁰ 6/En'âm 74-87.

3.3. İnsan بشر

Beşer kavramı, be-şe-re بِشَرَ kökünden türemiştir, fakat be-şe-re بِشَرَ kavramı iki farklı kök anlam ifade etmektedir. *Beşer* بِشَرَ kelimesi, *kabuğunu soymak, derisini almak, kazıyarak silmek, kıymak* gibi anlamlara gelmektedir. *Beşer* kavramı, *insan* kavramı ile eş anlamlıdır. Bu kadın- erkek, tekil ve çoğulu aynı olan, yaratılmış anlamında sadece insan için kullanılan bir kavramdır. İnsanın dış yüzü, cildi, bedeni, yüzü, başına ait derinin dış kısmı, (İbn Manzûr, 1414/1994:IV, 59-60; İsfahânî, 1997: 124-126). kısaca insanın fiziki yapısını ifade etmektedir. Kur'an'da beşer kavramının geçtiği ayetlerde insanın dış görünüşü, zâhiri, bedeni yani fiziki ve biyolojik yönü ifade edilmiştir.¹⁴¹

Kur'an'da beşer, bazı ayetlerde görünmeyen varlıkların karşıtı olan görünen varlık manasında kullanılmıştır. Yani beşer, *cânnin*¹⁴² mukabili olarak kullanılmıştır. “*Gerçek şu ki, Biz insanı ses veren balçıktan, biçim verilebilir, özlü, kara bir balçıktan yarattık. Görünmeyen yaratıkları ise, ondan önce, yakıcı/bunaltıcı yellerin ateşinden yaratmıştık.*”¹⁴³ Kur'an'da, insanın yaratılışı ile ilgili ayetlerde bazen beşer¹⁴⁴ bazende insan¹⁴⁵ kavramı kullanılmıştır. İnsanın yaratılışı ile ilgili bu ayetler insanın beşer yönünü, çamurla özdeşleşen fiziki boyutunu ifade etmektedir. “*Ve insanı sudan yaratan ve onu soy sop ve evlilik yoluyla kazanılan yakınlık, bağlılıkla donatan O'dur; çünkü Rabbin sınırsız kudret Sahibidir.*”¹⁴⁶ Ayette, insanın sudan-nutfeden yaratılış niteliği, aynı zamanda karşı cins ile birleşip üremesi, soy-sop ve akrabalık bağı gibi beşeri özellikleri belirtilmiştir. İnsanın yeme, içme ve ölümlü olma yönü de zikredilmiştir. “*Bu elçi yediğinizden yiyen, içtiğinizden içen, sizin gibi bir ölümlüden başka bir şey değil, dediler.*”¹⁴⁷

Peygamberlere inanmayanlar; peygamberlerden bir takım mucizeler göstermelerini,¹⁴⁸ melekler getirmelerini¹⁴⁹ ya Allah'ı görmeleri gerektiğini veya peygamberlerin meleklerden

¹⁴¹ *Beşer* kavramı, bir şeyin olanca güzellik ve çalıklılığıyla ortaya çıkıp görünür hale gelmesini ifade eder. İlk bakışta görünen yer olduğu için insan derisine *beşera* بشر , kadınla erkeğin tenlerinin birbirine görünür kılındığı ve temas etmesinden dolayı cinsel birlikteliğe *mübaşera* مُبَاشَرَةٌ denilmiştir. (İbn Manzûr, 1414/1994: IV, 59-60) Kur'an'da; “*Ama mescidlerde itikafta iken kadınlara yaklaşmayın.*” 2/Bakara 187. Ayrıca, “*Şimde öyleyse onlara yaklaşabilirsiniz.*” 2/Bakara 187 ayetinde bu anlamda kullanılmıştır. Bu husus beşerin fiziki niteliklerindedir.

¹⁴² وَخَلَقَ الْجَانَّ مِنْ مَّارِجٍ مِنْ نَارٍ “*Görünmeyen varlıkları da tarifsiz, ateş türü bir karışımdan halk etti.*” 55/Rahmân 14. (İslamoğlu, 2010:486, dipnot, 15)

¹⁴³ 15/Hicr 26, 28.

¹⁴⁴ 15/Hicr 28, 33; 25/Furkân54; 38/Sâd 71.

¹⁴⁵ 15/Hicr 26; 23/Mü'minûn 12; 50/Kâf 16; 55/ Rahmân 3.

¹⁴⁶ 25/Furkân 54.

¹⁴⁷ 23/Mü'minûn 33.

¹⁴⁸ “*Bizim gibi ölümlü bir insandan başka bir şey değilsin! Eğer doğru sözlü biriysen, bize bir mucize getir de görelim!*” 26/Şu'ârâ 154; Bkz. 17/İsrâ 90-93.

¹⁴⁹ “*Eğer doğru sözlü isen, bize melekleri getirsene!*” 15/Hicr 7; Bkz. 6/En'am 8,

olması gerektiğini,¹⁵⁰ ölümlü olan peygamberlere Allah'ın vahiy indirmeyeceğini, peygamberlerin yalan söylediklerini¹⁵¹ beşer peygamberlerin hidayetlerine yardımcı olamayacağı¹⁵² gibi benzer itirazlar ileri sürmüşlerdir.¹⁵³ Dinde temel husus, vahyin tebliği ve vahyin mesajının yaşamasıdır. Peygamberler, vahyi tebliğ görevi ve ilanı ile sorumludurlar. Peygamberlerin ölümü ile vahiy ve din sona ermez ve ermemiştir. “*Muhammed, ancak bir peygamberdir. Ondan önce de peygamberler gelip geçmiştir. Şimdi o ölür veya öldürülürse gerisin geriye mi döneceksiniz? Kim gerisin geriye dönerse, Allah'a hiçbirisi zarar veremez. Allah, şükredenleri mükâfatlandıracaktır.*”¹⁵⁴

Peygamberler, kendilerine mucizelerin ve vahyin ancak Allah tarafından geldiğini vurgulamışlardır. Gaybı bilmediklerini, tevbelerin kabul edilmesi ve azab edilmesi işiyle bir ilişkileri olmadığını, günahların affedilmesi ve bağışlamasının sadece Allah'a ait olduğunu belirtmişlerdir. “*De ki: ben peygamberlerin ilki değilim. Bana ve size ne yapılacağını bilmem. Ben bana vahyolunandan başkasına uymuyorum. Çünkü ben sadece apaçık bir uyarıcıyım.*”¹⁵⁵ “*Ey peygamber de ki: Kudret ve yüceliğinde sınırsız olan Rabbimdir! Ben ölümlü bir elçiden başka biri miyim ki?*”¹⁵⁶

Peygamberler, olağanüstü niteliklere sahip olmayan ama toplum içinde beşeri nitelik bağlamında kapasiteli ve donanımlı kişilerdir. Peygamberlere ait niteliklerden biri olan *Fetânet* sıfatı bu bağlamda önem arz etmektedir. Peygamberler bu bağlamda beşer olmaları yönünden diğer insanlarla eşit olmalarına rağmen, akıl, bilgi, görgü, muhakeme, anlayış ve tecrübe açısından toplumun genelinden daha karizmatik, dini, siyasi ve akli donanıma sahip şahsiyetlerdir. Peygamberler, muhataplarına seslenirken, tüm beşeri nitelikleri ile diğer

¹⁵⁰ “*Bununla beraber, bize kavuşmayı ummayanlar Bize ya melekler indirilmeliydi, ya da Rabbimizi görmeliydik dediler. Andolsun ki, doğrusu nefislerinde kendilerini büyük gördüler ve büyük azgınlık ettiler.*” 25/Furkân 21;17/İsrâ 90-94; bkz. 6/En'âm 9.

¹⁵¹ “*Siz de bizim gibi ölümlü insanlarsınız! diye cevap verdiler, Ayrıca Rahman, herhangi bir vahiy de göndermiş değil. Siz sadece yalan söylüyorsunuz!*” 36/Yâsîn 15.

¹⁵² “*Böyledir, çünkü onlara elçileri hakikatin bütün kanıtları ile defalarca geldiler, ancak onlar **Yalnızca ölümlü insanlar mı bizim rehberimiz olacak?** şeklinde cevap verdiler. Böylece hakikati inkar ettiler ve ondan uzaklaştılar. Ama Allah muhtaç değildi. Çünkü Allah Kendine yeterlidir, övgüye layık olandır.*” 64/Teğâbun 6.

¹⁵³ Kur'an'da tüm bu iddiaların anlamsız ve yersizliğini ifade edilmiştir. 6/En'âm 8, 11; 17/İsrâ 95, Özellikle inanmayanların; “*Siz ancak bizim gibi bir ölümlüsünüz.*” 36/Yâsîn 15, “*Bizim gibi bir ölümlüye mi inanalım?*” 23/Mü'minûn 47, “*Bu ancak bir ölümlünün sözüdür.*”74/Müddessir 25, “*Bir ölümlümü bizi hidayete erdirecek?*” 64/Teğâbun 6.

¹⁵⁴ Kur'an; bütün beşerler gibi peygamberlerinde öleceğini ve hiç bir beşere geçmişte ebedilik verilmediğini ve verilmeyeceğini belirtmiştir. “*Ey peygamber, sana inanmayanlara hatırlat ki, Biz senden önce de hiçbir insana ölümsüzlük vermedik.*” 21/Enbiya 24, “*Sen de öleceksin onlar da ölecekler.*” 21/Enbiyâ 24.

¹⁵⁴ 3/Âl-i İmrân 144.

¹⁵⁵ 46/Ahkâf 9; Bkz. 3/Âl-i İmrân 128-129; 7/A'râf 188; 29/Ankebut 50; 17/İsrâ 47, 90-94;

¹⁵⁶ 17/İsrâ 93.

insanlardan farksız olduklarını ifade etmişlerdir. “*De ki: Ben de sizin gibi ölümlü bir insanım.*”¹⁵⁷

Vahiy karşısında peygamber ve diğer insanlar aynı sorumluluğu taşırlar. Allah’ın katında vahyi alan ve tebliğ eden ile diğer muhatapları arasında bir ayrıcalık yoktur. Vahiy karşısında, beşer niteliğini taşıma açısından herkes eşittir. Bu gerçeği ifade eden ayette; “*Bana ilahınızın bir Tek ilah olduğu vahyolundu. Öyleyse, artık her kim Rabbine kavuşmayı umuyorsa, dürüst ve erdemli davranışlar ortaya koysun ve Rabbine özgü kullukta hiç kimseyi, hiçbir şeyi ortak koşmasın!*”¹⁵⁸ Vahyin asıl muhatabı insandır. Vahyi tebliğ görevi dışında, peygamber ile diğer bir insan arasında vahye muhatap olma ve ona karşı sorumluluk taşıma konusunda fark yoktur.

3.4. Beşîr/Mübeşşir, Müjdeci *بشير/مبشیر*

Kur’an’da peygamberlerin niteliklerini ifade eden kavramlardan biri de *Beşîr* *بشير* ve *mübeşşir* *مبشیر* kavramlarıdır. *Beşîr* ve *mübeşşir* kelimeleri kök itibarıyla *sevinmek, mutlu olmak, müjdelemek, muştulamak, haberini getirmek*, anlamlarındaki *be-şe-re* *بشّر* veya *be-şi-re* *بشّر* kökünden türemiştir. *Beşîr*, insanlara iyi veya kötü haberi ulaştıran kimse demektir. İnsanlık anlamında ki beşer de bu kökten türemiştir (İsfehânî, 1997: 124-126; Ahterî, 1310; 101). İnsan cildinin zâhiri, dış yüzüne *beşere* *بشّر*, derinin iç yüzü, bânını, iç kısmına *ademe* *أدَمَة* denir.¹⁵⁹

¹⁵⁷ 18/Kehf 110.

¹⁵⁸ 18/Kehf 110.

¹⁵⁹ İnsana *beşer* denmesi, vücudunda yün, kıl ve tüy bulunmaması, açıkta ve görünürde olmasındandır. (İsfehânî, 1997: 124-126; Ahterî, 1310; 101) Tef’il babından *tebşîr* *تبشیر* *müjdelemek* anlamına gelmektedir. *Tebşîr*, *تبشیر* iyi haber, 2/Bakara 25; “*İnanıp yararlı işler yapanlara, altlarından ırmaklar akan cennetlerin kendilerine âit olduğunu müjdele!*”, vermenin yanı sıra, kötü haber, 4/Nisâ 138; “*Münafıklara, kendileri için acı bir azap olduğunu müjdele!*” vermeyi de ifade eder. Çünkü her iki tür haber, insanın yüzünde değişiklik meydana getirir. Kur’an’da *beşşere* *بشّر* müjdelemek fiili, Allah’a, 3/Âl-i İmran 39, 45; 9/Tevbe 21, peygambere, 2/Bakara 213; 4/Nisâ 165; 6/En’âm 48; 18/Kehf 56 ve Kur’an’a, 2/Bakara 97; 27/Neml 2, isnat edilerek kullanıldığı gibi, bunun ismi-i faili *mübeşşir* *مبشیر* de hem geçmiş peygamberler, 2/Bakara 213; 4/Nisâ 165; 6/En’âm 48; 18/Kehf 56, ve hem de Hz. Muhammed, 33/Ahzâb 45; 48/Fetih 8; 61/Saf 6 için kullanılmıştır. *Beşîr* *بشير* lafzı, Kur’an’da dokuz defa geçmekte, sekizinde *nezîr* kelimesi ile birlikte geçmektedir. Yedi ayette peygamberlere isim veya sıfat olarak kullanılırken, 5/Mâide 19; 7/A’râf 188; 11/Hûd 2; 2/Bakara 119; 34/Sebe 28; 35/Fâtır 24, bir ayette Kur’an’ı nitelemekte, 41/Fussilet 3-4 “*Hâ Mîm. Bu Kur’ân Rahmân ve Rahîm olan Allah katından indirilmiştir. Bilen bir toplum için âyetleri açıklanmış, Arapça okunan bir Kitaptır. Bu kitap müjdeleyici ve uyarıcıdır. Fakat onların çoğu yüz çevirdi. Artık dinlemezler.*” geçtiği diğer ayette ise Hz. Ya’kûb’un oğullarına, 12/Yûsuf 96, atfen kullanılmıştır. *Beşîr* *بشير* kelimesi peygamber ve Kur’an-ı nitelediği tüm ayetlerde *nezîr*/uyarıcı kelimesi ile birlikte kullanılmıştır. Bu olgu *beşîrin* iyi habere, *nezîrin* ise uyarıcı bir haberi ifade ettiğine delaletidir. Bunun yanı sıra *Beşîr* kelimesinin *insanlara hayırlı bir haberi müjdeleyen kimse* veya *müminlere ahiret mutluluğunu ve cenneti müjdeleyen*, (Önkal, (DİA): 1992, 5, 554, 555) şeklinde kullanımı yaygındır. *Beşîr*’i Hz. Peygamber’in bir adı olarak değil, onun bir sıfatı saymak daha isabetli olur.

Peygamberlerin öncelikli görevi vahyi/risâleti tebliğ eden, bu çerçevede vahiy bağlamında iyi ve hayırlı haberlerle müjdeleyen, aynı zamanda gelecekte meydana gelecek olumsuz hakikatler ile de uyaran şahsiyetlerdir. Peygamberler insanlar üzerinde baskıcı,¹⁶⁰ onları inanmaya zorlayan, vekil olarak sorumlu tutulan kişiler değildir¹⁶¹. İnsanlara nasihat eden, onları iyiye, güzele ve doğruya teşvik eden¹⁶², kötü ve zararlı olan şeylerden korumaya çalışan, ilahî gerçekleri hatırlatan elçilerdir. Bu görevinde güzellik ve hoşgörü ile yerine getirmeye çalışırlar. “Rabbinin yoluna hikmetle ve güzel öğütle davet et ve onlara öyle bir mücadele yöntemi ortaya koy ki, o en güzeli ve en etkilisi olsun!”¹⁶³

3.5. Nezîr/Münzir مُنْذِرٌ/نَذِيرٌ

Kur’an’da peygamberleri niteleyen kavramlardan biri de nezîrdir. Bu kavram *beşîr* kavramı ile birlikte kullanılmıştır. *Ne-ze-re* نَذَرَ fiili bir şeyi Allah’a adamak, adağı olmak, zorunlu kılmak, yemin etmek anlamlarına gelmektedir. *Nezr* النَّذْرُ kendisine zorunlu kılma, sözünü tutma, vadini yerine getirme, anlamında “Bir işin yapılması üzerine zorunlu olmadığı halde, kendisine zorunlu kılma” anlamına gelmektedir. *Allah için bir iş yapmayı adadım* sözü bunu ifade etmektedir (İbn Manzûr, 1414/1994:V, 200-201; İsfehânî: 1997, 797). Kur’an’da: “Ben Rahmân için susmayı adadım,”¹⁶⁴ “Rabbim karnımda ki çocuğu özgür olarak sana adadım.”¹⁶⁵ ayetlerinde bu anlamda kullanılmıştır.¹⁶⁶

Kur’an, *Nezîr* sıfatıyla insan fitratında var olan korku, uyarma, ikaz duygusuyla, insanın gelecekte uğrayacağı kötülük, sıkıntı, elem ve üzüntülerinin önüne geçmeyi hedeflemektedir.

¹⁶⁰ 88/Gâşiye 22.

¹⁶¹ 10/Yûnus 108.

¹⁶² 88/Gâşiye 21.

¹⁶³ 16/Nahl 125.

¹⁶⁴ 19/Meyem 26; “Yaptığınız her harcamayı ve adadığınız her adağı muhakkak Allah bilir.” 2/Bakara 270;

¹⁶⁵ 3/Âl-i İmrân 35.

¹⁶⁶ *Nezîr* نَذَرَ zal harfi esreli, fiili bir şeyle, düşmanla sakındırmak, uyarmak, ikaz etmek, korkutmak anlamlarına gelmektedir, İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab, ne-ze-ra* نَذَرَ maddesi, c. V, s. 200; Uyarma; korkutma ve sakındırma anlamlarını içermektedir. (İbn Manzûr, 1994 : V, 200-201) Kur’an’da 6/En’âm 51, 10/Yûnus 2; 14/İbrâhîm 44; 71/Nuh 1; 74/Müddesir 2; 19/Meryem 39; 40/Mü’min 18, birçok ayette de bu anlamda kullanılmıştır, (Abdülbâkî, 1998: s. 864-865), “Artık sana en yakın olan akrabalarını uyar,” 26/Şu’ârâ 214; وَأَنْذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ, ayetinde geçen *nezîre* kelimesi bu manadadır. *Nezîr* نَذِيرٌ *inzâr* إِنْذَارٌ in ismidir, (İbn Manzûr, 1994 : V, 200-201), *İnzâr* إِنْذَارٌ bildiri, ikaz ve uyarı anlamındadır. *Beşîr* haberinin içinde sevinç olduğu gibi, *inzâr* haberinin içinde de korkutma vardır, (İsfehânî, 1997: 797), “İşte sizi çalgınca kışkırtılmış bir ateşe karşı uyarılmış bulunuyorum,” 92/Leyl 14, bu ayetlerde olduğu gibi, *nezîr* in geçtiği ayetlerde bu anlam, temel vurguyu oluşturur. Kur’an’da, *Nezîr* نَذِيرٌ - *en-Nezîr* النَّذِيرُ kelimesi; bildirici, sakındırıcı, uyarıcı, ikaz edici anlamlarında, fe’îl babında, muf’îl yani *münzir* مُنْذِرٌ anlamında olup, ağırlıklı olarak peygamberlerin nitelikleri olarak kullanılmıştır, (Abdülbâkî, 1998: 864-865), Bu bağlamda peygamberlerin yüklendiği görevlerden birini teşkil etmektedir. Kur’an’da, “Üstelik bir de uyarıcı gelmişti.” 35/Fâtır 37; وَجَاءَكُمْ النَّذِيرُ ayetinde olduğu gibi pek çok ayette benzer kullanımları bulunmaktadır, (Abdülbâkî, 1998; 864-865), Bu kavram Kur’an’da bir ayette, Kur’an’ın niteliği ve nüzül sebeplerinden biri anlamında geçmektedir, 25/Furkân 1: تَبَارَكَ الَّذِي نَزَّلَ الْفُرْقَانَ عَلَى عَبْدِهِ لِيَكُونَ لِلْعَالَمِينَ نَذِيرًا: “Alemlere uyarıcı olsun diye, kuluna Furkan’ı indiren Allah ne yücedir.”

Arapça'da bir saldırıyı görerek önceden kavmini uyarın kişiye nezîr denmiştir¹⁶⁷ (İbn Manzûr, 1994:V, 202).

3.6. Racul رجل

Kur'an peygamberler için farklı isimler ve nitelemeler kullanmıştır. Onlardan biri olan *Racül* رَجُل kavramıdır. Bu kelime *yaya gitmek, yürümek anlamındaki re-ci-le رَجُل* kökünden türemiştir. *Racül* kavramının çoğulu *ricâlun* رِجَال'dur. Bu kavram insan türünün ergenlik çağı ile başlayan, genç ve yetişkinler için kullanılmaktadır (İbn Manzûr, 1994: XI, 265-274; İsfahânî, 1997: 344-345).

Racül kelimesi ve türevleri Kur'an'da tekil ve çoğul olarak pek çok kez kullanılmıştır. Bu kavram çoğunlukla erkek insan için kullanılmaktadır. "Eğer erkek ya da kadın birinci dereceden bir mirasçıya sahip değilse;"¹⁶⁸ ayetinde olduğu gibi. Ayrıca Kur'an, bu kavramı üç yerde çoğul anlamda peygamberlere isim olarak kullanmış ve bu ayetlerde, Hz. Muhammed'e hitaben kendinden önceki peygamberlerin beşer boyutunu vurgulamıştır. "Senden önce gönderdiklerimiz de kendilerine vahyettiğimiz adamlardan başkası değildi. Eğer bilmiyorsanız vahiylerin mensuplarına sorabilirsiniz."¹⁶⁹ Bu ayetlerde geçen *ricâl* رِجَال kavramı ile peygamberlerin erkek ya da dişi oldukları ile değil, ölümlü birer insan olup olmadıkları ile ilgilidir. Çünkü bu ayetler melek peygamber talep edenlere bir cevap olarak gelmiştir (İslamoğlu, 2010: 505, dipnot, 1).

Vahyi ve peygamberliği inkâr edenlerin itirazı peygamberlerin cinsiyetiyle değil, daha çok beşerliliğiyle ilgilidir.¹⁷⁰ "Bu da sizin gibi ölümlü bir insan değil mi?"¹⁷¹ "Biz onları yemeğe bile ihtiyaç duymayan varlıklar göndermedik; dahası onlar ölümsüz de değildirler."¹⁷² Allah, vahyi bir insan eliyle göndermesinde şaşkınlık içinde olan kişilere hitapta bu kavramı kullanmaktadır. "Ne yani, sizi uyarsın diye içinizden bir adam eliyle, Rabbinizden size bir bildiri gelmesine niçin şaşıyorsunuz?"¹⁷³ Allah bu ayetlerde peygamberlerin beşer olma özelliğine vurgu yapmış, bunun doğal bir gerçek olduğunu vurgulamıştır.

3.7. Üsvetü'n-Hasene أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ *Üsvetün* أُسْوَةٌ kavramı *tedavi etmek, bakmak, barışı sağlamak, düzeltmek, onarmak, çaresini bulmak* anlamındaki *eseve* اَسَوَّ veya *esâ* اَسَى kökünden türemiştir (İbn Manzûr, 1994: XIV, 34-35; İsfahânî, 1997: 76-77) *Üsvetün* أُسْوَةٌ

¹⁶⁷ Bu bağlamda elbisesini çıkararak "Ben çıplak bir uyarıcıyım", sözü arap toplumunda bir özdeyiştir.

¹⁶⁸ 4/Nisâ 12; bkz. 2/Bakara 228; 4/Nisâ 7, 32, 34, 75, 97.

¹⁶⁹ 12/Yûsuf 109; 16/Nahl 43; 21/Enbiyâ 7.

¹⁷⁰ 21/Enbiyâ 3, 7, 8.

¹⁷¹ 21/Enbiyâ 3.

¹⁷² 21/Enbiyâ 8.

¹⁷³ 7/A'râf 69; bkz. 7/A'râf 63; 10/Yûnus 2.

veya *isvetün* **أَسْوَةٌ** kavramı masdar olup, *kudvetün* **قُدْوَةٌ** veya *kıdvetün* **قِدْوَةٌ** ile aynı anlamda örnek, model anlamındadır. *İ'tesi bihi* **بِهِ** *اِتَّسَى* hitabı, *iktedi bihi* **بِهِ** *اِقْتَدَى* onun gibi olmak anlamına gelmektedir. Bir başkasının durumundan hoşlanarak ona uyma ve onun gibi olma halidir (İbn Manzûr, 1994: XIV, 34-35; İsfehânî, 1997: 76-77).

İsfehânî, *üsvetün* **أُسْوَةٌ** – *isvetün* **أَسْوَةٌ** veya *kudvetün* **قُدْوَةٌ** - *kıdvetün* **قِدْوَةٌ** kavramının; *ister zarar versin, ister sevindirsin, ister kötü olsun, isterse de iyi olsun bir insanın başka bir insana uyması, onun gibi olması hali olduğunu* ifade eder (İsfehânî, 1997: 76-77). Elmalılı, **üsvetün** kelimesinin *teessi* edilecek, yani uyulacak, arkasından gidilecek örnek, meşk, nümûne-i imtisal olduğunu belirtir (Elmalılı, tsz.: VI, 304). *Teessi* **تَأَسَى** taklit ve teşebbüh değil, birinin yaptığını onun maksadını gözeterek yapmaktır. *Üsvetün* **أُسْوَةٌ** ilan edilen modeldir. Sadece üretilebilir olanlar model gösterilebilir. *Üsvetün* **أُسْوَةٌ** kavramı örnek, model anlamında Kur'an'da üç yerde geçmektedir. Bunlardan biri Hz. Muhammed hakkında¹⁷⁴, diğer ikisi ise Hz. İbrahim ve ona inananlar hakkındadır¹⁷⁵. Hz. Muhammed'in güzel örnek olduğunu belirten ayette şöyle buyurulmaktadır. “Gerçek şu ki, Allah'ı ve ahiret gününü bekleyen ve O'nu her daim anan kimseler için Allah'ın elçisi güzel bir örnek teşkil eder.”¹⁷⁶

Hz. İbrâhîm ve ona inanan mü'minlerin örnek oluşları ise şu şekilde ifade edilmiştir: “Doğrusu onlarda, içinizden Allah'ı ve Ahiret Günü'nü gözetten kimseler için elbet güzel bir örneklik vardır.”¹⁷⁷ Bu ayetlerde Hz. İbrâhîm ve ona inanan mü'minlerin inkârcılığa karşı açık bir tavrı ortaya koyma, konusunda güzel örnekliklerine vurgu yapılmaktadır. Aynı zamanda ayette Hz. İbrâhîm'den babası olsa dahi hakikate saygı duyarak, Allah'ın koymuş olduğu sınırı gözetmesi ve duygusal davranmaması istenmiştir.

Hz. Muhammed'in güzel örnek olduğunu belirten ayetteki *üsvetün hasenetün* ifadesi üzerinde, İslâm düşüncesinde geniş yorumlar yapılmıştır. *Üsvetün hasenetün* **أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ** kavramının karşılığı “en güzel örnek” değil, “güzel örnektir.” Müslüman geleneğinde Hz. Muhammed ile ilgili pek çok konuda olduğu gibi, bu konuda da onu yüceltme anlayışı görülmüştür. *Üsvetün hasenetün* güzel örnek kavramının geçtiği ayetlerde Hz. Muhammed, Hz. İbrâhîm ve O'na uyan müminlerin güzel örnekliliği ifade edilmektedir. Buradan Hz. Muhammed'in *en güzel örnek* olduğu anlamını çıkarmak mümkün değildir. Ayetin vurgusunda “Allah'ın elçisinde

¹⁷⁴ 33/Ahzâb 21.

¹⁷⁵ 60/Mümtehine 4, 6.

¹⁷⁶ 33/Ahzâb 21.

¹⁷⁷ 60/Mümtehine 6; bkz. 60/Mümtehine 4-5

*sizin için güzel örnek*¹⁷⁸ vardır, ifadesi ile peygamberin bir davranışı söz konusu edilmiştir. Kur'an'da peygambere ait başka güzel davranışlarda söz konusu edilmiş, kimi zamanda hatalı bazı davranışlarından dolayı uyarılmıştır. Buna rağmen Müslümanlar peygamberleri en güzel örnek şeklinde ifade ederek erişilmez konuma getirmiştir (Abdulğaniy, 1986: 337-338; Şelebî, 1983: 98). Hz. Peygamber'in örnekliliği tarihi süreç içinde olduğu gibi, her boyutuyla taklit etme olarak algılanmıştır (Şâfii, *er-Risâle*, 1996: 49-57). *“Doğrusu Allah, ayetlerini onlara okumak, onları arındırmak, ilahi kelamı ve hikmeti onlara öğretmek için içlerinden birini elçi çıkararak mü'minlere ihsanda bulunmuştur; oysaki daha önce apaçık bir sapıklık içerisinde bulunuyorlardı.*”¹⁷⁹

Sonuç

Kur'an'da, peygamberlerin niteliklerinin vurgulandığı ayetlerde, temel vurgu vahiy ve nübüvvet olgusudur. Özellikle emânet, sıdk ve tebliğ kavramları vahiy ve nübüvvet ile doğrudan ilgili esasları içermektedir. Peygamberlerin tebliğ ettikleri vahiy hususunda güven ve doğru sözlü olduklarına vurgu yapılmıştır. Kur'an, peygamberlerin beşer olmalarından dolayı yaşamlarındaki unutmama, hata ve yanlışlara yer vermiştir.¹⁸⁰

İslam düşüncesinde ağırlıklı olarak peygamberlerin Emânet, Fetânet, İsmet, Sıdk ve Tebliğ sıfatları üzerinde durulmuştur. Kur'an-ı Kerim peygamberlerin sıfatlarını ele alırken beşer¹⁸¹ sıfatına dikkat çekmiştir. Peygamberlerin beşer sıfatının vurgulanması, onların rubûbiyyet ve ulûhiyyete ait hiçbir nitelik taşımadıklarını ve onlara böyle bir niteleme yapılmayacağını vurgusudur. İlâhi vahiy, peygamberlerin beşer niteliğine her dönemde özel vurgu yapmıştır.¹⁸² Allah, Hz. İsâ'yı kutsallaştıran ve ilahlık vasfı ile donatan Hıristiyanları çok sert bir şekilde kınamıştır. *“Andolsun, Allah, Meryem oğlu Mesih'tir, diyenler kesinlikle kâfir oldular. De ki: Şayet Allah, Meryem oğlu Mesih'i, onun anasını ve yeryüzünde olanların hepsini yok etmek istese, Allah'a karşı kim ne yapabilir?”*¹⁸³ Vahiy, Hz. İsâ'nın ilahi hiçbir nitelik taşımadığını açık bir şekilde vurgulamıştır. Hz. İsâ, kendisine ve annesine yönelik ölümü uzaklaştıracak gücü olmamıştır.¹⁸⁴ O, diğer peygamberler gibi bir insandır, bazı

¹⁷⁸ 33/Ahzâb 21.

¹⁷⁹ 3/Âl-i İmrân 164.

¹⁸⁰ 2/Bakara 36-38; 6/En'âm 68; 9/Tevbe 114; 11/Hûd 45-47; 19/Meryem 47; 20/Tâhâ 117, 120-122; 21/Enbiyâ 87-88; 66/Tahrîm 1-5.

¹⁸¹ /Kehf 110; 21/Enbiyâ 3; 23/Müminûn 24, 33; 41/Fussilet 6; 42/Şûrâ 52

¹⁸² 18/Kehf 110; 21/Enbiyâ 3; 23/Mü'minûn 24, 33; 41/Fussilet 6; 42/Şûrâ 52.

¹⁸³ 5/Mâide 17.

¹⁸⁴ 5/Mâide 117.

mucizeler göstermiş olsa bile, bunlar onun ilâhlık vasfına kaynaklık etmez. Mucizeler peygamberlere ait eylemler değildir. Bunlar Allah'a ait, peygamberleri görevlerinde destekleyen olağanüstü tasarruflardır. Kur'an'ın peygamberlerin insan olduklarını vurgulamasının nedeni, onların ilahlaştırılmalarını önlemek olsa gerektir.

Kur'an, özellikle Hz. Muhammed'in de beşer olduğuna ve ilâhi bir nitelik taşımadığına vurgu yapmıştır.¹⁸⁵ Bu hitap, son vahyin muhatabı olan müslümanların daha önceki toplulukların düştüğü hataya düşmemeleri için ciddi bir uyarıdır. Böyle bir vurguya rağmen, benzer yanlışlara ve yanlışlara Müslümanlar da düşmüştür. Hz. Muhammed, daha sağlığında kendisinin yüceltilmesine karşı ashabını birkaç kez ciddi bir şekilde ikaz etmiştir. “*Ben, Abdullah oğlu Muhammed'im, Allah'ın kulu ve Peygamberiyim. Beni, Allah'ın bana verdiği mevkiin üstüne çıkarmanızı sevmem.*” (Buharî, *et-Tarihu's-Sağîr* I, s. 8; Ahmed, *Müsned*, II, s. 2419). Hz. Ömer'de, daha kendi hilafeti döneminde -634/644- Medine'de minberde peygamberin bu bağlamda ki emrini hatırlatmak zorunda kalmıştır “*Hıristiyanların Meryem oğlunu yücelttikleri gibi siz de beni yüceltmeyin.*” (Ebû Dâvûd, *Edeb* 165, no: 5230, V. 398; Ahmed, *Müsned* V, 256). “*Ben sadece bir kulum. Benim için Allah'ın kulu ve elçisi, deyin.*” (Buharî, *Enbiyâ* 48). İlâhi vahyin ısrarla vurguladığı beşer niteliğine, peygamberler daima özen göstermiş ve kul olma bilinci içinde hareket etmişlerdir. Hz. Peygamber, ashabının kendisine hürmet ve tazim adına da olsa, ölçülü olmalarından yana tavır koymuş, yanlarına vardığında ayağa kalkmalarını dahi yasaklayarak; “*Acemin birine tazim için ayağa kalktıkları gibi siz de kalkmayın!*” (Ebû Dâvûd, *Edeb* 165, no: 5230, IV. 358; İbn Mâce, 34 *Dua*, 2 hn: 3836 II, 1261) buyurmuştur. Hz. Peygamber'e en yakın sahabeden bir olan Enes, ö. 93: “*Kendilerine Rasûlullah'dan daha sevimli kimse olmamasına rağmen sahabe, hoşlanmadığını bildikleri için onu görünce ayağa kalkmazlardı.*” (Tirmizî, *Edeb* 13, no:2754, V. 90) demiştir. Bunlara rağmen Hz. Muhammed'in vefatından sonra, onu yüceltmeler artarak aşırı boyutlara ulaşmıştır.

Kur'an'ın, peygamberleri beşer olarak nitelendirmesi, peygamberlerin insan olarak, farklı hiçbir biyolojik, fiziki, ruhi ve akli yönlerinin olmadığını belirtmek içindir. Peygamberler diğer insanların tabii olduğu ilahi yasaya uygun yaşamış ve ölmüşlerdir.¹⁸⁶ Vahyin,

¹⁸⁵ 18/Kehf 110; 41/Fussilet 6.

¹⁸⁶ Kur'an'da *beşer* بَشَر kavramının geçtiği ayetlerde; Allah, meleklerle çamurdan insan/beşer peygamberi yarattığını belirtmiş, 15/Hicr 28; 38/Sâd 71, bazen peygamberler kendi ifadeleri ile diğer insanlar gibi beşer olduklarını vurgulamış, 18/Kehf 110; 41/Fussilet 6, inanmayanlar, Allah'ın insan/beşer peygamber göndermesine, 14/İbrâhîm 10; 36/Yâsîn 15, peygamberlerin yeme, içme, gezme gibi insani niteliklerine itiraz etmiş, 23/Mü'minûn 33, Allah'ın, beşer peygambere vahiy indirmeyeceğini iddia etmişlerdir, 6/En'âm 91; 36/Yâsîn 15.

peygamberleri beşer olarak tanıtmasının amacı, varlık düzlemindeki ilah-beşer ayırımına dikkat çekmek bu farklılığı ve ayrımı ortaya koymaktadır. Peygamberler, ilahi hiçbir niteliğe sahip olmadıkları gibi, bu tür nitelemelere de tabi tutulmaz. Bu bağlamda Peygamberlerin kendilerine ait söz ve eylemleri de ilahi değil, beşeridir.

Kur'an'ın peygamberlerin beşer sıfatı üzerinde durmasına rağmen özellikle İslâm literatüründe ağırlıklı olarak İsmet sıfatının ele alınması ve üzerinde durulması dikkat çekicidir. İslam düşüncesinde bu kavrama yüklenen anlam ile Kur'an'da geçen anlam çerçevesi arasında bir bağlantı bulunmamaktadır. Ayrıca İslam düşüncesinde bu kavrama yüklenen anlam, Kur'an'ın ortaya koyduğu peygamber olgusu ile de bağdaşmamaktadır. İsmet kavramına yüklenen anlam ile peygamberler beşer niteliklerinden arındırılarak hatasız ve günahsız bir varlık haline dönüştürülmüştür. Bu düşünce önce peygamberlerin daha sonra insanların kutsallaştırılmasına kaynaklık etmiştir. Kur'an'da gerek ismet kavramı ve gerekse diğer kavramların anlam çerçevesi, bu bağlamda önem arz etmektedir.

Mâturîdî, ismet sıfatını, Allah'ın insanı daima hayır işlemeye sevk eden ve kötü işler işlemekten alıkoyan bir lütuf olarak nitelendirir. Ona göre peygamberlerde imtihan edilecekleri için irade ve ihtiyarları giderilmemiştir. Çünkü onlarda irade olmasaydı, beşer değil melek olurlardı ve imtihan kalkardı. Hâlbuki peygamberlerde de imtihan korkusu mevcuttur. Allah peygamberlerden şirk ve isyandan uzak durmalarını istemiştir (Sâbûnî, 1995: 121-122). Böyle bir isteğin var olması, onların diğer insanlar gibi irâde ve ihtiyâr sahibi olduklarını göstermektedir.

Peygamberlerin Kur'an'da zikredilen konular bağlamında korunmuş ve günah işlemezler olarak ifade etmek mümkün değildir. Kur'an, her şeyden önce peygamberlerin beşer olduğunu belirtmiştir. Yüce Yaratıcı insanın benliğine iyiyi ve kötüyü yapabilme, sorumlu ve sorumsuz davranma yeteneğini yerleştirmiştir.¹⁸⁷ Dünyadaki yaşamlarında, sorumluluk ve vahye muhatap oldukları için onlarda hesaba çekileceklerdir. İnsanlara iman, amel ve ahlakın yaşanabilirliği konusunda örneklik teşkil etmişlerdir.

Hız. Muhammed'in hayatı ile ilgili Kur'an dışı kaynaklarda pek çok güvenilir özellikleri zikredilmiştir. O, peygamberliği öncesinde bile dürüstlüğü ve güvenilirliği ile tanınırdı. Peygamberliği öncesi kavmi arasında dürüstlük ve güvenilirliği sebebiyle *el-Emîn* diye çağırılırdı (İbn. Hişâm, *Sîre*, I. s. 198). Peygamberlik kurumuna inanmayanlar bile, konu

---

¹⁸⁷ 91/Şems 7-8.

peygamberlerin güvenilirliği, doğruluğu ve dürüstlüğü söz konusu olduğunda bu vasıflarını itiraf etmişlerdir.

Vahiy gerek peygamberler için gerekse bütün insanlık için bir değerdir.¹⁸⁸ Peygamberler, vahyin hiçbir kelimesine dokunmak ve değiştirme cüretinde bulunmamışlardır. Bu konuda Yüce Allah tarafından özellikle uyarılmışlardır.¹⁸⁹ Peygamberler sadece kendilerine vahyedilene tebliğ eder ve ona hiçbir şeyi karıştırmazlar. Bu peygamberliğin olmazsa olmaz şartlarından olup emânet sıfatının temel vurgusudur.

Ca'fer b. Ebî Tâlib'in ve bir kısım müslümanın Habeşistan'a hicreti esnasında Habeş kralı Necâşî'nin, İslam dini ve peygamberini tanıma amaçlı sorularına Ca'fer'in verdiği cevaplarda da, Hz. Muhammed'in dürüstlüğü ve doğruluğuna ilişkin vurgulamalar öne çıkmaktadır. “Sözün doğrusunu söyler ve emânetin gereğini yerine getirir.” (İbn Hişâm, *Sîre*, I, 336; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 202, V, 290-291).

Fetânet sıfatı özellikle peygamberlerin tebliğ, vahyi anlama, yorumlama, beşeri ve sorumluluk boyutunu ortaya koyması bakımından en temel niteliğidir. Bu nitelik, peygamberlerin beşeri boyutunu, vahye muhatap olma, anlama ve uygulama değerleri için vazgeçilmez bir unsurdur. Fetânet sıfatı, insanı diğer varlıklardan farklı konuma yerleştirerek onu sorumlu ve anlamlı kılar. Bu, insanın vahye muhatap olması açısından önem arz etmektedir. Çünkü vahyin muhatabı akıldır. Akılda, fetânet sıfatının özüdür. Vahiy kısa, öz, veciz ve anlamlı ifadeler içerir. Vahyin ilk muhatabı ve tebliğcisi olan peygamberlerin vahyi anlaması, yorumlaması ve uygulaması bu sıfat ile gerçekleşir. Bu yüzden peygamberlerin vahyi anlaması, onu kendi bilgi, kültür ve deneyimleri bağlamında yorumlaması fetânet sıfatının gereğidir. Peygamberler ve insanlar bu nitelikleri ile vahye muhataptırlar. Bu aynı zamanda Müslümanların vahyi her çağda anlama, yaşama ve uygulamasının temel unsurudur.

Doğal olarak peygamberler sosyal yaşamlarında doğru sözlü ve dürüst olarak yaşamlarını sürdürmeye çalışmışlardır. Doğruluk ve dürüstlük kavramı ilâhi vahiy ve peygamberlik kurumunun toplumda benimsenmesi açısından temel niteliklerdendir. Yüce Allah bu hususta peygamberlerinin dikkatini çekmiştir. Kur'an'da *de ki*; diye başlayan ayetler peygamberlerde bilgi ve şahsiyet gelişimini geliştirmeye yönelik ifadelerdir.¹⁹⁰

Yalan söylemek peygamberlik kurumu ile bağdaşmayan bir niteliktir. Yalan söz, insanlar arasındaki ilişkilere zarar verir, insanlar arasında güveni ve toplumsal dayanışmayı sarsar ve

¹⁸⁸ 93/Duhâ 6-8.

¹⁸⁹ 10/Yûnus 15-16; bkz. 69/Hâkka 40-46.

¹⁹⁰ 17/İsrâ 80.

öldürür. Doğru konuşmak ve dürüst davranmak önemli ahlâki bir davranıştır. Ferdin, ailenin ve toplumun sıhhatli olmasında doğruluğun katkısı büyüktür. Doğru olmak vahiy ve peygamberlik kurumuna olan güven açısından da önem arz etmektedir.

Peygamberler arasında üstünlük anlayışını ifade etmek Kur'an'ın ortaya koyduğu Peygamberlik anlayışı ile bağdaşmamaktadır.¹⁹¹ Her peygamberin tarihin akışında ayrı ve özel bir yeri vardır. Peygamberler; tarihte dini, sosyal, hukuki ve ahlaki ilkelerin oluşması ve yerleşmesinde farklı etkileri olmuştur. *Ülü'l-Azm* peygamberleri, diğer peygamberlerden farklı kılan husus, bir kısım ayırıcı özellikler taşımalarıdır, yoksa diğer peygamberlerden üstünlükleri değildir.

KAYNAKÇA

- Abdülbaki, M. F. (1408/1988), “Mu’cemü'l-Mufehres li Efâzi'l-Kur'an”, Daru'l-Hadis, II. Baskı, Kahire .
- Abdulğaniy, Abdulhâlik (1986), (tsz.) “Huccetu's-Sünne”. Daru'l-Kur'an'il-Kerim, Beyrut.
- Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi' es-San'ânî el-Himyerî (tsz). “el-Musanef”, thk. Habiburrahman el-A'zamî, el-Meclisu'l-İlmi, Beyrut, I-XI.
- Ahterî, Muslihiddîn Mustafa bin Şemseddin Karahisârî, (1310), “Ahterî-i Kebîr” Neşr. Hacı Ahmed Hulusî, Hacı Mustafa Derviş, Beyrut.
- Akbulut, A. (1992), “Nübüvvet Meselesi”, Birleşik Yayınları: Ankara.
- el-Amidî, Seyfuddîn Ebu'l-Hasen Ali b. Ebî Ali, (1405/1985), “el-İhkam fî Usuli'l-Ahkam” Beyrut.
- el-Bağdâdî, (1401/1982), Ebu Mansur Abdulkahir, Usulu'd-Dîn, Beyrut.
- el-Cürcânî, (1257) Seyyid Şerif, Şerhu'l-Mevâkîf, İstanbul.
- ,(1990) Kitâbu't Ta'rifât, Beyrut,
- Düzgün, Ş. A. (2011), İsimler'den Kelimeler'e Adem'den İbrahim'e İnsan Zihninin Tekamülü, Kelâm Araştırmaları, 9:1.

¹⁹¹ 2/Bakara 285.

- Esed, M. (1997), Kur'an Mesajı, İşaret Yayınları.
- Firuzâbâdî, Muhammed b. Yakub, (1272) Kamus Tercemesi, Mütercim Asım Efendî, İst.,
- Hallaf, A. (1985), İslam Hukuk Felsefesi, (İlmu Usulî'l-Fıkh), çev. Hüseyin Atay, Ank.
- Hamidullah, M. (1988), 'Abd' maddesi, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansilopedisi, (DİA), İstanbul, Cilt: 1, sayfa: 57.
- el-Heysemî, Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Süleymân, (1982), Mecmau'z-Zevâid ve Menbau'l-Fevâid, , Daru'l-Kitabi'l-Arabî, Beyrut, (I-X).
- İbn Haldun, Abdurrahmân Ebû Zeyd Veliyyüddîn Hadramî el-Mağribî et-Tûnisî (2012), Mukaddime, I-II. Hazırlayan: Süleyman Uludağ, İstanbul.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdu'l-Melik, es-Sîretü'n-Nebeviyye, thk. Mustafa es-Sakâ, (1995), İbrahim el Ebyârî, Abdulhafîz Şelebî, Kahire. 1995.
- İbn Kesîr, İmâdu'd-Dîn Eb'ul-Fidâ İsmail b.Ömer, (1421/2000), Tefsiru'l-Kur'anîl-Azîm, Kahire.
- el-İcî, Adududdîn Abdurrahman bin Ahmed, (tsz) el-Mevâkîf fi İlmi'l-Kelâm, Kahire.
- İbn Manzûr, Ebi'l-Fadl Cemalüddîn Muhammed b. Mükerrrem, (1414/1994), Lisânü'l- Arab, 3. Baskı, Daru Sadır, Beyrut.
- el-İsfehânî, Rağîb, (1418/1997) Müfredât fi Garîbi'l-Kur'an, thk. Safvan Adnân Davûdî, 2. Baskı, Daru'l-Kalem-Şam, Daru's-Şamiyye-Beyrut.
- İbn Sa'd, Muhammed, (1405/1985), Kitabu't-Tabakâti'l-Kebîr, Beyrut, I-IX.
- İslâmoğlu, M. (2010), Hayat Kitabı Kur'an Gerekeçeli Meâl Tefsir, Düşün Yayıncılık, 11. Baskı, İstanbul.
- Izutsu, Toshihiko, Kur'an'da Dinî ve Ahlaki Kavramlar, çev. Selahaddin Ayaz.
- Kâdî Abdulcebbar, Abdullah b. Ahmed, (1965), "Şerhu'Usûli'l-Hamse, Kahire.
- Kâdî İyaz, Ebu'l-Fadl, (tsz.) , "eş-Şifâ, bi Ta'rîfi Hukûki'l-Mustafa", Beyrut.
- Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir, (2006), (Karaman, Hayreddin- Çağrıçı, Mustafa-Dönmez İ. Kafi-Gümüş, Sadreddîn), DİB, Ankara.
- Kurtûbî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Ensarî, (1414/1994), "el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'an", Kahire.

- “el-Muğnî fî Ebvâbi't-Tevhid ve'l-Adl” (1965), (nşr. A.F. El-Ehvânî) Kahire.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr, (2005), “Te’vîlâtü'l-Kur’an”, İlmî Neşre Hazırlayan, Mehmet Boynukalın, İlmî Kontrol, Bekir Topaloğlu, İstanbul.
- Merâğî, Ahmed Mustafa, (1365/1946), “Tefsîru'l-Merâğî”, Mısır.
- Mukâti'l b.Süleyman, Ebü'l-Hasen b. Beşîr el-Ezdî el-Belhî 1424/2003) “Tefsiru'l-Kebîr”, I-III Lübnan/Beyrut.
- Önkâl, A. (1992), “Beşîr” (DİA) c. 5, İst.
- Öz, M. (2010), "İmam-ı Azam'ın Beş Eseri" İFAV, 5.baskı, İstanbul .
- er-Râzî, Fahreddîn Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer b.Hüseyin, (1307- 1308), “Mefâtihu'l Ğayb”, İstanbul.
- Reşid Rıza, Muhammed (1414/1993), “Tefsiru'l-Kur’ani'l-Hakîm”; Beyrut.
- Sâbûnî, N. (1995), “Mâtürîdiyye Akâidi”, Çev., Bekir Topaloğlu, DİBY, Ankara.
- Sâbunî, Muhammed Ali, “Safvetü't-Tefasir”, Ensar Neşriyat.
- Şâfiî, Muhammed b. İdris, 1358/1940. “er-Risâle”, tahkik, A. Muhammed Şakir, Mısır.
- (1996)“er-Risâle” çev.(Abdulkadir Şener, İbrahim Çalışkan), TDV Yay. Ankara.
- Şâtibî, Ebû İshâk İbrahim, b. Musâ b. Muhammed el-Gırnâtî, (1990-1993) el-Muvafakât, fî Usulî'l-Ahkam, thk. Abdullah Dıraz, Türkçesi, Mehmet Erdoğan, İst.
- Tâberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr, (1422/2001) Câmiu'l-Beyân an Te’vîli Âyi'l-Kur’ân, Kahire.
- et-Taftazânî, Sâduddîn Mesud b. Ömer, (1989) Serhu'l Makâsıd, thk. Abdurrahman Umeyre, Beyrut.
- Tehânevî, Muhammed Ali b. Ali, (1984), Kitâbu Keşşâf-ı Istılahâtu'l-Fûnun, İst.
- Tözluyurt, M. (2015), Kur’ani Bir Kavram Olarak Mele’nin Semantik İncelemesi, Kelam Araştırmaları Dergisi, 8(2), ss. 807-826.
- Uludağ, S. (1992), İslam’da İnanç Konuları ve İtikadi Mezhepler, Marifet yay. İst.,
- Vâkidî, Muhammed b. Ömer, (1989), Kitabu'l-Meğâzî li'l-Vâkidî, thk. Dr. Marsden Jones, Beyrut.
- Yazır, Hamdi, (tsz) Hak Dinî Kur’an Dili, İst.

Yeprem, M. S. (2011), "Mâturîdî'nin Akîde Risâlesi ve Şerhi", TDV, 1.baskı, Ankara.

ez-Zebîdi, Muhammed Murtaza el-Hüseyini, (1988) Tâcü'l-Arûs.

2001 OHRI ÇERÇEVE ANLAŞMASI SONRASI MAKEDONYA'DA SÜRDÜRÜLEBİLİR ETNİK BARIŞ VE POLİTİK BÜTÜNLÜK SAĞLANMASI BAĞLAMINDA TÜRKİYE'NİN ROLÜ

Prof. Dr. Mehmet DALKILIÇ

İstanbul Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü

dalkilic@istanbul.edu.tr

Özet

Tarih boyunca Makedonya birçok milletin veya devletin egemenliği altına girmiştir. Osmanlı idaresi altında dört buçuk asra varan bir süre geçiren Makedonya'nın, Türkiye ile bağları oldukça eskiye dayanmaktadır. Çok etnikli, çok dilli ve çok kültürlü yapısı sürdürülebilir etnik barışın ve politik bütüncülüğün en önemli olduğu ülkelerden biridir. 2001 yılında ayrımcı uygulamalar neticesinde kanlı çatışma noktasına gelmiş ve Ohri Çerçeve Anlaşması (OÇA) imzalanmıştır. Bu makalede, İstanbul Üniversitesi Bilimsel Araştırma Birimi tarafından desteklenen bir anketteki (survey) "etnik ayrımcılık" ile ilgili soruya verilen cevaplar değerlendirilecektir¹. Araştırmamız, alanında bir ilk olma özelliği taşımaktadır. Tanımlayıcı/deskriptif bir yaklaşımla sorunları tespit ve çözüm önerileri hedeflenmiştir. Araştırma kendinden sonraki araştırmalara kaynaklık edecek nitelikte olması nedeniyle ayrıca bir öneme sahiptir.

Anahtar Kelimeler: Etnik barış, Makedonya, Balkanlar, Arnavut, Türk, Müslüman etnik gruplar.

AFTER THE 2001 OHRID FRAMEWORK AGREEMENT THE ROLE OF TURKEY IN THE CONTEXT OF SUSTAINABLE ETHNIC PEACE AND POLITICAL UNITY IN MACEDONIA

Abstract

Throughout history, Macedonia has been dominated by many nations or states. Macedonians, who spent about four and a half centuries under the Ottoman administration, rely on the old ties with Turkey. Due to its multiethnic, multilingual and multicultural nature, sustainable ethnic peace and political unity is one of the most important countries. In 2001, as a result of discriminatory practices, the point of bloody conflict reached and the Ohrid Framework Agreement (OFA) was signed. In this article, a survey supported by the Istanbul University Scientific Research Unit will evaluate the answers to the question on ethnic discrimination. It is a first in our field of research. A descriptive approach aims to identify problems and propose solutions. The research also has a precaution because it is of a nature to be a source of further research.

Key words: Ethnic Peace, Macedonia, Balkans, Albanian, Turk, Muslim Ethnic Groups.

¹ Bu çalışma İstanbul Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi tarafından (2013-2016) desteklenmiştir. Başta İstanbul Üniversitesi rektörü olmak üzere tüm BAP Birimine desteklerinden dolayı teşekkür ederiz. Proje numarası 29636. Mehmet Dalkılıç-R. Biçer, *Balkanların geleceği Açısından Makedonya'da Aşırı Dini Gruplar ve Etnik Barış*, İstanbul Üniversitesi Bilimsel Araştırma Proje Birimi, Mayıs 2016.

1. Amaç Ve Kapsam

Bu makalede, 2001 Ohri Çerçeve Anlaşması sonrası Makedonya’da sürdürülebilir etnik barış/politik bütüncülük sağlanması ve Türkiye’nin rolü konusu yapılan bir anket çalışması çerçevesinde değerlendirilecektir. Söz konusu anket Makedonya vatandaşı Müslümanlar arasında yapılmış ve 1469 kişi iştirak etmiştir. Makalenin konusunu teşkil eden soruda deneklere “Makedonya’da Müslümanların etnik ayrımcılığa uğrayıp uğramadıkları” sorulmuştur. Soru, bağımsız nitelikli olarak düşünülmüş ve cevap seçeneklerinde sırasıyla “Evet”, “kısmen”, “Hayır” gibi seçenekler sunulmuştur. Makedonya Müslümanları çok dilli ve çok etnik yapılı olması nedeniyle anket uygulaması da çok dilli olarak gerçekleştirilmiştir. Makedonca, Arnavutça ve Türkçe olarak üç dilde uygulanan ankette, deneklerin cinsiyeti, eğitim durumları, gelir durumları, medeni durumları, doğum yerleri, etnik durumu, yaşı ve meslekleri gibi konularda frekans ve yüzdeleri ile merkezi eğilimlerinin tanıtılması ana hedefler arasında yer almaktadır. Anket deneklerinin yukarıda sayılan değişkenler açısından düzenli dağılım içermesi araştırma sonuçları açısından oldukça önemlidir. Bu amaçla anket uygulamaları, Müslümanların demografik yapısı göz önünde bulundurularak gerçekleştirilmiştir.

Makedonya etnik yapı konusunda ciddi tartışmalar ve varsayımlar gündemden düşmemektedir. Bunun asıl nedeni 2002 yılından sonra adil ve açık bir nüfus sayımının yapılamaması veya yapılmasına müsaade edilmemesidir. İki milyondan biraz fazla Makedonya nüfusunun yaklaşık yüzde elliye yakınının Müslüman olduğu tahmin edilmektedir. Müslümanların büyük bir kesimini Arnavut etnik grup oluşturmaktadır. Resmi makamlar Arnavutları %25 civarında göstermekte iken Arnavutlar toplumun etnik olarak %40’a yakınının Arnavut olduğunu iddia etmektedir (Şabani, 2007: 5; Aktan, 2006)² Aynı durum Türkler için de geçerlidir. Resmi veriler Türkleri % 4-5 civarında gösterirken Türkler Makedonya toplumunun %10’nun Türk olduğunu kabul etmektedirler. Ayrıca toplumda Esmer (Roman), Boşnak veya Torbeş Müslümanlar da bulunmaktadır. Anket uygulamalarında bu demografik yapı göz önünde bulundurulmuştur. Makalenin amacı 2001 Ohri Çerçeve Anlaşması (OÇA) sonrası Makedonya’da sürdürülebilir etnik barış/politik bütüncülük sağlanması ve Türkiye’nin bu konudaki rolünü tespitiye yönelik olduğuna göre konu üç önemli hususu kapsamaktadır. Öncelikle sürdürülebilir bir barış temini, ikincisi Makedonya’da bütün

² Ayrıca bk. Barış Şanlı, “Kader birliğinin açmazları: Arnavut meselesi ve Kosova’nın statüsü”, Anlayış, <http://www.arnavut.com/makedonyadaki-etnik-arnavutlar> (Erişim: 20/12/2017); Aylık Siyaset, Ekonomi, Toplum Dergisi; <http://www.anlayis.net/makaleGoster.aspx?makaleid=3149>; “Makedonya Azınlık Raporu-1”, <http://diplomatikgozlem.com/haber/makedonya-azinlik-raporu-1-?> (Erişim: 10/12/2017)

etnik grupları içine alan politik veya siyasal birlik –ki bunlar büyük oranda 2001 Ohri Çerçeve Anlaşmasındaki kanunların pratikte uygulanmasına bağlıdır- ve son olarak Türkiye'nin Makedonya'daki etnik barışa katkısıdır.

Bu bağlamda araştırmamız, alanında bir ilk olma özelliği taşımaktadır. Müslüman bilim adamlarının, günümüz Müslümanlarının içinde bulunduğu durumu bilimsel yöntemlerle tespit etme ve bilim dünyasına duyurma konusunda yeterince duyarlı davranmadığının altı çizilmelidir. Araştırmamız bir veri madenciliği özelliği taşımamakla birlikte tanımlayıcı/deskriptif bir yaklaşımla sorunları ve odaklandığı yerleri betimlemek suretiyle ortaya çıkarması bakımından oldukça önemlidir. Araştırma kendinden sonraki araştırmalara kaynaklık edecek nitelikte olması nedeniyle ayrıca bir öneme sahiptir.

Tarih boyunca Makedonya birçok milletin veya devletin egemenliği altına girmiştir. Bunlar sırasıyla Vizigotlar, Avarlar, Romalılar, Slavlar, Bulgarlar, Bizanslılar, Sırlar, İspanyol, İtalyan, Fransızların içinde yer aldığı Haçlılar, Ruslar ve Osmanlılar şeklinde ifade edilebilir. Osmanlı idaresi altında dört buçuk asra varan bir süre geçiren Makedonya'nın Osmanlı himayesinden ayrılması sonucu bölgede Bulgarlar, Yunanlar ve Sırların hâkimiyet kurma mücadelesi başlamıştır. Söz konusu etnik gruplar, Osmanlı sonrası Makedonya'da sivil oluşumlar kurma girişimlerini sürekli artırmışlardır. En son Makedonlarla Arnavutların liderliğinde Müslüman gruplar kanlı çatışma noktasına gelmiştir. Fazla kan dökülmesini istemeyen iç ve dış aktörlerin devreye girmesiyle 2001 yılında Ohri Çerçeve Anlaşması (OÇA) imzalanmıştır.

Makedonya Yugoslavya'yı oluşturan altı cumhuriyetten biridir. Söz konusu coğrafi bölgede Sırlar, Boşnaklar, Hırvatlar, Slovenler ve Makedonların oluşturduğu beş millet, üç farklı inanç (Müslümanlar, Katolikler ve Ortodokslar) ve sekiz etnik grup (Türkler, Bulgarlar, Arnavutlar, Macarlar, Çekler, Romenler (Ulah), Ukraynalılar ve Romanlar) varlık göstermekteydi. Yugoslavya'nın dağılmasıyla birlikte önce Slovenya ve Hırvatistan, ardından Bosna-Hersek ve Makedonya bağımsızlıklarını ilan ettiler. Bu durum 1991'den itibaren Balkanlarda etnik çatışmalara yol açan yeni bir dönem başlamasına neden oldu. Bütün bunlar, genelde Balkanlara, özelde ise Makedonya'daki etnik ve kültürel farklılığa tüm dünyanın dikkatlerini çekti. Bu bağlamda, etnik barış veya ayrımcılığa konu teşkil eden Makedonya vatandaşı Müslümanlar; başta Arnavut ve Türkler olmak üzere Torbeşler, Boşnak, Romanlar ve diğer Müslümanlar araştırma kapsamına girmektedir.

Balkan, Avrupa kıtasının güneyindeki üç büyük yarımadanın en doğusunda yer alan bölgeye verilen bir isimdir ve Türkçedir. Balkan “üzeri sık ağaçlarla kaplı dağ” anlamına gelmektedir (Akalin 2011; Castellan, 1995: 15). Romanya, Bulgaristan, Sırbistan, Yunanistan, Makedonya, Kosova, Arnavutluk, Bosna-Hersek ve Karadağ devletlerinin oluşturduğu bölgede hiçbir ülke kendi etnik sınırları içerisinde yerleşmiş değildir. Bu devletlerin çoğu aslında eski Yugoslavya’yı oluşturmaktaydı. Bunların her birisinin komşu ülkede soydaşları bulunmaktadır (Karpas 2014: 25-32; Bumçi, 2001; Hacısalihoğlu 2003: 437-444). Bu ülkelerin hemen hepsi günümüzde etnik birlikteliğe dayalı bir devlet oluşturma amacını taşımaktadır (Ramet 1992; Kenar 2005; Bora 1995). Bunun en önemli göstergelerinden birisi, Makedonya’da olduğu gibi, vatandaşı olduğu ülke bayrağının yerine komşu ülkenin bayrağını tercih eden kesimlerin varlığıdır.³ Bu nedenle Balkanların huzur ve güven içinde olabilmesinin bölge ülkelerindeki etnik barışa bağlı olduğu açıktır. Söz konusu ülkelerden biri de yaklaşık bir asırdan beri Osmanlı idaresinden ayrılan Makedonya’dır (Erol 2007: 249; Nuredin, 2008). Osmanlı sonrası Müslümanlardan temizlenmeye çalışılan Balkanların geleceği Müslümanların birliği ile yakından ilgilidir (McCarthy, 1995). Zira tıpkı geçmişte olduğu gibi bölgedeki kalıcı barış ve adalet medeniyeti Müslümanlar tarafından inşa edilecektir. Bu bağlamda Makedonya’nın, diğer Balkan ülkeleri arasında kendisini çok farklı kılan özelliklere sahip olduğu belirtilmelidir (Akman 2006; Wachtel 2009; Jelavich 2006).

Makedonya jeostratejik, ekonomik ve sosyo-kültürel nedenlerle öncelikle Osmanlı’nın, sonrasında da Türkiye’nin yakından ilgilendiği bölgelerin başında gelmiştir. Son yıllarda Türkiye genelde Balkanlar özelde de Makedonya’da ilişkilerini gelişen ekonomik, sosyal dinamikleri ve aktif dış politikası çerçevesinde yeniden düzenlemiştir (Kodal 2014; Turan, 1996; Oran 2012). Bölge ülkelerinin de Türkiye ile ikili işbirliklerine olumlu yaklaşması resmi kurumlar, iş çevreleri ve sivil toplum kuruluşlarının faaliyetlerinde birtakım kayda değer gelişmeler gözlemlenmiştir (Emin 2014: 9; Rahman, 2012). Ancak Balkanlar söz konusu olduğunda söz konusu gelişmelerin asla tatmin edici olmadığı belirtilmelidir. Zira tarih boyunca Anadolu’da Türk-İslam varlığının devamı adeta iki nefes borusu sayesinde mümkün olabilmıştır. Bunlardan birincisi, Trakya’dan Balkanlara, diğeri ise Artvin Gürcistan, Kırım ve Orta Asya’ya açılmaktadır. Bu bağlamda Türkiye’de son yıllarda Balkanlar siyasetinin yeterince yakından takip edilmediğine yapılan çalışmalarda ifade edilmektedir. Nedim Emin bu duruma şu tespitlerle dikkatleri çekmektedir:

³ Mesela Makedonyalı Arnavutların her fırsatta Arnavutluk bayrağı kullandığı dikkatlerden kaçmamaktadır.

“Balkanların 1990’ların sonlarından itibaren yakalamış olduğu istikrar ortamı, her ne kadar Türkiye’nin bölgeyle olan siyasi, ekonomik ve sosyal bağlarını güçlendirmek için bir fırsat sunsa da stratejik ve akademik araştırma çevrelerinde Balkanlara yönelik ilgiyi azaltmış, araştırmacılar Ortadoğu gibi gündemi daha hareketli ve tartışmalı olan bölgelere yönelmişlerdir. Böylelikle Balkanlardaki güncel siyasi konular üzerine yazılan kitaplar ve medyanın bu konulara ayırdığı yer oldukça sınırlı kalmıştır. Türkiye’de Balkanlarla ilgili yapılan araştırma ve yayınlar daha çok **tarihsel konulara** ve **bölgesel politikalara** ilişkin veya **tematik** içerikli olduğundan, Balkan ülkelerinin güncel iç siyasetlerine dair bir kaynak eksikliği söz konusudur” (Emin 2014: 9).

Bu tespitlere bir de bölgeyi çalışan bilim adamlarının tanınmaması, gerekli imkanların verilmemesi, bölge uzmanlarının yetiştirilmemesi, Balkan ülkelerinden sorumlu olanların Türkiye’deki yetkilileri yanlış yönlendirmeleri, yıllardır sürdürdükleri ilişki ağını genişletememeleri, yetkilerini paylaşmamaları, bağımsız uzmanlarınca yıllık toplam kalite raporlarının alınmaması ve bunlardan daha önemlisi Balkanlarla ilgili güncel sorunları konu edinen **modern çalışmaları içeren** bir bilgi bankasının bulunmaması ilave edilince Balkan çalışmalarına destek verilmesinin önemi kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Ayrıca Balkan çalışmalarının yetersizliği ve yukarıda sayılan olumsuzluklar Türkiye’nin son yıllarda elde ettiği gelişmeler ve aktif dış politikası ile örtüşmemektedir (Karpaz 2014: 25-32; Turna, 1996; Hacısalihoğlu, 2003: 437-444).

Günümüzde Türkiye topraklarının yüzde 5’i Balkan coğrafyası içinde yer almaktadır. Bu yüzden coğrafi açıdan Türkiye’nin bir Balkan ülkesi olduğu sıklıkla ifade edilmektedir. Ayrıca yaklaşık 550 yıl Balkanlar’da hüküm sürmüş olan Osmanlı İmparatorluğu’nun mirasını taşıyan Türkiye Cumhuriyeti Balkanlı kimliğini unutmamıştır. Bu bağlamda Balkanlar Türkiye için gerek coğrafi konum gerekse siyasi, tarihsel ve kültürel yönden oldukça önemlidir. Bunlar sırasıyla;

1-Tarihsel bağlar,

2-Türkiye’de yaşayan Balkan kökenli nüfus,

3-Balkanlar’daki Türk ve Müslüman topluluklar ve

4-bölgenin jeopolitik konumu şeklinde dört ana başlık altında toplanabilir.⁴

⁴ Caner Sancaktar, “Balkanlar Türkiye İçin Neden Önemli?”, Türk Asya Stratejik Araştırma Merkezi, http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/71/balkanlar_turkiye_icin_neden_onemli (Erişim Tarihi: 11 Şubat 2017); Osman Bahadır Dinçer, Habibe Özdal, Hacı Ali Necefoğlu (edit), *Yeni Dönemde Türk Dış Politikası*, Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu, Kafkas Üniversitesi, Uluslararası IV. Türk Dış Politikası Sempozyumu Tebliğleri, USAK, Ankara 2010; M. Turgut Demirtepe, Güner Özkan (edit.), *Uluslararası Sistemde Orta Asya: Dış Politika ve Güvenlik*, USAK Yayınları, Ankara 2013; Türk dış politikası konusunda mesela bk. Murat Yesiltas, “Soft Balancing in Turkish Foreign Policy: The Case of 2003 Iraq War”, *Perception: Journal of International Affairs*, Spring-Summer, 2009, s. 25-51; Nuh Yılmaz, “Stratejik Ortaklıktan Model Ortaklığa: Türkiye’nin Bağımsız Dış Politikasının Etkileri”, *Türk Dış Politikası Yıllığı*, SETA Yay., 2010, s. 551-576.

Makedonya'daki çok etnikli, çok kültürlü ve çok dinli sosyo-kültürel ortam, etnik barışın zorluğunu ama bir o kadar da önemini ortaya koymaktadır. Bu yüzde Makedonya'daki kalıcı etnik barış girişimleri veya çabaları tüm Balkanları hatta Avrupa'yı ilgilendirecek niteliktedir. Yine Makedonya'da etnik veya dini gruplar arasında çıkacak olan bir savaş sadece Makedonya ve Balkanları değil, tüm Avrupa'yı hatta dünyayı etkileyecek nitelikte olacaktır. Nitekim 2001 yılında meydana gelen Makedon-Arnavut/Müslüman etnik çatışma, gerek Avrupa Birliği ülkeleri gerekse Amerika Birleşik Devletleri'nin devreye girmesiyle derhal büyümeden anlaşma ile sonuçlandırılmış, kanlı Bosna-Hersek savaşına dönmesine izin verilmemiştir (Şabani 2007; Bayraktar, 2014). Bu bağlamda Makedonya'daki etnik grupların hak ve hürriyetlerini elde etmeleri, kendilerini demokratik bir ortamda ifade edebilmeleri, sosyal hayatta baskılara maruz kalmamaları (Çavuşoğlu, 2007), ikinci sınıf vatandaş uygulamalarına tabi tutulmamaları sadece Makedonya'yı değil tüm Balkanları ilgilendirmektedir (Kut, 2005: 99; Emin, 2014). Makedonya'da sürdürülebilir bir etnik barış, temelde her seviyedeki Makedon idarecinin, Müslümanları devletin eşit vatandaşı olarak görmelerine bağlıdır.

Genelde Balkanlarda özelde ise Makedonya'da kalıcı barışın tesisi ancak Türkiye'de Balkanlara bir sebeple ilgi duyanların bölge ülkelerindeki yönetim ve siyasi aktörleri iyi tanımalarına bağlıdır. Bu yüzden Balkan ülkelerinden biri ile ilgili herhangi bir alanda bir proje veya çalışmaya girişmeden önce bu konularda en azından temel bilgilere sahip olmanın zorunluluğu açıktır. Söz konusu ülkelerdeki siyasi gelişmeleri bilmeden ve siyasi aktörlerin pozisyonları ile aralarındaki fikir ve çıkar çatışmaları iyice anlaşılmadan geleceğe dair isabetli öngörülerde bulunabilmek mümkün değildir (Emin, 2014: 9).

Makedonya'da, komünist dönem sonrasında, başta Arnavut ve Türklerden oluşan Müslüman etnik grupların tümü görmezlikten gelinmiştir. Bunun en önemli göstergeleri 1991 yılından itibaren Makedonya'da patlak veren etnik ve dini nedenli olaylardır. Her geçen gün derinleşen ve genişleyen etnik ayrımcılık veya hak mahrumiyetleri zamanla zulüm noktasına varmıştır (Nayçevska ve Todorovski, 2009). Sonunda devlet idaresinde yeterince temsil edilmediğini ve eşit haklara sahip olmadıklarını ileri süren söz konusu Müslüman veya etnik gruplar, Arnavutların liderliğinde silahlı mücadele kararı almışlardır. Makedonlar ve Arnavutlar karşı karşıya gelmiş ve ölümle sonuçlanan ciddi çatışmalar yaşanmıştır. Makedonya hükümeti ile bu ülkede yaşayan Arnavut temsilcileri arasında 13 Ağustos 2001 yılında "Ohri Çerçeve Anlaşması" (OÇA) imzalanarak çatışmaların kanlı Bosna savaşına dönmesine müsaade

edilmemiştir (Popetrevski ve Latifi, 2004). Bu anlaşma, Makedonya'nın siyasi yapısında ve demokratikleşme sürecinde olumlu gelişmelere neden olmuştur. Ancak etnik Müslümanlarla ilgili temel insan hakları konusunda bile hala zor ilerleyen süreçler bulunmaktadır. İsteksiz de olsa etnik gruplar lehine azınlık haklarının biraz olsun iyileştirildiği, özellikle yerel yönetimlerin daha fazla özerklik kazandığı ve dil özgürlükleri konusunda bazı adımlar atıldığı da görülmektedir. Ayrıca toplumsal çatışmaları durdurmak bakımından OÇA'nın ayrı bir önemi bulunmaktadır (Gülboy, 2012: 101-116; Emin, 2014).

Makedonya'da çok etnik yapı ve çok kültürlü toplum yapısı dikkate alındığında ortaya çıkacak bir savaşın boyutlarını kestirmek kolay değildir. Nitekim OÇA yeni bir Bosna savaşının çıkmasını engellemiştir. Bu bağlamda önemli bir anlaşmadır. Anlaşma ile her etnik grup nüfusa oranla resmi kurumlarda temsil hakkı kazanmıştır. Ancak günümüze gelindiğinde anlaşmanın maddelerinin kahir ekseriyetinin kağıt üzerinde kaldığı ve uygulanmasında yıllar geçmesine rağmen hala ciddi sıkıntılarla karşılaşıldığı görülmektedir. Müslüman etnik gruplar içerisinde diğer gruplara göre daha fazla nüfusa sahip olan Arnavutlar biraz daha anayasal haklarına sahip olabilmişlerdir. Bunu diğer Müslüman etnik gruplar için söylemek mümkün değildir. Özellikle Türkler, Torbeşler, Romanlar ve Boşnakların söz konusu anlaşmada yer alan haklarından yeterince yararlandıkları söylenemez. Çeşitli siyasi ve yönetim kurnazlıkları ile Müslümanların yasal haklarının kullanılması engellenmektedir. Bu nedenle söz konusu anlaşma üzerinden 15 yıl geçmesine rağmen kalıcı çözüm üretememiş ve sorunlar gittikçe derinleşmiştir. Zira başta Makedonya olmak üzere hemen birçok Balkan ülkesi bağımsızlığına yeni kavuşmuştur (Hacısalihoglu, 2003: 442-443).

Bu çerçevede söz konusu ülkelerde demokratikleşme, liberalleşme ve Avrupalılaşma süreçleri halen devam etmektedir. Kurum ve kuruluşların faaliyet alanları henüz tam olarak oturmuş, geçmişten kalan sosyalist idare biçimleri görülebilmektedir. Bu yüzden siyasi aktörlerin etki ve nüfuzu yalnızca siyaset alanı ile sınırlı kalmadığı, ekonomik ve sosyal hayatın hemen her alanına yansıdığı yapılan araştırmalarda dile getirilmektedir (Emin 2014: 9-10). Makedonya'nın huzuru Balkanların huzuru gerçeğinden hareketle başta siyasi karar alıcılar ve diplomatlar olmak üzere bütün işadamları, STK'lar ve Türkiye'den Balkanlara bir sebeple ilgili olan bütün kurum, kuruluş veya kişilerin bölge ülkelerinin güncelini takip edip gelecek planlaması yapmak zorunluluğu bulunmaktadır (Karpas, 2014: 25-32; Hacısalihoglu, 2003: 437-444).

Burada Ohri Çerçeve Anlaşması ile ilgili bir husus ifade edilmelidir. O da şudur: OÇA 2001 yılından sonra Makedonya'da siyasi ve sosyal alanda etkili olmuştur. Makedonya vatandaşı

Arnavutlara önemli siyasi ve sosyal hakları kazandırmıştır. Ancak Makedonya’da yaşayan diğer etnik topluluklar söz konusu olduğunda aynı tespiti yapmak mümkün görünmemektedir. Nüfus yoğunluğu bakımından Müslüman etnik gruplardan ikincisini oluşturan Türklerin, OÇA’nın hazırlanması esnasında dikkate alınmadığı, onlara danışılmadığı ve düşüncelerinin alınmadığı yapılan çalışmalarda sıklıkla ifade edilmektedir (İbrahim, 2011: 2-3, 18-19). Bu anlaşmada yer alan ve etnik grupların devlette nüfusa oranla temsil hakkını ifade eden maddeler uygulanmamış; Türklerle birlikte diğer Müslüman etnik gruplar devlet kadrolarından çok daha düşük oranda yararlandırılmıştır. Eşitlik ve adalet getirmesi beklenen Ohri Çerçeve Anlaşması sonrası Makedonya’da yaşayan Müslüman etnik gruplardan sadece Arnavutların durumu kısmen iyileştirilmiş, çeşitli kurum ve kuruluşlarda eskiye oranla biraz daha fazla yer alması sağlanmıştır. OÇA’nın üzerinden 16 yıl geçmesine rağmen söz konusu anlaşmadan sonra Türklerin unutulduğu ve sorunların temel sorunların hala sürdüğü ifade edilmektedir (İbrahim, 2011: 2-3; Hani-Maliqi, 211: 1-18). Bu sorunlar genellikle iki konuda toplanmaktadır: **Birincisi** dini özgürlükler, **ikincisi** ise Müslümanların etnik kimlikleri ile ilgilidir (Brunnbauer, 2002; Popetrevski-Latifi, 2004).

Makedonya’nın etnik sorunları ve ayrımcı uygulamalar, onun politik dengesini ve bölgesel bütünlüğünü tehdiye devam etmektedir. Makedonya’daki Müslüman etnik gruplar Makedonlarla mütemadiyen eşitlik kavgası vermektedir. Bu bağlamda Türkiye ve Makedonya’daki Türkler bölgenin huzur ve sükûnu için tarihi roller üstlenmişlerdir (Bahadır, 2002). Makedonya’yı 6 Şubat 1992’de resmen tanıyan Türkiye, Makedonya’daki Müslüman etnik grupları birbirinden ayırmadan onların bütün ihtiyaçlarını gidermeye çalışmaktadır. Özellikle Osmanlıdan kalan eserleri (Turan, 1996; Nuredin, 2008) TİKA aracılığı ile onarmak suretiyle yeniden Müslümanların hizmetine sunmaktadır. Bu vesile ile sosyo-kültürel hayata ve barışa katkı sağlanmaktadır. Türkiye’nin bölgeye olan ilgisi, komşuluk ilişkileri, barış ve güvenlik arayışı ile ilgili olduğu kadar bölgeyle tarihsel ve sosyo-kültürel bağları ile de ilgilidir (Bağcı 1998). Bu yüzden Makedonya’nın istikrarının sağlanması ve Müslüman etnik grupların haklarının korunması Türkiye’nin bölgedeki stratejik öncelikleri arasında sayılabilir. Makedonya’nın iç istikrarının sağlanması ve sürdürülmesi, sadece bölge istikrarının sürmesi açısından değil tüm Balkanlar hatta dünya için önemlidir. Makedonya’nın daha güçlü ve istikrarlı bir ülke olması için Hıristiyan etnik Makedonlarla, Müslüman etnik unsurların eşit haklarla entegrasyonu ön koşullardan biridir. Makedonya’nın devlet olarak varlığını korumasının da aynı zamanda söz konusu ön şarta bağlı olduğu unutulmamalıdır (Gülboy, 2012: 1-12; Todorova, 1997: 138; Davutoğlu, 2010: 123, 316).

Yugoslavya Federasyonu'ndan savaşmadan ayrılan Makedonya, 10 yıl boyunca içinde bulunduğu istikrarsız ortama rağmen, nüfusunu oluşturan etnik gruplar arasında barışı sağlamayı başaramamış hatta bir müddet bu konuda örnek gösterilmiştir (Ramet 1992; Kenar 2005). Ancak yanlış, taraflı uygulamalar ve etnik ayrımcılık uygulamaları toplumun huzurunu bozmuş, eşitsizlik katlanılmaz bir noktaya ulaşmıştır. Nitekim başta Arnavutlar olmak üzere Müslüman etnik gruplar eşit haklar için mücadele kararı almıştır. 2001'de çatışmalar sona erdirilmiş olmasına rağmen bugün, Makedonya Cumhuriyeti'nin yanlış uygulamalarını devam ettirmesinin etnik barıştan her geçen gün uzaklaşmasına neden olduğuna dikkatler çekilmektedir (Rahman, 2012; Mandacı, 2003).

Sosyo-kültürel, ekonomik ve etnik sorunlar Makedonya etnik çekişmelerinin temelinde yatan en önemli nedenler olmakla birlikte bunu tetikleyen dış güçler göz ardı edilmemelidir. Gelişmemiş veya gelişmekte olan ülkelerin kapitalist dünya ekonomisine eklemlenme sürecinde, söz konusu ülkelerdeki etnik kimliklerin ayrıştırılması büyük önem taşımaktadır. Hıristiyan-Makedon kimliğinin Müslüman-Arnavut ve diğer etnik grupların kimliği karşısındaki siyasi üstünlük kazanması, Makedonya iç savaşının temel sebeplerinden biri olarak gösterilmektedir (Manol, 1978; Kut, 2005). Kimlikler arasındaki çatışmanın giderilmesi ise ancak Ohri Anlaşması'ndaki maddelerin uygulanması neticesinde ikiliğin giderilmesiyle mümkün olacaktır. Bu barış anlaşmasının şartlarına uyulması durumunda bir dereceye kadar Makedonya'da kalıcı barışı ve toplumsal uzlaşmayı sağlaması beklenebilir. Sosyo-kültürel hayat ve siyasal alanda anayasal hakların titizlikle hak sahiplerine verilmesi Makedonya etnik barışının temel şartı olduğu unutulmamalıdır (Poulton, 1993: 59-60; Wachtel, 2009). Bu nedenle günümüzde Makedon toplumunun karşılaştığı ayrımcılık ve hak ihlallerinin tespiti ve bunlara çözüm üretilmesi etnik barışın tesisi konusunda en önemli adımlardan birini oluşturmaktadır. Anket ve yüz yüze görüşmelerle elde edilecek bilgilerden yöntem önemlidir.

2. Yöntem

Bu bölümde araştırmanın modeli, evren ve örnekleme, kullanılan veri toplama araçları, verilerin nasıl toplandığı ve analiz edildiğine dair bilgiler yer almaktadır.

2.1. Araştırma Modeli

Araştırma anket (survey) uygulamasına dayanmaktadır ve betimsel tarama modeli kullanılmıştır. Tarama türünde yapılan araştırmalarda belli bir grubun bir konu hakkındaki

düşünce, görüş, tutum, bilgi beceri vb. özelliklerinin belirlenmesi esası kabul edilir. Bu amaçla bir örneklemden toplanan verilere dayalı olarak genel bir sonuca varılır (Yılmaz vd., 2017: 9).

Bu araştırmanın bir bölümü, Makedonya’da sosyal ve etnik barışa katkı sağlama bağlamında, Müslümanların *etnik ayrımcılık alanlarını* incelemeye yönelik ankete dayalı betimsel bir çalışma ile ilgilidir. Araştırmamızın amacına uygun olarak, öncelikle Makedonya ve Balkanlarla ilgili literatür incelenmiş, üç yıl boyunca (2013-2016) yüz yüze görüşmeler, gözlemler yapılarak anket tekniği uygulanmıştır. Detaylı bilgiler ise “Bulgular” başlığı altında verilmiştir.

2.2. Veri Toplama Araçları ve Soruların Hazırlanması

Anket, iki yıl boyunca Makedonya ile ilgili çalışmaların değerlendirilmesi, Makedonya’daki bütün etnik gruplara ait Müslümanlarla yüz yüze görüşmeler sonucunda hazırlanan soruları içermektedir. İkinci yılın sonunda iki defa ön uygulama gerçekleştirilmiş ve değerlendirmeler yapılarak sorularda gerekli değişikliklere gidilmiştir. Sorular Arnavutça, Türkçe ve Makedonca hazırlanmıştır. Üsküp başta olmak üzere Doğu ve Batı Makedonya’da Müslümanların yoğun yaşadığı merkez ve köylerde bizzat uygulanmıştır. Müslümanların çok dağınık ve birbirinden uzaklarda yaşamaları nedeniyle anket uygulaması uzun bir sürede gerçekleştirilebilmiştir. Her meslek, gelir, eğitim, cinsiyet, sosyal statü ve etnik gruptan 1469 denek ankete iştirak etmiştir. Bu sürenin sonunda anket uygulama işlemi sonlandırılmış ve analiz aşamasına geçilmiştir.

Anket uygulamaları Makedonya’nın bütün il, ilçe ve özellikle köylerinde gerçekleştirilmiştir. Bu doğrultuda başta Üsküp, Kumanova, Manastır, Pirlepe, Kalkandelen (Tetova), Gostivar, Ohri, Köprülü (Veles), Doyran ve İştıp gibi Müslümanların daha yoğun yaşadığı büyük şehirler olmak üzere Berova, Debre, Demir Kapı, Demir Hisar, Eğri Palanka, Gevgeli, Kavadar, Kırçova, Kiliseli, Koçana, Kratoval, Kruşevo, Negotin, Probiştip, Radoviş, Resne, Struga, Ustrumca, Valandova, Vraçiste gibi merkez ve köyleri ziyaret edilmiştir. Ayrıca bu şehirlerin ilçe ve köylerinde bizzat halka ulaşılarak birebir iletişim sağlanmış ve anket çalışması denetim ve gözetimimizde yapılmıştır. Bu şehirlerden Müslümanların yaşadıkları semtlere ve mahallelere gidilmiş yüz yüze görüşmeler ve gözlemler gerçekleştirilmiştir. Ayrıca bu illerin köylerinden de özellikle Doğu Makedonya’da Türklerin buldukları köylere gidilmiştir. Türkiye’ye döndüğünde anketler SPSS ortamına aktarılmış ve gerekli değerlendirmeler yapılmıştır.

Sorular hazırlanırken deneğin cinsiyeti, yaşı, medeni durumu, tahsili, mesleki konumu öncelikle tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu sorulardaki amacımız, deneğin ilerideki sorulara vereceği cevaplarda, yaş, cinsiyet, medeni durum, mesleki konum ve almış olduğu eğitim düzeyinin etkisi olup olmadığı boyutunu araştırmaktır.

Anket soruları birkaç ana başlıkta toplanmıştır. Makalemizin konusunu teşkil eden etnik ayrımcılık araştırmanın omurgasını oluşturmaktadır.

2.3. Araştırmada Kullanılan İstatiksel Yöntemler

Kişisel bilgi envanteri, etnik barış envanterinden elde edilen bilgilerin istatiksel işlemleri SPSS istatiksel paket programı ile yapılmıştır. Bilgilerin analizi ve varsayımların test edilmesinde ilk iki envanterde sıklık dereceleri belirlenmeye ve varyans analizi yapılmaya çalışılmıştır. Elde edilen verilerle değişkenler arasındaki ilişkinin değerlendirilmesi de çapraz tablolar ile elde edilmeye çalışılmıştır.

2.4. Araştırmanın Varsayımları

Demokrasi sonrası Makedonya’da Müslümanlar giderek artan bir şekilde kendilerine ayrımcılık uygulandığını belirtmişlerdir. Ayrımcılık alanlarının ve türlerinin vaka tespitleri oldukça geniş bir alana yayıldığı düşündürmektedir. Toplumun çok büyük bir kesiminin kalıcı barışın ve politik bütünlüğün sağlanması taraftarı olduğu gözlemlenmiştir.

2.5. Araştırmanın Zorlukları veya Sınırlılıklar

Araştırmamız, yukarıda belirtilen amaçlar doğrultusunda, teorik ve pratik olarak iki alanı kapsamaktadır. Teorik açıdan çalışmamızın kapsamı, Makedonya merkez alınarak Balkanlarda etnik barışın imkan, kapsam ve geleceğini tespiti yönelik olup, betimlemekle sınırlandırılmıştır. Çalışmamız pratik açıdan, “alan araştırması yapılarak, programın uygulamadaki durumu tespit edilecektir. Alan araştırması (survey), Makedonya’da yapılmıştır. Görüşmeler esnasında dikkat çekici hususlar kayda alınmış ve anket sonuçları ile kıyaslanmıştır.

Makedonya’da ankete dayalı çalışma yürütmenin birçok zorlukları bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, Makedonya’da birçok Müslüman etnik grup bulunmakta ve birbirine uzak ve farklı yerleşim alanlarında yaşamaktadırlar. İkincisi, Romanların içine kapalı toplum yapısından kaynaklanan iletişim sorunudur. Üçüncüsü ise, Arnavutların ankete ilgi göstermemesidir. Dördüncüsü, Makedonya’nın göç yolu üzerinde bulunmasıdır. Beşincisi, anket iki ön uygulama ve son uygulama olmak üzere iki aşamada gerçekleştirilmesidir. Son uygulamada

anketler Makedonca, Arnavutça ve Türkçe olarak birbirinden ayrı hazırlanmıştır. Altıncısı ise, deneklerin tarihsel olgular ve yönlendirmeler nedeniyle kendilerini farklı etnik gruplar içinde göstermeleridir. Romanlar, Boşnaklardan bir kısmı ve Türkbaşlar/Torbeşler ise kendisini Türk kimliği içinde tanımlama yolunu seçmişlerdir. Bu nedenle ankette özellikle Türkler frekans olarak çok çıkmıştır. Oysa bunların bir kısmı Roman, Boşnak veya Türkbaşlardır.

2.6. Evren ve Örneklem

Araştırmamızın evreni olarak Makedonya Müslümanlarıdır. Bunlar, çoğunluk sırasıyla Arnavutlar, Türkler (Romanlar, Torbeşler) ve Boşnaklardır. Müslümanların yaşadığı bütün il, ilçe ve köy merkezlerinin yanında mezralar da anket uygulama alanı olarak seçilmiştir. Makedonya'nın merkez olarak seçilmesinin nedeni, burada Müslümanların yoğun olması yanında, oradaki Türk ve Müslüman halkların Türkiye ile büyük oranda ve derinden bir bağ ve ilişkinin mevcudiyetidir. Öte yandan Makedonya Türkleri, Makedonya devlet, yönetim ve halkına entegre olma yolunda mesafe almış, ancak din, dil ve kültür gibi Müslüman Türk varlığını bütün canlılığıyla koruyan büyük bir çoğunluğa sahiptir. Zira Balkanlar bir yandan medeniyetler arası köprü görevi görürken, diğer yandan da bir çatışma alanı olarak görüldüğü unutulmamalıdır. Makedonya, Balkanlar'ın tam ortasında yer almaktadır. Bu nedenle tarih boyunca Makedonya hep "Küçük Balkan" olarak değerlendirilmiştir. Ancak buradaki çelişki de göz ardı edilmemelidir. O da şudur: Makedonya çok küçük bir ülke olmasına karşın problemleri oldukça büyük ve çeşitlilik arz etmektedir. OÇA sonrası Makedonya'nın karşılaştığı ana problem ise sürdürülebilir bir *etnik barış* ve *politik bütünlüğün* işlerlik kazanmaması olarak görülmektedir.

3. Makedonya'da Etnik Ayrımcılık İle İlgili Bulgular

Ankette, (2013-2016 yılları arasında yapılmıştır) etnik ayrımcılık ile ilgili birçok soru bulunmaktadır. Çapraz nitelikli sorular farklı açılardan konuları sorgulamıştır. Bu bağlamda, etnik ayrımcılığın bulunup-bulunmadığı, en çok ayrımcılık yapılan alanların tespiti, ayrımcılık çeşitleri ve etkileri başta olmak üzere birçok husus birbirinden bağımsız sorularla ortaya çıkarmaya çalışılmıştır. Nitekim en önemli sorulardan biri "Günümüzde Makedonya'daki Müslümanların etnik kimliği (ırk ayrımcılığı) ile ilgili problemleri var mıdır?" şeklindedir (Dalkılıç ve Biçer, 2016).

Tablo 1'de ankete katılanların bu soruya verdikleri cevapların frekans ve oranlarını göstermektedir. Buna göre 1469 denekten 866'sı (%59) Makedonya'da Müslümanların etnik

ayrımcılıkla ilgili sorunları bulunduğunu belirtmiştir. 390 kişi (%26,5) kısmen etnik ayrımcılık bulunduğunu ifade etmiştir. Etnik sorun bulunup-bulunmadığı konusunda kararsız olduğunu belirtenler ise 148 kişi olup, bunların geçerli oranı %10,1'dir. Etnik ayrımcılık bulunmadığını ifade edenler ise 1469 kişiden sadece 65 kişi olup, geçerli oranı %4,4'tür.

Buna göre "etnik ayrımcılık sorunu vardır" diyenler ile "kısmen vardır" diyenler birlikte düşünülecek olursa, bunların toplamı 1256 kişidir. Bunların geçerli oranı ise %85,5'tir. Bu orana karsızlardan bir kısmının da dâhil edilmesi durumunda Makedonya vatandaşı Müslümanların ezici çoğunluğunun, etnik ayrımcılıkla ilgili sorunlarının bulunduğunu ifade ettiği ortaya çıkacaktır. Ankete iştirak eden 1469 kişiden sadece 65 kişi etnik ayrımcılıkla ilgili problem bulunmadığını ifade etmiştir. Burada önemli bir husus hatırlatılmalıdır. O da şudur: Arnavut Müslümanlar hükümet ortağı olarak yönetime iştirak etmektedir. Bu nedenle diğerlerine göre çok daha fazla devlet imkânlarından faydalanmaktadır. Ankete iştirak edenlerden yaklaşık 400 tanesinin Arnavut asıllı olduğunu bildirmesi sonucu daha da dikkat çekici hale getirmektedir. Zira Arnavutlar bile hala ayrımcılığa uğramakta, anayasal haklarından mahrum bırakılmaktadırlar. Mesela bir taraftan Makedonlara sağlanan imkânlar Müslüman gençlere verilmemekte ve okumaları zorlaştırılmaktadır. Diğer taraftan da Arnavutlara ait Kalkandelen'deki üniversiteye sudan bahanelerle hala denklik verilmemiştir. Bütün bunlar hemen her kesimden Müslümanın Makedonya'da ayrımcılığa uğradığı düşüncesine götürdüğünü düşündürmektedir.

Tablo 1: Günümüzde Makedonya'daki Müslümanların Etnik Kimliği (Irk Ayrımcılığı) ile İlgili Problemlerin Frekans ve Oranları

		Katılımcı Sayısı	Yüzde	Geçerli%	Kümülatif%
ETNİK AYRIMCILIK	Evet vardır	866	59,0	59,0	59,0
	Kısmen vardır	390	26,5	26,5	85,5
	Kararsızım	148	10,1	10,1	95,6
	Hayır yoktur	65	4,4	4,4	100,0
	Toplam	1469	100,0	100,0	

Aşağıdaki tabloda (Tablo:2) ankete katılan ve etnik gruplara ait olan deneklerin Makedonya'da Müslümanlara etnik ayrımcılık uygulanıp-uygulanmadığı ile ilgili soruya verdikleri cevapların etnik kimlikler (Türk, Arnavut, Makedon, Roman, Boşnak, Torbeş ve diğer) üzerine çapraz tablosu görülmektedir. Başka bir ifade ile söz konusu tablo Müslüman grupların etnik ayrımcılık konusundaki görüşlerini içermektedir. Buradaki iki büyük etnik grup esas alınacak olursa Makedonya'daki etnik ayrımcılık konusundaki düşünceler hakkında önemli ipuçları verecektir. Bunlar sırasıyla Arnavutlar (kendi ifadelerine göre iki etnik grup

nüfusun %40'ından fazlasını oluşturmaktadır) ve Türklerdir. Ankete katılan 1469 denekten 381'i Arnavut ve 987'si Türk olduğunu beyan etmiştir. Burada denek sayıları hakkında bir husus açıklığa kavuşturulmalıdır. O da şudur: Deneklerin sayı bakımından birbirine yakın veya eşit olmaları önemlidir. Anket uygulamaları esnasında buna son derece dikkat edilmiş ve etnik grupların yaşam alanları Makedonya toplumundaki nüfuslarına oran dikkate alınmıştır. Ancak Türklerin diğerlerine göre çok olması tamamen deneklerin tercihlerinden kaynaklanmaktadır. Zira Roman, Türkbaşlar/Torbeşler ve diğer bazı Müslüman etnik grup mensupları kendilerini Türk olarak beyan etmişlerdir.

Ankete iştirak eden 987 Türk denekten 568'i (%38,7), “Evet, günümüzde Makedonya'daki Müslümanların etnik kimliği (ırk ayrımcılığı) ile ilgili problemleri vardır.” demiştir. 265 kişi (%18) ise “kısmen vardır” demiştir. Kararsız olduğunu belirtenler ise 105 kişi olup bunların oranı %7,1'dir. “Hayır yoktur” diyenler ise sadece 49 kişi olup, oranı %3,3'tür. Bu verilere göre kararsızlardan bir kısmının da katılmasıyla Türklerin ezici çoğunluğu Makedonya'da etnik ayrımcılık yapıldığı düşüncesinde olduklarının ifade etmişlerdir. Ankete katılan 381 Arnavut denekten 252'si (%17,2) “Evet, günümüzde Makedonya'daki Müslümanların etnik kimliği (ırk ayrımcılığı) ile ilgili problemleri vardır.” demiştir. 83 kişi (%5,7) ise “kısmen vardır” demiştir. Kararsız olduğunu belirtenler ise 34 kişi olup bunların oranı %2,3'dir. “Hayır, yoktur” diyenler ise sadece 12 kişi olup, oranı %0,8'dir. Bu veriler de Arnavutların kahir ekseriyetinin etnik ayrımcılığa uğradıkları düşüncesinde olduklarını açıkça ortaya koymaktadır. Anketin geneline bakıldığında tüm etnik gruplardan katılanların sadece %4,4'nün “hayır, yoktur” demek suretiyle etnik ayrımcılık bulunmadığını iddia etmiştir. Bu da bize günümüzde Makedonya'daki Müslüman etnik grupların %95'inden fazlasının etnik ayrımcılık bulunduğu düşüncesinde olduklarını göstermektedir.

Günümüzde yönetimin uygulamalarındaki ayrımcılık artık hemen her alanda kendini göstermektedir. Bunun en açık örneklerinden biri “Üsküp 2014 Projesi”dir. Nitekim yapılan akademik çalışmalar, Makedonya muhalefeti ve Makedon olmayan etnik kökenlilere göre “Üsküp 2014 Projesi”nin gerçek amacı, Balkanların etnik ve kültürel açıdan en kozmopolit şehirlerinden biri olan Üsküp'ün Makedonlaştırma politikasının bir uzantısıdır.

Müslüman etnik gruplar arasında nüfus bakımından çoğunluğu Arnavutlar oluşturmaktadır. Müslümanların hak ve hukuk mücadelesi genelde Arnavutlar üzerinden yapılmaktadır. Bu yüzden gerek etnik gerekse sosyo-kültürel hak konuları basın ve yayında genellikle “Arnavut meselesi” başlığı altında ele alınmaktadır. Nitekim yukarıda Makedon yöneticiler tarafından uygulamaya konulan projeye karşılık Arnavutlar da kendi projelerini geliştirmişler ve etnik

ayrımcılık hat safhaya ulaşmıştır (Progonati, 2013). Üsküp'ü ikiye ayıran Vardar Nehri'nin bir kıyısında büyük oranda Makedonlar yaşarken diğer yakada çoğunluğu Arnavutlar, Türkler, Boşnaklar ve Torbeşler gibi Müslüman gruplar oluşturuyor (Hacısalihoglu, 2003: 437-444; Poulton, 1989). Eski şehir olarak da adlandırılan bu alanda eski Osmanlı çarşısının yanı sıra çok sayıda cami, hamam, bedesten, türbe ve çeşme gibi Osmanlı ve Müslüman eseri bulunuyor (Hacısalihoglu, 2003: 443-444; Todorova 1997; Nuredin 2008). Şehrin yaklaşık %40'ını oluşturan Müslümanların proje içerisinde yok sayılması ve hemen yanı başlarına kendilerini ötekileştiren ve inkar eden yapıların yapılması başta Arnavutlar olmak üzere tüm Makedonya Müslümanlarının tepkisini çekmektedir. Arnavutlar tarafından yönetilen merkez Çayır (*Čair*) belediyesi, Üsküp 2014 projesine tepki olarak Üsküp Eski Çarşısı'nın hemen girişine ve Antik Makedonya eserlerinin son bulunduğu noktaya Arnavutların tarihi kahramanı İskender Bey'in büyük bir heykelini dikmiştir. Bununla da yetinmeyen Arnavutlar, heykel etrafında aynı isimle yeni bir meydan inşa etmek için çalışmaları başlatmıştır. Planlanan yeni meydan, Makedonya Meydanı'ndan 3 kat daha büyük olacağı için Arnavutlarca şehrin yeni merkezinin burası olacağı düşünülmektedir. Bu durum etnik gruplar arasındaki gerginliğin giderek arttığını gösteren en önemli göstergelerden biridir. Öyle ki söz konusu aşırılıklar ve birbirini yok saymalar artık "ayrılıkçılık"a kadar vardırılmıştır. Nitekim Çayır bölgesinin en önemli caddelerinin duvarlarında "*Çayır (Čair) is not Macedonia*" (Çayır Makedonya değildir) yazısı sıkça görülmektedir.

Makedonya'da sürdürülebilir bir barış ortamı için bir diğer ön şart ise güven ortamının sağlanmasıdır. Etnik gruplar arasında birbirlerini yok sayan faaliyetler özellikle de yönetimi elinde bulunduran Makedon yöneticilerin yanlış davranışları güven ortamını zedelemiştir. Makedon idarecilerinin haksız uygulamaları her geçen gün Müslümanların güvenini sarsmış ve giderek ayrı oldukları düşüncesini pekiştirmeye yöneltmiştir. Nitekim Vodna Dağı tepesine yerleştirilen Haçtan başka birinin inşa edileceğinin açıklanması üzerine Müslüman Arnavutlar büyük protestolar düzenlemekle kalmamış, kendileri de bağımsızlık mücadelesi veren UÇK (Hacısalihoglu, 2003: 442-443) adına yeni bir anıt açarak buna karşılık vermişlerdir. Öte yandan bu gerginlikler toplumu oluşturan diğer etnik grupları tarafından yakından takip edilmektedir. Bu arada Arnavutlarla etnik Makedonlar arasında yaşanan bu siyasi çekişmeden, diğer Müslüman ve Hıristiyan küçük etnik unsurların bir hayli tedirgin olduklarını söylemek mümkündür.

Günümüzde uzun bir süredir iktidarı elinde bulunduran Makedon idarecilerinin haksız uygulamaları veya anlaşmanın maddelerinin gereklerini yerine getirmekte isteksiz

davranmaları nedeniyle ülkede barış ortamı çok kırılgan durumdadır. Batı ile entegrasyonda sıkıntı yaşanması ve uzun siyasi krizler ise artan milliyetçi söylemler ile sürekli olarak ülkede etnik gerilimi canlı tutmaktadır. Ülkede etnik gruplar üzerine kurulu olan nizamın sağlanması veya siyasi krizlerin çözüme kavuşması ve milliyetçi söylemlerin sonlandırılması tek çıkış yoludur (Büyük, 2015; Kutlu, 2007; Bora, 1995). Makedonya’da barışın OÇA ile tesis edildiğinin unutulmaması gerekmektedir. Bu yüzden barışın devamının ancak anlaşmanın maddelerinin uygulanması ile mümkün olacağı hiçbir zaman göz ardı edilmemelidir. Farklılıklara saygılı bir ülkenin ve daha iyi bir geleceğin inşa edilebilmesi için ırkçı akımların kontrol altına alınması ve uygulamada eşitsizliğe yol açacak siyasi davranışlardan kaçınılması gerekiyor. Bu yüzden tüm etnik grupların ulusal uzlaşmaya dayalı siyasi bir anlayışa sahip olmaları beklenmelidir. OÇA tek uluslu devletten çok-uluslu bir devlete giden yolun önünü açtığına göre, çoğulculuğa önem verilerek ülkenin karşı karşıya olduğu sorunların üstesinden gelinmesi amacıyla ortak hareket edilmesi gerekmektedir. Bunun için de siyasi uzlaşma kültürünün yaygınlaşması ve tüm etnik-dini grupların barış ve güvenliğin sağlanması için birlikte çaba harcaması büyük önem taşımaktadır. Son olarak misyonerlik çalışmalarının sosyal barışı bozduğu, misyoner teşkilatlarının özellikle kırsaldaki Yörüklere yönelik yoğun faaliyetlerde bulunduğu veya Hristiyanlık propagandasında bulunduğu ifade edilmelidir. Bu bağlamda Diyanet İşleri başkanlığına önemli görevler düşmelidir. Zira Makedonya’daki ilgili birim yetkililerine bu konuda ciddi görevler düşmektedir. Öncelikle ülkede görev yapacaklar liyakat esas alınarak seçilmeli, bölgeyi tanıyan, seven ve her bir Müslümana dinini öğretmeyi ibadet kabul edecek düşüncedeki görevliler seçilmelidir.

Tablo 2: Etnik Kimliğin Günümüzde Makedonya'daki Müslümanların Etnik Kimliği (İrk Ayrımcılığı) İle İlgili Problemleri Var mıdır? Sorusu İle Çapraz Tablosu

		Günümüzde Makedonya'daki Müslümanların etnik kimliği (ırk ayrımcılığı) ile ilgili problemleri var mıdır?				Toplam
		Evet vardır	Kısmen vardır	Kararsız	Hayır yoktur	
Türk	Tercih Sayısı	568	265	105	49	987
	% oranı	38,7%	18,0%	7,1%	3,3%	67,2%
Arnavut	Tercih Sayısı	252	83	34	12	381
	% oranı	17,2%	5,7%	2,3%	0,8%	25,9%
Makedon	Tercih Sayısı	6	13	4	1	24
	% oranı	0,4%	0,9%	0,3%	0,1%	1,6%
Roman	Tercih Sayısı	1	2	0	0	3
	% oranı	0,1%	0,1%	0,0%	0,0%	0,2%
Boşnak	Tercih Sayısı	6	2	1	1	10
	% oranı	0,4%	0,1%	0,1%	0,1%	0,7%
Torbeş	Tercih Sayısı	31	24	4	2	61
	% oranı	2,1%	1,6%	0,3%	0,1%	4,2%
Diğer	Tercih Sayısı	2	1	0	0	3
	% oranı	0,1%	0,1%	0,0%	0,0%	0,2%
Toplam	Tercih Sayısı	866	390	148	65	1469
	% oranı	59,0%	26,5%	10,1%	4,4%	100,0%

Aşağıdaki tabloda (Tablo:3) günümüz Makedonya'sındaki Müslümanların etnik kimliği (ırk ayrımcılığı) ile ilgili problemleri var mıdır? sorusuna verilen cevapların **eğitim durumu** üzerine çapraz tablosu görülmektedir. Burada eğitim durumu hiç okula gitmedim, ilkokul/ilköğretim, lise, üniversite ve lisansüstü olmak üzere beş gruba ayrılmıştır. Ankete katılan denekler daha çok ilkokul, lise ve üniversite gruplarında yoğunlaşmışlardır. Buna göre 447 kişi ilkokul grubunda yer almıştır. Bunlardan 299'u (%20,4) "Evet, günümüzde Makedonya'daki Müslümanların etnik kimliği (ırk ayrımcılığı) ile ilgili problemleri vardır." demiştir. 101 kişi (%6,9) ise "kısmen vardır" demiştir. Kararsız olduğunu belirtenler ise 29 kişi olup bunların oranı %2'dir. "Hayır, yoktur" diyenler ise sadece 18 kişi olup, oranı %1,2'dir. Lise mezunu olduğunu söyleyen 502 denekten 303'ü (%20,6) "Evet, günümüzde Makedonya'daki Müslümanların etnik kimliği (ırk ayrımcılığı) ile ilgili problemleri vardır." demiştir. 131 kişi (%8,9) ise "kısmen vardır" demiştir. Kararsız olduğunu belirtenler ise 54 kişi olup bunların oranı %3,7'dir. "Hayır, yoktur" diyenler ise sadece 14 kişi olup, oranı %1'dir. Üniversite grubunda yer alan 336 denekten 174'ü (%11,8) "Evet, günümüzde Makedonya'daki Müslümanların etnik kimliği (ırk ayrımcılığı) ile ilgili problemleri vardır." demiştir. 107 kişi (%7,3) ise "kısmen vardır" demiştir. Kararsız olduğunu belirtenler ise 36

kişi olup bunların oranı %2,5'dir. "Hayır, yoktur" diyenler ise sadece 19 kişi olup, oranı %1,3'tür. Bütün bu verilerin, günümüzde Makedonya'daki Müslümanların etnik kimliği (ırk ayrımcılığı) ile ilgili problemlerinin bulunduğunu açık bir şekilde ortaya çıkardığı söylenebilir. Eğitim düzeyi yükseldikçe etnik ayrımcılık vardır diyenlerin oranlarında da küçük bir artış olduğu gözlenmektedir. Bu durum etnik ayrımcılıkların resmi muamelelerle doğru orantılı olduğunu düşündürmektedir.

Tablo 3: Günümüzde Makedonya'daki Müslümanların Irk Ayrımcılığı İle İlgili Problemleri Var mıdır? Sorusuna Verilen Cevapların Öğretim Durumu Üzerine Çapraz Tablosu

		Günümüzde Makedonya'daki Müslümanların etnik kimliği (ırk ayrımcılığı) ile ilgili problemleri var mıdır?				Toplam
		Evet vardır	Kısmen vardır	Kararsızım	Hayır yoktur	
Hiç okula gitmedim	Tercih Sayısı	74	38	26	12	150
	% oranı	5,0%	2,6%	1,8%	0,8%	10,2%
İlkokul/İlköğretim	Tercih Sayısı	299	101	29	18	447
	% oranı	20,4%	6,9%	2,0%	1,2%	30,4%
Lise	Tercih Sayısı	303	131	54	14	502
	% oranı	20,6%	8,9%	3,7%	1,0%	34,2%
Üniversite	Tercih Sayısı	174	107	36	19	336
	% oranı	11,8%	7,3%	2,5%	1,3%	22,9%
Lisansüstü	Tercih Sayısı	16	13	3	2	34
	% oranı	1,1%	0,9%	0,2%	0,1%	2,3%
Toplam	Tercih Sayısı	866	390	148	65	1469
	% oranı	59,0%	26,5%	10,1%	4,4%	100,0%

Aşağıdaki tabloda (Tablo:4) günümüz Makedonya'sındaki Müslümanların etnik kimliği (ırk ayrımcılığı) ile ilgili problemleri var mıdır? sorusuna verilen cevapların **yaş** üzerine çapraz dağılımı tablosu görülmektedir. Buna göre ankete iştirak eden 1469 kişiden 19 yaş altı toplam 176'dır. Bunlardan evet ayrımcılık vardır veya kısmen vardır, diyenler 153 kişi olup oranları %10,3'tür. 20-30 yaş grubu 632 kişi olup bunlardan 543 tanesi ayrımcılık bulunduğunu ki bunun oranı %36,9'dur. 31-40 yaş grubu toplam 286 kişi olup bunlardan 247'si (%16,8) etnik ayrımcılık bulunduğunu ifade etmiştir.

Tabloya göre Makedonya'da ayrımcılığa uğradığını ifade eden en büyük grubu 20-30 yaş grubu oluşturmaktadır. Bunun birçok nedeni vardır. Bunlardan birkaç tanesi şöyle sıralanabilir. Öncelikler ankete iştirak etme cesaretini gösteren en geniş grup gençlerden oluşmaktadır. Yaşlılar kadar baskılara maruz kalmamış, nispeten daha hür bir ortamda ve daha az mahrumiyetler yaşayarak yetişmişlerdir. Ancak yine de hem eski mahrumiyet ve ayrımcılık hikayelerini dinlemişler hem de sosyal hayatta etnik ayrımcılıklara şahit olmaktadırlar. İkincisi çalışmaya veya iş edinme yaşı itibariyle resmi kurumlarla en çok

muhatap olan grup 20-30 yaş grubudur. Gerek kendi ailelerini kurma gerekse saygın bir iş peşinde koşan gençler toplumun en çok ayrımcılık uygulamalarına şahit olan kesimdir. Üçüncüsü ise söz konusu yaş grubundakiler okullarını bitirmekte veya çalışma gücünü kendilerinde bulabilmektedirler. Bu nedenle her fırsatı değerlendirmek amacıyla iş aramaktadırlar. Kendilerine yapılanların Makedonlar için geçerli olmadığını bizzat yaşamaktadır.

Tablo 4: Günümüzde Makedonya'daki Müslümanların etnik kimliği (ırk ayrımcılığı) ile ilgili problemleri var mıdır? Sorusuna verilen cevapların YAŞ üzerine çapraz dağılımı tablosu

		Günümüzde Makedonya'daki Müslümanların etnik kimliği (ırk ayrımcılığı) ile ilgili problemleri var mıdır?				Toplam	
		Evet vardır	Kısmen vardır	Kararsızım	Hayır yoktur		
YAŞ GRUPLARI	19 YAŞALTI	Tercih Sayısı	99	54	17	6	176
		% oranı	6,7%	3,7%	1,2%	0,4%	12,0%
	20-30 ARASI	Tercih Sayısı	366	177	62	27	632
		% oranı	24,9%	12,0%	4,2%	1,8%	43,0%
	31-40 ARASI	Tercih Sayısı	166	81	26	13	286
		% oranı	11,3%	5,5%	1,8%	0,9%	19,5%
	41-50 ARASI	Tercih Sayısı	93	39	22	6	160
		% oranı	6,3%	2,7%	1,5%	0,4%	10,9%
	51-60 ARASI	Tercih Sayısı	87	22	10	6	125
		% oranı	5,9%	1,5%	0,7%	0,4%	8,5%
	61 VE ÜZERİ	Tercih Sayısı	55	17	11	7	90
		% oranı	3,7%	1,2%	0,7%	0,5%	6,1%
	Toplam	Tercih Sayısı	866	390	148	65	1469
		% oranı	59,0%	26,5%	10,1%	4,4%	100,0%

Tablo 5'te günümüz Makedonya'sındaki Müslümanların etnik kimliği (ırk ayrımcılığı) ile ilgili problemleri var mıdır? sorusuna verilen cevapların **cinsiyet** üzerine çapraz dağılımı tablosu görülmektedir. Buna göre ankete iştirak eden kadın deneklerden 367'si (%25) Makedonya toplumunda Müslümanlara etnik ayrımcılık uygulandığını "evet vardır" seçeneğini işaretlemek suretiyle ifade etmiştir. Kadınlardan 168'i (%11,4) ise "kısmen ayrımcılık yapıldığını belirtmişlerdir. Bunlar birlikte değerlendirildiğinde toplam 624 kadın denekten 535 tanesi etnik ayrımcılık bulunduğu görüşündedir. Bunun genele oranı ise %36,4'tür.

Ankete iştirak eden erkek denek ise 845'tir. Bunlardan 499'u (%34) Makedonya'da etnik ayrımcılık bulunduğunu, 222 kişi (%15,1) ise kısmen ayrımcılık yapıldığını ifade etmiştir. Buna göre 845 erkek denekten 719'u Makedonya'da etnik ayrımcılık bulunduğu

görüştüğüdür. Bunların genele oranı ise %49,1'e denk gelmektedir. Bu verilere göre toplam 1469 denekten 1256 tanesi Makedonya'da ayrımcılık bulunduğu görüşündedir. Bunun oransal değeri ise %85,5'tir.

Makedonya'da etnik ayrımcılık bulunmadığını söyleyen denek ise kadınlardan sadece 22 (%1,5), erkeklerden ise 43 (%2,9) kişidir. Bunların genel toplamı ise sadece 65 kişi olup oransal değeri %3,4'tür.

Tablo 5: Günümüzde Makedonya'daki Müslümanların etnik kimliği (ırk ayrımcılığı) ile ilgili problemleri var mıdır? Sorusuna verilen cevapların CİNSİYET üzerine çapraz dağılımı tablosu

		Cinsiyet		Toplam	
		Kadın	Erkek		
AYRIMCILIK	Evet vardır	Tercih Sayısı	367	499	866
		% oranı	25,0%	34,0%	59,0%
	Kısmen vardır	Tercih Sayısı	168	222	390
		% oranı	11,4%	15,1%	26,5%
	Kararsızım	Tercih Sayısı	67	81	148
		% oranı	4,6%	5,5%	10,1%
	Hayır yoktur	Tercih Sayısı	22	43	65
		% oranı	1,5%	2,9%	4,4%
	Toplam	Tercih Sayısı	624	845	1469
		% oranı	42,5%	57,5%	100,0%

Aşağıdaki tabloda (tablo:6) günümüzde Makedonya'daki Müslümanların etnik kimliği (ırk ayrımcılığı) ile ilgili problemleri var mıdır? sorusuna verilen cevapların yaşadığı yer ölçeği üzerine çapraz dağılım tablosu görülmektedir. Denekler köy ve şehir seçenekleri ile iki gruba ayrılmıştır. Köyde yaşadığını ifade eden 1094 kişiden 663'ü, %45,1 oranında, şehirde yaşayan 375 kişiden 203'ü %13,8 oranında ayrımcılık bulunduğu görüşündedir. Kısmen ayrımcılık bulunduğunu söyleyenler ise köyden 281 (%19,1), şehirden ise 109 kişidir (%7,4). Bunların genel toplamı 1256 kişi olup, oransal değeri %85,5'e denk gelmektedir. "Hayır yoktur" diyenler ise sadece 65 kişi olup, oranı %4,4'tür.

Burada önemli bir husus ifade edilmelidir. O da şudur: Anketin köy ve şehirde eşit olarak uygulanması konusunda gerekli titizlikler gösterilmesine rağmen köylü olduğunu ifade edenler şehirlilere göre çok daha fazla çıkmıştır. Bunun iki nedeni vardır. Öncelikle Müslüman etnik grupların Üsküp dışında genellikle kırsalda yaşamaktadır. İkincisi Müslümanlar şehirlere genellikle sonradan göçmüşlerdir. Sosyalist dönemlerde kırsalda yaşamaya bilinçli olarak mecbur bırakılmışlardır. Şehirde yaşayanlar da bir şekilde köyle

irtibatını koparmamıştır. Doğduğu memleketi olarak gördüğünden veya geçici işçi olarak çalıştığını düşündüğünden kendisini köylü olarak ifade etmiştir. Ayrıca sayısal fazlalık herhangi bir sorun oluşturmamaktadır. Zira her iki gruptan da yeteri kadar denek'e ulaşılmıştır.

Tablo 6: Günümüzde Makedonya'daki Müslümanların etnik kimliği (ırk ayrımcılığı) ile ilgili problemleri var mıdır? Sorusuna verilen cevapların YAŞADIĞI YER üzerine çapraz dağılımı tablosu

		Nerede yaşıyorsunuz?		Toplam	
		Köy	Şehir		
AYRIMCILIK	Evet vardır	Tercih Sayısı	663	203	866
		% oranı	45,1%	13,8%	59,0%
	Kısmen vardır	Tercih Sayısı	281	109	390
		% oranı	19,1%	7,4%	26,5%
	Kararsızım	Tercih Sayısı	101	47	148
		% oranı	6,9%	3,2%	10,1%
	Hayır yoktur	Tercih Sayısı	49	16	65
		% oranı	3,3%	1,1%	4,4%
	Toplam	Tercih Sayısı	1094	375	1469
		% oranı	74,5%	25,5%	100,0%

Tablo 7, günümüzde Makedonya'daki Müslümanların etnik kimliği (ırk ayrımcılığı) ile ilgili problemleri var mıdır? sorusuna verilen cevapların gelir durumu üzerine çapraz dağılımı tablosunu göstermektedir. Buna göre Makedonya toplumunda ayrımcılık olduğu düşüncesini benimseyenlerin orta, düşü ve diğer/düzenli geliri olmayan grubunda yoğunlaştığı görülmektedir. Orta düzeyde yani 20 bin denar (300 Avro) geliri olanlardan 212 (%14,4) kişi, düşük geliri olduğunu belirtenlerden yani 6 bin Denardan (100 Avro) az geliri olanlardan 204 (%13,9) kişi, düzenli geliri olmayan grubundan/diğer ise 435 kişi -ki bu sayı %29,6 oranına denk gelmektedir- Makedonya'da ayrımcılık yapıldığı düşüncesini benimsemişlerdir. Buna göre ayrımcılık yapıldığı düşüncesinde olanların %57,9'u orta, düşük ve düzensiz geliri olanlar gruplarında toplanmıştır. Bu oran bir taraftan ayrımcılıktan en çok etkilenenlerin yeterince geliri olmayanlar olduğunu ortaya çıkarırken, diğer taraftan da aslında Makedonya toplumundaki Müslüman etnik grupların daha çok gelir durumu düşük olan kesimi oluşturduğunu göstermektedir. Nitekim ankete iştirak 1469 denkten sadece 30 tanesi gelirinin 60 bin Denardan (1000 Avro) fazla olduğunu ifade etmiştir. Bunlardan da sadece 2 tanesi (%0,1) ayrımcılık bulunmadığı görüşündedir.

Tabloya göre toplam 866 kişi ayrımcılık bulunduğunu savunmaktadır. Bunun genele oranı %59'dur. Kısmen ayrımcılık bulunduğunu ifade edenler ise 390 kişi olup, bunun oranı %26,5'tir. Kararsız olduğunu belirtenler ise 148 kişi olup oranı %10,1'dir. Ayrımcılık bulunmadığı kanaatinde olanlar ise sadece 65 kişi olup oransal değeri %4,4'tür. Bu verilere göre ayrımcılık vardır veya kısmen vardır diyenler toplam 1256 kişi olup genele oranı %85,5'tir.

Bütün bu veriler, Makedonya vatandaşı Müslümanların kahir ekseriyetinin, hangi etnik gruptan olurlarsa olsunlar, kendilerine ayrımcılık yapıldığı düşüncesinde olduğunu açıkça ortaya çıkarmaktadır.

Tablo 7: Günümüzde Makedonya'daki Müslümanların etnik kimliği (ırk ayrımcılığı) ile ilgili problemleri var mıdır? Sorusuna verilen cevapların GELİR DURUMU üzerine çapraz dağılımı tablosu.

		Maddi durumunuz(Aylık)				Toplam	
		Yüksek	Orta	Düşük	Diğer		
AYRIMCILIK	Evet vardır	Tercih Sayısı	15	212	204	435	866
		% oranı	1,0%	14,4%	13,9%	29,6%	59,0%
	Kısmen vardır	Tercih Sayısı	11	127	75	177	390
		% oranı	0,7%	8,6%	5,1%	12,0%	26,5%
	Kararsızım	Tercih Sayısı	2	46	48	52	148
		% oranı	0,1%	3,1%	3,3%	3,5%	10,1%
	Hayır yoktur	Tercih Sayısı	2	17	15	31	65
		% oranı	0,1%	1,2%	1,0%	2,1%	4,4%
	Toplam	Tercih Sayısı	30	402	342	695	1469
		% oranı	2,0%	27,4%	23,3%	47,3%	100,0%

Aşağıdaki tablo (tablo 8) günümüzde Makedonya'daki Müslümanların etnik kimliği (ırk ayrımcılığı) ile ilgili problemleri var mıdır? sorusuna verilen cevapların gelir durumu üzerine çapraz dağılımı tablosudur. Ankette meslek grupları “ev kadını (227 denek), işçi (290 denek), memur (83 denek), işsiz (492 denek), serbest meslek (78 denek) çiftçi (84 denek) emekli (43 denek), diğer (172 denek)” şeklinde belirlenmiştir. Bu dağılıma göre ankete iştirak edenlerden en büyük grubu “**işsizler**” (492 kişi) oluşturmaktadır. Bu durum aslında işsizliğin Makedonya'daki Müslümanlar arasında oldukça yaygın olduğunu ortaya koymaktadır. İşsiz grubundan 306 kişi (%20,8), ayrımcılık vardır derken, 115 denek (%7,8) kısmen bulunduğu görüşündedir. Ayrımcılık bulunduğu görüşünde olan ikinci en büyük grubu “işçiler” oluşturmaktadır. Ankete katılan toplam 290 işçi denekten 159'u (%10,8) kesinlikle ayrımcılık bulunduğunu ifade ederken, 86 kişi (%5,9) ise kısmen ayrımcılık bulunduğunu kanaatindedir.

Ayrımcılıktan en çok etkilenen üçüncü meslek grubu ise ev kadınlardır. Tabloya göre 227 ev kadından 140 tanesi (%9,5) kesinlikle ayrımcılık bulunduğunu, 57 kişi (%3,9) ise kısmen ayrımcılık bulunduğu düşüncesindedir.

Tablo 8: Günümüzde Makedonya'daki Müslümanların etnik kimliği (ırk ayrımcılığı) ile ilgili problemleri var mıdır? Sorusuna verilen cevapların GELİR DURUMU üzerine çapraz dağılımı tablosu

		Mesleğiniz nedir?								Toplam	
		Ev Hanımı	İşçi	Memur	İşsiz	S. meslek	Çiftçi	Emekli	Diğer		
AYRIMCILIK	Evet vardır	T.Sayısı	140	159	39	306	44	45	19	103	855
		% Oranı	9,5%	10,8%	2,7%	20,8%	3,0%	3,1%	1,3%	7,0%	58,2%
	Kısmen vardır	T.Sayısı	57	86	29	115	25	27	11	48	398
		% oranı	3,9%	5,9%	2,0%	7,8%	1,7%	1,8%	0,7%	3,3%	27,1%
	Kararsızım	T.Sayısı	23	32	11	51	5	8	8	12	150
		% oranı	1,6%	2,2%	0,7%	3,5%	0,3%	0,5%	0,5%	0,8%	10,2%
	Hayır yoktur	T.Sayısı	7	13	4	20	4	4	5	9	66
		% oranı	0,5%	0,9%	0,3%	1,4%	0,3%	0,3%	0,3%	0,6%	4,5%
	Toplam	T.Sayısı	227	290	83	492	78	84	43	172	1469
		% oranı	15,5%	19,7%	5,7%	33,5%	5,3%	5,7%	2,9%	11,7%	100,0%

Sonuç

Bütün bu veriler Balkanlarda barışın ne kadar kırılgan olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Bu nedenle tüm etnik grup temsilcilerinin bölge halklarını kolayca geren ve kutuplaştıran sert açıklamalar,⁵ iç politik hesaplaşmalar ve tepkileri bir kenara bırakmaları **Balkan barışı** açısından hayati önem taşımaktadır. Müslüman etnik grupların yasal haklarını eşitlik ilkesi ve kanunlar çerçevesinde kullanılmasının sağlanması, kendilerini ifade edebilecekleri sosyo-kültürel hayatlarını yaşamaları, eğitim ve günlük hayatta ayrımcılığa uğramamaları gibi temel hak ve hürriyetlerde eşitlik temeline dayalı barışın tesisi ve devamı ancak iş birliği ile mümkündür. Etnik gruplar arasındaki iyi niyet ve sorunlara çözüm üretme girişimlerinin başarıya ulaşması Makedonya Cumhuriyeti'nin devamı anlamına geldiğinin unutulmaması gereken bir gerçektir. Yılların biriken sorunlarını bir anda çözmenin zorluğu bilinmekle

⁵ Mesela Vuçiç'in "Her Sırp için 100 Müslüman Boşnak öldüreceğiz" şeklindeki açıklaması bunun örneklerinden sadece biridir. Bu nedenle Bosnalı Müslümanlar Vuçiç'e Srebrenitsa 2015 anma töreni esnasında şiddetli bir tepki göstermiştir. Bu olay, Srebrenitsa şehitleri ve soykırımın uluslararası arenada tanınması ve taraflar arasında barış ve diyalog araştırmalarına büyük oranda engel teşkil etmiştir. Belki de etnik gruplar arasındaki gerginlikten beslenen iç ve dış güçlerin emellerini gerçekleştirecek ortamın oluşması veya devamını sağlamıştır. Mesela bk. <https://www.haberler.com/srebrenitsa/s9;http://www.mynet.com/haber/haberler/srebrenitsa-35557> (Erişim 08.08.2017).

birlikte tüm ilgililer, *Makedonya barışının balkanlarda barış* anlamına geldiğini göz önünde bulundurmalı, hatta bunun tek çözüm yolu olduğunu göz ardı etmemelidirler. Balkanlardaki tüm liderlerin, entelektüellerin ve bölgeye ilgisi olan devlet liderlerinin akliselim içerisinde açıklamalar yapmaları barış için ön şarttır. Aksi takdirde son derece az ve bir o kadar da hassas dengeler üzerine kurulu bulunan müzakere kanalları derinden sarsılacaktır (Büyük, 2015).

Günümüze gelindiğinde Makedonya'nın başlangıçta Yugoslavya'dan kan dökülmeden ayrılmış tek federe devlet olmasına rağmen bu durumu devam ettirecek şartların her geçen gün biraz daha yıpratıldığını söylemek mümkündür. Nitekim Makedon hükümetinin *ulus inşası* amacıyla izlediği aşırı, yanlı ve ayrımcı politikalar nedeniyle son yıllar Bosna ve Kosova'da yaşanan savaşların Makedonya'ya sıçrayacağı korkusu ile geçmiştir. Balkanların numunesi hükmündeki Makedonya'nın çok etnikli yapısı, Makedonya'da savaş çıkacağı korkusunu sürekli canlı tutmuştur. Nitekim yapılan haksızlıklara dayanamayan Makedonyalı Arnavutlar 2001 yılında Makedonya güvenlik güçleri ile çatışmaya girmiş ve sonunda yönetim OÇA'yı imzalamak zorunda kalmıştır (Popetrevski ve Latifi, 2004). Yetersiz olmasına rağmen şimdilik toplumun barış ve huzurunun devamı OÇA'da yerini alan maddelerin hakkıyla uygulanmasına bağlı görülmektedir (Samar, 2015). Zira bu anlaşma ile öncelikle yerel yönetimlerin güçlendirilmesi hedeflenmiştir. Belediyeler yeni haklar elde etmiş, köy, kasaba veya şehirlerde etnik grup nüfusunun yüzde 20'nin üzerinde olması durumunda, azınlık dilleri yerel resmi dil statüsüne kavuşturulmuştur. Nüfusun yüzde 50'den fazla olduğu belediyelerde ise ilgili etnik gruba bayrak ve diğer etnik semboller kullanma hakkı kazanmıştır. Sadece bu durum bile dönemin Makedonya yönetiminin ne derecede bir aciziyet içinde olduğunu göstermeye yeterlidir. İç ve dış aktörlerin desteği, (Hacısalıhoğlu, 2003: 443) barış ortamının sağlanması ve devamının sadece Makedonya'yı değil tüm Balkanları hatta dünyayı ilgilendirdiğini göstermektedir. Bu yüzden söz konusu anlaşmada yerini alan anadilde ilk, orta ve lise eğitimi verilmesi, ülke genelinde nüfusu yüzde 20'nin üzerinde olan etnik gruplara üniversite eğitimi yasal güvence altına alınması gibi maddelerin uygulanması konusundaki hassasiyet, barış ortamının devamı için hayati önem taşımaktadır. (Brunnbauer, 2002; Gülboy, 2012; Lacoste, 2008).

Müslümanların Makedonya'ya entegre olmasını, başka bir ifade ile kendisini farklı ve ayrı hissetmesini engelleyecek iki zorluk bulunmaktadır. Bunlardan birincisi iç nedendir. Buna göre Müslümanlar kendi aralarında birlik ve beraberlik sağlamalıdır. Öncelikle etnik olarak Arnavut, Türk, Boşnak vb. bütün Müslüman etnik gruplar İslam çerçevesinde ümmet

bilinciyle birlikte hareket etmenin önündeki engelleri ortadan kaldırmalıdır. Bu nedenler her bir etnik grup sadece kendi grubunun mensuplarının değil bütün Müslümanları esas alan davranışlar sergilemelidir. Özellikle siyasi liderler ve sivil toplum önderleri, ümmet bilinciyle hareket etmekten taviz vermemelidirler. Bu durum daha çok Arnavut-Türk çekişmesi olarak tezahür etmektedir. Müslümanların iç çekişme veya çatışmalarından ikincisi ise dini gruplarla ilgili bulunmaktadır. İlki daha çok Arnavut Müslümanlarla Türklerin birbirlerine karşı düşüncelerinde somutlaşmış durumdadır. Birbirlerine karşı oluşan güvensizlik Müslümanların yaşadığı ortak sorunları çözmeyi engellemekle kalmayıp aynı zamanda Makedonlara haksız uygulama yapma konusunda büyük fırsatlar vermektedir. Müslümanların birlik oluşturamamasından yararlanan yöneticiler ayrımcılık yapmakta tereddüt etmemektedirler. Bu hususta Arnavut yöneticilerden önemli bir kısmının da diğer Müslümanları görmezlikten geldikleri üzümlerle ifade edilmelidir. Türklerin altı asırlık hâkimiyet kültürünün etkisiyle hareket etmeleri, Arnavutların ise nüfus oranlarındaki üstünlük psikolojisi ile liderlik veya hâkimiyet kurma peşinden gitmeleri bir an önce sonlandırılmalıdır (Bahadır 2002). Türkiye'nin tarihi birikim ve tecrübesi Makedonya Müslümanlarını bir araya getirip ümmet bilinciyle hareket etmeye yeterlidir. Ancak tek şart bölge ile ilgilenenlerin gününbirlik kararlardan vazgeçip tarafsız, etkili ve sonuç odaklı çalışmalarınıdır. İkinci sorun yani dini grupların ayrımcı, dışlamacı veya tekfirici tutumları Müslümanlar arasında telafisi neredeyse imkansız sonuçlara neden olmaktadır. Osmanlı döneminden beri neredeyse bölge Müslümanlarının tamamı Ehl-i Sünnet'in Hanefi-Maturidi mezhebine mensup iken son 20 yıldan beri Müslümanlar arasında yayılan dışlamacı, ayrımcı ve tekfirici düşünce mensupları Müslümanları hızla ayrıştırmakta ve haklarını elde etme hususunda güçsüzleştirmektedir. Söz konusu düşünce Yugoslavya döneminden beri gençlerin din eğitimi almak üzere çeşitli Ortadoğu ülkelerine bilinçli olarak gönderilmesi ve ülkelere geri dönmeleri sonucunda yayılmaya başlamıştır. Özellikle selefi/Vehhabi düşünce mensupları dini ayrımcılığa bir de ırkçı düşünceleri ilave edince toplumdaki tahribatı daha hızlı ve kalıcı olmaktadır. Söz konusu tahribat sadece toplumsal ilişki veya yapıyı ilgilendirmemekte aynı zamanda tarihe şahitlik eden medreseler, camiler ve özellikle mezarlar gibi Osmanlı İslam eserlerini de ilgilendirmektedir (Hacısalıhoğlu, 2003: 443-444; Todorova, 1997). Müslüman etnik gruplar arasındaki ilişkiler ırkçılıktan kurtarılıp İslam Ümmeti çerçevesine oturtulmaması durumunda yıkıcı faaliyetler artarak devam edecek ve tahribatı kalıcı olacaktır. Türkiye, Makedonyalı gençlerin eğitimi konusunda imkanlarını sonuna kadar zorlamalı ve Anadolu Ehl-i Sünnet anlayışının bölgede yeniden canlanmasını sağlamalıdır. Bu konuda barınma, burs ve eğitim

hususunda başta Milli Eğitim Bakanlığı, Yüksek Öğretim Kurulu, Trakya Üniversiteler Birliği ve Sivil Toplum Kuruluşları başta olmak üzere bütün kurum ve kuruluşlara düşen görevler bulunmaktadır. Çalışmaların kağıt üzerinde sunulan raporlardan ziyade sonuç odaklı yürütülmesi sorunların çözümü konusunda ön şart durumundadır.

Makedonların dışındaki diğer etnik gruplara devlet kadrolarında nüfuslarına oranla temsil hakkı verilmesi OÇA'da yasal güvence altına alınmasına rağmen bu haklardan yararlanma konusunda eşitlik ilkesine riayet edilmemektedir. Müslüman etnik gruplar, Makedonya nüfusunun neredeyse yarısını oluşturmasına rağmen (Hacısalihoğlu, 2003: 438) devlet kadrolarının çok büyük bir kısmına Makedonlar yerleştirilmiştir. Bu yüzden OÇA'nın üzerinden 16 yıl geçmesine rağmen alınan kararların uygulanmasında zorluklar çıkartılması sonucunda kararların büyük oranda kağıt üzerinde kaldığı, geniş haklar elde eden Arnavutların bile üniversitelerinin Makedonya hükümeti tarafından hala tanınmadığı, bu konuda çeşitli bürokratik zorluklar çıkarıldığı görülmektedir. Yine "Üsküp 2014" projesi ile sadece Ortodoks Makedon kültürüne yer verilmiş, yaklaşık altı asırlık tarihi bulunan Osmanlılara/Müslümanlara hemen hiçbir şekilde yer verilmemiştir. Bu durum bütün Müslümanları derinden yaralamış ve ayrımcılığı zirveye taşımıştır. Makedonya muhalefeti ve Makedon olmayan etnik kökenlilere göre "Üsküp 2014 Projesi"nin ardındaki büyük amaç, Balkanların etnik ve kültürel açıdan en kozmopolit şehirlerinden biri olan Üsküp'ün söz konusu proje ile antik dönemlere uzanan Makedonlaşma politikalarının bir uygulama alanı yapılmak istenmesidir. Bununla devlet yetkililerinin "Üsküp 2014 Projesi bir ulusun kendini bulduğu projedir" şeklindeki açıklaması örtüşmektedir. Bütün bunlar Makedonya'da etnik ve dini kültürlerin üstü örtülü bir şekilde *semboller üzerinden savaştığını* düşündürmektedir.

Son yıllarda Türkiye'nin küresel siyasette kamu diplomasisi ve kültür diplomasisinin önemi hızla artmaya başlamıştır. Değişen ve gelişen şartlar çerçevesinde Türk Dış Politikası yumuşak güç, kamu diplomasisi ve kültür diplomasisi çerçevesinde yapısal ve stratejik değişikliklere gitmek suretiyle yeniden düzenlenmiştir. Öncelikle Balkanlardaki nüfuzu, kültür temelinde artırma stratejisi benimsenmiştir. Bu bağlamda bir bakıma Türkiye'nin Balkan politikası, kamu diplomasisi temelli, kültürel odaklı ve yumuşak güç araçlarına dayanan bir diplomasi stratejisi olarak tanımlanabilir. Balkan ülkeleri ile "Kültür Köprüleri" kurma ana hedef olarak belirlenmiştir. Balkanlarda Osmanlıdan kalan "Barış ve Adalet" medeniyeti mirasının Türkiye'yi diğer dünya devletlerine göre en az beş asır önde başlamasını temin ettiğinin farkındalığı ile çalışmalara yön vermişlerdir. Anadolu insanı bundan böyle tarih, kültür ve gelenek gibi *ortak geçmiş ile ortak gelecek inşa etmekte* avantajlarını

kullanmaya başlamıştır. Makedonya'nın bağımsızlığı sonrasında Türkiye Makedonya ile ilişkilerini hızla bir şekilde geliştirmiştir. Özellikle Makedonya-Türkiye siyasi ilişkileri üst seviyeye ulaşmış ve iki ülke liderleri ilişkileri güçlendirmek amacıyla karşılıklı ziyaretleri sıklaştırmışlar ve hız kesmeden de devam ettirmektedirler. Bu çerçevede Türkiye'nin Makedonya'ya askeri yardımları kalıcı ve sürdürülebilir etnik barışın temellerini güçlendirmiştir. Türkiye-Makedonya ekonomik ilişkilerinin her geçen gün gelişmesi ve Makedonya'nın dış ticarete Türkiye'yi tercih etmesi bunu daha da güçlendirmektedir. Türkiye'nin Makedonya ile sosyal-kültürel ilişkilerini geliştirmesi, Makedonya'da kalıcı ve sürdürülebilir etnik barışın adeta teminatı durumuna gelmiştir. Gerek üniversite gerekse orta ve lise seviyesinde hiçbir ayırım yapmadan yapılan eğitim destekleri toplumun her kesiminde memnuniyetle karşılanmaktadır. Türkiye Makedonya ilişkilerinin her alanda gelişme kaydetmesi Makedonya'da politik bütünlük sağlama konusunda da olumlu katkılar sağlamıştır. Gerek hükümet kurulmasında Makedon-Arnavut anlaşması gerekse Arnavut-Türk yakınlaşmasında olumlu sonuçlara neden olmuştur.

Türkiye, Balkanlarda kamu diplomasisi kurumları olarak Başbakanlık Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğü, TRT, Anadolu Ajansı (AA), Kültürel diplomasi olarak Yunus Emre Enstitüsü (YEE), dış yardım diplomasisi olarak Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA), dini diplomasi olarak Diyanet Teşkilatı (DİB), diaspora diplomasisi olarak Yurt Dışı Türkler ve Akraba Toplulukları Başkanlığı (YTB), eğitim alanında Milli Eğitim Vakfı (MEV) ve Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK) gibi yumuşak güç araçlarını devreye sokmuştur (Ekşi, 2015:716-730). Bunların yanında kamu diplomasisi çerçevesinde STK'ların da toplumlararası kültürel ilişkileri artırmaya yönelik faaliyetleri eklenebilir. Yine sağlık, eğitim, tarım ve turizm alanında ikili koordinasyon ve anlaşmalara hız vermiştir. Bu nedenle Türkiye'nin Balkan politikasına yeni kurum, araç ve mekanizmalar eklemesiyle önceki dönemlerden çok farklı ve özgün bir dış diplomasi tarzı izlediği rahatça söylenebilir. Bu nedenle 2000 yılından bu yana Türkiye'nin Balkanlarda aktif diplomasi izleme yöntemini seçmiştir. Bu durumda olumlu anlamda en çok yararlanan Balkan ülkesinin Makedonya olduğu belirtilmelidir. Şimdiye kadar Türkiye yukarıda sayılan kurumlar aracılığı ile Makedonya'da yüzlerce proje ve faaliyet gerçekleştirmiştir. Türkiye, toplumdaki sorunlara çözüm üretmek suretiyle Makedonya'daki sosyal barışa ve kültürel hayata büyük katkı sağlamıştır ve sağlamaya da devam etmektedir.

Türkiye'nin Balkanlar politikası hem günümüz şartlarına hem de geçmişten gelen miras ışığında şekillenmiştir. Bu yüzden Türkiye'nin bütün faaliyetleri bölgenin istikrar ve barışına

katkı sağlama amacına yöneliktir. Türk dış politikasında Makedonya coğrafi, siyasi, ekonomik, tarihi ve kültürel bağları ile önceliğini korumuştur. İki ülke arasındaki tarihi ve kültürel ortaklık ilişkilerin güçlenmesine neden olmuştur. Ayrıca Makedonya’da önemli oranda Türk ve Müslüman halkın bulunması yakın dostluğu, güvenilir bir işbirliği ortaklığını ve politik bütünlüğü ön plana çıkarmıştır. Son yıllarda Türkiye, Makedonya Cumhuriyeti vatandaşlarına varlığını hissettirmeyi ve desteğini en üst seviyeye ulaştırmıştır. Zira Türkiye farklı etnik ve dini grupların barış içinde bir arada yaşadığı Makedonya’yı Balkanlar’da kalıcı barış ve istikrarın vazgeçilmez unsuru olarak görmektedir.

KAYNAKÇA

- Akalın, Ş. H., Toparlı, R., Dağlı, Y. ve Çavuşoğlu, Ş. B. (2011), “Balkan”. *Büyük Türkçe Sözlük*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- Aktan, H. (2006), *Makedonya-Arnavutluk İlişkilerinde Arnavut Sorunu*, Logos-A, Makedonya/Üsküp.
- Bağcı, H. (1998), *Güvenlik Politikaları ve Risk Analizi Çerçevesinde Balkanlar*, Ankara: Dış Politika Enstitüsü.
- Bahadır, G. (2002), *Batı’dan Doğu’ya Uzanan Çizgide Balkanlar ve Türkler*, Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları, Ağustos.
- Bayraktar, K. (2014 Bahar), “Makedonya Sorunu ve Avrupa Müdahalesi (1902-1905)”, *bilig*, Bahar 2014/Sayı 69, ss. 1-28.
- Bora, T. (1995), *Yugoslavya, Milliyetçiliğin Provokasyonu*, İstanbul: Birikim Yay.
- Brunnbauer, U. (2002), “The implementation of the Ohrid Agreement: Ethnic Macedonian resentments”, *Journal on Ethno politics and Minority Issues in Europe*.
- Bumçi, A. (2001), *Macedonia and the Albanians: The Confines of Ethnic Politics*, Albania: Albanian Institute for International Studies.
- Büyük, H. F. (2015), “Ohri Çerçeve Anlaşması’nın 15. Yılı: Makedonya’da “Barış”, www.usak.org.tr [Erişim: 22.01.2017].
- Castellan, G. (1995), *Balkanların Tarihi*, İstanbul: Milliyet Yay.
- Çavuşoğlu, H. (2007 Bahar), “Yugoslavya-Makedonya Topraklarından Türkiye’ye Göçler ve Nedenleri”, *Bilig, Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, Ankara: Bahar, sayı 41:123-154.
- Dalkılıç, M. Ve Biçer, R. (2016), *Balkanların Geleceği Açısından Makedonya’da Etnik Barış ve Dini Aşırı Gruplar*, Proje, İstanbul Üniversitesi BAP Birimi.

- Davutoğlu, A. (2010), *Stratejik Derinlik*, İstanbul: Küre Yay.
- Ekşi, M. (2015), “AK Parti Döneminde Türkiye'nin Balkanlarda Kamu-Kültürel Diplomasi Aracılığıyla toplumsal-Kültürel Etkinliğini Artırma Politikası”, *Bildiriler Kitabı*, (edit. Hasan Kara), I. Uluslararası Sosyal Bilimler Araştırmaları Kongresi, Denizli, ss. 716-730.
- Emin, N. (2014), *Makedonya Siyasetini Anlama Kılavuzu*, Seta: Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı, www.yenibalkan.com [Erişim: 27.03.2016]
- Gülboy, G. P. E. (2012), "Makedonya'da Arnavut-Makedon Çatışması Ve Ohrid Anlaşması", *Türkiye-Makedonya İlişkileri*, (edit. Okay, A.-Babalı, T.), İstanbul: Doğu Kitabevi.
- Hacısalihioğlu, M. (2003), “Makedonya”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: c. 27, ss. 437-444.
- <http://www.anlayis.net/makaleGoster.aspx?makaleid=3149>; “Makedonya Azınlık Raporu-1”, http://diplomatikgozlem.com/_haber/makedonya-azinlik-raporu-1-? (Erişim: 10/12/2017)
- <http://www.mynet.com/haber/haberler/srebrenitsa-35557> (Erişim 08.08.2017).
- <https://www.haberler.com/srebrenitsa/s9> (Erişim 08.08.2017).
- İbrahim, E. (2011), “Ohri Çerçeve Anlaşması'nın 10. Yılında Türkler”, *Ufuk Dergisi*, Üsküp: Sayı: 15, Eylül-Ekim, ss. 2-3, 18-19.
- Jelavich, B. (2006), *Balkan Tarihi Cilt 1*, İstanbul: Küre Yay.
- Jelavich, B. (2006), *Balkan Tarihi Cilt 2*, İstanbul: Küre Yay.
- Karpat, K. H. (1992), “Balkanlar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: c. 5, s. 25-32, İstanbul.
- Kenar, N. (2005), *Yugoslavya Sorununun Ulusal ve Uluslararası Boyutu*, Ankara: Palme Yay.
- Kodal, T. (2014), *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Journal Of Modern Turkish History Studies, XIV/29 (2014-Güz/Autumn), ss.377-396.
- Kut, Ş. (2005), *Balkanlar'da Kimlik ve Egemenlik*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay.
- Kutlu, S. (2007), *Milliyetçilik ve Emperyalizm Yüzyılında Balkanlar ve Osmanlı Devleti*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Lacoste, Y. (2008), *Büyük Oyunu Anlamak, Jeopolitik: Bugünün Uzun Tarihi*, İstanbul: NTV Yay.
- Maliqi, N. ve Hani, A., (2011), “Ohrid Framework Agreement, Challenge Or Opportunity”, *Presented at the Conference of Center for Research and Policy Making, titled “20 years*

- Macedonian independence–economic, political and policy developments*”, 15-16 September, Skopje.
- Mandacı, N. (2003), *Makedonya Cumhuriyeti’nde Arnavut-Makedonya etnik çatışması ve Ohri süreci*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı.
- Manol, P. (1978), *Macedonia and Macedonians in thme Eastern Crisis*, Skopje: Macedonian Deview Editions.
- McCarthy, J. (1995), *Death and Exile: The Ethnic Cleansing of Otto man Muslims 1821-1922*, Princeton, N.J., The Darwin Press.
- Nayçevska, M. T. S. (2009), *Etnik Mensubiyet Esası Üzere Ayrımcılığın Kaldırılması, El Kitabı*, Makedonya Açık Toplum-Makedonya Enstitüsü Vakfı Etniler Arası Diyalog ve Topluluğun Gelişmesi- Ortak Değerleri Destekleyen Vatandaş Birliği, (ATEVM) Skopje, Republika Makedonija.
- Nuredin, A. (2008), *Osmanlı Sonrası Makedonya*, Üsküp: MATUSTEB Yay.
- Ohri Çerçeve Anlaşması, (2001), (Çev.) *Anadolu Kalkınma Vakfının Katkılarıyla, Eğitim Kültür Ekoloji ve Dayanışma Derneği-Millennium*, Gostivar: İlko Basımevi, Eylül.
- Oran, B. (2012), *Türk Dış Politikası Cilt 2*, İstanbul: İletişim Yay.
- Oran, B. (2012), *Türk Dış Politikası Cilt 3*, İstanbul: İletişim Yay.
- Popetrevski, V. Latifi, V. (2004), “The Ohrid Framework Agreement Negotiations, the 2001 Conflict in Fyrom”, *Reflections, Conflict Studies Research Centre*.
- Poulton, H. (1989), *Who Are The Macedonians?*, London: Hurst&Company.
- Poulton, H. (1993), *Balkanlar, Çatışan Azınlıklar Çatışan Devletler*, İstanbul: Sarmal Yay.
- Progonati, E. (2013), “Etnik Arnavutların Arnavutluk Dış Politikasında Etkisi”, *Karadeniz Araştırmaları*, Bahar, sayı:37, ss.159-182.
- Rahman, R. (2012), *Makedonya’da Türk Azınlık ve Makedonya-Türkiye ilişkileri*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı.
- Ramet, S. P. (1992), *Nationalism and Federalism in Yugoslavia, Nationalism and Federalism in Yugoslavia*, 1962 Nationalism and Federalism in Yugoslavia, 1962- oslavia, 1962-1991, Bloomington: Indiana University Press.
- Rapor, (2007), *İnsan Hakları Gündemi Derneği, Kriz Bölgelerinde İnsan Hakları Sorunları (Bosna/Hersek-Kosova-Makedonya)*, Ankara: İHGD/Kamusal Açıklama/TR -001/2007.

- Samar, K. (2015), "Makedonya'da Etnik Çatışma Kaygısı", <http://tr.euronews.com> [Erişim: 04.09.2016].
- Şabani, G. (2007), *2001 Makedonya Etnik Çatışması Ve Çözümü: Çerçeve Anlaşmasına Giden Süreç*, Yayınlanmamış Tez. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı.
- Şabani, G. (2007), *2001 Makedonya Etnik Çatışması Ve Çözümü: Çerçeve Anlaşmasına Giden Süreç*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.
- Şanlı, B. (2017), "Kader birliğinin açmazları: Arnavut meselesi ve Kosova'nın statüsü", Anlayış, <http://www.arnavut.com/makedonyadaki-etnik-arnavutlar>, *Aylık Siyaset, Ekonomi, Toplum Dergisi*, (Erişim: 20/12/2017)
- Threat (Rapor), (1996), A Threat to "Stability", Human Rights Violations in macedonia, Human Rights Watmhc7 Helsinki.
- Todorova, M. (1997), *Balkanlarda Osmanlı Mirası*, içinde: "Yeni Balkanlar Eski Sorunlar", der. Kemali Saybaşı, Gencer Özcan, İstanbul: Bağlam Yay.
- Turan, Ö. (1996), "Makedonya'da Türk Varlığı Ve Kültürü", *bilig-3/Güz'96*, ss. 21-32.
- Turna, M. (1996), "Makedonya Türkiye İlişkileri ve Makedonya'nın Geleceğine Bakış", *Avrasya Dosyası*, c.3, Sayı:3, Sonbahar, ss. 69-86.
- Wachtel, A. B. (2009), *Dünya Tarihinde Balkanlar*, İstanbul: Doğan Kitap.

TÜRKİYE VE ABD’NİN ORTADOĞU DIŞ POLİTİKASI: IRAK VE SURİYE ÖRNEKLERİ ÜZERİNDEN ÇATIŞAN VE ÖRTÜŞEN DEĞERLER İKİLEMİ

Okan TURAMAN

Düzce Üniversitesi, Toplam Kalite Yönetimi ABD, Yüksek Lisans Öğrencisi

okan_turaman@hotmail.com

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Hüsrev ÇELİK

Düzce Üniversitesi, Akçakoca Bey Siyasal Bilgiler Fakültesi

ahmetcelik@duzce.edu.tr

Özet

Ortadoğu Bölgesi’ni son yüzyılın en hareketli, en karışık, istikrarsızlığa en meyilli, çatışmaların sürekliliği en uzun olan bölgelerden birisi olarak nitelendirmek yanlış olmayacaktır. Bu tablonun mikro ve makro ölçekte insani, siyasi ve ekonomik sonuçları söz konusu olmaktadır. Bölgenin bu yapısı bölge içi ve bölge dışı aktörleri, hadiselerin mahiyetine göre kimi zaman yan yana kimi zaman da karşı karşıya getirmektedir. Irak ve Suriye özelinde son yaşanan hadiseler, küresel bir aktör olarak ABD ile bölgesel bir aktör olan ve küresel bir aktör olma arzusunu da açıkça telaffuz eden Türkiye’yi karşı karşıya getirmiştir. Stratejik ortak ve müttefik olan bu iki ülkenin söylem ve eylem farklılıkları artarak devam etmiş ve nihayet, Türkiye’nin hasmı olan bir takım terör örgütleri ile ABD’nin yan yana gelmesi noktasına gelinmiştir. Bu çalışmada iki aktörün Irak ve Suriye özelinde söylem ve eylem farklılıklarının neler olduğu tespit edilecektir. Bu farklılıkların iki aktör arasında nasıl bir rekabet ve politik çatışma alanları oluşturduğu analiz edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Irak, Suriye, Türkiye, ABD

MIDDLE EAST FOREIGN POLICY OF TURKEY AND THE USA: CONFLICTING AND OVERLAPPING VALUES OVER THE EXAMPLES OF IRAQ AND SYRIA

Abstract

It would not be wrong to describe the Middle East Region as one of the most moving, disorganized, most unstable, conflict-lasting regions in the last century. This picture brings humanitarian, political and economic consequences on micro and macro scale. This structure of the region brings the actors in and out of the region sometimes side by side, and sometimes in a confronting manner based on the nature of the events. The last events happening specifically in Iraq and Syria have pit Turkey, which is a regional actor and clearly articulates its desire to become a global actor, against the USA, which is a global actor. The discourse and action differences of these two countries, which are strategic partners and alliances, have continued to increase and finally came to the point where a number of terrorist organizations, which are the enemies of Turkey, and the USA have come side by side. In this study, the discourse and action differences of the two actors will be

determined especially in terms of Iraq and Syria. It will be analyzed how these differences constitute areas of competition and political conflict between the two actors.

Key Words: Iraq, Syria, Turkey, USA

Giriş

Hızla değişen ve gelişen dünyada insan ihtiyaçları hem çeşitlenmekte hem de artmaktadır. Buna bağlı olarak bireyler tarafından teşekkül ettirilen devletlerin de görev ve hizmetleri çeşitlenmektedir. Bu büyüme ülkeleri hammadde, finans ve kaynak arayışlarına yönlendirmektedir. Bir ülkenin başka ülkeleri ve bölgeleri hedef haline getiren bir takım faaliyetlerine bunlar görünür bir gerekçe olarak gösterilebilmektedir. Ancak tıpkı bireyler gibi devletlerin de tutumlarının temel belirleyicisinin görünür nedenlerden öte insan doğasına atıf yaparak açıklayan Realizm, İdealizm gibi yaklaşımlar bulunmaktadır. Bu çerçevedeki yaklaşımlar ülkelerin tutumlarını yöneten saiklerin genel geçer ve evrensel olduğunu varsaymaktadır.

Her ne kadar uluslararası ilişkilerin teorik çerçevesine ilişkin ilkeler evrensel kabul edilse de uluslararası ilişkilerin pratik sahasında sıcak hadiselerin tüm küreye homojen dağılmadığı, daha ziyade Ortadoğu bölgesinde yoğunlaştığı görülmektedir. Bu yoğunluğun temel müsebbibi uluslararası aktörlerin bölgeye açık veya örtülü doğrudan müdahil olmaları, bölgede varlıklarını açıkça göstermekten de imtina etmemeleridir. Dünyanın en netameli coğrafyalarından birisine dönüşmüş olan Ortadoğu Bölgesi'ne bir takım ülkelerin realist bir politika ürettiklerini tutumlarından çıkarmak mümkündür. Ancak Türkiye gibi ülkelerin bölgeye yönelik söylem ve eylemleri üzerinden bir değerlendirme yapıldığında da realist söylemlerin belirleyiciliği, Türkiye özelinde baskınlığını yitirmektedir.

Bu çalışmada bölgeyle ilgili iki önemli aktör olan ABD ve Türkiye'nin söylem ve eylem farklılığının incelenmesi amaçlanmıştır. Bu bağlamda Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Türkiye'nin genelde Ortadoğu özelde Suriye ve Irak politikalarında çatıştığı ve uzlaştığı konular irdelenmiştir. Böyle bir mukayesede Türkiye'nin Ortadoğu bölgesine uzun sınır komşuluğunun göz ardı edilemeyeceği hususu da analiz düzeyinin belirlenmesinde dikkate alınmıştır.

ABD ve Türkiye'nin bölgesel politikalarında ABD'nin realist, Türkiye'nin ise kendi çıkarlarına zarar vermeyecek şekilde zaman zaman idealist değerleri öncelediği çalışmanın varsayımı oluşturmaktadır. ABD dış politikalarında çoğu zaman realist adımlar, zaman zaman

idealist söylemler söz konusudur. Ancak idealizm ve realizm eksenli bir karşılaşma söz konusu olduğunda, ABD'nin tercihi realizmden yana olmaktadır. ABD'nin askeri müdahalelerde bulunmaktan kaçınmamasını bu varsayımın somut göstergelerinden birisi olarak değerlendirmek mümkündür. Ancak ABD, realizmini meşrulaştırmak amacıyla; insan hakları, hukukun üstünlüğü, özgürlük, demokrasi ve terörle mücadele gibi idealist söylemleri de araçsallaştırmaktadır. Türkiye ise tarihsel ve kültürel olarak kadim bağlar kurduğu Irak ve Suriye coğrafyalarına yönelik politikalarında ABD'nin saikleri ile kesişmeyen idealist yaklaşımı incelemekte, ancak askeri müdahale seçeneklerini de elde tutmaktadır. Ancak, Türkiye askeri müdahaleyi gündeme aldığı anda bunun ulusal güvenlik sorunu olduğunu belirtmesinin yanı sıra bunun bölge insanının ihtiyaçlarının temin edilmesi, güvenliğinin sağlanması, insani sorumluluğa vurgu yapması, uluslararası toplumun işbirliği yapması ve sorunun bu çerçevede çözülmesini de gündeme getirmektedir. Türkiye'nin insanlık ve işbirliği söylemleri etrafında geliştirdiği politik tutumlar idealist bir dokuya da sahiptir.

1.1. Dış Politika

Dış politika kavramı, özetle ve yalın bir ifadeyle bir devletin amaçlarına ulaşmak üzere diğer devletlere yönelik belirlediği stratejiler, araçlar ve hareketlerin bütünü olarak tanımlanmaktadır (Ateş, 2014: 35). Uluslararası politika bir bütün olarak değerlendirildiğinde bir yönüyle devletlerin dış politikalarından müteşekkil olduğu söylenebilir. Uluslararası ilişkilerin anlaşılmasında bir birim değer olarak dış politika gözlemlenebilir bir veri sunmaktadır.

Devletlerin amaç, araç ve davranışlarını yani dış politikalarını yöneten temel belirleyicileri anlamaya çalışmak, dış politikalara derinlemesine bir çaba ve arayış gerektirmektedir. Böyle bir çabada ise uluslararası ilişkiler teorileri temel referans kaynağı olmaktadır. Uluslararası ilişkiler literatüründe zaman ve mekan değişkenliğine bağlı olarak ortaya çıkmış muhtelif teoriler bulunuyor olsa da disiplinin kurucuları unvanını taşımak münasebetiyle idealizm ve realizmin farklı bir konumu bulunmaktadır. Diğer teoriler gibi bu iki teori de dış politikanın anlaşılmasına imkan vermektedirler.

1.2. Dış Politikada İdealizm ve Realizm

1.2.1. İdealizm

Liberalizmin akraba kavramlarından birisi olarak da nitelendirilen İdealizmin (Gözen, 2015: 72) her ne kadar uluslararası ilişkiler yazınında ortaya çıkması Birinci Dünya Savaşından

sonraya tekabül ediyor olsa da Liberalizm ile olan akrabalığı nedeniyle köklerini John Locke, David Hume, John Stuart Mill gibi düşünürlerde aramak tamamlayıcı bir unsur olacaktır.

Locke gibi önde gelen düşünürlerin insan doğasını ve dahası insan doğasının iyi olduğunu hareket noktası olarak kabul etmeleri, Liberalizm ile uluslararası ilişkilerin idealizmi arasında güçlü bir ilişki zemini oluşturmuştur (Evren, 2015: 33).

Aydınlanma düşüncesinden de esinlenerek; mutlakıyetçiliğin izalesi ve demokrasi ile ikamesi, uluslararası kurumların kurulması, reform çalışmaları, açık diplomasi ve uluslararası hukukun tesis edilmesi (Uğrasız, 2003: 141) anlayışının etrafında oluşan idealizm yaklaşımı Birinci Dünya Savaşından İkinci Dünya Savaşı'na kadar disiplin içerisindeki belirleyiciliğini tartışmasız sürdürmüştür.

Bu dönemde işin teorik çerçevesinin oluşturulması kadar, kalıcı barışın tesisi arayışında eş zamanlı olarak teorinin pratiğe dönüştürülmesi çabaları da söz konusu olmuştur. Bu çabalar içerisinde meselenin hem teorik hem de pratik veçhesinde dikkat çeken bir isim ön plana çıkmaktadır. Bu isim döneme damgasını vuran ABD Başkanı Wilson'dur. Wilson hem söylemsel düzeyde hem de somut girişimleriyle idealizmin önemli bir figürü olmuştur. İdealizmin öngörülerinin hayat bulması ve kurumsal bir karşılık kazanması anlamına da gelecek olan Milletler Cemiyeti'nin kuruluşunda Wilson'un olağanüstü çabasını göz ardı etmek mümkün değildir. Kendisi her ne kadar kendi inandıklarına ülkesini inandıramamış olsa da Avrupa'yı ikna edebilmeyi başarmıştır. Onun bu hususlarda bu denli gayretli olması, onun idealist bir Hıristiyan olmasına bağlandığı kadar, ABD çıkarlarını idealist yaklaşımda gördüğüne de bağlanmaktadır (Gürbüz, 2002: 89). Kolektif güvenlik olgusu çerçevesinde, Milletler Cemiyeti çatısı altında güç dengesi anlayışını değiştirmek suretiyle ve nihayetinde barışa dayalı bir dünya düzeninin inşa etmek, buna bağlı olarak savaşları önleyerek kalıcı barışı tesis etmeyi sağlamak Wilson'un en özetlenebilir amacını oluşturmaktaydı (Kissinger, 1995: 210-230).

1.2.2. Realizm

Kuramsal düzeyde idealize edilen metotların, kurumsal zeminde pratize edilme çabalarına rağmen İkinci Dünya Savaşının çıkması tüm uluslararası yapıyı alt üst ettiği gibi uluslararası ilişkiler disiplininde de köklü bir değişimi hatta gelişimi ortaya çıkaracak bir sonuç meydana getirmiştir.

Savaşın sonuçlarından birisi de, idealistlerin öngörü ve önermelerinin arzu edilen sonucu vermediğini, başta insan doğasının iyi olduğu varsayımı olmak üzere hareket noktalarının

yanlış olduğunu, teşhis ve tespitlerde hata yapıldığı savıyla yeni bir yaklaşımın ortaya çıkmasıdır.

Yine insan doğasını esas alan ancak insanın doğasını kötü olarak tanımlayan bu yaklaşım idealizmi ütopyacılık olarak tanımlamış, İkinci Dünya Savaşını da ütopyacılığın iflası olarak tanımlamıştır. Uluslararası ilişkilerde en temel unsurun güç mücadelesi olgusu olduğundan hareketle güç kavramını merkeze almışlardır. Bu bağlamda ilişkilerin ahlaktan soyutlanmış olduğunun hesaba katılmasını önemle ileri sürmüşlerdir (Arı, 2002: 163-165).

Realizm olarak adlandırılan bu yeni yaklaşımın öncüleri, kendilerinden bir önce ortaya çıkan söylemleri idealist olarak nitelendirmeleri, kategorize etmek suretiyle adlandırmaları ile başlayan bu tartışma hem disiplinin teşekkülüne hem de sınırlarının belirlenmesinde milat olmuştur (Çalış ve Özlük, 2007: 229) İki yaklaşım arasında başlayan bu kuramsal tartışma uluslararası ilişkilerin diğer disiplinlerden ayrılarak müstakilleşmesi, özerkleşmesi yolunu açmıştır (Ateş, 2009: 12).

1.2.3. Politik Tutumun Teorik Kılavuzları: İdealizm ve Realizm

İdealizm ve Realizm tartışmaları kuşkusuz disiplinin başlangıç aşaması olmuştur. Ancak disiplin bu iki teori ile sınırlı kalmamıştır. Uluslararası ilişkilerin pratik alanında yaşanan değişimler, kırılma noktaları eş zamanlı olarak disiplin içerisinde de yeni arayış ve yaklaşımların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Realizmin revizyonu Neo-Realizmi ortaya çıkarmış, metodolojik tartışmalar Gelenekselcilik ve Davranışsalcılık olarak adlandırılmıştır. İngiliz Okulu, Sosyal İnşacılık vd. yaklaşımlar değişen, gelişen koşulların ürünü olmuşlardır.

Ancak bütün bu yaklaşımlar içerisinde Realizmin, Neo Realizmin disiplin içerisindeki kuramsal hegemonyası ile pratik sahada BM gibi örgütler ile idealizmin kurumsal izleri ve demokrasi ihracı, insan hakları, uluslararası hukuka riayete vurgu yapan söylemler eksenli eylemlere dayanan arayışlarının baskınlığı söz konusudur. Mevcut durumda pek çok hadise idealizm realizm sarkacı arasında konumlandırılmaya çalışılmaktadır. Teori-pratik arasındaki etkileşimde hangi yaklaşımın müzahir olduğuna hadiselerin seyri ve sonucu gösterge olmaktadır.

2. Türk Dış Politikasının Ortadoğu'yu Yeniden Keşfi

Günümüzde hızla küreselleşen Dünya'nın meydana getirdiği birçok imkan barış ve türevi kavram ve olguları daha değerli daha güçlü olmasını gerektirirken, güvenlik başlığı altında

terörizm, kitle imha silahlarının tehdit unsuru olarak gösterilmesi ve yayılması, sınır ülkelerdeki suç örgütlerinin faaliyetlerini yakınlaştırması, yasadışı göç sorununun ciddi derecede artması gibi sorunlar bölgesel ve küresel ölçekte barışa ilişkin beklentilerin gölgelenmesine sebep olmaktadır. Bu anlayışla Türkiye, küresel ölçekli değişimlerin etkili bir şekilde yaşandığı bölgede, gelişmelerin takipçisi olabilmek, mümkün olduğu ölçüde müdahil olabilmek için dinamizm ve aktivizm temelinde güçlü bir dış politika izlemeye gayret göstermektedir (Erdağ, 2013: 51).

Türkiye Cumhuriyeti daha kuruluşunun ilk dönemlerinden itibaren dış politikasını, ülkesel, bölgesel, küresel barışın temin edilmesi ve sürdürülebilir olması ilkesi üzerine inşa etmiştir. Bunu bir ütopya olarak kabul etmemiş, mümkün olduğunu değerlendirmiştir. Gerek ulusal çıkarlarının korunması gerek insanlığın ortak yararına katkıda bulunulması amacıyla sulhu önceleyen bir vizyonla hareket etmiştir. Bu yönüyle idealizmle bir kesişimi olduğunu söylemek mümkündür (Oran, 2009: 45-49).

Türkiye'nin Ortadoğu (Yaklaşık olarak 15 milyon km² alan ve 450 milyon nüfus) politikasını belirleyen birçok unsur vardır. Bu unsurların başında, Batıyla örtüşmeyen amaçlar, Ortadoğu'nun Türkiye'ye sağlayacağı ekonomik katkı, geçmişten gelen kültür ve değer birliği gibi unsurlar yer almaktadır. Önemli bir müttefik ve partner olarak gördüğü Batı ile problemler yaşadığında, Türkiye Ortadoğu'yu dış politikayı çeşitlendiren bir alan olarak elde tutmuş ve zaman zaman değerlendirmiştir. Türkiye'nin güvenlik politikalarında görece bağımsız politikaları ve bölgesel rekabetin belirginleşmesi, tarihsel potansiyelini yeniden keşfetmesi, bölgeye bakış açısının değişmesi, Batı ile ilişkilerinin gerilmesi, başta Ortadoğu olmak üzere komşularla ilişkilerini güçlendirmeye yönelik politika belirlemesine de yol açmıştır.

Bölge merkezli dış politika kapsamında Türkiye önce komşu ülkelerle, sıfır sorun arayışına girmiştir (Bila, 2011). Bu düzelmeyi söz konusu ülkeler ile Türkiye arasında giderek artan ticaret ve ekonomik ilişkiler izlemiştir (Milliyet; 29.12.2010).

Soğuk Savaşın bitmesiyle birlikte Türkiye, dış politikasındaki hareket alanını genişletme imkânına sahip olmuştur. Dolayısıyla Türk dış politikası üzerindeki konjonktürel bağlayıcı etki yavaş yavaş azalmaya başlamıştır. Ancak bu Batı ile ilişkilerin kopması anlamına gelmemiştir. Körfez Savaşı ve devamında ABD'nin Irak'ı işgalinin olumsuz sonuçları nedeniyle gerek Orta Asya'da, gerekse Ortadou'da bir güç boşluğu doğmuş, Türkiye yeni dış politika temelini ve kriterlerini bu boşluklardan istifade etmeyi de kapsayacak şekilde

belirlemeyi amaçlamıştır. Türkiye, Ortadoğu'ya ilgisinde kendi çıkarları, bölgesel istikrar ve bölgesel refah düzeyinin yükselmesinin yanı sıra tarih birliği üzerinden bir özdeşlik de kurmuştur (Daban, 2017: 84-88).

3. Türkiye'nin Irak ve Suriye Politikası

Irak ve Suriye'de ortaya çıkan rejimler, Soğuk Savaş dönemi koşulları, küresel ve bölgesel rekabetin izdüşümü, 1970'lerin sonundan itibaren Türkiye'yi uzun yıllar sürecek olan PKK terörü ile tanıştırmıştır. PKK terör örgütünün ortaya çıkması ve terör faaliyetlerini tırmandırması Türkiye'nin hem iç politikasında önemli bir gündem oluşturmuş, hem de terör örgütüne destek veren ülkelerle ilişkisinde bir dış politika dinamiği haline gelmiştir. (Duran, 2011: 16-52).

Suriye ve Irak'ın PKK'ya açıkça destek vermeleri, hatta topraklarında barındırmaları, kamplar oluşturmalarına göz yummaları (Anadolu Ajansı, 03.02.2017) Türkiye'nin bu ülkelerle ilişkilerinin arzu edilen düzeyde iyileşmemesine önemli bir engel teşkil etmiştir. PKK ile mücadelede Türkiye öncelikle Suriye ve Irak ile ilişkilerini güçlendirmeye, işbirliği yaparak terörü önlemeye çalışmıştır. Bu bağlamda Türkiye ile Irak arasında sınırın ötesine geçen teröristlerin etkisizleştirilmesi için sıcak takip anlaşması, Suriye ile de su paylaşımı anlaşması yapılmıştır. Türkiye, topraklarında doğup Irak ve Suriye üzerinden Basra Körfezi'ne dökülen Fırat ve Dicle nehirleri üzerinde inşa edilen, edilecek olan baraj planlamalarında bu ülkelere gidecek su miktarını hakkaniyetle göz önünde bulundurmuştur. Ancak yine de muhataplarından PKK konusunda beklediği reaksiyonu alamamıştır (Karabulut ve Eryılmaz, 2016: 25).

Birinci Körfez Savaşı'ndan sonra Irak'ın kuzeyinde oluşan de facto durum, PKK terör örgütünün de Irak'ın Kuzey bölgesinde kendince belirlediği alana daha fazla yerleşmesine olanak sağlamıştır. 1990'lı yıllar Türkiye'ye yönelik terör saldırılarının yoğunlaştığı yıllar olarak kayıtlara geçmiştir. Gerek Irak ve gerekse Suriye ile ilişkilerde Türkiye'nin güvenlik hassasiyetleri belirleyiciliğini sürdürmüştür. Bir yandan sınırları içerisinde ve zaman zaman da Irak'ın kuzeyine yönelik operasyonlarla PKK ile mücadelesi sürerken, diğer yandan da Irak ve Suriye'ye teröre verdikleri örtülü veya açık destekten duyduğu rahatsızlığı, ilişkileri etkilediğini diplomasi yoluyla iletmiştir. Nihayetinde 1998 yılında PKK terör örgütü lideri Öcalan'ı topraklarından çıkarmak zorunda kalan Suriye ile Türkiye arasında Ekim 1998'de

Adana Mutabakatını imzalamıştır. Bu gelişme ve antlaşma sonrası Türkiye'nin Suriye ile ilişkileri daha farklı bir döneme girmiştir (Gökcan, 2018: 169).

Türkiye'nin Avrupa Birliği ile tam üyelik müzakerelerine 2005 yılında başlamasının dış politikaya da bir izdüşümü olmuştur. Bu tarihten sonra komşularla sıfır sorun anlayışına, arayışına uzanacak bir politik tutum tecrübe edilmeye çalışılacaktır. 2007–2011 yılında göreve gelen 60. Hükümetin Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu; “komşularla sıfır sorun” politikası kapsamında, “Biz (Türk ve Arap dünyasının, Kars'tan Fas ve Moritanya'ya kadar, Sinop'tan Sudan'ın en güneyine Ekvator'a kadar, İstanbul Boğazı'ndan Aden Körfezi'ne kadar olan) bu kuşağın tam bir güvenlik kuşağı, ekonomik entegrasyon kuşağı ve dünyanın örnek olarak göstereceği bir büyük refah alanı haline dönüştürmek istiyoruz. Bahsettiğimiz coğrafyada en geniş anlamda tam bir liberalleşme olmasını öngörüyoruz. Kars'tan kalkan bir taşıtın taşıdığı malla birlikte ta Fas'a, Moritanya'ya kadar engelsiz seyahat etmesini istiyoruz” (Hürriyet, 2010) açıklamasını yaparak dış politika anlayışını açıkça ve resmi bir ağız olarak deklare etmiştir. Pratiğe dökülmek istenen bu politika, bazı kesimler tarafından “Türkiye'nin Vizyoner Ortadoğu Politikası” olarak nitelendirilirken, bazı kesimler tarafından da yeni-Osmanlıcı siyaset geleneğinin bir uzantısı olarak değerlendirilmiştir (Taşpınar, 2008: 7).

Türk liderlerin yeni dış politikayı özetlemek için yaygın olarak kullandıkları “komşularla sıfır problem, sınırsız ticaret” ifadesi de Türkiye'nin bölge politikasını da kapsama alanına almıştır. Bu bağlamda Türkiye öncelikle Irak, İran ve Suriye ile ilişkilerini düzeltme ve ülkeler arası ilişkilerdeki güvenlik eksenli konuları en kısa sürede çözmeye çalışarak aradaki uyumu güçlendirmeye çalışmıştır (Sinkaya, 2011: 93).

2011 yılında Ortadoğu'da başlayan ve Arap Baharı olarak nitelendirilen süreç, Türkiye'nin karşısına fırsat ve meydan okumalar içeren yeni bir alan açmıştır. Bölgedeki halk ayaklanmalarını değişim ve demokrasi taleplerine ilişkin olarak tanımlayan Türkiye, değişimi savunan aktörleri ve güçleri destekledi. Bölgenin yeniden şekillendiği bu süreçte Türkiye'nin tercihleri, Türkiye ile Bölge ülkeleri ilişkilerini etkileyen sonuçlar ortaya çıkardı. Bölgedeki Konjonktürel değişim komşularla sıfır sorun arayışının kesilmesine neden oldu (Gözen, 2011: 2).

4. İdealizm ve Realizm sarkacında ABD Dış Politikası

ABD'nin dış politikası ekonomi ve güvenlik üzerine inşa edilmiştir. İkinci dünya savaşı sonrasında Amerikan dış politikası, önce Sovyetler, Sovyetlerin dağılmasından sonra da

Rusya ile rekabet bu bağlamda da ABD'nin küresel hegemonyasını kurma ve koruma stratejisi çerçevesinde gelişmiştir. Ancak ABD bu noktaya, 1823 Monroe Doktriniyle "Amerika Amerikalıdır" diyerek kendi coğrafyası üzerinde egemenliğini ve istikrarı sağlamayı amaçladığı, buna bağlı olarak kurguladığı yalnızlık politikası süreçlerinden geçerek gelmiştir. 20. yüzyılın ortalarında, Normandiya Çıkarması ile terk ettiği yalnızlık politikasından sonra, Kenar Kuşak Teorisi ve kurulan paktlar (NATO, CENTO ve SEATO) sayesinde Batı Avrupa ve Ortadoğu gibi önemli coğrafyalar üzerinde baskı kurarak yavaş yavaş "Küresel Güç" olma yolunda ilerlemiştir. İkinci Dünya Savaşı öncesi Jeopolitik yaklaşımların popülerliğinin uluslararası ilişkileri yönetme gücü ve gerekse Soğuk Savaş dönemindeki Jeo Stratejik yaklaşımlar, Avrasya coğrafyasını da egemen olunması gereken bir mücadele alanına dönüştürmüştür. Amerikan hegemonyasını kurmaya ve korumaya yönelik adımlar muhtelif safhalarla hayat bulmuştur. I. Dünya Savaşına kadar Avrupa'nın işlerine karışmayan ABD, bu savaşla uluslararası politikaya doğrudan müdahil olma yönünde bir tercih ortaya koymuştur. Dönemin devlet başkanı Wilson 2 Nisan 1917 tarihinde yaptığı konuşmada, ABD'nin Almanya'ya savaş açmasının gereğini şöyle açıklıyordu; "Almanya insanlığa karşı savaş açmıştır, insan yaşamı tehlike altındadır, demokrasinin gelişmesi için güvenli bir dünyaya ihtiyaç vardır" (Gözen, 2013: 6-11).

Wilson'un, savaş gibi realist bir olguya adım atmaya arzu ederken söylemlerinin tamamen idealist eksenli olması dikkat çekicidir. İdealizm dolu bu konuşmadan, savaşa yalnızca ideal değerleri gerçekleştirmek için girdiği yönünde bir değerlendirme yapmaya kuşku dolu yaklaşabilmek için bugün yeterince veri mevcuttur. Avrupa kıtası ile ilgili değerlendirmeler ve buna yönelik eylemlerin, kıta üzerinde söz sahibi olma mahiyetini de içerdiğini söylemek mümkündür. 8 Ocak 1918 tarihinde Amerikan Kongresi'nde Wilson'un gerçekleştirdiği 14 maddelik konuşma, idealist yaklaşımın ortaya konulduğu konuşma olarak literatürde kabul edilmektedir. Bu maddelerin barış dolu bir dünya kurmak amacı için olduğu kabul edilse bile, ABD'nin ekonomik, ticari, siyasi ve küresel sistem üzerindeki çıkarlarının göz ardı ettiğini veya hesaba katmadığını söylemek zordur.

Oğul Bush döneminde Ulusal Güvenlik Danışmanlığı ve Dışişleri Bakanlığı yapmış olan Condoleezza Rice'ın "ABD tarihte hep doğru tarafta olduğundan ulusal güvenliğini sağlarken Uluslararası yasa ve kuralları ya da BM gibi kurumları göz önünde bulundurmamak zorunda değildir" (Blum, 2013: 351) ifadesi ise ABD'nin idealizmden ne kadar uzaklaşabileceğinin, hadiselere ne kadar realist yaklaşabileceğinin, iki zıt noktası bulunan bir dönüşümün tezahür eden reel örneğidir.

2008 yılında oğul Bush'tan Beyaz Saray'ı devralan ABD'nin ilk siyahi başkanı Barack Obama, Amerikan dış politikasını, selefinden farklı bir zemine oturtmaya çalışma arzusunda olduğuna ilişkin bir imaj oluşturmuştur. Asya Pasifik gezisinde Çin'den hem Ortak hem de rakip olarak bahsetmesi bu bağlamda dikkat çekici olmuştur (BBC; 13.11.2009).

D. Eisenhower, Nixon, Ford, R. Reagan ve oğul Bush gibi Cumhuriyetçi olan başkanlar dönemlerinde realizm ön plana çıkarken, Kennedy, Carter, Clinton ve Obama gibi Demokrat olan başkanlar döneminde ise idealizm ön plana çıkmıştır. Bu tartışmalar güncelliğini her daim devam ettirse de George Washington ve ondan sonraki başkanlar açısından realizm kötü, şeytanca fakat kaçınılmaz, içinde yaşanılması zorunlu olarak kabul edilmiştir. (Gürses, 2002: 56).

ABD'nin idealist görünen fakat içerisinde realist tonlar da taşıyan serbest pazar ekonomisinin teşvik edilmesi politikalarında, insanlığın ortak çıkarlarına ve refahına olacağı belirtiliyor olsa da yapılan ticari düzenlemelerden ABD'nin daha karlı çıkabileceği, bu kapsamda realist bir hesabın olabileceği de göz ardı edilmemektedir.

İdealizm- realizm geçişgenliğinin yaşandığı bir diğer alan da ABD'nin Ortadoğu Bölgesinde nükleer ve kimyasal silahların önlenmesine ilişkin politikalarıdır. Özünde bu politik arzu idealist bir yaklaşım içermektedir. Ancak burada ikilemi oluşturan husus; ABD'nin bu arzusunun idealist bir düzlemde mi geliştiği yoksa bölgedeki güç ve çıkar mücadelesinde nükleer güce sahip bir rakip mi arzu etmediği düzlemini oluşturan realist bir saikle mi politikalar ürettiğidir. Bu çerçevede İsrail ile yürütülen politikaların diğer bölge ülkelerinden farklı olması, realist bir anlayışın baskınlığına veri oluşturmaktadır.

4.1. ABD'nin Ortadoğu Politikası

Ortadoğu'nun yeraltı ve enerji kaynakları dünya petrol rezervlerinin %70'i, doğal gaz kanıtlanmış rezervlerinin ise %35'ine sahip olduğu için, ABD Ortadoğu'yu kendi stratejik ve ekonomik çıkarları çerçevesinde ilgi alanına dahil etmiş, ve bu çıkarlarının muhafazası için bölgeyi şekillendirmeyi politikasının bir parçası haline getirmiştir. Bölgede hegemon olmayı gerektiren bu politika, bölgenin ekonomilerine yön verme, bölgeden güvenli petrol akışına bağlı olan Avrupa ve Asya ekonomilerini denetim altında tutma ve söz sahibi olmayı netice vermektedir. Bu gereklilik ve netice birbirini karşılıklı beslemektedir. ABD, "Irak halkına özgürlük" adını verdiği operasyon ile Irak'ın geniş petrol yataklarının kontrolünü sağlamak, dünyanın en önemli petrol bölgelerini kontrol etmek, Arap Yarımadası ve Orta Asya'da rekabet gücünü artırmak gibi hedefleri elde etme arayışındadır.

Soğuk Savaş sonrası dünya sisteminde ABD'nin yegane başat güç olarak kalmıştır. Ancak kısa süre içerisinde ekonomik ve siyasal açıdan çok kutuplu, askeri açıdan ise tek kutuplu olarak nitelendirilebilecek bir tablo ortaya çıkmıştır. Uluslar arası yapının şekillenmesi, bölgenin yeniden yapılandırılması diğer bir ifadeyle ABD'nin sistemde hâkimiyetini sürdürülebilir kılma arayışları genelde Ortadoğu üzerinden olmuştur (Efegil ve Musaoğlu; 2009: 14-15), Bu durum ise özelde Irak ve Suriye'de çatışma ve kargaşanın son dönemde sürekliliği sonucunu ortaya çıkarmıştır.

Son olarak ise, Amerika Birleşik Devletleri'nin yeni başkanı Donald Trump'ın başkan adaylığı sürecindeki söylemleri Amerika'nın geleneksel tutumundan farklı politikalar üretileceğine ilişkin beklentiler içeren bir atmosfer oluşturmuştur. Bu söylemlerde dikkat çeken bazı başlıklar ise, Amerika'nın mevcut dostları ve müttefikleri ile arasının kötü olduğunu ve bunun düzeltilmesi gerektiğini, bunun için ise Amerika'nın tekrar güvenilir bir ülke olacağını ve Amerika'nın çıkarlarını müttefikleri ile paylaştığını, ortak çıkarlar doğrultusunda yön verileceği bir dış politika uygulayacağı yer almaktadır. Ancak daha seçildiğinin ilk haftasından başlamak üzere politikaları bu beklentilerin karşılığının olmadığını göstergesi oldu (Öztürk, 31.07.2017).

4.2. ABD'nin Irak ve Suriye Politikası

Amerika Birleşik Devletleri şimdilik, Irak'ta söylem düzeyinde de olsa toprak bütünlüğünü savunmaktadır (Sputniknews, 25.09.2017). Irak'ın toprak bütünlüğünün korunması Ortadoğu'nun kontrolsüz bir istikrarsızlığa girmemesi, ABD çıkarlarının sürdürülebilirliği için önemlidir.

Nuri el Maliki'nin Başbakanlığı döneminde Şii temelli politikalar izlemesi ve kurduğu hükümette ağırlığı Şiilere vermiş olması, ABD ve Irak ilişkilerinde nisbi bir gerginliğin olmasına sebep olmuştur. İran'ın bölgeyi domine etmeye çalışması ve bunun Şii kartını açıkça kullanması gerginliğin zeminini oluşturmuştur. Bu gerginliği fırsata çevirebilen İran, Irak ile ilişkilerini güçlendirmeye çalışmıştır. Ancak terör örgütü DEAŞ'ın ortaya çıkması İran, ABD ve Irak denklemini ve ilişki formasyonlarını bir anda değiştirmeye yeterli olmuştur (Akbal, 2014).

31.10.2013 tarihinde Amerika Birleşik Devletleri Başkan Yardımcısı Joe Biden ile görüşmek için Amerika'ya giden Maliki, Biden'den Irak'ın güvenliği için destek sözü almıştır. Bu söze güvence olarak Biden, 2014 yılı sonunda Irak'a F16 uçak satışının gerçekleşeceğini söylemiştir. Bu ziyaret ABD ve Irak arasındaki ilişkilerin ibresini hızla kaydırmıştır. İlerleyen

bu ilişkiler kapsamında, Amerika Birleşik Devletleri Dışişleri Bakanı Kerry önce Bağdat'a Maliki'yle ardından da Erbil'e Barzani ile görüşmeye gitmiştir. Irak'ın kuzeyi ile merkezi hükümet arasındaki ilişkiyi diplomasi ile inşa etmeye çalışmaları bir idealist tutum olarak değerlendirmek mümkündür (Akbal, 2014).

Amerika Birleşik Devletleri Başkanı olan Barack Obama'nın görev süresi devam ederken Ortadoğu'da Arap Baharı olarak nitelendirilen süreç başlamış ve süreç Suriye'de tıkanmıştır. Suriye'deki çatışma, kaos ve istikrarsızlığı bitirmek için ABD doğrudan askeri müdahale seçeneği konusunda isteksiz davranmıştır. Bununla birlikte diğer yandan da Suriye halkının da talebi ile örtüşen Beşşar Esad ile artık devam edilemeyeceğini de kabul eden bir tutum sergilemiştir. Bölgedeki gelişmeler ve ABD politikaları, Rusya'nın etkin bir aktör olarak hem Suriye'de hem de artık uluslararası politikada, yani sahada daha etkin bir aktör olarak oyuna dâhil olmasına neden olmuştur. Gelişmeler Putin ile Esad'ı aynı zeminde buluşturmuştur. Putin, askeri unsurların kullanılmasında ABD kadar çekinceli de davranmamıştır. Bu bağlamda Putin Esad'a destek için hava saldırılarına başlamıştır. Bütün bu süreçte ne Esad'ın kendi halkına kimyasal silah kullanması ne de DAESH'in Suriye ve Irak'ta coğrafi alan kazanması ABD'nin doğrudan müdahalesine yol açacak bir tutuma girmesi sonucunu ortaya çıkarmamıştır. Ancak Esad'a karşı söylemlerini sertleştirmiştir. Obama'nın "Suriye halkının geleceği kendi halkı tarafından belirlenmeli ve Esad, onların bu yolda gitmesini engelliyor. Suriye halkının iyiliği için Esad'ın iktidardan çekilme vakti" (USASabah, 4.10.2015) ifadeleri bu bağlamda önemli bir gösterge olarak kabul edilebilir.

2012 yılında Obama Suriye'de yaşanan hadiselerde kimyasal ve biyolojik silah kullanılmaması noktasında hassasiyetini açıklamıştır. Ancak bu açıklamalardan sonra, bütün dünya kamuoyunun şahitliğinde mevcut rejimin sivillere karşı sârin sinir gazı dâhil olmak üzere farklı kimyasal silahlar kullanıldığı anlaşılmıştır. Buna rağmen, ABD politikalarında söylemi aşan, somut adımlar içeren değişiklikler görülmemiştir. ABD'nin Suriye'den önce Irak ve Afganistan tecrübeleri Suriye'deki olaylara doğrudan müdahalede temkin içeren politikalar belirlemede etkili olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim Irak ve Afganistan tecrübeleri Başkanlık seçimi sürecinde Obama'nın söylemlerine de yansımıştır. "Savaşsız Bir Amerika" argümanı olarak kullanılmıştır. Irak'taki savaşı bitireceğini vaat etmiştir (Amerika'nın Sesi, 28.08.2010)

Obama'dan sonraki dönemde Başkanın belirleneceği seçim sürecinde, şimdinin başkanı Trump'ın adaylık sürecinde dış politikaya ilişkin kullandığı dilin daha rafine olduğu görülmüştür. Trump ABD'nin diğer coğrafyalarda fütursuzca bulunmasına "karşı yaklaşım"

gösteren bir duruş sergilemiştir. Trump'ın söylemlerinin ne ölçüde eyleme yansiyabileceği daha adaylık sürecinde dünya kamuoyunda tartışmaya konu olmuştur. Şüphesiz ki ABD'nin söylem eylem tutarlılığı veya tutarsızlığının sonuçları Ortadoğu'dan başlayarak dalga dalga küresel sonuçlar ortaya çıkarmaktadır.

5. Türkiye ve ABD'nin Irak ve Suriye Üzerinden Çatışan ve Örtüşen Değerleri

Türkiye, Soğuk Savaş yılları boyunca özellikle de İran devriminden sonra, ABD'nin İsrail'den sonra bölgedeki en büyük müttefiki olmuştur (Chase vd., 1996: 37). Ancak Soğuk Savaş'ın sona ermesinin hemen ertesinde 1991'de yaşanan Körfez Savaşı ve sonrasında Türkiye, Batıyla olan ilişkilerini yeniden değerlendirmek ve Orta Doğu'daki rolünü tekrar tanımlamak durumunda kalmıştır. Bu dönemde Anadolu'nun stratejik öneminin azaldığını düşününler olsa da Türkiye, ABD'nin eski Sovyet ülkelerinin yeni bağımsızlıklarını takviye etme projesinde önemli ve kritik bir rol oynamıştır (Sağlam, 2006: 128).

Soğuk Savaş sonrası dönemde Türkiye'nin ABD ile olan köklü ilişkilerine rağmen konjonktürel meselelerde bu ülkeyle fikir ayrılığına düştüğü ve özellikle bölgesel menfaatleri söz konusu olduğunda görece bağımsız hareket etmeyi tercih ettiği görülmüştür. Amerikan Uluslararası Araştırmalar Bölümü'nün 2002'de hazırladığı "Turkish Foreign Policy in an Age of Uncertainty" adlı kitapta, Türkiye'nin giderek daha iddialı ve bağımsız hareket eder bir hale geldiği ve bu durumun Türkiye'yi ABD için "daha zor" ve "güvenilmez" bir müttefik hâline getirdiği ifade edilmiştir (Özdağ, 2003: 32). Bunun en somut örneği ise 1 Mart 2003 yılındaki tezkere krizinde yaşanmıştır. ABD'nin Irak'a müdahalesi öncesinde yabancı ülke kuvvetlerinin Türkiye'de bulunmasına ilişkin tezkereye TBMM tarafından onay verilmemesi, iki ülke arasındaki ittifak ilişkisinin özellikle ABD cephesinden yeniden tanımlanması ihtiyacını doğurmuştur.

Türkiye, ABD ile Kafkaslar da ve Orta Asya'da Sovyetlerin dağılmasından sonra oluşan yeni cumhuriyetlerin özgürlüklerinin pekiştirilmesi, terörle mücadele ve bölgesel istikrarın sağlanması gibi konularda işbirliği yapmasına rağmen, Kuzey Irak meselesi Türkiye'nin ABD ile olan ilişkilerini sınırlayan önemli bir etken olmuştur. Dönemin ABD Dış İşleri Bakanı Madeline Albright, Iraklı Kürt liderlerin arasında farklılıkları düzeltmek için dikkate değer bir çaba sarf etmiştir. Irak'ta uçuşa yasak bölge içerisinde Kürtlerin kollanması, bölgede Kürt idaresinin tesisi, bir parlamento kurulması ve merkez bankası oluşturulması Türkiye'nin çok büyük tepkisini çekmemiştir (Kibaroglu, 2004: 30-32).

ABD ordu birliklerinin Irak'ın kuzeyinden bir cephe daha açmak için Türk topraklarını kullanmak istemesi ve bu isteğin 1 Mart 2003'teki TBMM oylamasında reddedilmesi, iki ülke arasındaki ilişkilerin sarsıntı geçirmesine neden olmuştur. Türkiye Irak'ta iktidar değişiminin bu ülkenin üniter yapısını bozacağı endişesini taşımıştır. Saddam'ın devrilmesinden sonra da Kuzey Irak'ta Kürt aşiret liderlerinin ABD ile ilişkilerindeki düzey, Kuzey Iraklı Kürtlerin Irak'ın sistemi içerisinde elde ettikleri alan Türkiye'nin endişelerini pekiştiren hususlar olmuştur (Çeçen, 2005: 35).

Irak'ın kuzeyi ile ilgili Türkiye'nin kırmızı çizgilerinin Kuzey Iraklı Kürtler tarafından geçilmesine ABD tarafından göz yumulacağı bir süreç içerisinde girilmiş, Türkmenlerin varlığı göz ardı edilmiş, Türkmen köylerine ve kasabalarına peşmergelerle birlikte sıklıkla operasyonlar düzenlenmiş, PKK terör örgütünün varlığına müdahale edilmemiş, Türkiye'yi tatmin edecek davranışlar sergilenmemiştir (Özdağ, 2008: 25).

Türk-Amerikan ilişkileri Süleymaniye'de görev yapan 11 Türk Özel Kuvvet mensubunun ABD askerleri tarafından 4 Temmuz 2003'te kaçırılmasıyla yeni bir aşamaya ulaşmıştır. Türk Özel Kuvvetlerinin Kürt kökenli Kerkük Belediye Başkanı Abdurrahman Mustafa'ya suikast yapma hazırlığında oldukları gerekçesiyle tutuklaması, ABD'nin Kürtleri, Türkiye'den daha öncelikli bir müttefik statüsünde gördüğünü ve iki ülkenin Kuzey Irak'ta birbiriyle bağdaşmayan menfaatleri olduğunu göstermiştir (Sağlam, 2006: 121-133).

1991 sonrasında Türkiye'nin Irak'ın kuzeyinde PKK'ya karşı operasyonlar düzenlemesine ve Kuzey Irak'ta bir güvenlik kuşağı oluşturmaya ABD'nin olumsuz yaklaşımı söz konusu olmazken, artık Türkiye'nin Kuzey Irak'a müdahil olmasına sıcak bakılmadığının açıklandığı bir döneme girilmiştir. ABD'nin Irak'ta istikrarın sağlanması için, Türkiye'den istediği askerî gücün gelişinin Kürt grupların muhalefeti nedeniyle gerçekleşmemesi ise, Iraklı Kürtlerin Irak içerisinde üstlendiği rolün etkinliğini göstermiştir (Öğür vd., 2014: 32).

Arap Baharı olarak nitelendirilen süreç Suriye'ye sirayet etmeden ve bölge bir kaos ortamına girmeden önce Türkiye ile Suriye arasında gelişen, ortak bakanlar kurulu ve vize muafiyetlerine varan ilişki tablosu ve ilişkilerin bu ivmeyle devamı durumunda ortaya çıkabilecek muhtemel tablonun uzun vadede ABD çıkarları ile örtüşmeyeceğini söylemek o gün koşullarında da ve bugün de mümkündür. Olaylar başladıktan sonra da Türkiye askeri müdahale seçeneği olmadan sürecin halkın talepleri çerçevesinde nihayete erdirilmesi, değişimin gerçekleştirilmesinden yana olmuştur. Ancak daha olaylar başladığı aşamada ABD ile söylem ve eylem düzeyinde farklılıklar görünür olmaya başlamıştır (Oytun, 2005: 18).

Türkiye'nin son yıllarda Suriye ve Irak özelinde Ortadoğu politikalarında güvenlik, ekonomik ve insani gerekçelerin ağırlıklı olduğu görülmektedir. Türkiye'nin politikaları ile Batının çıkarları bu iki aktörü sık sık karşı karşıya getirmektedir. Politikaların örtüşmemesi politik gerilim alanlarına neden olmaktadır.

Bölgesel politikalara Şiilik ekseninde bakıldığında ise ABD'nin Şii ağırlıklı Maliki hükümetine olan tavrı ile Türkiye'nin yaklaşımının örtüştüğü görülmektedir. Bu bağlamda Türkiye, Irak'taki Sünni grupların siyasal sistemde yeterince yer almasının, katılımının sağlanmasına ilişkin bir yaklaşıma sahiptir. Türkiye Suriye'deki sorunların bir an önce çözülmesi ve Suriye'nin tekrar uluslararası ve bölgesel sisteme entegre edilmesi için insiyatif üstlenmeye çalışmaktadır. Fakat ABD'nin de içinde olduğu tarafların yaklaşımlarından dolayı henüz sonuç alınmadığı, hiçbir tarafın talebinin gerçekleşmediği, bir çözüme ulaşamadığı mevcut gerçekliktir. Bölgesel politikalar çerçevesinde oluşan gerilimlere bağlı olarak Türk kamuoyunda Amerikan karşıtlığı tarihte hiç görülmediği kadar yükselmiştir (Fars Haber Ajansı, 07.02.2018).

Irak yönetimi tarafından Şii dışındaki mezheplere karşı uygulanan politikalar, buna bağlı olarak saf dışı bırakılmış olan başta Sünniler olmak üzere ülkedeki grupları yeni, farklı ve tehlikeli arayışlara itmiştir, Bölgesel kaosa bağlı olarak Irak ve Suriye havzasında örgütlenme faaliyetleri içerisinde olan DAESH terör örgütü, bu kritik süreçte refüze edilmiş bazı Sünnileri kendi bünyesine katmayı başarmıştır. Önceleri Irak İslam Devleti, sonrasında ise Şam'dan aldığı destekten dolayı Irak ve Şam İslam Devleti adını alan DAESH terör örgütüne, hızla bölge dışından yabancılarda katılmışlardır. Farklı milletlerden müteşekkil bir terör örgütü ortaya çıkmıştır. Bu yeni örgütün coğrafi alan hakimiyeti kurması ve bu coğrafyaların Türkiye sınırına kadar ulaşması, Türkiye için ciddi bir güvenlik tehdidi oluşturmaya başlamıştır. Türkiye'nin uzun yıllardır mücadele ettiği terör örgütü PKK'nın yanına bir de DAESH eklenmiştir (Sandıklı vd., 2015: 8-15).

Türkiye'nin Ortadoğu'ya uzun sınırının bulunması, birden fazla Ortadoğu ülkesine komşu olması, bölge içi veya dışı aktörlerin Ortadoğu politikalarının kapsamında doğrudan ya da dolaylı olarak Türkiye'nin de yer alması sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Bu yoğun ilgi ve ilişki Türkiye'nin gündeminde sürekli Ortadoğu ülkelerinin terör ve müttefikleri üzerinden konuşulmasına neden olmaktadır. Bu mücadelelerde ihtiyaç duyduğu siyasi ve teknolojik destek taleplerinin uluslararası alanda yeterince karşılık bulamamakta, bunların da ötesinde, DAESH terör örgütü ile verdiği mücadele kapsamında yaptığı operasyonlar eleştirilmektedir.

Fakat Türkiye, bu eleştirilere rağmen DAES ile hem kendi sınır hattında önleme dayalı stratejiler uygulamakta hem de uluslararası işbirliği sağlamak için çağrılar da bulunmaktadır. Batılı ülkeler, terörle mücadelede Türkiye'nin müttefiklik taleplerine duyarsız kalıp başka terör örgütleri ile işbirliğini tercih etmekte, PYD/YPG terör örgütüne silah ve eğitim desteği vermeye devam etmektedir. ABD Kongresinden PYD/YPG'ye taşınabilir hava savunma sistemi olarak bilinen Stinger füzesi verilmesine dair izin de çıkmıştır. Bir Türk helikopterinin PKK tarafından farklı bir menşeli ama aynı türdeki bir füze ile düşürüldüğü kamuoyuna yansımıştır. PYD/YPG'ye verilen silahların Türkiye'nin güvenliği için bir tehdit oluşturmaktadır (Korkmaz, 2016).

Türkiye, Batılı müttefikleri hatta stratejik ortakları ile Suriye krizinde bir türlü ortak bir strateji geliştirmemektedir. Ön görülen sebeplerinden bir kaç, DAES ile mücadele, PYD'nin aktörleştirilmemesi ve Esad ile yola devam edilmemesi Türkiye'nin Suriye'deki en önemli öncelikleri arasında yer alırken, başta ABD olmak üzere Batılı müttefikleri bu önceliklerden sadece DAES ile mücadele konusunda kısmen uzlaşmaktadır. Türkiye ile Amerika, DAES ile mücadele edilmesinin gerekliliği konusunda mutabıktır. Ancak ABD, PYD terör örgütünü, DAES ile mücadelenin bir parçası olarak kullanmak isterken, Türkiye PKK terör örgütünün Suriye kolu olan bu örgüte alan açılıp meşruiyet kazandırılmaya çalışılmasına, terör örgütünün araçsallaştırılmasına karşı çıkmaktadır (Çağlar, 2016).

ABD'nin Suriye'deki önceliği DAES ile mücadelede gibi gözükse de ABD Suriye'nin kuzeyinde DAES'in kontrolündeki bölgelerinin nihai durumda YPG tarafından kontrol edilmesini istemektedir. Türkiye ise YPG terör örgütünün bu bölgede varlık bulmasına müsaade etmeyeceğini, edilmemesi gerektiğini açıkça ifade etmektedir. Bu nedenle ABD Ortadoğu'daki bölgesel "müttefiki" Türkiye ile YPG arasında bir orta yol bulma arayışı içerisinde olduğu görülmektedir. ABD için bir taşla iki kuş olan, Türkiye'nin çıkmaz sokak olarak gösterdiği bu çaba, YPG terör örgütünün başını çektiği içinde Arapların, Hıristiyanların ve Türkmenlerin yer aldığı iddia edildiği Suriye Demokratik Güçleri (SDG) isimli bir oluşuma gidildi. Bu taktik ile YPG, Kürtlerin azınlıkta olduğu coğrafyada hem yerel destek bulmaya hem de bölgede bir "Kürt koridoru" kurulduğu tezi örtülmeye çalışılmaktadır. Türkiye'nin karşı durduğu YPG konusu gizlenerek, ortadan kaldırılmış gibi gösterilmeye çalışılmıştır. Bu hususlar Türkiye ve ABD'nin Suriye'de ortak hareket etme, ortak strateji üretme imkanının kısa vadede mümkün olmayacağını, eğer mümkün olursa da işbirliğinin ömrünün kısa olacağını gözler önüne sermektedir (Orhan, 2015).

ABD'nin Suriye politikasında eğer kritik bir değişim bekleniyorsa, Suriye krizinin uluslararası istikrarı sarsacak boyuta ulaşması ile ABD'nin Suriye'deki önceliğinin DAEŞ'ten Suriye krizinin sonlandırılmasına doğru kayması ile mümkün olabilir (Orhan, 2015). Bu durumda ABD ile Türkiye arasında kuzey Suriye'de DAEŞ sonrası düzen konusunda yaşanan rekabette ABD'nin elinin güçlenmesi olası olacaktır. ABD Suriyeli muhaliflerin DAEŞ karşısında yetersiz olduğunu savunacaktır. Türkiye'yi Azez-Cerablus hattından DAEŞ'i temizlemek için tek seçeneğin YPG olduğu konusunda sıkıştırmak için önemli bir koz elde edecektir. Bu nedenle YPG'nin Kuzey Suriye'de coğrafi bütünlüğü sağlamasının önü açılabilir. Bu gelişme de Türkiye - ABD ilişkileri açısından bir risk faktörü oluşturacaktır (Orhan, 2016).

Başta ABD ve Rusya olmak üzere küresel aktörlerin, Suriye ve Irak konusundaki söylem ve tutumları değerlendirildiğinde soruna kalıcı çözüm bulmak ve bölgede barışı temin etmek amacından artık iyice uzaklaşıldığını söylemek mümkündür. Bu aktörler DAEŞ'in ideolojisinin, İslam bağdaşmadığını bilmelerine rağmen, İslamofobi körüklenmekte, dünya kamuoyuna bu ikisi arasında benzerlik olduğu arz edilmektedir. İslama karşı DAEŞ üzerinden yürütülen algısal operasyon, Suriye'de ılımlı muhalifleri de olumsuz etkilemektedir. Suriye'de muhalifler DEAEŞ ile de savaşıyor olmasına rağmen, oluşan atmosfer ile imaj olarak da mevzi kaybetmektedir.

Trump ve Türkiye;

20 Ocak 2017 tarihinde seçilen ABD Başkanı Donald Trump'ın seçim öncesi ve seçimin hemen sonrasında sergilediği tavırlara istinaden, Türk Amerikan ilişkilerinin yeni bir döneme gireceğine dair Türkiye'de önemli bir beklenti oluştu. Ancak bu yeni dönemin ileriye dönük bir iyileşme mi olacağı yoksa daha çok krizlere mi neden olacağı seçim sürecinde net olarak anlaşılan bir husus olmadı. Trump'ın dış politikaya ilişkin Obama'dan çok farklı söylemlere sahip olsa da bunun reele nasıl yansıtacağı bir merak konusu olarak ortaya çıktı. Ancak beklentileri ne yüksek tutmak ne de Türkiye'nin stratejisini ABD'nin pozisyonuna endekslememenin gerekliliğini genel bir ilke olarak söylemek mümkündür (Yeşiltaş, 2016).

Trump'ın Ortadoğu siyasetini, sadece Türkiye ile değil, geleneksel olarak ABD'yle yakın ilişkiler içerisinde olan Arap rejimleriyle de iyi bir çizgide yürütmek isteyeceği öngörülmüş. Bu nedenle her ne kadar Amerikan iç siyasetine dönük keskin ithamları endişe uyandırsa da özellikle Körfez'deki birçok aktör Trump'ın bölgeye yönelik politikaları konusunda "umut" taşımıştır (Telci, 2017).

Ancak Trump'ın görev süresi içerisinde genel olarak ABD dış politikasında özel olarak Ortadoğu, Suriye ve Irak politikalarında keskin dönüşler olmadığını söylemek mümkündür. Suriye'deki kaos ortamı devam etmekte, Irak'ın üniter yapısını tehdit eden gelişmeler ortaya çıkmıştır. Körfez ülkelerinin de kendi aralarında bloklaşmaya varan gerilimler oluşmuştur. ABD ile Türkiye arasındaki gerilim artarak devam etmiştir. Türkiye için güvenlik tehdidi oluşturan terör örgütlerine hem siyasi hem lojistik hem de mühimmat destekleri had safhaya ulaşmıştır. Bu desteklerin aşikar edilmesinden de artık çekinilmemektedir.

Sonuç

Cumhuriyetten bu yana Türk dış politikasını belirleyen iki ana ilke Batıcılık ve Statükoculuk olmuştur. Bu iki ilkedeki biri olan statükoculuk, Türkiye'nin dış politikada bazı hususlara riayet etme noktasında hassasiyetli davranmasını netice vermiştir. Konjonktürel yapı da Türkiye'nin bu tercihinin sürdürülebilir olmasına imkân vermiştir. Türkiye, geçmişten günümüze Ortadoğu'da mevcut sınırların korunması, ortaya çıkan sorunların çözülmesi ve yeni sorunların oluşmasını engellemesi, komşularının üniter yapılarının korunması noktasında ilkesel duruşunu bugün de sürdürmektedir. Bunun yanı sıra Batı tarafından dünyaya arz edilen insan hakları, demokrasi gibi evrensel olmuş değerlere olan bağlılığını da devam ettirmektedir. Bütün bunlar idealist anlayışla iç içe geçmiş bir statükoculuk tablosu ortaya çıkarmıştır.

Batıcılık ise politik olarak yüzün Batıya dönük olmasının yanı sıra güvenlik ve tehdit kurgusunda da Batı ile birlikte hareket edilmesi, siyasi ve askeri müttefiklik ilişkisi geliştirilmesi, stratejik ortaklık inşa edilmesi olarak tezahür ediyordu. Bu iki kavram üzerine inşa edilen dış politika Türkiye'nin topyekun Ortadoğu Bölgesi ve münferiden Ortadoğu ülkeleri ile olan ilişkilerini de doğrudan etkiliyordu.

Soğuk savaşın sona ermesinden sonra uluslararası yapının ve politikaların yeniden şekillenmeye başlaması Türk dış politikasında da adım adım ve zamana yayılı şekilde bir değişim ortaya çıkarmıştır. Gelinek noktada bölgesel bir aktör olduğunu artık telaffuz etmekten çekinmeyen, küresel aktörlüğü hedef edindiğini açıkça deklare eden Türkiye, bölgesel olaylara doğrudan müdahil olmaya çalışmaktadır. Bölgeyle kendi arasında ilişki kurarken bölgenin tarihindeki belirleyiciliği ve miras edindiği bir takım dinamikleri de diğer aktörlere karşı kart olarak açmaktadır. Bu müdahil olma arzusunu yöneten saik salt bir aktör olma arzusu ile sınırlı olmayıp, doğrudan ülke güvenliği ile ilgili gelişmeler olması ve

realizmin öngördüğü üzere ülke güvenliği söz konusu olduğunda bu hususa kayıtsız kalamayacağından da kaynaklanmaktadır. Ortaya çıkan mevcut tablo ise başta ABD olmak üzere küresel veya bölgesel aktörlerle bir rekabet ve politik çatışma alanları oluşturmaktadır.

Bölgeye müdahil olan ülkelerin tutumları değerlendirildiğinde dönemsel, eylemsel ve söylemsel ölçekte idealizm ve realizm ekseninde değişkenlikler olduğu görülmektedir. ABD'nin barış, özgürlük ve demokrasi argümanlarına vurgusu, söylem düzeyinde idealizm ile örtüşmektedir. Ancak eylem düzeyinde realist politikalar yürütmektedir. Türkiye güvenliği ile ilgili konularda bekasını önceleyerek zaman zaman realist yaklaşımlar çerçevesinde tutum belirlerken, sorunun işbirliği ve uzlaşma ile çözülmesi, uluslararası topluma barış çağrıları bu yöndeki girişimleri hem söylem hem eylem düzeyinde idealist politikalar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Irak ve Suriye coğrafyasının ürettiği terör ve terör örgütleri ile mücadele stratejilerindeki farklılık ABD ve Türkiye'yi karşı karşıya getiren bir başka önemli husustur. Terör örgütlerinin araçsallaştırılmamasına ve fiilen meşrulaştırılmamasına, de facto oluşumlara izin verilmemesine Türkiye hassasiyet göstermekte iken, ABD terör örgütlerini partner olarak görmekten, onlara siyasi ve askeri destek vermekten çekinmemektedir.

İki aktörün karşı karşıya geldiği bir diğer husus da yaşanan hadiselerin içerisinde yoğun olan ancak uluslararası ilişkilerin doğasında yok olan insani hususlardır. Öldürülen çocuklar, siviller, göç ve mülteci sorunlarına ABD duyarsız kalmaktadır. Bu ABD'nin kendisini inşa ettiğini iddia ettiği bir takım değerleri ile çelişmektedir. Türkiye'nin mültecilere açık kapı politikası uygulaması, savaşın kayıpları arasında yer alan kadın ve çocukları oluşturduğu sivilleri uluslararası gündeme taşıması bir başka ayrışma noktasıdır.

Son olarak gelişen olaylara bağlı olarak Türkiye'nin BM'nin yapısını sorgulamaya ve tartışmaya açması bu argümanını “dünya beşten büyüktür” olarak formüle etmesi doğrudan ABD hegemonyasını daraltıcı sonuçlar içeren bir mahiyet taşımaktadır. Bu söyleminde Türkiye'nin ısrarcı olması Suriye ve Irak özelinde başlayan aktörler arasındaki farklılaşmanın, rekabet ve politik çatışmanın küresel bir izdüşümü olarak karşımıza çıkmaktadır. BM gibi örgütler şüphesiz ki idealizmin en önemli araçlarıdır. Bu kurumların dünya barışı adına daha işlevsel ve işler hale getirilmesi amacıyla atılması istenen adımlar, talepler de dolayısıyla idealist bir yaklaşımın tezahürüdür.

KAYNAKÇA

- Arı, T. (2012), Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika, Bursa, Marmara Kitap Merkezi Yayınları, 9. Baskı
- Arı, T. (2002), Uluslararası İlişkiler Teorileri, Alfa Yayınları
- Ateş, D. (2009), Uluslararası İlişkiler Disiplininin Oluşumu: İdealizm Realizm Tartışması ve Disiplinin Özerkliği, Doğu Üniversitesi Dergisi, 10 (1), s.11-25
- Ateş, D. (2014), Uluslararası Politika, Dora Yayınları
- Blum, W. (2013), Emperyalizmin En Ölümcül Silahı Demokrasi Yalanı, Say Yayınları.
- Bostanoğlu, B. (2008), Türkiye-ABD İlişkilerinin Politikası, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2. Basım
- Çalış Ş. ve Özlük E. (2007), Uluslararası İlişkiler Tarihinin Yapı Sökümü: İdealizm Realizm Tartışması, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl 2007, Sayı 18, ss.225-243
- Çeçen, A. (2005), Türkiye Açısından Suriye, Dergi 2023, sayı 56 s. 35
- Daban C. (2017), “Turgut Özal Dönemi Türkiye Dış Politikası” Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi, Cilt 17, Sayı 33, ss.77-96
- Duran B. (2011), Türk Dış Politikasının İç Siyaset Boyutu: 2010 Değerlendirmesi, Türk Dış Politikası Yıllığı 2010, SETA Yayınları, ss.15-64
- Efegil E., Musaoğlu N. (2009), Soğuk Savaş Sonrası Dönemin Uluslar arası Sisteminin Yapısına İlişkin Görüşler Üzerine Bir Eleştiri, Akademik Bakış, Cilt 2, Sayı 4, ss.1-24
- Erdağ, R. (2013), Türkiye'nin Stratejik Kültürü ve Dış Politikada Yansıması, Akademik İncelemeler Dergisi (Journal of Academic Inquiries) Cilt: 8, Sayı:1, ss: 51-76
- Evren M. (2015), “Locke ve Rousseau'nun Doğa Durumu ve Mülkiyet Anlayışlarının Karşılaştırılması”, Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı 6, ss.31-44
- Gökcan Ö. (2018), Türkiye Suriye İlişkilerinde Bir Kırılma Noktası: Ekim 1998 Krizi veya Diğer Bir İfadeyle İnan Edilmemiş Savaş, Akademik İncelemeler Dergisi, 13(1), ss.169-198
- Gözen, R. (2011), Türkiye ve Arap Baharı: Değişimi Açıklamak ve Anlamak, Adam Akademi, 2011/2, ss. 1-25
- Gözen, R. (2013), “Amerikan Dış Politikası”, T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını sayı: 2609
- Gözen, R. (2015), İdealizm, Uluslararası İlişkiler Teorileri, Der. Ramazan Gözen, İletişim Yayınları

- Gürbüz, V. (2002), Bir İdeal, Bir Amerikan Başkanı ve Onun Başarısızlığı: Başkan Wilson ve Milletler Cemiyeti, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, S. 29-30, Mayıs Kasım, s.87-99
- Gürses, E. (2002), “ABD Dış Politikasında Realizm ve İdealizm”, Jeopolitik Strateji Dergisi, İlkbahar
- Karabulut U., Eryılmaz E. (2016), PKK Terör Örgütü ve Türkiye Suriye İlişkilerine Etkileri (1991-2003), Belgi Dergi, Sayı :11/1 ss.17-40
- Kıbaroğlu, M. (2004) , “Kayıp Bill Clinton”, Atom Bilim Dergisi, cilt: 60 sayı: 2 s. 30-32
- Kissinger, H. (1995), Diplomasi, Amerika, Türkiye İş Bankası Yayınları s. 212-230
- Oran, B. (2009, Türk Dış Politikası Cilt 1, İletişim Yayınları
- Oytun, O.(2005), “Suriye, Dönüşüm ve Türkiye, Stratejik Analiz”, sayı: 65 s.18
- Öğür, B. B., Zana Balcı, A. (2014), “Kuzey Irak – Türkiye İlişkileri: Pkk, Güvenlik ve İşbirliği”, Ortadoğu Araştırma Merkezi, s. 42-51
- Özdağ Ü.(2003), "Türk Amerikan ilişkilerinde Irak Krizi", Stratejik Analiz, cilt: 4 sayı: 37, s.32
- Özdağ, Ü. (2008), “Telafer Bir Türkmen Kentinin ABD Ordusu ve Peşmergelere Karşı Direnişi”, Fark Yayınları, s.25
- Sağlam, Z. (2006), Türkiye ABD İlişkilerinde Suriye Boyutu, Güvenlik Stratejileri Dergisi, Yıl: 2 Sayı: 3, ss.121-133
- Sandıklı A., Ünal B., Semin A. (2015), Irak ve Suriye’deki Gelişmelerin Türkiye’ye Etkileri, Bilgesam Yayınları,
- Sinkaya B. (2011), Geçmişten Günümüze Türkiye’nin Ortadoğu Politikası ve Batı Etkisi, Adam Akademi, 2011/1, ss.79-100
- Taşpınar, Ö. (2008), “Türkiye’nin Neo-Osmancılık ve Kemalizm Arasındaki Ortadoğu Politikaları”, Carnegie Mellon Beyaz Kâğıtları, cilt: 10 s.7
- Uğrasız B. (2003), “Uluslararası İlişkilerde İki Farklı Yaklaşım: İdealizm ve Realizm” Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 5, Sayı 2, ss.139-145
- Üstünel, R. (2014), “Realizm İlkeleri Işığında BM Uygulamalarında Libya ve Suriye İkilemi”, Ankara, Kara Harp Okulu Savunma Bilimleri Enstitüsü Güvenlik Bilimleri Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi

İnternet Kaynakları

- Akbal Ö., ABD'nin Irak Politikası ve IŞİD, 21.yy Türkiye Enstitüsü, 07.07.2014,
<http://www.21yyte.org/tr/arastirma/amerika-arastirmalari-merkezi/2014/07/07/7691/abdnin-irak-politikasi-ve-isid> Erişim Tarihi:20.06.2018
- Anadolu Ajansı, Suriye'nin terör örgütü PKK'ya sağladığı destek CIA belgesinde ortaya çıktı, 03.02.2017, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/suriyenin-terror-orgutu-pkkya-sagladigi-destek-cia-belgesinde-ortaya-cikti/740640> Erişim Tarihi:20.06.2018
- Bila F. “Davutoğlu sıfır sorunda ısrarlı” Milliyet, 19.09.2011,
<http://www.milliyet.com.tr/yazarlar/fikret-bila/davutoglu--sifir-sorun-da-issarli-1440577/> Erişim Tarihi:20.06.2018
- Çağlar İ., “Rakibin Bile Akıllısı”, <https://www.setav.org/rakibin-bile-akillisi/>, E.T: 11 Ağustos 2016
- Fars Haber Ajansı, Amerikan karşıtlığı Türkiye’de zirve yaptı, 07.02.2018,
<http://tr.farsnews.com/world/news/13961118000164>
- Hürriyet, “Davutoğlu, Türk-Arap İşbirliği Forumu’nda Konuştu”,
<http://www.hurriyet.com.tr/davutoglu-turk-arap-isbirligi-forumunda-konustu-14985312>, E.T: 10.06.2010
- Korkmaz S. C., “Türkiye’nin Terörle Mücadelesi ve Batı’nın Sözde Müttelikliği”,
<http://www.orsam.org.tr/index.php/Content/Analiz/5037?s=orsam|turkish>, E.T: 29 Aralık 2016
- Milliyet, “Komşularla sıfır sorun mobilya sektörüne de yaradı” 29.12.2010,
<http://www.milliyet.com.tr/komsularla-sifir-sorun-mobilya-sektorune-de-yaradi-ekonomi-1332361/> Erişim Tarihi:20.06.2018
- Obama'nın ilk Asya çıkarması, BBC, 13 Kasım 2009,
http://www.bbc.com/turkce/haberler/2009/11/091113_obama_asia
- Obama Savaşı Bitime Sözümlü Tuttum, Amerika'nın Sesi, 28.28.2018,
<https://www.amerikaninsesi.com/a/obama-sava-bitirme-sozumu-tuttum101715808/886816.html>
- Orhan O., “ABD'nin Suriye’de Bir “B Planı” var mı”,
<http://www.orsam.org.tr/index.php/Content/Analiz/4699?s=su%7Cturkish>, E.T: 15 Nisan 2015,

- Orhan O., “Kuzey Suriye Cephesinde Köşe Kapmaca”, <http://www.orsam.org.tr/index.php/Content/Analiz/4697?s=su%7Cturkish>, E.T: 12 Nisan 2016,
- Öztürk K. Trump İslam dünyası için umut mu, kabus mu?, Yeni Şafak, 31.01.2017, <https://www.yenisafak.com/yazarlar/kemalozturk/trump-islam-dunyasi-icin-umut-mu-kabus-mu-2035889> E.t. 20.06.2018
- Sputniknews, Beyaz Saray: Irak’ın Toprak Bütünlüğünden Yanayız, 25.09.2017, <https://tr.sputniknews.com/abd/201709251030303709-beyaz-saray-referandum-ikby/> E. T. 20.06.2018
- Telci İ. N., “Trump’ın Başkanlığı Ortadoğu İçin Ne Anlama Geliyor”, <https://www.setav.org/trumpin-baskanligi-ortadogu-icin-ne-anlama-geliyor/>, E.T: 29.01.2017
- USASabah, Obama’nın 4 yıllık Suriye politikası, 4.10.2015, <http://www.usasabah.com/Guncel/2015/10/04/obamanin-4-yillik-suriye-politikasi> E.T. 21.06.2018.
- Yeşiltaş M., “Trump, Ortadoğu ve Türkiye”, <https://www.setav.org/trump-ortadogu-ve-turkiye/>, E.T: 20 Kasım 2016.

OTEL YÖNETİCİLERİNİN STRATEJİ GELİŞTİRME YAKLAŞIMLARI ÜZERİNE NİTEL BİR ARAŞTIRMA

Dr. Öğr. Üyesi Süleyman AĞRAŞ

Düzce Üniversitesi, Akçakoca Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksekokulu

suleyman.agras@duzce.edu.tr

Serdar BÜYÜKATEŞ

Düzce Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Turizm ve Otel İşletmeciliği

serdar_buyukates@hotmail.com

ÖZET

Bu çalışmada otel yöneticilerinin strateji geliştirmedeki yaklaşımlarının incelenmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla Bolu, Düzce ve Sakarya'daki otel işletmelerine yönelik nitel bir araştırma yürütülmüştür. Araştırmada elde edilen veriler doğrultusunda 6 otelin yöneticisinin de strateji geliştirmede planlama yaklaşımına önem verdiği, yapılan planların işlevselliği sürdükçe kısa, orta ve uzun vadeli olarak tasarlandığı, ancak planların değişen koşullara göre yenilendiği belirlenmiştir. Öte yandan otel yöneticilerinin stratejiyi bir bütün olarak gördüğü, genellikle manevralardan kaçındıkları ve rakiplerin pozisyonunu strateji geliştirmede önemli ölçüde dikkate aldıkları tespit edilmiştir. Araştırmaya dâhil edilen otel işletmesi sayısının sınırlılığı ve belirli bir yöredeki otellerin konu alınması çalışmanın sınırlılıkları arasındadır. Çalışmanın sonuçlarının yöneticilerin strateji geliştirme konusuna ilgilerinin artmasına ve bu alandaki literatüre katkı sağlaması beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Strateji Geliştirme, 5P Modeli, Otel Yöneticileri.

A QUALITATIVE RESERACH ON THE APPROACHES OF HOTEL MANAGERS ON STRATEGY FORMATION

ABSTRACT

In this study, it is aimed to examine the approaches of hotel managers on strategy formation. A qualitative research has been carried out on hotels in Bolu, Düzce and Sakarya to reach this aim. According to the findings of the research it had been determined that the plans have been designed as short, medium and long term and they have been renewed according to the changing conditions in the environment. On the other hand, it has been found that hotel managers consider strategy as a whole, often avoiding maneuvers and consider the position of the competitors to a considerable degree in strategy formation. The limitations of the study are including limited hotels and working on a certain local cities. It is expected that the results of this study will draw the attention of managers to strategy formation and contribute to the literature in this area.

Keywords: Strategy Formation, 5P Model, Hotel Managers.

Giriş

Otel işletmeleri, yönetim sürecinde işletmenin iç ve dış çevresinde ortaya çıkan durumlara karşı hazırlıklı olmak zorundadırlar. Otel işletmelerinin her açıdan bu durumlara karşı hazırlıklı olmaları için bir veya birden fazla strateji belirlemelerini gerektirmektedir. Stratejik yönetimin güncel olarak tartışılan konularından biri de strateji oluşturmaktır (strategy formation). 1980 ve öncesinde çeşitli dış çevre analizlerine, plan, bütçelerin işleyişe dayandırılarak gerçekleştirilmeye çalışılan stratejik planlama başarı ile uygulanmıştır. 1980 ve sonrasında literatürde strateji geliştirme ile ilgili yeni yaklaşımlar tartışılmıştır.

Stratejik yönetim konusunda yapılan çalışmalarda stratejik kararlar alınırken çeşitli yöntemlerin kullanıldığı görülmektedir. Kurumların strateji geliştirme süreçlerinin değişik parametreler aracılığı ile açıklanabilirliği, söz konusu süreçlerin çok boyutlu olduğunu düşündürmektedir (Pınar vd., 2010: 12). Strateji geliştirme, bir şirketin rakiplere karşı geleceğe yönelik uzun vadeli hedefleri ve bu hedeflere ulaşmak için stratejilerin kontrol edilmesi ve gerektiğinde müdahale edilerek düzeltilmesidir (Singh vd., 2008). Strateji geleceği hazırlamak ve şekillendirmekle ilgili bir faaliyettir. Yeni teknolojiler, oluşan çevre koşulları, yeni yaşam tarzları, kişiye özel tüketici beklentileri, azalmaya başlayan kaynaklar gibi nedenlerden dolayı strateji geliştirmeye olan gereksinim artmaktadır (Aksoy, 2018). Son yıllarda çevresel dinamizmin işletme stratejilerinin belirlenmesinde giderek artan bir rol oynaması nedeni ile önem kazanan dış çevre odaklı strateji geliştirme süreci, işletmelerin rekabet yeteneklerini kısıtlayan ya da onlar için fırsat yaratan çevresel değişimlerin sistematik analizi sonrasında, çevresel uyumu sağlayan stratejik opsiyonların belirlenmesidir (Pınar vd., 2010: 12).

Çalışmada otel yöneticilerinin strateji geliştirmedeki yaklaşımlarının incelenmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla Düzce, Bolu ve Sakarya illerinden toplam 6 otelin üst kademe yöneticisi ile yüzyüze görüşmeye dayalı nitel bir araştırma gerçekleştirilmiştir. Araştırmada otel yöneticilerinin strateji geliştirme yaklaşımları, strateji geliştirme konusuna olan bakış açısı, strateji geliştirilirken rakiplerin pozisyonunun dikkate alınma durumu, strateji geliştirmede planlama yapılıp yapılmadığı, planlanan stratejinin değişen koşullara nasıl uyarlandığı, yöneticilerin strateji geliştirme tarzı, rakiplere yönelik ne tür hamlelerde bulunduğu, stratejide bütünlük (istikrar) olup olmama durumu ve strateji geliştirirken rakiplerin dışında hangi çevre unsurlarının etkili olduğu açılarından değerlendirilmiştir.

1. Strateji Geliştirme

Organizasyonların stratejilerini nasıl oluşturdukları stratejik yönetim alanının en güncel paradokslarından biri olarak temel bir tartışma konusudur (Alparslan ve Çarıkçı, 2014: 6). Strateji kelimesi, sözlük anlamı itibarıyla “önceden belirlenen bir amaca ulaşmak için tutulan yol” olarak tanımlanmıştır (TDK Sözlüğü, 1994: 689). Literatürde, strateji kelimesinin Latince yol, çizgi anlamına gelen “Stratum” kavramından (Tosun, 2002: 13) ve eski Mısır’da Ptolemaisos’lar devrinde ve Roma’da askeri ve sivil yönetim başkanı anlamına gelen “Strategos” kökünden geldiği belirtilmektedir (Meydan Laurausso Büyük Lugat Ansiklopedisi, 1991: 566). Strateji, işletmeye istikamet vermek ve rekabet üstünlüğü sağlamak maksadıyla, işletme ve çevresinin sürekli analiz edilerek uyum sağlayacak amaçların belirlenmesi, faaliyetlerin planlanması ve gerekli araç ve kaynakların yeniden düzenlenmesi süreci olarak tanımlanmaktadır (Dinçer, 1991: 6; Dinçer, 2004: 21).

Strateji kavramı ilk olarak askeri alanda kullanılmaya başlanmış, daha sonra diğer alanlarda (İşletme yönetimi, çeşitli spor dalları, bilgisayar oyunları v.b) geniş ölçüde kullanılmıştır. Eren’e (2002) göre strateji savunma ve hücum yönünden askeri amaçları etkin bir biçimde gerçekleştirebilme tarih boyunca orduların stratejik gücünün göstergesi olmuştur. Strateji kavramı gelecek düşünme ve çevre faktörlerini içine alarak geleceğe yönelik bir bakış açısı geleceği okuyabilme kabiliyeti olarak da ifade edilmektedir (Özer, 2015). Strateji geleceği düşünme ve çevre faktörlerini içine alarak geleceğe yönelik bir bakış açısı olarak da ele alınmaktadır (Gönenç, 2008). Strateji kavramı askeri bir kavram olarak kullanılmış olup işletme literatürüne 1960’lı yıllardan itibaren kullanılmaya başlanmıştır. Sevk etme, yol ve yöntem gibi anlamları barındıran bu kavram işletmelerin rekabet avantajı elde etmelerine yönelik karar ve davranışlarını ifade etmektedir.

Mintzberg stratejiyi “kararlar ve buna bağlı faaliyetler dizisi” olarak tanımlamıştır (Mintzberg, 1978). Porter’a göre, bir dizi farklı faaliyetten oluşan benzersiz ve değerli bir pozisyon elde etmektir” ve firmanın bir stratejiye sahip olduğunu iddia edebilmesi için rakiplerden farklı faaliyetlerde bulunması ya da benzer faaliyetleri farklı yollarla gerçekleştirmesi gerekmektedir. Bir firmanın stratejiye sahip olduğunu söylemesi için rakiplerinden farklı oluşumlarda veya aynı oluşumları değişik yöntemlerle gerçekleştirmesi gerekir (Ergen, 2011: 1-21). Ohmae’ye göre strateji, bir şirketin müşteri ihtiyaçlarını tatmin edebilmek için kolektif güçlerini olumlu yönde kullanarak kendisini rakiplerinden farklılaştırabilmesidir” Pascale’a göre strateji; bir şirketin tanımlanmış hedeflere ulaşmak için, kısıt olan kaynaklarını ayırmasına varan plan ya da hareket yönüdür (Sav, 2016).

Strateji kavramı tüm işletmeler için normatif bir model ve anlam ifade etse de strateji geliştirme, işletmelerin belirli bir konumda izlediği ve işletmeye özgü bir süreci ifade etmektedir. Bu süreç işletmelerin hedeflerine, yönetim tarzına, örgüt kültürüne ve idari yapısına bağlı olarak farklılaşmaktadır (Hax ve Majluf, 1988). Strateji geliştirme sürecinde içinde bulunulan çevrenin önemli bir etkisi vardır. Çevredeki değişimler işletmelerin strateji geliştirme süreçlerini ve yöneticilerin tarzını önemli ölçüde etkilemektedir. Genel çevre (ekonomik, politik, yasal, teknolojik, demografik, sosyo-kültürel) ve yakın iş çevresinde (rakipler, müşteriler, tedarikçiler, yeni girişimciler ve ikame ürünler) yaşanan değişimler yöneticileri strateji geliştirmeyi dinamik bir süreç olarak ele almaya yöneltmektedir. Durumsallık yaklaşımı çevrenin strateji geliştirme üzerindeki etkilerini anlaması bakımından işlevsel konumdadır. Konuyla ilgili olarak Ülgen ve Mirze (2013) strateji geliştirmede durumsallık yaklaşımı temelinde İgor Ansoff'un Çevre düzeyleri yaklaşımı, Henry Mintzberg'in Algılanan Çevresel Belirsizlik Düzeyi ve stratejik modeller ve Richard D'Aveni'nin Yüksek Belirsizlik ve Stratejik Manevralar Modelini ele almışlardır. Belirtilen modeller çevredeki belirsizlik ve karmaşıklığın yöneticilerin strateji geliştirme yaklaşımı etkilediği temeline dayanmaktadır. Tablo 1'de bu yaklaşımlar ve strateji geliştirmedeki varsayımlar/önergeleri yer almaktadır.

Tablo 1: Strateji Geliştirmede Çevrenin Etkisini Ele Alan Yaklaşımlar

Yaklaşımın Öncüsü	Çevre Strateji İlişisine Yönelik Yaklaşımlar	Yaklaşımın Temel Varsayımları
IgorAnsoff	Çevre Değişim Düzeyleri Yaklaşımı	Çevredeki değişim 5 düzeyde olabilmektedir. Çevre durgunlaştıkça kuralcı ve deneyimci bir yaklaşım, değişim arttıkça ve karmaşıklaştıkça da ileri tahminci ve yenilikçi bir yaklaşım benimsenmelidir.
Henry Mintzberg	Algılanan Çevredeki Belirsizlik Düzeyi ve Stratejik Modeller	Çevresel olayların değişim hızı ve karmaşıklık derecesi belirsizlik düzeyini belirler. Belirsizlik arttıkça radikal stratejik davranışlar, azaldıkça rasyonel stratejik davranış sergilenmelidir.
Richard D'Aveni	Aşırı Rekabet Ortamında Stratejik Manevralar Modeli	Belirsizlik seviyesi ve rekabet şiddeti yüksek ortamlar aşırı rekabet ortamlarıdır. Bu ortamlarda yöneticiler manevra yaklaşımı ile geçici üstünlükler sağlayan bir stratejik davranış benimsenmelidir.

Kaynak: Ülgen ve Mirze, 2013'ten uyarlanmıştır.

Mintzberg (1978: 941)'e göre strateji geliştirme pek çok organizasyonda üç temel gücün etrafında şekillenen ve bu güçlerin çözümlenmesini gerektiren bir düşünmeyi ifade

etmektedir. Bu güçler ise sürekli değişen (devamsız) ve istikrarsız olan çevre, çevrenin aksine çok hızlı değişmeyen, stabilize olan örgüt yapısı (örgütsel faaliyet sistemi veya örgüt bürokrasisi) ve bu iki güç arasında aracılık rolü oynayan, bir taraftan örgütsel yapıda istikrarı korumak, diğer yandan çevresel değişime uyumunu sağlamak durumunda liderliktir. Bu noktadan bakıldığında strateji geliştirme, bir organizasyonun belirli bir zaman dilimi için, çevresindeki değişimlere yanıt vermesini, uyum sağlamasını ve bu süreçte denge sağlanması için bürokrasinin liderlik kurumu tarafından hızlandırılmasını veya yavaşlatılmasını ifade etmektedir.

Strateji oluşturma süreci klasik stratejik yönetim ve çağdaş stratejik yönetim bağlamında farklı bakış açıları ile değerlendirilmektedir. Klasik stratejik yönetim yaklaşımında; üst yönetimin belirlediği vizyon dahilinde, uzun vadeli yarar sağlamayı düşünen, sistematik, adım adım, kronolojik prosedürler kapsamında, amaçların ve hedeflerin sürecin başında belirlendiği biçimsel bir süreçtir. Çağdaş stratejik yönetime göre ise strateji örgütün kültürel yapısının bir çıktısı veya işletmenin içsel/dışsal gruplarının (paydaşlarının) arasındaki pazarlık ve müzakere sürecinin bir sonucu olarak oluşturulabilir. Yani strateji her zaman dışarıdan empoze edilen, rasyonel/analitik çevresel analizlerin oluşturduğu bir süreç olarak görülmemelidir (Alparlan ve Çarıkçı, 2014: 6-7).

Belirtilen iki görüş işletmelerin (yöneticilerin) strateji geliştirmedeki tarzını ifade eden iki temel yaklaşımı temsil etmektedir. Bu iki yaklaşım, strateji oluşturmaya planlı bir süreç olarak gören amaçlanan veya planlanan (deliberate) ve stratejiyi bir öğrenme süreci olarak gören oluşan (Emergent) strateji yaklaşımlarıdır. Steurer ve Martinuzzi'nin (2005) de belirttiği üzere strateji oluşturma sürecinin ne olduğu veya nasıl olması gerektiği ile ilgili henüz bir uzlaşım olmadığını ifade etmişlerdir. Yazarlara göre belirtilen iki strateji geliştirme yaklaşımı strateji geliştirme sürecinin iki ekstrem yönüne işaret etmektedir. Bu iki yaklaşımın detaylarının ele alınması ve karşılaştırılmalarında yarar bulunmaktadır.

1.1. Amaçlanan/Planlanan (Deliberate) Strateji Geliştirme Yaklaşımı

Amaçlanan strateji yaklaşımında, strateji önceden tasarlanan bir araç olarak görülür. Örgütler tarafından iyi bir şekilde planlanan stratejiler, örgütü amaçlarına uygun olarak ileriye götüren planları uygulama, etkili bir şekilde kararlar alma ve bu kararları faaliyete dönüştürmeye odaklanmasında yardımcı olur (Dereli, 2007). Planlanan stratejiler yöneticilerin sorunlara yönelik verdikleri tepkilerin sonucudur. Bu tepkiler strateji oluşumu sürecinde öngörülemeyen sorun ve fırsatlara verilen tepkilerdir (Özevren ve Ağraş, 2011). Dış çevrede

oluşan veya oluşabilecek tehditleri yöneterek gelecekteki durumlara karşı yeni stratejiler geliştirmek için her sistemin üstünlük ve zayıf yönlerinin analiz edilmeye çalışılmasının yanında her duruma karşı yeni stratejiler elde ederek işletmelerden gelebilecek karşı hamlelere karşı uyanık olmak gereklidir (Öztürk, 2002).

1.2. Oluşan (Emergent) Strateji Geliştirme Yaklaşımı

Oluşan strateji, işletmenin amaç ve hedeflerini rasyonel bir planlama süreciyle belirlemek yerine süreç içerisinde gelişen olaylara ve durumlara bağlı olarak strateji geliştirmeyi ifade etmektedir. Bu strateji geliştirme yaklaşımı özellikle çevresel olayların değişim hızı ve karmaşıklık derecesi yüksek olduğu iş ortamları için geçerlidir. Çevrenin hızla değiştiği, rakiplerin, müşterilerin pazar koşullarının hızla değiştiği ortamlarda stratejik planlama süreçlerinin işlevselliği azaldığından günün ve durumun koşullarına en uygun stratejinin belirlenmesi gerekmektedir.

Oluşan strateji ekolojik bir duruma benzer. Yaşanmakta olunan birçok duruma karşı uyum sağlamak ve yaşanan çevreye karşı verilen doğru tepkiler verilmelidir (Kenny, 2006). Slavin ve Govin (1997) strateji geliştirme konusunda üretim işletmelerine yönelik yaptıkları araştırmanın sonuçlarına göre, planlanan (amaçlanan) stratejiler, mekanik örgüt yapısına sahip ve sert rakipleri olan işletmeler için uygun iken oluşan stratejiler, organik örgüt yapısına sahip ve centilmen (veya iyi huylu) rakipleri olan işletmelerin bulunduğu çevreye daha uygundur. Strateji geliştirmede amaçlanan ve oluşan strateji yaklaşımları tablo 2’de karşılaştırılmıştır.

Tablo 2: Amaçlanan Stratejiye Karşı Oluşan Strateji

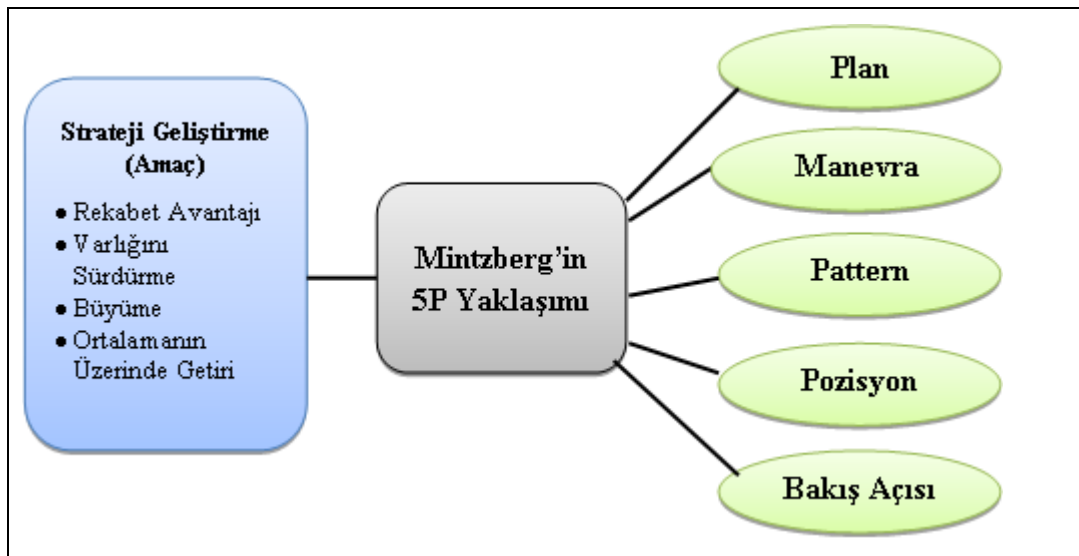
Ölçütler	Amaçlanan Strateji	Oluşan Strateji
Stratejinin Doğası	Amaçlanan tasarımdır	Kademeli olarak şekillenir.
Strateji Geliştirmenin Doğası	Hesaplamayı (ölçümü) gerektir.	Farkına varmayı gerektirir.
Strateji Geliştirme Süreci	Yapılandırılmış ve kapsamlı	Yapılandırılmamış ve parçalı
Strateji Geliştirme Aşamaları	Önce düşün sonra hareket et	Düşünce ve hareket birliktedir.
Stratejiye Odaklanma	Kararlar örüntüsü	Aksiyonlar örüntüsü
Karar Verme	Hiyerarşik	Politik
Karar Vermedeki Odak Noktası	Optimal kaynak dağılımı ve koordinasyon	Deneyimsel ve paralel insiyatifler
Gelecekteki Gelişmelere Bakış Açısı	Öngörü ve tahmin	Kısmen bilinemez ve tahmin edilemez
Geleceğe Yöneliş	Taahhütler yapmak ve geleceğe hazırlanmak	Taahhütler yapmamak esnek olabilmek
Uygulamadaki Odaklanma	Programlama	Öğrenme
Stratejik Değişim	Yukarıdan aşağıya	Geniş katılımlı ve bilişsel

Kaynak: DeWitt, B. ve Meyer, R. (1998) ve Ağraş ve Deliorman (2014)’ten uyarlanmıştır.

Strateji geliştirme sürecini ve strateji geliştirme yaklaşımları değerlendirmek açısından Mintzberg'in 5P modeli önemli ipuçları sunmaktadır. Bu bakımdan bu modelin detaylıca ele alınmasında yarar bulunmaktadır.

2. Strateji Geliştirmede 5P Modeli

Belli bir stratejiye sahip olmayan işletme bir geminin havada sis varken önünü görememesine rotasını çizememesine benzer. Belli bir planlama yapmadan veya düzene sahip olmadan rastgele yapılan stratejiler amaca ulaşmada hiçbir zaman etkisi olmaz. Bu yüzden stratejiye yön gösterecek ona danışmanlık yapabilecek durumların ortaya çıkması gerekir. Bunlar stratejiye yol gösterecek planlar, modeller, manevralar, pozisyon ve perspektiflerin geliştirilmesine yardımcı olarak uyumlu hale getirmek için kullanılır (Özer, 2015). Ülgen ve Mirze (2013) stratejik yönetimin genel olarak işletmeye rekabet avantajı sağlamak, uzun dönemde varlığını sürdürmek, büyümek ve ortalamanın üzerinde getiri elde etmek olduğunu belirtmişlerdir. Bu amaçlar strateji geliştirmenin de temel amaçları olarak düşünülebilir.

Şekil 1: Strateji Geliştirmede 5 P Yaklaşımı

Plan olarak strateji (strategy as plan): Stratejik planlama ilk kez 1960'larda özel sektör tarafından gündeme getirilmiş olup, kurumlarının dış çevrede oluşan fırsatları kullanabilmesini, tehditlere karşı durabilmesini ve dolayısıyla rekabetçi konumunu geliştirebilmesini sağlamak üzerinde yoğunlaşan bir planlama ve yönetim aracıdır. Stratejik planlama, stratejik yönetimin ilk aşaması olan strateji belirleme safhasıdır. Stratejik planlama

“bir organizasyonun ne olduğunu, ne yaptığını ve bunu niçin yaptığını şekillendiren ve bu sürece rehberlik eden temel karar ve eylemleri üreten disiplinli bir çalışma” olarak tanımlanabilir (Yörük ve Bozok, 2015: 1). Dinamik çevresel şartlara uyabilmek için ve bu çerçevede değişimin aracı olarak ortaya atılan yönetim anlayışlarından birisi de stratejik yönetim veya onun daha sınırlı bir çeşidi olan stratejik planlama yaklaşımıdır. Stratejik planlama süreci örgütün kendini, iç ve dış çevresini tanımladığı, sahip olduğu fırsat, üstünlük, tehdit ve zayıflıkları analiz ettiği, misyon, vizyon, amaç, hedef ve değerlerini belirlediği, belirlenen hedef ve amaçlara ulaşmayı sağlayacak stratejilerini tanımlandığı, sonuçların raporlandığı ve analiz edildiği ve önceki dönemlerle karşılaştırıldığı bir süreçtir. Stratejik planlama sürecinde, kurumsal yükümlülükler, örgütün amaç ve hedefleri açıkça belirlenir. Belirlenen amaç ve hedefler ise stratejik düşünmeyi bir tarafa bırakmadan, daha tutarlı ve gerçekçi kararlar alınmasını örgütün ve çevrenin daha iyi tanınarak örgütsel sorunlara daha gerçekçi yaklaşılması ve örgütsel performansın artırılmasını amaçlar (Yiyit ve Çorbacıoğlu, 2014: 178).

Planlama, strateji ile birleştiğinde stratejik planlama olarak literatürde geniş yer bulmuş, teorik ve uygulamalı, özel ve kamu sektörleri açısından sıklıkla ele alınmıştır. Strateji ve strateji geliştirme ile ilgili ilk çalışmalarda, stratejinin bir plan olarak ele alındığı görülmektedir. Plan yaklaşımına göre strateji, önceden hazırlanmış planlar ve bu planların belirli aşamalarda hayata geçirilmesidir. Stratejinin bir plan olarak görülmesi ve stratejik planlama yaklaşımının temeli, rakiplerin dikkate alınarak stratejinin planlanmasına dayanmaktadır. Uzun dönemli planlama ve kurumsal planlamadan stratejik planlamaya geçişte planlama sürecine rakip ve rekabet analizlerinin eklenmesinin önemli katkıları olmuştur. Plan ve strateji arasındaki ön önemli kesişme noktası rakip ve rekabet olgularıdır. Ancak daha stratejik yönetim alanındaki diğer ekollerin ortaya çıkmasıyla strateji geliştirme süreçlerinde yalnızca rakiplerin ve rekabetin dikkate alınmasının da eksik bir bakış açısı oluşturacağı dile getirilmiştir. Örneğin, Porter (1980) strateji geliştirmede rakiplerle birlikte, müşterilerin, tedarikçilerin, yeni girişimcilerin ve ikame ürünlerin de dikkate alınması gerektiğini ve sektördeki karlılığın ve rekabet üstünlüğünün yalnızca rakiplerin aksiyonları ile ilişkili olmadığını belirtmiştir.

Stratejik planlama kapsamında strateji geliştirmek için en sık kullanılan araç SWOT analizi tekniğidir. Dış çevrenin işletme için oluşturduğu fırsat ve tehditlerle, işletme içindeki varlık ve yeteneklerin işletmeye sağladıkları üstünlük ve zayıflıklar bir matris üzerinde sistematik olarak belirlenmesine dayanmaktadır. Bu analiz tekniği gelecek ile ilgili bilgi edinme ve

gelecekteki uygulamaları tasarlayabilme adına gerekli bir stratejik düşünme şekli olarak kabul edilmektedir. SWOT matrisi genellikle, işletmelerin kendileri ile ilgili mevcut durumu görmelerini ve bunun neticesinde en uygun stratejilerin belirlenmesini sağlamak için kullanılmaktadır (Doğan ve Sözbilen, 2014: 98-99). Stratejinin plan olarak görülmesi ve bu temelde stratejik planlamanın yapılmasına yönelik eleştiriler 1980’li yıllardan itibaren gündeme gelmiştir. Stratejik planlamaya yönelik önemli eleştiriler Henry Mintzberg (1978) tarafından yöneltilmiştir. Buna göre değişken ve dinamik çevre koşullarında planlar işlevsiz kalmaktadır ve planlama stratejik bir eylem olarak görülmemektedir. Strateji plana göre daha dinamik kararlar topluluğudur. Bununla planların hazırlanması ve uygulanma süreçleri uzun ve maliyetli analizler gerektirmesi ve uygulama aşamalarına geçildiğinde mevcut koşulların başlangıç koşullarından farklılaştığı yönünde eleştiriler de yapılmıştır.

Manevra olarak strateji (strategy as ploy): Strateji rakiplere üstünlük sağlamanın bir aracı olarak görülmektedir. Manevralar özellikle en yakın (esas) rakiplere karşı avantaj elde etmek üzere yapılan hamleleri ifade etmektedir. Manevralar, rakiplerin düzenini bozmak, onları bazı eylemlerinden vazgeçirmek, korkutmak veya etkilemek amacıyla yürütülmektedir. Stratejik bir manevra rakipleri şaşırtmak üzere tasarlanan ve başarıyı bir adım öteye taşımayı amaçlayan yenilikçi ve özel bir hamleyi ifade eder (Mintzberg, 1992). Bu noktada strateji geliştirmede manevralar yapmanın en önemli amacının rakipleri şaşırtmak olduğu söylenebilir. Diğer bir deyişle stratejinin inşa edildiği mantık, manevralar yoluyla rakiplerin stratejilerini ve üstünlüklerini bozmaktır.

Stratejinin manevra olarak görülmesi, işletmelerin kendi stratejik vizyonlarına odaklanmaları ve ona ulaşmak için gerçekleştirmeleri gereken adımları takip etmelerini ifade etmektedir. Konu ile ilgili olarak Papatya ve Hazır (1999) artan rekabet, teknolojiye gelişim, Pazar koşullarındaki değişimlerin işletmeler üzerinde oluşturduğu baskılar gibi faktörlerin işletmelerin vizyonlarına gerçekleştirmelerini zorlaştırdığını stratejik manevralar yapmaya zorladığını belirtmişlerdir. Yazarlar, stratejik vizyonun uygulanabilmesi için bütünsel resmin çizilmesi, çalışanlar arasında paylaşılan amaçların oluşturulması, sonuca yönelik düşünme, değişim sürecinin rotasını çizme ve yüksek bir başarı kültürü oluşturmanın gerekliliğini ifade etmişlerdir.

Manevralar işletmelerin stratejik planlarının da bir parçası olabilir. Bakoğlu’na (2004) göre plan olarak strateji bir manevra ya da hile (ploy) olarak stratejiyi de içerebilir. Örneğin, bir şirket, rakiplerinin kapasitelerini arttırmalarını engellemek amacıyla, kendi kapasitesini arttırmakla tehdit edebilir. Buradaki gerçek strateji korkutmaktır (plan ve gerçek niyet olarak),

kapasite genişletmek değildir. Kapasite genişletmek burada sadece bir manevradır. Bu açıdan bakıldığında manevra yapan işletmelerin, rakiplerinin bazı hamlelerini engellemek ve onları yanlış hamleler yapmaya zorlamak amacını güttükleri söylenebilir. Bunun için de kendi amaçlanan stratejilerini rakiplere yanlış bir şekilde gösterebilirler. Savaşta bir generalin düşman kuvvetlerini yanıltmak için kendi kuvvetini abartması veya az göstermesi de buna örnek verilebilir.

Model (Pattern) olarak strateji (strategy as pattern): Bilinçli olarak niyet edilsin ya da edilmesin model olarak strateji, davranışlardaki tutarlılığı tanımlar. Ancak bu, sonucun arkasında bir planın olduğunu varsaymayı gerekli kılmaz, tıpkı her planın arkasında manevra olduğu söylenemeyeceği gibi. Model (pattern) olarak strateji bir kararlar akımı olarak ifade edilmektedir. Başka bir ifadeyle, bazı alanlarda alınan düzenli kararlar zamanın ötesinde bir tutarlılık sergilediğinde stratejinin biçimlendirilmiş olacağı farz edilir (Bakoğlu 2004; Bakoğlu ve Özcan, 2010).

Planlar amaçlanan strateji iken modeller ise gerçekleşen stratejilerdir. Gerçekleşen stratejiler amaçlanan stratejiler olabileceği gibi amaçlara rağmen oluşan stratejiler de olabilirler. Stratejide bir model geliştirmek için mevcut pazar koşullarının son derece dikkatli bir şekilde analiz edilmesi gerekmektedir (Mintzberg, 1992). Bu düşünce araştırmalardaki (başlangıçta) teorik model ve araştırmanın sonucunda elde edilen deneysel modelle benzerlik göstermektedir. Model olarak stratejiyi farklı bir açıdan ele almak gerekirse; stratejinin bilinçli ve kararlı hamleler sonucunda ortaya çıkan bir kavram olduğu söylenebilir. Hamlelerdeki tutarlılık esastır. Ancak hamlelerin önceden belirlenme zorunluluğu bulunmamaktadır. Model olarak strateji nihai amaca (zafere) giden yolda taşları bilinçli bir şekilde ustalıkla örmektir.

Pozisyon olarak strateji (strategy as position): Porter stratejiyi temelde rekabet güçlerine karşı defansın oluşturulması ya da rekabet güçlerinin en zayıf olduğu noktada endüstride bir pozisyon bulunması şeklinde algılamaktadır. Stratejiyi tanımladığı beş rekabet unsuru (alıcıların gücü, satıcıların gücü, ikame mallar, yeni girenler, rekabetin yoğunluğu) arasında bir tercih yapma olarak tanımlayan Porter, stratejinin özde şirketin bütün etkinlikleri arasında uyum sağlamaya dayalı olduğunu ileri sürmektedir (Bakoğlu, 2004). Pozisyon olarak strateji işletmenin çevresi ile olan ilişkilerini nasıl tanımladığına bağlıdır. İşletme belirli bir endüstride rekabet etmeyi tercih edebileceği gibi uluslararasılaşmaya da gidebilir (Mintzberg, 1992). Porter (1980) stratejiyi rekabet açısından ele almaktadır. Buna göre stratejik üstünlük sağlamak için rakiplerden farklı işler yapmak ya da aynı işleri rakiplerden daha farklı yapmak

gerekmektedir. Arlı (2012: 100) mal ve hizmet farklılaştırmasının sunulan mal veya hizmete yapılan bir işlem olduğunu ifade etmiştir.

Pozisyon olarak stratejide konumlandırma önemli bir yer tutmaktadır. Konumlandırma ve buna bağlı mal ve hizmet farklılaştırmasına yönelik stratejiler birbirini tamamlayan bir bütün oluşturmaktadır. Konumlandırma, markanın hedef pazar bölümünü ve rakiplerine göre farkını gösteren bir algılama bütünü olup Konumlama, bir ürünün doğrudan doğruya rakiplerin ürünlerine ayrıca işletmenin kendi ürettiği diğer ürünlere karşı imajının geliştirilmesini ifade etmektedir. Bu açıdan bakıldığında önemli özellikleri itibarıyla ürünün tüketiciler tarafından tanınmasını ve ürünün rakip ürünler ile beraber tüketici zihninde işgal ettiği yeri tanımladığı söylenebilir.

Bakış açısı olarak strateji (strategy as perspective): Strateji bir bakış açısıdır. İçeriği sadece seçilmiş olan konumdan değil dünyayı nasıl bir bakış açısıyla algıladığına bağlıdır. Örneğin bazı örgütler yeni teknolojiler üreterek yeni pazarlara girmeye çalışarak saldırgan politika izler. Diğerleri ise belli bir dünyayı istikrarlı olarak algılamaya çalışır. Pazarlamayı destekleyen ve çevresinde belli bir ideolojiye bağlı bir IBM örneği verilebilir. Diğerleri mühendisliği ele alır. Hewlett Packard bunlardan biridir. Verimlilik üzerine bakış açısı geliştiren bir firma olarak ise McDonalds gösterilebilir. Bu duruma ek olarak perspektif olarak strateji insan bilincinin farklı tarzlara ait olduğu ve bu tarzların herkeste farklı olarak algılandığı bu süreç ise zihinsel bir sürece bağlı olarak gelişen süreç olarak algılanması gerektiği görülmektedir (Mintzberg, 1987). Strateji oluşum sürecinde farklı durumlara yönelik herhangi bir konu hakkında farklı bakış açıları ortaya çıkabilir. Alternatif olarak ortaya çıkan bu stratejiler daha sonraki süreçlerde kullanılabilir (Plantinga ve Dorée, 2016). Strateji oluşturulurken zihne bağlı olarak oluşturulmak istenen stratejilerin bilişsel bir sürecin dışarı yansımaları olarak algılanır. Bu açıdan bakıldığında kişinin strateji oluşturma sürecinde düşünceyi ortaya çıkaran ve bu düşüncenin ise zihnin yapısıyla alakalı olduğu görülmektedir. Bu yüzden oluşturulan bu stratejiler zihnin yansımaları olarak da adlandırılır (Bakoğlu ve Özcan, 2010).

Strateji geliştirilirken plan, model, manevra, pozisyon ve bakış açısının nasıl kullanılacağı, işletmenin faaliyet çevresine, rekabeti nasıl algıladığına ve rekabetteki tutumuna ve yöneticilerin tercihlerine göre şekillenecektir. Strateji geliştirmede Mintzberg'in 5 Modelinin Honda firması tarafından nasıl kullanıldığına ilişkin bilgiler tablo 3'de gösterilmiştir. Honda firması, 1946 yılında motorsiklet motoru üretmek için kurulan bir firma ve kendi ülkesi Japonya pazarında hem 250cc ve 350cc dediğimiz hacimli motorlar hem de 50 cc li

küçük motorlar sınıfında lider durumundadır. 1959 yılına gelindiğinde, dünya çapında bir marka haline gelmek adına ilk adımını atmış ve Amerikan pazarına açılmaya karar vermiştir (Instela, 2018).

Tablo 3: Strateji Geliştirmede 5P Modeli ve Honda Firması Örneği

5 P MODELİ	ATILAN ADIMLAR
PLAN	Motosiklet anlamında Japonya pazarının dışında marka haline gelebilmek için, motosiklet meraklılarının en yoğun olduğu Los Angeles'da 1959 yılında bir temsilcilik açmak ve 250cc ve 350 cc'li motosikletlerin satışını yapmak.
MANEVRA (PLOY)	Büyük kapasiteli motor satışların istenilen seviyede olmamasından sonra bir manevra yapılmaya karar verilir. herşeyi büyük ve konforlu seven Amerikalılara, Japon pazarında büyük sükse yapmış 50 cc li motosikletlerin satılmasına karar verilmiştir.
MODEL (PATTERN)	Satışları daha iyi hale getirecek başka bir ağ yapısı ve kanal aranır. Küçük motorlu motosikletlerin satışında istenilen hacmin yakalanmasında geleneksel motor bayileri yerine toptancı kanalı keşfedilmiştir.
POZİSYON (POSITION)	Henüz motor meraklısı olmamış ve tercihleri oluşmamış kısacası; daha dokunulmamış dev bir pazara konuşlanılmıştır.
BAKIŞ AÇISI (PERSPECTIVE)	Japon yöneticilerin kısa süreli bir satış başarısızlığından sonra çevreyi doğru yorumlamaları ve hızlı reaksiyon vermeleri sonucu dört sene içinde Amerika'da satılan her iki motordan birisi Honda olmuştur.

Kaynak: Instela, 2018'den uyarlanmıştır.

Honda'nın başarısının geleneksel yorumu, bu firmanın dahiyane bir strateji ile motor sektörüne yeni bir tanım getirdiği idi. Gerçekte ise Honda'nın planlanmış stratejisi nerede ise bir felaket idi. Başarıyı getiren strateji planlanan değil, fakat beklenmedik gelişmelere gösterilen akıllı uyumun sonucuydu. Japonlara tanınacak prim, oluşan duruma uymakta gösterdikleri çeviklik ve bunu uygulamakta gösterdikleri enerjidir (Instela, 2018). Bu çalışmada strateji geliştirmede Mintzberg'in 5P Modeli temel alınarak Bolu, Düzce ve Sakarya illerindeki 4 ve 5 yıldızlı otel işletmelerinin yöneticilerinin strateji geliştirmedeki yaklaşımları incelenmiştir. Bunun için nitel bir araştırma tasarlanmış ve yöneticilerin strateji geliştirmeye yönelik bakış açılarına ulaşılmıştır.

3. Araştırma Yöntemi

Bu çalışmada otel yöneticilerinin strateji geliştirme konusundaki bakış açılarının incelenmesi amaçlanmıştır. Araştırmada otel yöneticilerinin strateji geliştirirken planlanan

strateji yaklaşımını mı yoksa oluşan strateji yaklaşımını mı daha fazla tercih ettikleri gibi sorulara yanıt aranmıştır. Araştırmanın hedeflediği amaçlarına ulaşabilmesi için nitel bir araştırma tasarlanmıştır. Nitel araştırma gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel veri toplama yöntemlerinin kullanıldığı algı ve olayların doğal ortamına bağlı olarak gerçekçi ve bütüncül şekilde ortaya konmasına yönelik nitel sürecin izlendiği araştırma olarak tanımlanır (Yıldırım, 2010). Araştırmada veri toplama aracı olarak görüşme tekniği kullanılmıştır. Görüşme tekniği içerisinde yarı yapılandırılmış görüşme tekniği tercih edilmiş görüşme formu yaklaşımı benimsenmiştir. Görüşme tekniği araştırmacı ile araştırmacının öznesi konumunda yer alan kişi arasında geçen kontrollü ve amaçlı sözel olan bir iletişim biçimidir (Türnüklü, 2000).

Araştırmada yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılmıştır. Görüşmeler 2018 yılının Ocak ayında otel yöneticileri ile yüz yüze görüşmek suretiyle gerçekleştirilmiştir. Yarı yapılandırılmış görüşme araştırmacı önceden sormayı planladığı soruları hazırlar. Buna karşın araştırmacı görüşme anında akışı etkileyebilir ve kişinin yanıtlarını ayrıntılandırmasını sağlayabilir (Develioğlu, 2014). Görüşme formu içerisinde 8 soru yer almakta olup görüşmeler 3 adet 4 yıldızlı ve 3 adet 5 yıldızlı otelin müdürleriyle yapılmıştır. Görüşme sorularının hazırlanmasında strateji geliştirme ile ilgili literatür incelemesi temel alınmıştır. Otel yöneticilerinin stratejiye olan yaklaşımlarını öğrenmek amacıyla Bolu, Düzce ve Sakarya'daki toplam 6 otel işletmesi yöneticisinin bakış açılarına ulaşılmıştır. Görüşme ortamı otel yöneticilerinin çalışma ofisi olmuştur. Yöneticilerden telefon ve e-posta aracılığıyla randevular alınmış ve görüşmeler uygun bir ortamda gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler ortalama 30 dakika sürmüştür. Araştırmada bu illerin seçilmiş olmasının nedeni, ulaşılabilirlik olanağı olmuştur. Görüşmelerde strateji geliştirmeyle ilgili olarak yöneticilerin, -strateji geliştirme konusuna ilişkin literatür incelemesine dayanılarak- aşağıdaki konularda görüşlerine başvurulmuştur:

- Strateji geliştirme konusuna olan bakış açısı
- Strateji geliştirilirken rakiplerin pozisyonunun dikkate alınma durumu
- Strateji geliştirmede planlama yapılıp yapılmadığı
- Planlanan stratejinin değişen koşullara nasıl uyarlandığı
- Yöneticilerin strateji geliştirme tarzı
- Rakiplere yönelik ne tür hamlelerde bulunduğu
- Stratejide bütünlük (istikrar) olup olmama durumu
- Strateji geliştirirken rakiplerin dışında hangi çevre unsurlarının etkili olduğu

Görüşme sorularına verilen yanıtlarla ilgili içerik analizi ve betimsel analiz uygulanmıştır. Betimsel analiz elde edilen verilerin önceden verilen temalara göre kategorize edilmiş halidir. Betimsel analiz için çerçeve oluşturma, tematik çerçeveye göre verilerin işlenmesi, bulguların tanımlanması ve yorumlanması şeklindedir (Üzümcü, 2016). Yapılan analiz ve değerlendirmelerle otel yöneticilerinin strateji yaklaşımları, stratejiye olan bakış açıları, strateji geliştirme tarzları ele alınmıştır.

4. Bulgular

Araştırma bulgularının sunumunda görüşmede sorulan sorular tema olarak ele alınmış ve görüşülen kişilerin verdikleri yanıtlar bu temalara göre tablolar halinde betimlenmiştir. Bu noktada en çok hangi görüşlerin belirtildiğini göstermek için her görüşün görüşme dokümanlarında tekrarlanma sıklığı belirtilmiştir. Tablo 4'te görüşmelere ilişkin bazı bilgiler paylaşılmıştır.

Tablo 4: Araştırmaya Katılan Oteller ve Otel Yöneticileri

No.	Görüşülen Otel/Kişi	İl	Yıldız Sayısı	Görüşülen Kişinin Pozisyonu
1.	Akçakoca Otel	Düzce	4 Yıldızlı	Genel müdür
2.	Hamptonby Hilton	Bolu	5 Yıldızlı	Genel Müdür
3.	Abant Lotus	Bolu	5 Yıldızlı	Genel Müdür
4.	Diapolis	Düzce	4 Yıldızlı	Genel Müdür
5.	RichmondNua	Sakarya	5 Yıldızlı	Ön Büro Müdürü
6.	Turan Otel	Düzce	4 Yıldızlı	Genel Müdür

4.1. Otel Yöneticilerinin Strateji Geliştirme Yaklaşımlarına İlişkin Bulgular

Tablo 5'de otel yöneticilerinin strateji geliştirme konusuna ilişkin bakış açıları betimlenmiştir. Analiz çerçevesi, strateji geliştirme konusuna olan bakış açısı, strateji geliştirilirken rakiplerin pozisyonunun dikkate alınma durumu, strateji geliştirmede planlama yapılıp yapılmadığı, planlanan stratejinin değişen koşullara nasıl uyarlandığı, yöneticilerin strateji geliştirme tarzı, rakiplere yönelik ne tür hamlelerde bulunduğu, stratejide bütünlük (istikrar) olup olmama durumu ve strateji geliştirirken rakiplerin dışında hangi çevre unsurlarının etkili olduğu şeklinde 8 başlık altında oluşturulmuştur. Oluşturulan temalar görüşme sorularının içeriği dikkate alınarak belirlenmiştir. Görüşülen otel yöneticilerinin verdikleri yanıtlar kısa olmasından görüşme sürecinde başlangıçta oluşturulan sorulara yeni sorular eklenmemiş tüm yöneticiler aynı sorular sorulmuştur. Her bir soruya verilen her bir yanıt numaralandırılmıştır.

Ancak bazı yöneticiler bir soruya 1’den fazla görüş ortaya çıkacak şekilde cevap verdiği için bazı soruların ortaya çıkardığı görüşler 6’dan fazla olmuştur.

Tablo 5: Araştırmada Elde Edilen Verilerin Analiz Edildiği Boyutlar ve Betimsel Analiz Bulguları

VERİLERİN ANALİZ EDİLDİĞİ BOYUTLAR	OTEL YÖNETİCİLERİNİN GÖRÜŞLERİ
Strateji Geliştirme Konusuna Bakış Açısı	<ol style="list-style-type: none"> 1. Strateji geliştirirken rakip otellerin fiyatlarını ve müşterilerin isteklerini dikkate alırız. 2. Stratejinizin esnek ve dinamik olması gerekir. 3. Güncel gelişmeleri takip ederiz. 4. Stratejilerimizi ihtiyaçlarımıza göre hazırlarız, rakiplere de dikkat ederiz. 5. Bölgeye göre ve acentelerin durumuna göre strateji geliştiririz. 6. Sosyal ve ekonomik gündemi takip etmek ve misafirlerin taleplerine cevap verebilmek için strateji geliştiririz. 7. Rakiplere karşı ayakta durabilme açısından strateji geliştirme önemlidir.
Strateji Geliştirilirken Rakiplerin Pozisyonunun Dikkate Alınma Durumu	<ol style="list-style-type: none"> 1. Rakip otellerin oda fiyatları ve konumlarını kendi fiyatlarımız ve konumumuzla karşılaştırırız. 2. Rakiplerimizin büyüklüğünü, statülerini ve pazar paylarını dikkate alır ona göre pozisyonumuzu belirleriz. 3. Özellikle tanıtım alanında rakiplerin hazırlamış olduğu stratejilere karşı avantajlarımızı bir adım öne çıkarırız. 4. Rakiplerimizi özellikle fiyat konularında karar verirken dikkate alırız. 5. Turizm sektöründe mevcut pastadan pay almak istiyorsanız, rakiplerinizi sürekli takip etmelisiniz. 6. Rakipler dikkate alınır ve herkesin uyguladığı şeyler yerine kimsenin uygulamadığı yeni olan şeylerin yapılması gerekir.
Strateji Geliştirmede Planlama Yapılıp Yapılmadığı	<ol style="list-style-type: none"> 1. Önceden planlama yaparız, ancak gelişen şartlara göre uyarlamalar yaparız. Değişen koşullar planları geçersiz kılmaktadır. 2. Bizim için asıl olan yaptığımız planlara sadık kalmaktır. Ancak bunu her zaman başaramıyoruz. Planlarımızı yılın dört çeyreğini dikkate alarak yaparız. 3. Stratejiyi önceden planlarız ancak belli bir süre sonra yenilenmesi gerekir. 4. Planlarımızı yıllık yaparız ve bunlar oldukça işlevseldir. 5. Stratejilerimizi uzun vadeli planlarız. 6. Planların kullanılabilirliği planın işlevini yerine getirmesine bağlıdır.
Planlanan Stratejinin Değişen Koşullara Nasıl Uyarlandığı	<ol style="list-style-type: none"> 1. Bazen planların dışına çıkmak zorunda kalıyoruz. 2. Körükörüne planlanmış bir stratejiden sonuç alınmıyorsa zorlamaya gerek yoktur. 3. Belli bir plan yapılır ancak istenilen koşullar sağlanamıyorsa değişiklik yapma ihtiyacı duyulur.

	<ol style="list-style-type: none"> 4. Dönemsel koşulları dikkate alırız. 5. Planladığınız stratejiyi değişen koşullara uyarlamak zorundayız. Verdiğimiz hizmet gıda ya da ilaç sektörü gibi zorunlu bir alan değil, toplumun belirli bir kesimi için geçerlidir. 6. Siyasi durumlar başta olmak üzere diğer çevre koşullarına göre politika ve planlarda değişiklik yapılır.
Yöneticilerin Strateji Geliştirme Tarzı	<ol style="list-style-type: none"> 1. Hem planlar yaparız, hem de yerine ve zamanına göre planlarımızda değişiklikler yaparız. 2. Stratejide doğaçlama tarı tercih ederim. 3. Harekete geçmeden önce plan yapılması gerekir. Planlamacıyı tercih ederim. 4. Stratejide doğaçlama tarzını daha çok benimserim. 5. Stratejinizi sadece planlama ile yapabilirsiniz. 6. Hem planlanan hem de anlık değişimlere göre hareket edilebilen durumlar vardır.
Rakiplere Yönelik Ne Tür Hamlelerde (Manevralarda) Bulunulduğu	<ol style="list-style-type: none"> 1. Rakiplere fark atmak için bazen manevralar yapılabilir. İşletme politikamız neyi gerektiriyorsa onu yaparız. 2. Zincir otel olduğumuz için otel, daha önceki otelerde uygulanan doğru uygulamayı geliştirerek kendi oteline adapte ederek bunu pazara sunar 3. Yeni trendleri takip etmek sizi bir adım öne çıkarır. 4. Rakipleri şaşırtacak manevra olarak diğer oyuncuları şaşırtmayı etik bulmuyorum. 5. Çeşitli manevralar yapmak gerekir. Ancak bunu yaparken bizi zarara sokacak manevralardan kaçınmamız gerekir. 6. Manevralarımızı daha çok müşteriler için uygularız. 7. Çoğu zaman rakip olarak belirlediğiniz firmaların stratejilerini birebir uyarlayarak bile durumu eşitleyebilirsiniz.
Stratejide Bütünlük (İstikrar) Olup Olmama Durumu	<ol style="list-style-type: none"> 1. Strateji aslında bir bütündür ancak bazı zamanlarda belirsiz hale gelebilir. 2. Gelecekte öngörülemeyen olaylara karşı tecrübeye dayanarak manevra yaparak değişime gidilir. 3. Strateji bir bütündür, dağınık olarak bir strateji uygulamaya çalışıldığında toparlama imkânını zorlaşır. 4. Stratejimiz bir bütündür, fiyat politikalarımız ona göre şekillenir. 5. Stratejiniz bir bütün olmak zorundadır. Mutlaka istatistiksel veriler ve olumlu olumsuz misafir görüşlerine dayandırmak zorundasınız. 6. Stratejilerimiz bazen dağınık, bazen de bütünlük içindedir.

<p>Strateji Geliştirirken Rakiplerin Dışında Hangi Çevre Unsurlarının Etkili Olduğu</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Özellikle politik çevredeki gelişmeleri takip ediyoruz. Siyasi gelişmeler sektörümüzü olumlu/olumsuz etkilemektedir. 2. Ülkenin ya da çalışılan yerin ekonomik durumu, bölgenin yapısal veya mimari gelişime açık olup olmaması, işletmenin ek yatırım yapacak ek kapital güce sahip olup olmamasını dikkate alırız. 3. Stratejide sahip olduğumuz konumu özellikle dikkate alırız. 4. Ülkenin durumu, müşterilerimizin istekleri ve teknolojiadaki gelişmeleri takip ederiz. 5. Dış çevrede özellikle rakiplerimizin stratejilerini takip ederiz. 6. Rakipler dışında müşterilerimizin talepleri stratejilerimizi şekillendirir. 7. Rakip firmalar dışında bence belirleyici en önemli unsur, ekonomik koşullardır. 8. Siyasi gelişmeler ve buna bağlı olarak ekonomik durumu dikkate alırız.
--	--

Görüşmelerde otel yöneticilerinin strateji geliştirme konusundaki yaklaşımları ile ilgili sorulan sorularda otel yöneticilerinin karşılaştığı spesifik durumları örneklendirmeleri istenmiştir. Bu çerçevede yöneticilerin paylaştıkları örneklerin paylaşılması yöneticilerin yaklaşımlarının açıklanmasına katkı sağlayacaktır. Örneğin, *Strateji geliştirmede planlama yapılıp yapılmadığına* ilişkin soruya bir otel yöneticisi şu ifadeyi kullanmıştır: “*Stratejilerimizi uzun vadeli planlarız. Örneğin bütçelerimizi yıllık oluşturur, bu bütçelerin gerçekleşmesi adına strateji planlarız. Stratejilerimizi yıl boyunca, ekonomik ve sosyal veriler ışığında sürekli güncelleriz. Bence geçerli tatmin edici bir planınız yoksa stratejiniz hiçbir işe yaramayacaktır*”.

Öte yandan *Planlanan stratejinin değişen koşullara nasıl uyarlandığına* ilişkin bir diğer otel yöneticisi şu örneği vermiştir: “*Örneğin; konaklama fiyatlarını Euro üzerinden olan bir işletme olarak 2016 yılında belirlediğimiz fiyatların, gerçekleşen kur artışı sebebi ile çok üzerinde kaldık. Bu da misafirlerimize ekstra fiyat artışı gibi yansıdı. Bizde hemen yılın ilk çeyreğinde tüm acente ve münferit misafirler için kur sabitlemesi yaptık, tüm yıl boyunca kur sabitlemesini artış ve azalış oranında takip ederek sürekli güncelledik. Bir diğer yönetici de aynı konuda çarpıcı bir örneği paylaşmıştır. “Kış sezonunda işletme gelirlerini artırma ve pazar payını değişik yönlerden değişik pazarlara açabilmek için hedeflenen kış paketinin olası hava koşullarının mümkün olmaması nedeniyle yeterli kar yağmaması nedeniyle bunu öngörerek bir planlama ve çevre kontrolü yaparak bu planı değiştirmek zorunda kalınabilir”.* Rakiplere yönelik ne tür hamlelerde (manevralarda) bulunduğu konusunda da bir yönetici rakiplere karşı onları şaşırtacak hamlelerde bulunmaktan nasıl kaçındıkları ile ilgili şu ifadeleri kullanmıştır: “*Belirlenen strateji üzerinden gitmek en doğrusudur. Manevra olarak*

diğer oyuncuları şaşırtmayı etik bulmuyorum. Otellerin belli bir fiyat politikası belirlemesi ve buna göre hareket etmesine rağmen görüştüğümüz otellerden biri fiyatı düşürerek bir adım öne geçmiştir ancak ben stratejik olarak rakipleri manevra yoluyla şaşırtmayı etik bulmuyorum. Oyunu kuralına göre uygulamak en doğrusudur”.

Sonuç

Bu çalışmada Düzce, Bolu ve Sakarya illerinde faaliyet gösteren 4 ve 5 yıldızlı otel işletmelerinin üst kademe yöneticilerinin strateji geliştirme yaklaşımlarının analiz edilmesi amaçlanmıştır. Bu çerçevede yürütülen nitel araştırmada, otel yöneticilerinin konuya ilişkin görüşlerine ulaşılmıştır. Elde edilen görüşme verileri sekiz başlık altında analiz edilmiştir. Analiz bulguları değerlendirildiğinde otel yöneticilerinin strateji geliştirmeyi, rakip otellerin faaliyetleri ve baskıları, güncel gelişmeler, otelin ihtiyaçları, kurumsal ve bireysel müşterilerin taleplerini karşılamak için zorunlu bir faaliyet olarak gördüklerini ortaya koymuştur. Strateji rekabette üstün gelmeyi sağlayacak hamleler olarak değerlendirildiğinde rakip işletmelerin strateji geliştirme üzerindeki etkilerini tespit etmek için detaylı bir değerlendirme yapılmıştır. Bu değerlendirmede, otel yöneticilerinin rakip işletmelerin oda fiyatları ve konumlarına, büyüklük ve statülerine, pazar paylarına, tanıtım faaliyetlerine dikkat ettikleri anlaşılmıştır.

Araştırmada elde edilen veriler ışığında 6 otelin yöneticisinin de strateji geliştirmede planlama yaklaşımına önem verdiği, yapılan planların kısa, orta ve uzun vadeli olarak tasarlandığı görülmektedir. Ancak planların değişen koşullara göre yenilendiği de söylenebilir. Planların işlevselliği sürdükçe otel yöneticilerinin de stratejiyi plan olarak ele aldığı ifade edilebilir. Diğer taraftan çevre koşullarında meydana gelen değişiklikler, planların sonuç getirmemesi, dönemsel koşullar ve hizmetin özellikleri planların güncellenmesini gerektirmektedir.

Araştırmada otel yöneticilerinin genel strateji geliştirme tarzının ne olduğuna ilişkin soruya ilişkin elde edilen bulgular, yöneticiler arasında ortak bir tarzın bulunmadığını göstermiştir. Bu noktada bazı otel yöneticilerinin planlamacı bir tarz sergilerken, bazılarının ise doğaçlama tarza daha yakın oldukları görülmüştür. Bununla birlikte bazı yöneticilerin her iki tarzı da benimsediği tespit edilmiştir. Elde edilen bu bulguya göre otel yöneticileri hem amaçlanan hem de oluşan strateji geliştirme yaklaşımını kullandıkları anlaşılmaktadır. Bu çerçevede doğaçlama (oluşan) strateji geliştirme tarzına yakın bir kavram olan stratejide rakipleri şaşırtacak “manevralar” yapmak hususunda da otel yöneticilerinin ortak bir görüşe sahip olmadıkları tespit edilmiştir. Stratejiyi manevra olarak algılayan otel yöneticilerinin bir kısmı

manevra yapmanın değişen koşulların bir sonucu, bir kısmı da işletme politikasının bir gereği olduğunu dile getirmiştir. Bir otelin yöneticisi manevranın müşterilere yönelik olduğunu belirtirken, bir yönetici de manevra yapmanın ve rakipleri kandırmayı “etik” bulmadığını vurgulamıştır.

Araştırmanın bir diğer boyutu olan stratejinin bir “bütün” olarak görülüp görülmediğine ilişkin elde edilen bulgularda hemen hemen tüm yöneticilerin bu konuda hemfikir olduğu görülmektedir. Fiyat politikasının belirlenmesi ve müşteri isteklerinin istikrarla karşılanabilmesi için stratejinin bir bütünsel model olarak ele alınması gerekmektedir. Bu görüşler Mintzberg (1987), Plantinga ve Dorée, 2016) ve Bakoğlu ve Özcan (2010) tarafından dile getirilen stratejinin davranışlardaki tutarlılığını ifade eden “model (pattern) olarak strateji” görüşleri ile örtüşmektedir. Araştırmada son olarak otel yöneticilerinin strateji geliştirme süreçlerinde rakipler dışında, politik ve ekonomik çevrede yaşanan gelişmeleri, müşterilerin taleplerini ve bölgenin koşullarını ve kendi konumlarını dikkate aldıkları tespit edilmiştir. Otel yöneticilerinin görüşlerine göre bir sektördeki rekabet ve karlılığı etkileyen ve Porter (1980) tarafından vurgulanan tedarikçilerin gücü, yeni girişimci tehdidi ve ikame ürünlerin gücünü dikkate almadıkları söylenebilir.

Çalışmanın sonuçları, birkaç açıdan sınırlılık göstermekte ve tüm otel yöneticilerini kapsayamadığı açıktır. Araştırmaya dahil edilen otel işletmesi sayısının sınırlılığı ve belirli bir yöredeki otellerin konu alınması çalışmanın sınırlılıkları arasındadır. Elde edilen verilen sınırlılığı oteller arasında karşılaştırma yapılmasına olanak tanımadığından bu durum çalışmanın bir sınırlılığı olarak kabul edilebilir. Araştırmanın strateji geliştirme konusuna otel işletmeleri açısından bir bakış sunması ve konuyu araştırmacıların ve yöneticilerin gündemine taşınması bakımından özgün yönü bulunmaktadır. Çalışmanın bu yönüyle araştırmacılara ve otel yöneticilerine katkı sunması beklenmektedir. Araştırmanın ulaştığı sonuçlar çerçevesinde otel yöneticilerine, strateji geliştirme konusunda daha fazla ilgi göstermeleri, strateji geliştirirken rakiplerin pozisyonunu dikkate almaları, strateji geliştirme konusunu çok yönlü bir faaliyet olarak görmeleri ve çevrenin özelliklerine göre tutarlı ve bütüncül bir strateji geliştirme yaklaşımı belirlemeleri tavsiye edilmektedir. Öte yandan bu konuda araştırma yapacak olan araştırmacılara, strateji geliştirmede hangi yaklaşımın daha fazla başarı sağladığı, strateji geliştirme tarzının işletme özellikleri ve yönetici özellikleri ile ilişkili olup olmadığı, turizm sektöründe strateji geliştirmeyi etkileyen ve zorlaştıran faktörlerin neler olduğu gibi araştırma sorularına yönelmeleri tavsiye edilmektedir.

KAYNAKÇA

- Ağraş, S. ve Deliorman Bakoğlu R. (2014), Evaluation of the Paradoxes in Strategy Formation from the Perspectives of Strategic Management Schools, *European Journal Of Business And Social Sciences*, 3(3) , ss. 302-311.
- Aksoy, T. (2014). "Strateji Geliştirmek, Geleceği Şekillendirmektir" <http://www.temelaksoy.com/strateji-gelistirmek-gelecegi-sekillendirmektir/> (Erişim Tarihi: 30.12.2017).
- Alparslan, A. M. Ve Çarıkçı, İ. H. (2014), İşletmede Strateji Oluşturma Yaklaşımlarını Değerlendirmeye Yönelik Bir Vaka Çalışması *Yönetim: İstanbul Üniversitesi İşletme İktisadi Enstitüsü Dergisi*, Sayı:76, ss. 1-33.
- Arlı, E. (2012), Konumlandırma Stratejilerinin İşletme Performansı İle İlişkisi: Liman İşletmeciliğinde Bir Uygulama, *Yönetim ve Ekonomi*, 19(2), ss. 99-121.
- Bakoğlu, R. (2004). Strateji ve Stratejik Yönetim Kavramlarını Yeniden Düşünme. *Mali Çözüm Dergisi*, 67, ss. 155-168.
- Bakoğlu, R. ve Özcan, E. D. (2010), İşletme Düzeyinde Strateji Paradokslarının Mintzberg'in On Stratejik Yönetim Okulu Açısından Değerlendirilmesi, *Öneri*, 9(34), ss. 57-69.
- Dereli, C. (2007). The Developing Environment For Strategy Formation İn The Smaller Local Authority. *International Journal of Public Sector Management*, 20(5), ss. 366-379.
- Develioğlu, A. U. (2014). *Kriz Yönetiminde İnsan Kaynakları Planlaması: 2008 Küresel FİNansal Krizi Sürecinde İnşaat Sektörüne İlişkin Bir Nitel Araştırma*. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- DeWitt, B. ve Meyer, R. (1998). *Strategy: Process, Content, Context*, London: International Thomson Business Press.
- Dinçer, Ö. (1991). *Stratejik Yönetim ve İşletme Politikası*, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Dinçer, Ö. (2004). *Stratejik Yönetim ve İşletme Politikası*, 7. Baskı, İstanbul; Beta.
- Doğan, N. Ö. ve Sözbilen, G. (2014), Kaya Otel İşletmeleri İçin En Uygun Stratejinin Belirlenmesi: Bir SWOT/AHP Uygulaması, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(4), ss. 95-112.

- Durmuş, Y. ve Bozok, Y. (2015), Kamu kurumlarında stratejik planlama süreci ve yöneticilerin algısı: Afyon Kocatepe Üniversitesi örneği, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 29(1), ss. 1-18
- Eren, E. (2002). *Stratejik Yönetim ve İşletme Politikası*, Beta Yayınları, Yayın No:1203, İstanbul.
- Ergen, A. (2011). Stratejik Düşünce Yaratma: Mavi Okyanusa Yelken Açmak. *Pazarlama ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi*, 7, ss. 1-21.
- Gönenç, H. (2008). *Strateji Odaklı Yönetim Sistemi ve Stratejilerin Uygulanmasında Yeni Bir Yaklaşım*, Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli
- Hax, A. C. ve Majluf, N. S. (1988), The Concept of Strategy and the Strategy Formation Process, *Interfaces*, 18(3), ss. 99-109.
- Instela, (2018). "5P Stratejisi" <https://tr.instela.com/5p-stratejisi--682238>, (Erişim: 25.02.2018).
- Kenny, J. (2006). Strategy and the Learning Organization: A Maturity Model For The Formation of Strategy, *The Learning Organization*, 13(4), ss..353-368.
- Meydan, L. (1991). *Abaküs*, Meydan Gazetecilik ve Neşriyat, İstanbul.
- Mintzberg, H. (1978), Patterns in Strategy Formation, *Management Science*, 24(9), ss. 934-948.
- Mintzberg, H. (1992), "Five Ps for Strategy" in The Strategy Process, ss. 12-19, H Mintzberg and JB Quinn eds., Prentice-Hall International Editions, Englewood Cliffs NJ.
- Özer, M. A. (2015). İşletmelerde Stratejinin Önemi Üzerine Değerlendirmeler. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 7(14), ss. 69-84.
- Özevren, M. ve Ağraş, S. (2011). A Comparative Study On Emergent Strategies Implemented in Turkish Enterprises. *6 Th International Conference on Business, Management and Economics*. Yaşar Üniversitesi, İzmir.
- Öztürk, H. (2002). *Stratejik Geliştirme Sürecinde Fütz Analizi Aracı Olarak Efqm Mükemmellik Modeli*, Yüksek Lisans Tezi, Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

- Papatya, G. ve Hazır, K. (1999), İşletmelerin Stratejik Vizyonu: Gerçeğe Dönüştürme Manevraları ve Eylem Planları, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4(4), ss. 143-166.
- Pınar, İ., Kamaşak, R. ve Bulutlar, F. (2010), Dış Çevre Ve Bireysel Güç Odaklı Strateji Geliştirme Süreçlerinin Araştırmacı Ve Fırsatçı Yenilikçilik Üzerindeki Etkisi, *Öneri*, 9(33), ss. 11-16.
- Plantinga, H. ve Dorée, A. (2016). Procurement strategy formation: (re-)designing rail. *International Journal of Managing Projects in Business*, 9, ss. 53-73.
- Sav, D. (2016). Müşteri Beklentileri ve Memnuniyetinin Stratejik Planlama Açısından Değerlendirilmesi: Afyonkarahisar İlindeki Termal Turizm İşletmeleri Üzerinde Bir Araştırma. *Yayınlanmamış Doktora Tezi*, İstanbul: İstanbul Ticaret Üniversitesi.
- Singh, R. K., Garg S. K. ve Deshmukh, S. G (2008). Strategy development by SMEs for competitiveness: a review. *Benchmarking: An International Journal*, 15 (5), ss.525-547.
- Slevin, D. P. ve Covin, J. G. (1997), Strategy Formation Patterns, Performance, and The Significance of Context, *Journal of Management*, 23(2), ss. 189-209.
- Steurer, R. ve Martinuzzi, A. (2005): Towards a new pattern of strategy formation in the public sector: First experiences with National Strategies for Sustainable Development in Europe, in: *Environ Plan C-Gov Policy*, 23(3), ss. 455-472.
- Tosun, K. (1990). *İşletme Yönetimi Genel Esaslar*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Yayınları.
- Türk Dil Kurumu (1994). *Okul Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu
- Türnüklü, A. (2000). Eğitim Bilim Araştırmalarında Etkin Olarak Kullanılabilecek Nitel Bir Araştırma Tekniği: Görüşme, Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi Dergisi, 6(4), ss. 543-559.
- Ülgen, H. ve Mirze, K. (2013). *İşletmelerde Stratejik Yönetim*, İstanbul; Beta Yayınları.
- Üzümcü, Ö. (2016). Nitel Araştırma Yöntemine Sahip Tezlerin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(32) ss. 327-340.
- Yıldırım, K. (2010). Nitel Araştırmalarda Niteliği Artırma. *İlköğretim Online*, 9(1), 79-92.
- Yiyit, T. ve Çorbacıoğlu, S. (2014), Devlet Üniversitelerinde Stratejik Planlama ve Örgütsel Öğrenme İlişkisi Üzerine Bir Araştırma, *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 12(24), ss. 171-204.

DEPREM TEMALI KARİKATÜR KİTAPLARI ÜZERİNE BİR İNCELEME

Doç. Dr. Uğur Keskin

Anadolu Üniversitesi, İşletme Fakültesi

ugurkeskin@anadolu.edu.tr

Özet

Bu makalede, deprem konusunu ele alan ve Türkçe olarak yayımlanmış karikatür kitaplarında işlenmiş olan başlıca temalar incelemeye konu edilmiştir. Yapılan incelemede, kitapların ana temalarının, depremin bilimsel veya afet yönetimi anlamındaki teknik yönlerinden ziyade, gündelik yaşama yansıyan ve sosyal yönü ön plana çıkan konular ekseninde biçimlendiği belirlenmiştir. Çizerleri tarafından, depremin sosyal yönü ekseninde yapılandırılmış bulunan ana temalar, bu makalede kavramsal düzeyde kısaca açıklanmış ve kitaplarda ele alınan biçimleriyle yorumlanmıştır. Bu çalışmada incelenen karikatür çizimlerini, çizerlere ait birer doküman veya arşiv materyali olarak nitelendirebilmek mümkündür. Dolayısıyla, bu tür materyal üzerinde yürütülen bilimsel çalışmalarda yararlanılmakta olan nitel yöntemlerden biri olan içerik incelenmesi tekniği, bu çalışmada da kullanılmıştır. İncelenen kitaplardaki ana temalar, yapılan anlatımlar ve oluşturulan tablolar aracılığıyla sistematik bir şekilde okuyucunun dikkatine sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Doğal Afet, Deprem, Karikatür.

A REVIEW OF CARTOON BOOKS ON EARTHQUAKE

Abstract

In this article, the main themes dealing with earthquake and caricature books published in Turkish have been examined. It has been determined that the main themes of the books are shaped not in the technical aspect of the science of earthquake or disaster management, but rather in the axis of the issues that are reflected in everyday life and social aspects. The main themes structured by the cartoonists on the axis of the social side is briefly explained at the conceptual level. In this study it is possible to characterize the caricature drawings examined as documents or archive material belonging to cartoonists. Therefore, the technique of examining the content, which is one of the qualitative methods used in the scientific studies carried out on such material, is also used in this study. The main themes in the books examined were systematically presented to the readers through the narratives and charts created.

Keywords: Natural Disaster, Earthquake, Cartoon.

Giriş

Bu makalede, deprem konulu karikatür kitaplarında işlenen başlıca konuların kuramsal (teorik) yönünden ziyade, yaşama ilişkin boyutlarının (çizerlerin eserlerine, dolayısıyla da yazılı/görsel medyaya yansyarak gündelik yaşamda geniş kitlelere ulaşan karikatür kareleri

olmaları münasebetiyle) ortaya konulması amaçlanmıştır. Bu sayede, Türkçe yayınlanmış deprem konulu karikatür kitaplarında işlenmiş olan başlıca konular belirlenmiştir. Deprem karikatürlerinde ele alınan birbirinden farklı konular, bütüncül (holistik) bir bakış açısıyla ele alınarak daha derli toplu bir şekilde okuyucuya aktarılmıştır. Çizerler tarafından işlenen konuların çeşitliliği, deprem olgusunun; afet yönetimi, çarpık yapılaşma veya bireysel düzeydeki psikolojik yansımaları gibi sınırlı anlatımlarla ortaya konulamayacağı gerçeğini vurgulamaktadır. Bir diğer deyişle, makalenin ilerleyen anlatım bölümlerinde tablolar hâline getirilmiş olan depremin yaşamsal yönlerine ilişkin her bir konu başlığının, söz konusu edilen zeminlerde ele alınarak açıklanması; bu makalenin yazılış amacı, sınırlılıkları ve hacmini aşmaktadır.

Deprem alanında yapılan bilimsel çalışmalar çoğunlukla depremin teknik yönlerini açıklamaya yönelik bir şekilde yürütülmekle birlikte (Ergün ve Yurtçu, 2007), bu makale gibi depremin sosyal yönlerini ortaya koymaya yönelik çalışmalar da (Yıldırım, 2008) bulunmaktadır. Buna karşılık, her bilimsel çalışma gibi bu makale de kendine özgü niş bir çalışma alanı kapsamında yapılandırılmıştır. Söz konusu mikroanalitik çalışma alanı, içinde yer aldığı sınırlı literatüre katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

1. Literatür Özeti

Afetler, ne zaman gerçekleşeceği önceden bilinemeyen, dolayısıyla da önceden tedbir alınmasının gerekli ve kaçınılmaz olduğu olaylardır. Bu nedenle, afetlere, afetlerin getireceği sonuçlara ve afetlerden ne şekilde sakınılması gerektiğine yönelik farkındalığın oluşturulması gerekmektedir (Güleç ve Ateş, 2017: 27). Bir olayın afet sonucunu doğurabilmesi için, insan toplulukları ve insan yerleşmeleri üzerinde kayıplar meydana getirmesi ve insan faaliyetlerini bozarak kesintiye uğratarak bir bölgeyi veya yerleşim birimini etkilemesi gerekmektedir. Bir diğer deyişle afet, olayın kendisi değil, doğurduğu sonuç olarak ortaya çıkmaktadır (Birand ve Ergünay, 2000: 9).

Genel olarak afetlerin, özel olarak da depremlerin insan toplulukları üzerindeki olumsuz etkileri, fiziki çevrenin oluşturduğu risklerden kaynaklanmaktadır. İnsan yaşamının güvence altına alınması, fiziki çevre şartlarının oluşumunu belirli kurallara bağlama, bu kurallara uyulmasını sağlama ve bu kuralları gelişen koşullara daha uygun biçime getirebilmeyi gerektirmektedir (Şengün, 2007: 58; Göker ve Karaşin, 2015).

Mizah, toplumsal yaşamdaki dönüşümden ve içinde bulunulan dönemin yaşamsal unsurlarından uzak kalmamakta, aksine toplumu etkileyen her türlü olguya karşı duyarlı yaklaşmaktadır. Mizah yazını, içinde bulunduğu dönem ve şartlara ilişkin aksaklıklara ayna tutmakta ve eleştirel bir yaklaşım içinde bulunmaktadır (Şahin, 2017: 21). Dolayısıyla mizah yazını, içinden çıktığı toplumun veya insanlığın genelinin mevcut durumunu, arzu ve özelemlerini, sorun ve ihtiyaçlarını kendi özgün anlatım biçimiyle ortaya koymaktadır.

Dursun Bingöl, Atalayer (1992) tarafından kaleme alınan ve Erzincan Depremini konu alan kitabına önsöz yazmıştır. Bingöl, mizahi anlatım biçimini “harflerin, kelimelerin bile araya giremediği duru bir anlatım, doğrudan sezgi ve çağrışıma dayalı, kavramaya hitap eden dışa vurumlar” olarak ifade edilmiştir. Bu yönüyle karikatür, sayfalarca yazı ile ifade edilebilecek bir eleştiriyi tek bir karikatür karesinde betimleyebilmektedir (Mocan vd., 2000: 3). Buna karşılık, deprem gibi özel bir konuyu odak noktasına alan karikatürlerin çizimi, deprem konusundaki hassasiyetlerin en yoğun olarak yaşandığı dönemler ile paralellik içerisinde bulunmaktadır. Deprem konulu Türkçe kitapların basım tarihlerine bakıldığında bu gerçeklik kolayca anlaşılabilir. Mizahın toplumsal malzemelerinden birini oluşturan güncellik, konunun kamuoyu gündeminden düşmesiyle birlikte etkisini kaybetmektedir.

Bu makalenin yazım sürecinde, birçok veri tabanına ulaşım sağlayan Anadolu Üniversitesi Veri Tabanları Toplu Arama Motoru, “Google” ve “TÜBİTAK Ulakbim Türkçe Veri Tabanı” arama motorları kullanılarak, ilgili anahtar kavramlara ulaşılmaya çalışılmıştır. Yapılan taramalarda, bu makale ile benzerliği bulunan geçmiş tarihlerde yürütülmüş herhangi bir çalışmanın var olmadığı görülmüştür. Daha önce üzerinde çalışma yapılmamış olması gibi belirgin bir niteliğe sahip olan bu makale, ağırlıklı olarak karikatüristlerin kendi çizimlerinden oluşan birincil kaynak eserlerin aktarımına dayalı olarak yazılmıştır. Aşağıdaki alt başlıkta, içeriğin incelenmesi kapsamındaki genel değerlendirmelere yer verilmiştir. Daha ayrıntı düzeyindeki anlatımlar ise takip eden alt başlıklarda aktarılmıştır.

2. Çalışma Materyali Olarak Deprem Temalı Karikatür Kitapları

Deprem gibi fiziksel çevre üzerinde yıkıcı etkileri bulunan doğal olaylar, toplumun genelini ilgilendiren sosyal sonuçlar da ortaya çıkarabilmektedir. Deprem konulu karikatür kitapları, sosyal dinamikleri yansıtmada önemli bir araç olarak ön plana çıkmakta, anlatım ve görsellerle, deprem gerçekliğinin toplumdaki görünürlüğünü artırmaktadır. Çünkü genel anlamda kitaplar, literatürde kalıcı bir yere sahiptir ve toplumsal bilinç ve farkındalığa önemli

katkı yaparlar. Bu makalede incelemeye konu edilen karikatüristler de, “deprem” konulu karikatürlerini bir araya getirerek yayınladıkları kitapları aracılığıyla kapsamlı anlatımlar ortaya koymuşlardır. Çalışmanın bu bölümünde, deprem karikatürü kitaplarında işlenen içeriğin açıklanmasına yönelik olarak kısaca bilgi verilmiştir.

Bozok ve Aydemir (2001) tarafından yayına hazırlanan “*Deprem*” *Nehar Tüblek Karikatür Yarışması* adlı kitap, karikatürist Nehar Tüblek anısına beşincisi düzenlenen karikatür yarışmasına gönderilen 203 eser arasından seçilerek hazırlanmış bir albüm niteliği taşımaktadır. Bu albüm, farklı çizerlerin toplam 64 adet eserini kapsamakta olup, bazı eserler, birden çok kareden oluştuğu için toplam olarak 71 adet karikatür karesinden meydana gelmektedir.

Akgün (ty) tarafından yayına hazırlanan *Çizgilerle Deprem Albümü* adlı kitap ise, 17 Ağustos 1999 depreminden sonra *Leman* dergisinde yayınlanan kapak, karikatür, fotoğraf, şiir ve metinlerin bir araya getirilmesiyle oluşturulmuştur. Deprem temalı diğer kitaplarda olduğu gibi bu kitapta da aynı sayfa içinde birden çok konuya değinildiği görülmektedir. Örneğin, aynı sayfa içinde birden çok çizere ait karikatür karesi yer alabilmekte veya aynı çizere ait birden çok karikatür karesine yer verilebilmektedir. Yazılı metinlere bakıldığında ise aynı sayfa içinde bir veya birden çok konuya değinildiği görülebilmektedir. Dolayısıyla, deprem konusunda ele alınan konular tablolaştırılırken, aynı kitaba ait sayfa numaralarının, tabloların birden çok satırında yer bulmaları söz konusu olabilmektedir. Geniş perspektiften çizilen bazı karikatür kareleri ise iki sayfayı kapsayacak şekilde yer almakta ve örneğin bir şehrin belirli bir caddesinin deprem sonrası görünümünü yansıtacak biçimde kapsamlı bir anlatım olarak belirginlik kazanabilmektedir. İki sayfayı kapsayan bu tür anlatımların sayfa numaraları için tablo içi dipnot kullanımında “tire” (-) işareti kullanılarak, anlatımın her iki sayfayı da kapsadığı vurgulanmıştır. Sonuç olarak, genel anlamda her bir karikatür karesi, belirli bir konuyu işlemeye yönelik olarak kaleme alınmış olmasına karşın, tek bir karikatür karesinde, deprem ile ilgili birden çok konunun ele alındığı örneklerle de karşılaşılabilir.

Şen’in kitabına önsöz yazan Kongar, görsel anlatım biçimlerinin bu özelliğini şu sözlerle ifade etmiştir: Kimi zaman anlatmak için bütün kitap bölümünü kullandığım bir toplumsal olayı ya da olguyu, karikatüristler tek bir karesinde, benim yazdıklarımdan daha çarpıcı, yalın ve doğru biçimde ifade edebilmektedirler (Şen, 1991: 6). Daha fazla duyu organına hitap ettiği için görsel anlatımlar, yazıya kıyasla daha etkilidir. Görsel anlatımlar, yazı ile ifade edilemeyen birçok duyguyu çizim yoluyla ortaya çıkarabilmektedir. Bu makalede, yazısız

karikatürlerin çizgileri ile yazılı karikatürlerin hem yazı hem de çizgileri incelenmiştir. Zira karikatür karelerinde; yazılı ifadelerin yanı sıra, karelerde yer alan çizgi karakterlerinin yüz ifadeleri, beden dilleri, çevresel koşulları betimleyen diğer unsurlara da yer verilmektedir (Keskin, 2016: 5541).

Ak (2000) tarafından kaleme alınan *Zelzele* adlı kitabında ele alınan başlıca konular Tablo 1’de aktarılmıştır. Bu kitabın kaleme alınış biçimi, yüzyıllar öncesindeki basım anlayışını çağrıştırmaktadır. Geçmiş yüzyıllarda, asıl olan ve daha hacimli olan eserin metni, kitabın ortasında ve iri harflerle yazılmıştır. İkinci planda kalan ve daha az hacimli olan eser ise, kitabın ortasında yer verilen metnin dışında kalan sayfa kenarlarında ve görece küçük küçük harflerle yazılmıştır. Tek bir kitap içinde ayrı ve değişik konular sunmak ve aynı zamanda, kâğıttan da tasarruf yapmak gibi düşüncelerle başvuru bu yol, özellikle el yazmasının yaygın olduğu yüzyıllarda revaçta olmuştur (Kutlu, 1977: 7). *Zelzele* adlı kitabın da ortasında yer alan karelerindeki karikatürler, asıl eseri teşkil etmektedir. Kitabın sağ üst köşesindeki küçük çizimli karelerde ise birbirleriyle bağlantılı ve başlı başına uzun bir anlatıma yer verilmiştir. Bu küçük karelerde, biri kadın diğer erkek olan iki karikatür karakteri, kitabın 5-116. Sayfaları arasında devam eden bir diyalog içinde karikatürize edilmişlerdir. 5’inci sayfadan itibaren bütün ardışık tek sayfalarda yer verilen karakterler, kitabın son sayfasına kadar karşılıklı bir tartışma içinde bulunmaktadır. Bu diyaloglarda öne çıkan başlıca hususlar; yaşanan büyük çaplı depremlerin sonrasında normal insanların deprem uzmanı gibi konuşmaya başlamalarının eleştirisi, depremin bilimsel yönlerinin vurgulanması, deprem endişesi nedeniyle gündelik yaşamın olumsuz yönde etkilenmesi şeklinde belirlemektedir⁶.

Atalayer’in (1992) *Çizgilerle Erzincan Depremi* kitabı, diğer kitaplara benzer şekilde ağırlıklı olarak yardımların yetersizliği, depreme hazırlıksız yakalanma gibi belirgin konuları ele almaktadır. Atalayer, diğer çizerlerden farklı olarak, deprem konusunda daha yerel ölçekli konuları işlemiştir. Özel olarak Erzincan Depremini ele alan bu kitapta Atalayer, Erzincan halkının deprem konusunda daha duyarlı davranması, yaşanan olumsuzluklara karşı gerekli tepkiyi göstermesi, haklarını araması, kadercı davranmaması ve reaksiyoner olması gerektiğini ifade eden çizimlere kitabında yer vermiştir (Atalayer, 1992: 63; 65; 66; 67; 68; 78; 90). Atalayer, depremle ilgili olarak ihtiyaç duyulan yardımların, söz yardımlara muhtaç durumdaki bireylere eksiksiz bir şekilde ulaştırılması gerektiğini belirtmektedir. Bu gerekliliğin, deprem mağdurları açısından bir “hak” olduğunu ifade etmektedir. Örneğin,

⁶ *Zelzele* adlı kitabın orijinalinde sayfa numaraları bulunmadığı için numaralandırma, iç kapak sayfasından başlamak üzere bu makalenin yazarı tarafından yapılmıştır.

“Hak, lütfun kölesi değildir” başlıklı karikatüründe depreme maruz kalan şehir halkının tepkilerini sergilemelerini, yardımların ise artarak devam ettirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır (1992: 107).

Şengöz tarafından kaleme alınan *Orada Kimse Var mı!.. Deprem Karikatürleri* adlı kitapta depreme dayanıksız olarak inşa edilen yapılar eleştirilmekte, deprem endişesinin gündelik yaşama olumsuz yansımaları gibi konular ele alınmaktadır. Bu kitapta dikkat çeken belirgin özellik olarak, deprem sonrası oluşan olumsuz koşullar içinde, henüz yaşananları tam olarak kavrayamayan çocukların, gündelik yaşamlarına mutlu bir şekilde devam etmekte oldukları vurgusunun karikatürlere sıklıkla yansıtılmakta olduğu görülmektedir⁷.

3. Yöntem ve Sınırlılıklar

Bu makalede, nitel analiz yöntemi kullanılmıştır. Doküman arşivi niteliğindeki materyalin ele alınmasında başvurulmakta olan içerik incelenmesi tekniği, bu çalışmada da kullanılmıştır. Makalede, Türkçe olarak yayımlanmış olan deprem temalı karikatür kitapları incelemeye konu edilmiştir. Birinci ve ikinci el Türkçe kitapların satışını yapan bütün kitap satış sitelerinde, ilgili anahtar kelimelerle yapılan aramalarda erişilebilecek bütün kitaplar edinilerek incelemeye tabi tutulmuştur. Kitaplaştırılmayıp, çeşitli dergi gazete veya diğer yayın organlarında yayınlanan karikatürler, bu çalışmanın kapsamı dışında tutulmuştur. Zira incelenen kitaplardaki karikatürlerin, deprem olgusuna yönelik olarak çizerlerin bakış açısını yeterli bir biçimde yansıttığı görülmüştür. Dolayısıyla, kitaplaştırılmayan diğer karikatürler özelinde yapılacak her türlü inceleme, başka çalışmaların kapsamına girmektedir.

Bozok ve Aydemir (2001) tarafından yayına hazırlanan (merhum karikatürist Nehar Tüblek anısına düzenlenen “deprem” konulu karikatür yarışmasına gönderilen çizimlerden oluşturulan) kitapta toplam 71 adet karikatür karesi yer almaktadır. Süreli yayın organı olan *Leman* mizah dergisinde deprem konusunda çizilmiş olan karikatürlerin Akgün (ty.) tarafından bir araya getirilerek yayınlanan kitap ise 310 (kitabın 27’inci sayfasındaki Fatih Kaçan’a ait 7 adet karikatür karesi mükerrer olarak basıldığı için bu fazlalık, rakama dahil edilmemiştir) adet karikatür karesinden oluşmaktadır. Erzincan’da yerel gazetelerde karikatürleri yayınlanan Atalayer’in (1992), söz konusu karikatürlerinin bir araya getirilerek Erzincan Valiliğinin de katkılarıyla yayınlanan kitapta ise toplam 112 adet karikatür karesi

⁷ Kitabın orijinalinde sayfa numaraları bulunmadığı için numaralandırma, iç kapak sayfasından başlayacak şekilde bu makalenin yazarı tarafından yapılmıştır.

yer almaktadır. Şengöz (2000) tarafından çizilen karikatürlerinden oluşan kitapta toplam 79 adet karikatür karesi bulunmaktadır. Ak'ın (2000) kişisel karikatürlerinden oluşan kitabında ise toplam 198 karikatür karesi yer almaktadır. Bu karikatür kareleri, incelenerek kategorize edilmiş ve değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Bu makale, kendi içinde bir başka sınırlandırmayı daha içermektedir. “Depremle ilgili karikatür” vurgusuna sadık kalabilmek adına, Akgün'ün (ty.) kitabında karikatür dışında şiir, köşe yazısı, okur mektupları gibi yazılı metinler, inceleme kapsamına alınmamıştır. Bu hariç tutma, kolaycılık veya indirgemeciliği seçmek mantığıyla değil, karikatür incelemesine sadık kalma amacına hizmet etme anlayışı doğrultusunda temellendirilmiştir. Yine de okuyucuyu bilgilendirme adına ve yazılı metinlerde, bu makalede ortaya çıkarılan temalardan farklı bir görünümün ortaya çıkıp çıkmadığını sınamak adına Akgün'ün (ty.) kitabındaki yazılı anlatıma dayalı bölümler, söz konusu kitabın 48'inci sayfasına kadar incelenmiştir. Kitabın söz konusu ilk 48 sayfalık bölümüne yönelik inceleme örneklemleri, Tablo 1 ve Tablo 2'deki bulgular ile örtüşmekte olup, ayrıntılı dökümü aşağıda sıralanmıştır:

“Depreme Dayanaksız Bina İnşa Edilmesinin (Müteahhit, aracı/pazarlamacı/emlakçı, mimar, mühendis, denetim kuruluşları, imar mevzuatı) Eleştirisi” (Akgün, ty: 14; 20; 29; 32; 33; 44; 45)

“Bürokrasinin/siyasilerin Eleştirisi (Hantallık, anlayışsızlık, basiretsizlik, ihmalkârlık, gerçekçi olmama, duyarsızlık, çözüm odaklı olmama, süreci yönetememe, önceliklerin farklılığı vb.)” (Akgün, ty: 20; 29; 34; 35)

“Depremden Zarar Görmeyenlerin Duyarsız Davranışları” (Akgün, ty: 22; 34; 44)

“Afetlerden/Depremlerden Gerekli Derslerin Alınmaması” (Akgün, ty: 22; 29)

“Yardımların (ayni/nakdi) Kampanyaların ve (iç/dış) Yardım Kuruluşlarının (sivil savunma, afet yönetimi, arama-kurtarma) Yetersizliği/Organizasyonsuzluğu” (Akgün, ty: 23; 31; 35; 44; 45)

“Görsel Medya Yayınlarından Duyulan Rahatsızlık” (Akgün, ty: 29; 41; 44)

“Kaybedilen Yaşamlar, Yok Olan Anılar, Hatırlanan Yaşanmışlıklar” (Akgün, ty: 29; 33; 34; 35; 41; 44)

“Deprem Fırsatçılığı (Hırsızlık, rantçılık, yağmacılık, karaborsacılık, dolandırıcılık)” (Akgün, ty: 34; 44; 45)

“Deprem Sürecinde Birlikte Yaşam Aracılığıyla Bireyler Arasında Dostlukların Kurulması (Gönüllü Dayanışma) ve Yeni İlişkilerin Başlaması” (Akgün, ty: 45)

Deprem konulu karikatür kitaplarındaki çizimlerin, içinde buldukları bağlamı tümüyle yansıtmak için okuyucuya aktarılabilmesi olası gözükmemektedir. Aktarmaya dayalı bir çalışma olan bu makalede, görsel bir materyalin içinde yer alan yazıların aktarılması, kendine özgü birtakım sınırlılıkları beraberinde getirmektedir. Zira görsel bir unsur olan karikatürün, sadece yazılar aracılığıyla aktararak açıklanmaya çalışılması, görsel sanatların tabiatında var olan birçok niteliğin önemli ölçülerde kaybedilmesi sorununu beraberinde getirmektedir (Keskin, 2016: 5539).

4. Depreme İlişkin Olumsuz Vurgulamalara Yer Verilen Karikatür Çizimleri

Deprem ve benzeri doğal felaketler, çoğunlukla olumsuz çağrışım ve vurgulamaları beraberinde getirmektedir. Tablo 1’de, depreme ilişkin olumsuz vurgulamaların yer verildiği karikatür çizimleri, Tablo 1’in hemen devamında ise tablonun satırlarındaki konu içeriklerinin literatür destekli açıklamaları aktarılmıştır.

Tablo 1: Depreme İlişkin Olumsuz Vurgulamalara Yer Verilen Çizimlerin, Karikatüristlerin Kitaplarındaki Dağılımı

Depreme İlişkin Olumsuz Vurgulamalar	Kitaptaki Sayfa Numarası
Müteahhit, Aracı/pazarlamacı/emlakçı, Mimar, Mühendis, Denetim Kuruluşları ve İmar Mevzuatının Eleştirilmesi	Bozok ve Aydemir, 2001: 60; 62; 64, Akgün, ty: 9; 15; 16; 24; 25; 28; 47; 56; 59; 61; 65; 68-69; 70; 73; 75; 88-89; 90; 91; 109; 115; 119; 122; 130-131; 139; 141; 181, Ak 2000: 8; 38; 63; 72; 74; 75
Depreme Dayanaksız (kaçak/plansız/yetersiz) Yapılaşmanın Eleştirilmesi	Bozok ve Aydemir, 2001: 14; 15; 23; 25; 26; 29; 30; 32; 33; 38; 40; 44; 46; 52; 53; 56; 59; 67; 71; 72; 75, Akgün, ty: 7; 10-11; 16; 24; 47; 68-69; 73; 80; 90; 107; 110; 135; 141; 149; 151, Ak, 2000: 5; 9; 12; 13; 14; 15; 28; 29; 33; 37; 81; 113, Şengöz, 2001: 7; 45; 67; 93; 117
Bürokrasinin/siyasilerin Eleştirisi (Hantallık, anlayışsızlık, basiretsizlik, ihmalkârlık, gerçekçi olmama, duyarsızlık, çözüm odaklı olmama, süreci yönetememe, önceliklerin farklılığı vb.)	Bozok ve Aydemir, 2001: 47; 51; 74, Akgün, ty: 20; 24; 25; 28; 36; 40; 52; 53-55; 56; 62-63; 67; 73; 74; 77; 80; 82; 88-89; 92-93; 101; 114; 115; 121; 122; 128; 138-139; 148; 149; 150; 154; 155; 158; 160; 161, Ak, 2000: 7; 10; 11, Atalayer, 1992: 44; 46; 50; 54; 56; 57; 60; 61; 62; 64; 69; 71; 73; 74; 75; 76; 77; 79; 81; 90; 109, Şengöz, 2001: 33; 89
Yardımların (aynı/nakdi) Kampanyaların ve (iç/dış) Yardım Kuruluşlarının (sivil savunma, afet yönetimi, arama-kurtarma) Yetersizliği/organizasyonsuzluğu	Bozok ve Aydemir, 2001: 24; 28; 33; 54; 55; 69; 71; 73; 77, Akgün, ty: 6; 15; 21; 25; 30; 38; 59; 61; 64; 70; 74; 75; 77; 81; 150, Ak, 2000: 15; 24, Atalayer, 1992: 41; 45; 48; 50; 51; 70; 83; 110, Şengöz, 2001: 79
Çadır Kentler, Prefabrike Konutlar ve Barınaklarda Yaşanan Sorunlar (Meteorolojik, fiziksel, psikolojik ve diğer	Bozok ve Aydemir, 2001: 28, Akgün, ty: 8; 12-13; 37; 42; 74; 106; 149; 151; 152-153; 166-167, Ak, 2000: 25, Atalayer, 1992: 12, Şengöz, 2001: 41; 49; 53; 59; 61; 87; 119

çevresel şartlar)	
Deprem Fırsatçılığı (Hırsızlık, rantçılık, yağmacılık, karaborsacılık, dolandırıcılık)	Bozok ve Aydemir, 2001: 37; 71, Akgün, ty: 15; 16; 17; 21; 38; 47; 59; 84; 115; 118; 120, Ak, 2000: 19; 71; 81; 82, Atalayer, 1992: 53; 55; 58; 59, Şengöz, 2001: 63; 125
Depreme Hazırlıksız Yakalanma (Afetlerden Gerekli Derslerin Alınmaması)	Bozok ve Aydemir, 2001: 65, Ak, 2000: 22, 23; 26; 32; 34; 41; 45; 46; 47; 50; 72; 73, Akgün, ty: 28; 43; 46; 47; 82; 98; 130-131; 168; 184, Atalayer, 1992: 48; 49
Deprem Endişesinin Gündelik Yaşamı Olumsuz Etkilemesi	Bozok ve Aydemir, 2001: 16; 31; 34; 35; 57; 66, Akgün, ty: 9; 28; 39; 71; 81; 86; 88-89; 90; 108; 109; 120; 125; 126-127; 128; 129; 132; 134; 139; 140; 145; 146; 149; 156; 159; 161; 162-163; 168; 169; 176; 180; 181; 183; 184, Ak, 2000: 30; 31; 48; 49; 58; 59; 64; 69; 74; 116, Şengöz, 2001: 17; 23; 47; 65; 69; 71; 73; 95; 99; 115; 129
Depremden Zarar Görmeyenlerin Duyarsız Davranışları	Bozok ve Aydemir, 2001: 43, Akgün, ty: 43; 87; 97; 101; 123; 125; 147; 156; 166-167; 178-179, Ak, 2000: 27, Atalayer, 1992: 52, Şengöz, 2001: 85
Görsel Medya Yayınlarından Duyulan Rahatsızlık	Akgün, ty: 46; 47; 142-143; 183, Ak, 2000: 70, Atalayer, 1992: 3-4

“Müteahhit, Aracı/pazarlamacı/emlakçı, Mimar, Mühendis, Denetim Kuruluşları ve İmar Mevzuatının Eleştirilmesi” başlığı altında, belediyelerin ve devletin diğer ilgili kuruluşların, yapı denetimi konusundaki yetersizlikleri eleştirilmektedir. Yöneltilen bu eleştiriler, sadece devlet kurumları ile sınırlı kalmamakta, bireysel sorumlulukları olan müteahhit, aracı, mimar ve mühendis gibi meslek grubuna mensup kişileri de kapsamaktadır. Bu genel eleştiri, deprem konusunda hazırlıklı olan ülkelerle karşılaştırmalı bir şekilde de yapılmaktadır. Aşağıdaki alıntı, bu hususu açıklamaktadır:

“Ülke genelindeki deprem kuşağında bina yapmanın proje ve inşaat kalitesi açısından ne kadar önemli olduğu 13 Mart 1992 Erzincan depremindeki maddi zararın, deprem şiddetiyle orantısızlığı ile ortaya çıkmıştır. Daha şiddetli depremlerin, uygun inşaat teknikleri sayesinde sembolik zararlar verdiği, gelişmiş ülke uygulamalarından bilinmektedir (Atalayer, 1992: 4)”.

“Depreme Dayanıksız (kaçak/plansız/yetersiz) Yapılaşmanın Eleştirilmesi” başlığı, bir önceki başlık ile iç içe düşünülebilecek bir husus olarak belirginlik kazanmaktadır. Bu başlık, çarpık yapılaşma ve kentlerin doğasının bozulması unsurları ön plana çıkarmaktadır.

“Bürokrasinin/Siyasilerin Eleştirisi (Hantallık, anlayışsızlık, basiretsizlik, ihmalkârlık, gerçekçi olmama, duyarsızlık, çözüm odaklı olmama, süreci yönetememe, önceliklerin farklılığı vb.)” başlığı da Tablo 1’in ilk iki sırasında yer verilen maddeler ile yakın bir ilişki içinde bulunmaktadır. Bu konuyu işleyen çizgi karelerinde, bürokrasinin çeşitli kademelerinde

bunulan görevlilerin deprem sorunları karşısında proaktif davranmadıkları, halktan kopuk bir bürokratik anlayışa sahip oldukları (Örneğin Ak, 2000: 7), öngörülü olmadıkları, yasal mevzuata sıkı sıkıya bağlı kaldıkları için inisiyatif geliştiremedikleri, kendi makam ve mevkilerinin sürdürülebilirliği konusunu daha öncelikli mesele olarak gördükleri gibi eleştiriler yapılmaktadır. Eleştirilere; hükümet organları ile devletin kurum ve kuruluşları da dâhil edilmektedir. Siyaset cephesinin veya bürokrat kesimin, yapay iyimserlik havası içinde olabildikleri, rasyonel olmayan bu durumun ise yaşanan olumsuzlukları yeterince görebilmelerinin önünde engel teşkil etmekte olduğu, çizgiler aracılığıyla ifade edilmeye çalışılmaktadır (Ak, 2000: 10). Siyasiler ve bürokrat kesim, depremin zararlarının asgari düzeyde gerçekleşeceği yönünde aşırı bir iyimserlik içinde olmaları yönüyle eleştirilmektedir. Söz konusu aşırı iyimserliğe yönelik eleştiriler, bazı çizimlerde oldukça uç noktalara taşınmaktadır. Akıl ve mantık sınırlarını aşan bu aşırı iyimserliğin, sadece siyasiler ve bürokrat kesimin kusuru olarak değil, depremden bizzat etkilenen bireyler arasında da gözlemlenmekte olduğu yönünde eleştiriler kaleme alınmıştır (Ak, 2000: 28).

“Yardımların (aynı/nakdi) Kampanyaların ve (iç/dış) Yardım Kuruluşlarının (sivil savunma, afet yönetimi, arama-kurtarma) Yetersizliği/organizasyonsuzluğu” başlığı, yardımların yetersizliğinden bağımsız olarak yardımların, gerçek ihtiyacı olana ulaşamamasını eleştirmektedir. Deprem sonrasında “ben” duygusu öne çıkan bazı bireyler, kendilerinden daha muhtaç durumda olanları bildikleri hâlde, resmi veya sivil inisiyatif tarafından yürütülen yardımlardan, sadece kendi nam ve hesaplarına yararlanmaya ve mümkün olan en üst düzeyde çıkar elde etmeye çalışabilmektedirler. Bu da yardım faaliyetlerinin aksamasına neden olabilmektedir. Ayrıca, Kızılay Kurumu tarafından gönderilen çadırların yetersizliği, ülke gündemine olduğu gibi, yazılı ve görsel basın bir parçası olan karikatürlere de sıklıkla yansımıştır. Yardım ihtiyaçları; öncelikli olarak sağlık, barınma, yiyecek ve parasal konularda ön plana çıkmaktadır. Çizerlerin öncelikli vurguları da bu konularda belirginlik kazanmaktadır (Bozok ve Aydemir, 2001: 24; 28; 54; 77). Çizerlerin söz konusu vurgulamaları, *Çizgilerle Erzincan Depremi* kitabının önsözünde şu şekilde ifade bulunmaktadır:

“Deprem bölgelerinde çadır başta olmak üzere gerekli malzemenin yeterli seviyede stok edilmesi, hem etkin mücadeleyi, hem de zaman kaybını önleyecek, ayrıca malzeme için yapılan masraflara meydan vermeyecektir. Sivil savunmanın insan ve araç bakımından yeterli donatım ve seviyeye gelmesinin olağanüstü önemi ortaya çıkmıştır (Atalayer, 1992: 5)”.

Kolukırık ve Tuna (2009) tarafından yazılı medya analizi üzerine yapılan çalışma, yukarıda açıklanan konuları destekler nitelik taşımaktadır. Aşağıda aktarılan görüşler ifade edilen bu benzerliği gözler önüne sermektedir:

“Deprem sonrasında yerel ve merkezî kurumlara karşı kızgınlık ifadeleri, haber başlıklarının önemli bir bölümünü oluşturmuştur. İlk yardım ve kurtarma hizmetlerinde yaşanan gecikmelerle bağlantılı olarak kamu kurumları, yerel idare ve Kızılay teşkilatı suçlananlar arasında ilk sırada yer almaktadır. Deprem yol açtığı zararların sorumluluğunu kendisinin dışındakilere yükleyen ifade biçimleri, gerçekte depreme hazırlıksız yakalanmış olmanın verdiği suçluluk duygularını da yansıtmaktadır (Kolukırık ve Tuna, 2009: 292)”.

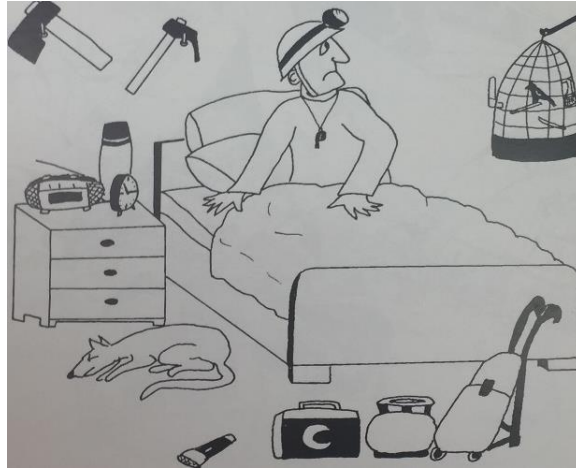
“Çadır Kentler, Prefabrike Konutlar ve Barınaklarda Yaşanan Sorunlar (Meteorolojik, fiziksel, psikolojik ve diğer çevresel şartlar)” başlığı, bir önceki başlık ile çok büyük bir benzerlik taşımaktadır. Bu başlık, çizerlerin sıkça vurguladıkları hususların başında yer almaktadır. Bu başlık, kısaca “barınma sorunu” olarak ifade edilebilecek olan hayati bir konuyu teşkil etmektedir.

“Deprem Fırsatçılığı (Hırsızlık, rantçılık, yağmacılık, karaborsacılık, dolandırıcılık)” başlığı, çatı kavram olarak “deprem fırsatçılığı” altında ele alınmıştır. Özellikle 17 Ağustos depremi sonrasında, bazı iş makinasi sahiplerinin bile karaborsacı zihniyeti ile hareket ederek, depremi (kriz anlarını), kişisel bir kazanç fırsatına çevirmeye çalıştıkları yönündeki karikatür anlatımlarına yer verildiği görülmektedir (Akgün, ty: 17). “Deprem zengini” kavramının da yine bu dönemlerde ortaya çıktığı ifade edilmektedir (Akgün, ty: 118). Dolandırıcılık ise birçok farklı şekillerde ortaya çıkabilmekle birlikte, çürük binaların pazarlanması veya kiraların anormal şekilde artırılması şeklindeki fırsatçılıklar şeklinde de kendini belli edebilmektedir.

“Depreme Hazırlıksız Yakalanma (Afetlerden Gerekli Derslerin Alınmaması)” başlığı, yaşanan afetlerden yeterince dersler çıkarılmadığı ve yaşanan maddi zorluklara (cenaze, defin giderleri, zamlar, ek vergiler) yer verilmekte olan çizimleri ön plana çıkarmaktadır. Bu durum, bireysel düzeyde sorumluluğun dışsal nedenlere dayandırılması, suçun dışsal unsurlara atılmaya çalışılması şeklinde ortaya çıkan bir psikolojik savunma biçimi olarak ortaya çıkmaktadır.

“Deprem Endişesinin Gündelik Yaşamı Olumsuz Etkilemesi” başlığı, depreme hazırlıksız yakalanmış olmanın vermiş olduğu pişmanlığı da çağrıştıran bir davranış biçimi olarak dikkat çekmektedir. Bu davranış biçimi, depreme hazırlıklı olma düşüncesini uç noktalara taşıyan bazı bireylerin, aşırı tedbirli davranma paranoyasının içine girebileceklerini açıklamaktadır.

Bu da toplumdaki bireylerin henüz “depremle birlikte yaşama” anlayışından uzak olduğunu ortaya koymaktadır.

Kaynak: Bozok ve Aydemir, 2001: 66.

Şekil 1: Deprem Endişesinin Neden Olduğu Aşırı Tedbirli Davranma Paranoyası Konusunu İşleyen Bir Karikatür Çizimi

Depremle birlikte yaşama anlayışı, her ne kadar gerçekçi bir yaklaşım olarak insanların önüne sunulsa da depremlerde kaybedilen yaşamlar, yok olan anılar, hatırlanan yaşanmışlıkları, insanların kişisel yaşamından tümüyle silebilmek mümkün olamamaktadır. Bu da konunun bir diğer gerçekçi yönünü yansıtmaktadır. Kaybedilen yaşamlar, yok olan anılar, hatırlanan yaşanmışlıklar, çizerlerin aşağıda sıralanan çizimlerine yansıyan anlatımlar olarak belirginlik kazanmaktadır: (Bozok ve Aydemir, 2001: 17; 18; 19; 36; 41; 61, Akgün, ty: 4-5; 28; 133; 170-171, Ak, 2000: 6; 35; 36, Şengöz, 2001: 9). Deprem uzmanlarının popüler olması ve insanların deprem uzmanı gibi konuşmalarını da deprem endişesinin gündelik yaşama olan olumsuz yansımaları biçiminde açıklayabilmek mümkün gözükmektedir. Zira çizerler bu hususu da sıklıkla çizimlerine yansıtmışlardır (Bozok ve Aydemir, 2001: 22; 70, Akgün, ty: 78; 104; 121; 136-137; 164; 183, Ak, 2000: 53; 54; 56-57, Şengöz, 2001: 83).

“Depremden Zarar Görmeyenlerin Duyarsız Davranışları” başlığı, depremde uzak bölgelerdeki bireylerin veya depremin yakınında olduğu hâlde depremin yıkıcı etkilerinden çok fazla etkilenmemiş olan bazı kayıtsız bireylerin olumsuz tavırlarını eleştirmektedir.

Kaynak: Akgün, ty: 43.

Şekil 2: Depremden Zarar Görmeyenlerin veya Depremi Yıkıcı Etkileri Karşısında Duyarsızlık ve Kayıtsızlık İçinde Bulunan Bireyleri Eleştiren Bir Karikatür Çizimi

“Görsel Medya Yayınlarından Duyulan Rahatsızlık” başlığı, özellikle 17 Ağustos depremi sonrası yayınlanan deprem temalı kitaplarda daha ön plana çıkmaktadır. Bu tür yayınlar çoğunlukla özel hayat yağmacılığı ya da olayların çarpıtılarak aksettirilmesi şeklinde gerçekleştirilmektedir. 1992 Erzincan depremini konu alan *Çizgilerle Erzincan Depremi* kitabında da aynı konu üzerinde durulduğu, bu anlamda, toplumsal veya bireysel hassasiyet doğuracak olumsuz yayınların söz konusu olmaya ve rahatsızlık duyulacak boyuta ulaşmaya başladığı anlaşılmaktadır. Kitaba önsöz yazan dönemin Erzincan valisi bu konuda şunları ifade etmiştir:

“Yapılan acele, yanlış, eksik, mübalağalı ve sansasyonel haber, yorum ve beyanlar gerçekte bağdaşmayan görüntü ve kanaatler oluşturmuştur. Bazı sorumsuz ve erken beyanlar, yönetime olan güveni ilk günlerde sarsmış, tüm faturayı tek başına il yöneticisine çıkartmıştır. Bu konudaki insafsız ve haksız yüklenme, ancak zamanla anlaşılabilmiştir (Atalayer, 1992: 3-4)”.

Yukarıda tablolastırılan ve açıklanan vurgulamaların her biri aslında deprem konusundaki ayrı bir sorun alanını işaret etmektedir. Çizerlerin eserlerine yansıyan bu sorunlar, özünde bilimsel literatür ile büyük ölçüde örtüşmektedir. Zira çizimleri yapan çizerler de bilimsel çalışmaları yürüten akademisyenler de toplumun içinden gelmekte ve deprem gibi yaşamsal bir konuyu kendi anlatım biçimlerine uygun olarak ifade etmektedirler. Bu bağlamda, Yılmaz’ın (2012: 63-72) *Türkiye’de Afetlerde Karşılaşılan Sorunlar* başlıklı bilimsel çalışmasında belirlemiş olduğu sorunlar (kriz yönetim merkezleri, ile kurtarma ve ilk yardım komitelerinin karşılaştıkları genel sorunlar, kurtarma ve ilk yardım çalışmalarında karşılaşılan sorunlar, ulaşımda yaşanan sorunlar, güvenlik ve asayiş sorunları, insani yardım hizmetlerinde yaşanan

sorunlar, geçici barınma sorunları, altyapı sorunları) ile karikatüristlerin karelerine yansıyan sorunlar, büyük ölçüde örtüşmektedir.

5. Depreme İlişkin Olumsuz Olmayan Vurgulamalara Yer Verilen Karikatür Çizimleri

Makalenin bu başlığında ve Tablo 2’de “Depreme İlişkin Olumlu Vurgulamalar” gibi doğrudan bir başlık kullanmayıp, “Depreme İlişkin Olumsuz Olmayan Vurgulamalar” şeklinde bir başlığın tercih edilmesi, depremin, birçok birey için kötü anıları çağrıştırmamasından ileri gelmektedir. Deprem, her ne kadar doğal bir fenomen, yaşamın içinde yer alan ve kaçınılmayacak bir olgu olsa da, yine de doğrudan doğruya “olumlu” kavramı ile arasındaki mesafenin korunmasını gerektirmektedir. Bu makalenin yazım sürecinde, yöntem olarak düalist bir yaklaşım ile deprem konusundaki olumlu ve olumsuz yaklaşımların karşılıklı olarak tartışılmayacağı hususu, hem sezgisel hem de teorik bir öngörü olarak kabul edilmiştir. Deprem konulu karikatür kitaplarının incelenmesi tamamlandığında, söz konusu öngörünün önemli ölçüde gerçeklik kazandığı belirlenmiştir. İncelenen kitapların bir kısmı, bizzat depremi yaşayan çizerler tarafından diğerleri ise çeşitli vesilelerle deprem bölgelerinde bulunan çizerler tarafından kaleme alınmıştır. İncelenen çizimlerin çok büyük bir çoğunluğu, depremin olumsuz yönlerini ön plana çıkaran tek yanlı vurgulamalar olarak kendini belli etmektedir. Az sayıdaki çizim ise deprem ile ilgili olumlu sayılabilecek imalar taşımaktadır. Bu nitelikleri taşıyan çizimler, Tablo 2’de aktarılmıştır.

Tablo 2: Depreme İlişkin Olumsuz Olmayan Vurgulamalara Yer Verilen Çizimlerin, Karikatüristlerin Kitaplarındaki Dağılımı

Depreme İlişkin Olumsuz Olmayan Vurgulamalar	Kitaptaki Sayfa Numarası
Çocukların, Olanlardan Habersiz Bir Şekilde Gündelik Yaşamlarını Sürdürmesi	Bozok ve Aydemir, 2001: 27; 35, Ak, 2000: 60, Şengöz, 2001: 11; 13; 15; 31; 35; 37; 39; 109
Enkazlardan Kurtarılabilen Can ve Mallara Sevinme	Bozok ve Aydemir, 2001: 45, Akgün, ty: 43
Deprem Sürecinde Birlikte Yaşam Aracılığıyla Bireyler Arasında Dostlukların Kurulması (Gönüllü Dayanışma) ve Yeni İlişkilerin Başlaması	Bozok ve Aydemir, 2001: 39; 58, Akgün, ty: 26; 59; 170-174; 175, Şengöz, 2001: 27
Yaşam Azmini Kaybetmeme ve Geleceğe Yönelik Olumlu Beklentiler	Bozok ve Aydemir, 2001: 17, Atalayer, 1992: 42; 43; 47; 61, Şengöz, 2001: 19; 35

Sonuç

Bu makalede, deprem gibi özel bir temayı işleyen Türkçe karikatür kitapları ele alınmış ve bu kitaplardaki konular incelenmiştir. Söz konusu kitaplarda, asıl vurgu olarak depremin teknik, teorik veya diğer bilimsel yönleri değil, insanların olağan yaşamlarına dokunan yönleri üzerinde durulmakta olduğu belirlenmiştir. Makalenin yazım sürecinde, deprem olgusu ile ilgili olarak ortaya çıkan konuların çok fazla çeşitlilik arz etmekte olduğu, dolayısıyla da bu konuların her birinin ayrı ayrı kavramsal ve kuramsal zeminde açıklanmasının, çalışmanın sınırlılıklarını aşmakta olduğu anlaşılmıştır. Bu nedenle de toplumsal yönleri çok daha ön plana çıkmakta olan deprem karikatürü çizimleri, öncelikle kavramsal düzeyde açıklanmış, daha sonra ise çalışma materyalini oluşturan söz konusu çizimler yorumlanarak değerlendirilmiştir.

Bu makalenin çalışma alanı kapsamında kitaplarına erişilen çizerlere ait karikatürler, içerik incelemesi tekniğini kullanmayı gerekli kılmıştır. Türkçe yazındaki deprem konulu karikatür kitapları ile sınırlandırılan bu çalışmada incelenen kitaplardaki başlıca hususlar, hem genel çerçevede hem de ayrıntı düzeyinde ele alınarak düzenli bir bilgi bütünü formuna sokulmuştur. Hem bireysel hem de toplumsal yansımaları bakımından deprem olgusuna ilişkin yapılan anlatım, değerlendirme ve yorumlar çalışmanın yaygın etki ve özgün değerini desteklemeye yönelik olarak gerçekleştirilmeye gayret edilmiştir. Bu çalışma aracılığıyla, deprem endişesinin gündelik yaşamı olumsuz etkilemesi gibi bireysel yansımalarından, deprem konusunda idari/bürokratik alanlarda ortaya çıkan ve çok sayıdaki bireyi etkileyen toplumsal yansımalara kadar geniş bir kapsamdaki çeşitli vurgulamaların ortaya çıkmakta olduğu belirlenmiştir. Dolayısıyla, bu makale çalışması doğrultusunda ortaya konulan çıkarımlar, deprem sürecinde, ön plana çıkan geniş kapsamlı bireysel ve toplumsal hususları gözler önüne sermesi açısından önem taşımaktadır.

Bu makale, Erdoğan (2006) tarafından yapılan çalışma ile ortak bir sonucu ortaya koymuştur. “Görsel Medya Yayınlarından Duyulan Rahatsızlık” başlığı altında yapılan anlatımlar, Erdoğan’ın aşağıdaki alıntısı ile önemli bir benzerliği ortaya koymaktadır (Erdoğan, 2006: 63): “İnsanların duygularını harekete geçirmeye yönelik acıklı, hüznü ve kederli öğelerin kullanıldığı haberlerin, insanın ilgisini çekme açısından gazetelerde sıklıkla yer alabildiği görülebilmektedir. Ulusal/yerel deprem haber ve yayınlarında dramatik ve trajik unsurlar ile sansasyona yönelik ve panik yaratıcı unsurlara yer verilmektedir”. Bu anlatımlar, Türkçe

yazındaki diğer yazarların çalışmalarıyla da (Kolukırcık ve Tuna, 2009; Soydan ve Alparslan, 2014) benzer yönler içermektedir.

“Çadır Kentler, Prefabrike Konutlar ve Barınaklarda Yaşanan Sorunlar (Meteorolojik, fiziksel, psikolojik ve diğer çevresel şartlar)” başlığı altında ele alınan konular da literatür ile önemli bir anlatım benzerliği ortaya koymaktadır. Bu makalede edinilen bulgular ile Sakarya ve Güneş’in (2013: 30) bulguları birbirini desteklemektedir: “Doğal afet gibi toplumsal travmalara neden olan olaylarda barınma, eğitim, güvenlik gibi sosyal gereksinimlerin derhal karşılanmasının ve bireylere çaresiz ve yalnız olmadıklarının hissettirilmesinin, travmaya bağlı ruhsal hastalıkların gelişiminin önlenmesinde önemli olabilmektedir”.

Sonuç olarak; gerek görsel materyalin anlatımına anlatıma dayalı aktarımlar, gerekse bu anlatımların temelinde yer alan ve deprem olgusuyla birlikte gün yüzüne çıkan yaşamsal gerçekliklere ilişkin ilave kavramsal açıklamalar/değerlendirmeler, bu makalede ulaşılmaya çalışılan içeriği destekleyecek biçimde yapılandırma gayreti doğrultusunda gerçekleştirilmiştir.

KAYNAKÇA

- Akgün, T. (Haz.) (ty), Çizgilerle Deprem Albümü, İstanbul: Lemay Yayınları.
- Atalayer, F. (1992), Çizgilerle Erzincan Depremi, Erzincan: Ermat Ofset.
- Birand, A. ve Ergünay, O. (2000), Türkiye’nin Afet Sorunlarına Genel Bakış Ve Erzincan Depremi Uygulaması, Ankara.
- Bozok, E. ve Aydemir M. (2001), “Deprem” Nehar Tüblek Karikatür Yarışması 2000, İstanbul: Beltaş A.Ş. Kültür Yayınları.
- Erdoğan İ. (2006), Türkiye’de Ulusal ve Yerel Gazetelerin Habercilik Anlayışları: Deprem Haberlerinin Karşılaştırmalı Analizi, Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi, 4(3), ss. 51-64
- Ergin, A. ve Yurtçu Ş. (2007), Yığılma ve Betonarme Binalarda Deprem Sonrası Oluşan Hasarların Teknik Analizi, Yapı Teknolojileri Elektronik Dergisi, 3(1), ss. 65-76.
- Göker, Ş. ve Karaşin A. (2015), Depremde Hasar Gören Kırsal Yapılar İçin Bir Yapısal Hasar Değerlendirmesi, Dicle Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Dergisi, 6(1), ss. 31-38.

- Gülmez, E. ve Ateş, S. (2017), “Afet Farkındalık Kampanyalarında Durum Analizi” İçinde İ. Usta (Editör), Acil Durum ve Farkındalık Eğitimi, ss. 26-59, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Keskin, U. (2016), Necdet Şen'in Eserlerinde Bireyi ve Toplumunu Baskı Altına Alan Yönetimsel Uygulamalara Yönelik Eleştiriler, *Journal of Human Sciences*, 13(3), ss. 5537-5550.
- Kolukırık, S. ve Tuna M. (2009), Türk Medyasında Deprem Algısı: Marmara Depremi Örneği, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(28), ss. 286-298.
- Kutlu, Ş. (1977), *Kamilü'l Kalam I*, Tercüman Yayınları, İstanbul.
- Mocan, S., Kanbir A., Doğruer M., Kartoğlu Ü. ve Polat E. (2000), *Tüysiklet Spor Karikatürleri*, Güldiken Yayınları.
- Sakarya, D. ve Güneş, C. (2013), Van Depremi Sonrasında Travma Sonrası Stres Bozukluğu Belirtilerinin Psikolojik Dayanıklılık ile İlişkisi, *Kriz Dergisi*, 21(1-2-3), ss. 25-32.
- Soydan, E. ve Alparslan N. (2014), Medyanın Doğal Afetlerdeki İşlevi, *İstanbul Sosyal Bilimler Dergisi*, (7), ss. 53-64.
- Şahin, E. (2017), Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e Osmanlı'da Mizah Basını, *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(2), ss. 20-43.
- Şen, N. (1991). *Keloğlan*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Şengün, H. (2007), Marmara Depreminde Bayındırlık ve İskân Bakanlığı Çalışmaları ve Hukuksal Sorunlar, Ankara: TMMOB Afet Sempozyumu Bildiriler Kitabı, ss. 57-82.
- Şengöz, M. (2001), *Orada Kimse Var mı!.. Deprem Karikatürleri*, Kocaeli: Yayıncı Yayınları.
- Yıldırım, E. (2008), Risk Toplumunda (Depremle) Yaşamak, *Akademik İncelemeler*, 3(1), ss. 75-85.
- Yılmaz, A. (2012), Türkiye'de Afetlerde Karşılaşılan Sorunlar, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1 (1), ss. 61-81.

BİLİŞİM TEKNOLOJİLERİ ÖĞRETMENLERİ VE ÖĞRENCİLERİNİN ROBOTİK VE KODLAMA DERSİNE İLİŞKİN GÖRÜŞLERİ

Doç. Dr. Süleyman GÖKSOY

Düzce Üniversitesi, Eğitim Fakültesi

suleymangoksoy@duzce.edu.tr

İkbal YILMAZ

Eğitim Uzmanı, Düzce Halk Eğitim Merkezi

ikacar_77@hotmail.com

Özet

Araştırmanın amacı robotik ve kodlama dersi alan öğrencilerinin ve dersi veren bilişim teknolojileri öğretmenlerinin robotik ve kodlama dersi hakkındaki görüşlerinin belirlenmesidir. Bu kapsamda, D. il merkezinde bulunan okullarda robotik ve kodlama dersi veren on bilişim teknolojileri öğretmeni ve on beş öğrenci ile görüşülmüştür. Elde edilen yanıtlar belirlenmiş olan; *genel görüşler, algılanan fayda, gözlenen fayda, kazanımlar, okul dışında pekiştirme, aile katılımı, akademik başarıya katkı* temalar çerçevesinde analiz edilmiştir. Araştırma sonuçlarına göre; dersi veren öğretmen ve öğrencilerinin, robotik ve kodlama derslerinin öğrencilere problem çözme, yaratıcı düşünme, sayısal düşünme, verimli çalışma, sistematik ve analitik düşünme, tasarlama gibi kazanımlar sağladığı görüşünde oldukları belirlenmiştir. Ayrıca aile katılımı ve okul dışında yapılan pekiştirmenin robotik ve kodlama dersindeki başarıya anlamlı bir katkısı sunduğu saptanmıştır. Sonuçlara göre öğretmen ve öğrencilerin robotik ve kodlama derslerinin, öğrencilerin özellikle sayısal derslerde olmak üzere akademik başarısını arttırdığı görüşünde oldukları tespit edilmiştir.

Anahtar Kavramlar: Robotik ve kodlama dersi, bilişim teknolojileri, ortaokul öğrencileri

THE OPINIONS OF INFORMATION RELATIONS TEACHER AND THEIR STUDENTS WITH REGARD TO LESSONS OF ROBOTS AND DECODING

Abstract

The aim of the research is to determinate the opinions of IR teachers and their students as to Robotics and decoding. In this context, ten IR teachers who are tutoring in schools located in the city center of D. and fifteen of their tutees heve been interviewed. The answers have been analysed within the determined frame of general views, the perceived benefits, the obsrved benefits, the acquisition, the contribution to academic success. The consolidation outside of school, the participation of family and the contribution to academic success. As regards to the result of the research, it has been determined that the teachers who give these lectures and their students agree that they benefit from the acqusion that are provided by robotic and coding lessons such as, problem solving, creative thinking, numerical thinking, additive studying, systematic and analytic thinking and designing. Additionally it has been determined that participation of family and the consolidation out of school has a significiant contribution to robotics and coding lessons. In accordance with the results it has been determined

that especially in numerical branches the students and teachers of robotics and coding agree that student's academical success enhances through these lessons.

Key words: Robotics and coding lessons, information technologies, middle school students

1. Problem Durumu

Geniş bir alanı kapsamakta olan eğitim teknolojisi, eğitim planlaması, eğitim uygulamaları (öğrenme durumu, yöntem ve teknikler) ve değerlendirilmesidir. Bununla birlikte eğitimde öğrenme ve öğretim süreçlerinin yorumlanması sürdürülmesi ve geliştirilmesi içinde etkin rol alır. Eğitim teknolojisi, öğrenme veya öğretmenin niteliğini arttırmaya çalışır. Öğretmen ve öğrenci arasındaki ilişkiyi ve öğrencinin bilgiye daha verimli ve etkili ulaşması amacıyla “nasıl öğretilmeli?” sorusunun cevabını aramaktadır (Uşun, 2004). Eğitim teknolojisi, iletişim ve öğrenme ile ilişkili olan davranış bilimlerinden de faydalanmaktadır.

Eğitim teknolojisinin bir alt kademesi olan öğretim teknolojisi ayrıca eğitim teknolojisinin bir parçasıdır. Öğretim teknolojisi için, etkili ve kalıcı öğrenmenin sağlanması için insan gücü ve diğer kaynakları da kullanarak öğretim sürecinin tasarlandığı bir teknolojidir. (Engler, 1972). Öğretim teknolojisi, öğrenme ve öğretim sürecinde yer alan her türlü nesne veya materyali kapsar. Öğrenme süreci içinde bilgisayarlardan değişik şekillerde yararlanılabilir. Bunlara baktığımız zaman iki başlık görülmektedir: Bilgisayar yöntemli öğretim ve bilgisayar destekli öğretim. Bilgisayar yöntemli öğretimin öğrenme ile doğrudan olmasa da dolaylı bir ilişkisi vardır. Bilginin öğretilmesi sürecinde bilgisayar, öğretmen ile öğrenci için bilginin desteklenmesi ve yeri geldiğinde daha iyi anlaşılması ve tekrarlanması için bir araç görevi de görmektedir. Bilgisayar yöntemli öğretim, öğretimin tasarlanması, yönetimi ve uygulanması, öğrencilerin test edilerek değerlendirilmesi, öğrenci ile ilgili verilerin toplanarak saklanması kısacası kayıt tutma işlemi sürecinde kullanılır (Demirel vd., 2003).

Bilgisayar destekli öğretimin sunduğu avantajlar sayesinde eğitim ve öğretim sürecinin etkililiği ve verimliliği sağlanmaktadır. Bilgisayar destekli öğretim sayesinde öğrenci zaman ortam fark etmeksizin veya öğretmen ya da öğretici bir kişiye gerek duymadan öğrenme faaliyetini gerçekleştirebilir. Bilgisayarlar eğitimde öğrenmeyi kolaylaştırıcı ve destekleyici araç olarak görülmelidir (Yiğit, 2007). Bilgisayar destekli öğretimde, öğrenmenin gerçekleşmesi veya nasıl gerçekleşmesi gerektiği sorularını cevaplayan öge yazılımdır. Dolayısıyla yazılımın kullanılması ile öğrenme ve öğretimin gerçekleşmesinin mümkün olduğu söylenebilir. Öğretim düzeyinin yüksekliği ile kullanılan yazılımın kalitesi arasında doğru orantı vardır. Bu doğrultuda şu söylenebilir ki kaliteli bir yazılım öğrenci başarı ve

motivasyonunun yükselmesine katkıda bulunurken, başarısız bir yazılım ise öğrenciyi olumsuz yönde etkileyecek ve bir zaman kaybının oluşmasına neden olacaktır (Genel, 1998).

Analitik ve eleştirel düşünme, muhakeme yeteneği, problem çözebilme, tasarım merkezli fikir yürütebilme gibi önemli yeteneklerin önemini tüm dünya kavramış olup eğitim alanında bu yönde sistemler geliştirilmiştir. Erken yaşlardaki “Kodlama ve Robotik” eğitimi ile kodlamaya dayalı robotik çalışmalar pek çok yeteneği erken yaşlardaki çocuklara aşılacak için eğitim sistemleri şekillenmektedir. Ülkemizde de ilkokullardan itibaren kademeli olarak kodlama eğitimi verilmesi adına müfredatlar üzerinde çalışmalar yapılmaktadır. Ezberleyen, sorgulamayan, eleştiremeyen nesillerden farklı olarak 21. yüzyıl yetenekleri ile donatılmış yeni bireylerin yetişebilmesi için erken yaşlarda kodlama eğitimi ile bu beceriler aşılmanmaya çalışılmaktadır. Kodlama yalnızca bilgisayar birimleri ile sınırlı kalmayıp, disiplinler arası etkileşimler açısından da çok önemlidir. Çocuklara erken yaşlarda algoritmik düşünce yetenekleri kazandırılarak, çeşitli alanlarda da problemler ile karşılaşma durumlarında yaratıcı düşünmeyi ve problem çözmelerini daha kolay hale getirecektir.

Bilgisayarın ve kodlama ve robotik eğitimin katkıları şu şekilde özetlenebilir: Aktif öğrenme sağlanır. Öğrenci bilgisayar ile aktif role bürünür. Bu durumun nedeni ise öğrencinin, bilgisayarın soracağı sorulara yanıt verme durumu öğrenme süreci içinde aktif kalmasını sağlar. Bilgisayar sayesinde her öğrenci belli bir konu veya ders üzerine bireysel hızında ilerleyebilir. Etkileşim gerektiren bir araç olarak karşımıza çıkar. Soru yanıt yöntemi sayesinde öğrenciye verdiği cevaplar için geri dönütler yapılabilir. Oysaki kalabalık bir sınıf ortamı içerisinde kimi zaman soru yanıt yapılamaması öğrenciye geri dönüt verilememesi gibi sorunlar söz konusudur. Öğrencinin konuyu veya kavramı öğrenme süreci içerisinde sınırsız bir sabır gösterir ve ayrıca pekiştiren görevi görür. Öğretmenler arasındaki öğretim teknikleri farklılıkları bilgisayar ile birlikte en aza indirgenir. Benzeşim yolu ile sınıf içinde yapılması zor olabilecek ya da masraf yaratabilecek deneyler bilgisayar ortamında gözlenebilir ve öğretilebilir. Hızlı bir öğretim görevi görür. Şemalardan, grafiklerden, çizim ve şekillerden yararlanarak bilgiyi zengin sunar. (Keser, 1988; Demirel vd., 2003; Uşun, 2004)

Öğrenciler İçin Kodlama ve Robotik Eğitimin Önemi açısından bakıldığında, teknoloji ve bilgisayarlar ile iç içe olduğumuz günümüz dünyasında kodlama öğrenmek kodlama sistemlerinin nasıl çalıştığını öğrenmek demektir. Kodlama öğrenilerek bilişimsel yaratıcı düşünce yeteneği gelişmektedir. Gelişen teknolojiler neticesinde artık tüm makinalar ve elektronik aletler kendi içlerinde birer beyin taşımaktadır ve bu beyin dışarıdan insan eli ile kodlanarak robotlaştırılmaktadır. Kodlama ve robotik eğitimi gelecek nesiller açısından

teknolojik gelişmelerin alt yapısını meydana getirerek günümüz koşullarındaki yerini iyiden iyiye sağlamlaştırmaktadır. Geleceğin teknolojilerini, geleceğin teknoloji geliştiricisi olan çocuklarımıza şimdiden aşlamak ve onların bilimsel araştırmalara yönelik eğilimini kodlama ve robotik teknolojilerine adım atmaları sağlanmaktadır. Mevcut çalışma ile uygulamalı Robotik ve Kodlama eğitimi dersi alan öğrencilerin Robotik ve Kodlamaya karşı olan tutumlarının olumlu yönde geliştiğinin, Robotik ve Kodlama eğitiminin vermek istedikleri kazanımları edindiklerinin, matematik ve bilgisayar dersi başarılarının yükseldiğinin gözlenip gözlenmediği öğretmenler ve öğrencilerin gözünden ortaya konmak istenmektedir. Bu amaçla D. ili merkezinde uygulamalı olarak Robotik ve Kodlama eğitimi verilen okullarda aktif olarak robotik ve kodlama dersi veren bilgisayar öğretmenleri ve bu dersi alan öğrenciler ile görüşülmüştür.

2. Yöntem

Bu başlık altında araştırmanın amacı, modeli, çalışma grubu, veri toplama araçları ve verilerin analizi hakkında bilgiler paylaşılmaktadır.

2.1. Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı ortaokul düzeyindeki öğrencilerinin matematik ve bilgisayar derslerinde okullarda uygulanan robotik ve kodlama eğitiminin öğretmen ve öğrencilerin gözünden incelenmesi ve görüşlerinin ortaya konmasıdır.

Dünyada izlenen teknolojik gelişmeler neticesinde gelişmiş ülkeler bilişim teknolojilerinin önemini kavramış durumdadır ve çocuklarına erken yaşlarda bilgisayara hükmedebilme, teknolojiyi yönlendirebilme yeteneklerini aşılabilir için kodlama ve robotik eğitimi verilmektedir. Ülkemizde de son yıllarda bu alanda ilkokullarda ve liselerde bilişim teknolojileri dersi müfredatınca kodlama ve robotik eğitimi verilmektedir. Çalışmamızda bu eğitimin öğrencileri ne şekilde etkilediği ve öğrencilere olan katkıları incelenecektir. Araştırmada; “Öğretmen ve öğrencilerin, robotik ve kodlama derslerine ilişkin görüşleri nelerdir? Cevabı aranmıştır.

2.2. Araştırma Modeli

Araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden durum çalışması deseni kullanılmıştır. Yıldırım ve Şimşek’e (2016) göre, durumlar çeşitli biçimlerde karşımıza çıkabilir. Bir birey, bir grup, bir ortam çalışılacak durumlara örnek oluşturabilir. Durum çalışmasında amaç, belirli bir

duruma ilişkin sonuçlar ortaya koymaktır. Nitel durum çalışmasının en temel özelliği bir yada birkaç durumun derinliğine araştırılmasıdır. Yani bir duruma ilişkin etkenler (ortam, bireyler, olaylar, süreçler vb.) bütüncül bir yaklaşımla araştırılır ve ilgili durumu nasıl etkiledikleri ve ilgili durumdan nasıl etkilendikleri üzerine odaklanır. Bu çalışmada ele alınan durum; D. il merkezinde robotik ve kodlama dersi veren alan ortaokul öğrencileri ve bu dersi veren bilgisayar öğretmenleri ve robotik ve kodlama dersinin verildiği okul ortamlarıdır. Nitel araştırmaların geçerliliği ve güvenilirliği araştırmacının elde ettiği kayıtlarla veya yaptığı yorumlarla gerçek hayattaki grubun, kişinin veya kurumun gerçeklerinin örtüşme derecesine bağlı olduğundan (Şencan, 2005) mevcut çalışmada ele aldığı durumu (Öğretmen ve öğrencilerin, robotik ve kodlama derslerine ilişkin görüşleri) kendi gerçekliği içinde ve gerçeğine uygun ölçüde ele almaya çalışmıştır.

2.3. Araştırmanın Çalışma Grubu

Araştırmada; zengin bilgiye sahip olduğu düşünülen durumların derinlemesine çalışılmasına olanak vermesi amaçlı örnekleme yöntemi ve amaçlı örnekleme yöntemlerinden maksimum çeşitlilik örnekleme tercih edilmiştir. Maksimum çeşitlilik örnekleme amaç, göreceli olarak küçük bir örneklem oluşturmak ve bu örnekleme çalışılan probleme taraf olabilecek bireylerin çeşitliliğini maksimum derecede yansıtmaktır (Yıldırım ve Şimşek, 2016). Belirtilen amaç doğrultusunda araştırma çalışma grubunu, D. ili okullarında öğrenim gören 15 ortaokul (5. ve 6. Sınıf) öğrencisi ve 10 bilgisayar öğretmeninden oluşturmaktadır. Öğrencilere ve öğretmenlere ait bilgiler aşağıda tablo 1 ve tablo 2 'de verilmiştir.

Tablo 1. Öğrencilerin Demografik Bilgileri

		f
Cinsiyet	Kız	10
	Erkek	5
Anne Eğitim Durumu	İlköğretim	9
	Lise	6
	İlköğretim	3
Baba Eğitim Durumu	Lise	11
	Üniversite	1

Araştırmaya katılan öğrencilerin 10'u kız ve 5'i erkek öğrencidir. Öğrencilerin annelerinin 9'u ilköğretim, 6'sı ise lise mezundur. Öğrencilerin babalarının 3'ü ilköğretim, 11'i lise ve 1'i üniversite mezundur.

Tablo 2. Öğretmenlerin Demografik Bilgileri

		f
Cinsiyet	Kız	5
	Erkek	5
Öğretmenlerin Eğitim Durumu	Üniversite	10

Araştırmaya katılan öğretmenlerin 5'i kız ve 5'i erkek öğretmendir. Öğretmenlerimiz Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Öğretmenliği mezunudur.

2.4. Verilerin Toplanması ve Veri Toplama Araçları

Bu araştırmada da veriler uygulamaya yönelik robotik ve kodlama dersleri verilen eğitim kurumlarında görev alan bilişim teknolojileri öğretmenleri ve eğitim alan öğrenciler ile önceden hazırlanmış yarı yapılandırılmış görüşme formuna bağlı olarak görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Görüşme formunun hazırlanmasına literatür ve mevzuat taraması yapılarak oluşturulan sorulara, uzman görüşleri doğrultusunda son şekli verilmiştir. Görüşmede aşağıdaki sorular sorulmuştur:

- *Öğrencilerin robotik ve kodlama dersleri ve öğretmenleri ile ilgili görüşleri nelerdir?*
- *Öğrencilerin robotik ve kodlama derslerine karşı algıları nasıldır?*
- *Uygulamalı robotik ve kodlama dersleri, öğrencilerin sosyalizasyon sürecine etki etmekte midir?*
- *Öğrencilerin uygulamalı robotik ve kodlama derslerinde öğrendikleri bilgilerin okul dışında pekiştirilme düzeyi ve bu konudaki aile katılımı nasıldır?*
- *Öğrencilerin robotik ve kodlama dersleri ile ilgili algıladıkları akademik fayda düzeyi nasıldır?*
- *Öğrencilerin robotik ve kodlama dersleri ile ilgili algıladıkları başarı düzeyi nasıldır?*
- *Öğrenciler uygulamalı robotik ve kodlama derslerinde başarılı olmaya ne düzeyde önem vermektedir?*
- *Öğretmenlerin robotik ve kodlama dersleri ve bu derslerin ilköğretim müfredatına girmesi ile ilgili görüşleri nelerdir?*
- *Öğretmenlerin robotik ve kodlama derslerinin öğrencilere sağladığı kazanımlar, öğrencilerin bu derste başarı düzeyleri ve bu derste öğrenilen bilgilerin matematik dersi gibi diğer derslerdeki başarı düzeylerine etkisi ile ilgili görüşleri nelerdir?*
- *Öğretmenlerin robotik ve kodlama derslerinde öğrenilen bilgilerin ve kazanılan becerilerin pekiştirilmesi sürecinde aile ve öğrenciler tarafından dikkat edilmesini*

önerdikleri faktörler nelerdir?

2.5. Verilerin Analizi

Bu araştırmada bilişim teknolojileri öğretmenlerinin ve eğitim verdikleri öğrencilerin robotik ve kodlama dersi ile ilgili görüşleri önceden belirlenen temalara bağlı olarak betimsel analiz yöntemi ile analiz edilmiştir. Bu kapsamda ilk olarak literatür taraması, benzeri konularda yapılan bilimsel araştırmalar incelenmiş ve alan yazında belirlenmiş olan aşağıdaki temalardan yararlanılmıştır.

- *Genel görüşler*
- *Algılanan fayda*
- *Gözlenen fayda*
- *Kazanımlar*
- *Okul dışında pekiştirme*
- *Aile katılımı*
- *Akademik başarıya katkı*

3. Bulgular

3.1. Robotik ve Kodlama Dersleri İle İlgili Öğrenci Görüşleri

Bu kapsamda öğrencilere ““Robotik ve kodlama dersleri hakkında genel olarak ne düşünüyorsunuz?”, “Robotik ve kodlama dersleri eğlenceli ve keyifli geçiyor mu?”, “Robotik ve kodlama derslerine giren öğretmeniniz hakkında ne düşünüyorsunuz?” soruları yöneltilmiştir.

Genel olarak öğrencilerin tamamı robotik ve kodlama dersinin eğlenceli, değişik düşünmeye iten, düşünceleri ve yaratıcılığı geliştiren önemli bir ders olduğu yönünde görüş bildirmiştir. Ayrıca öğrencilerin tümü robotik ve kodlama dersleri işlenirken eğlenceli geçtiğini ifade etmiştir. Buradan hareketle öğrencilerin robotik ve kodlama derslerinde eğlendikleri, bu dersler sonrasında değişik açılardan düşünebilme ve yaratıcılıklarının geliştiğini algıladıkları ve derslere önem verdikleri sonucuna varılabilir.

Bu konu ile ilgili Öğrenci 1’in, Öğrenci 4’ün, Öğrenci 5’in ve Öğrenci 8’in yanıtları aşağıda verilmiştir:

- *Bence önemli bir ders, hayatımızda büyük etkisi var. Düşüncemizi geliştiriyor. Evet, eğlenceli geçiyor, gün geçtikçe merak ediyorum konuları (Ö1)*

- *Eğlenceli bir ders, çok iyi düşünmemizi sağlıyor (Ö4)*
- *Yaratıcılığını geliştiriyor (Ö5)*
- *Eğlenceli ve eğitici (Ö8)*

Öğrencilerin tamamı öğretmenlerinin robotik ve kodlama dersini çok iyi anlattığını düşünmektedir. Bunun yanında öğrencilerin çoğunluğu öğretmenlerinin anlayışlı, yardım sever ve akıllı olduğu yönünde düşüncelerini de belirtmişlerdir. Buradan yola çıkarak öğrencilerin robotik ve kodlama dersleri hakkındaki görüşlerinin olumlu olmasında dersi veren öğretmenlerin, onlarla kurduğu iletişimin de payının olduğu sonucuna varılabilir. Ayrıca öğretmenlerin müfredatta henüz yeni olan ve klasik yöntemlere kıyasla öğrencilere farklı gelen bu dersi öğretirken anlayışlı ve sabırlı davranmasının öğrenciler tarafından olumlu olarak değerlendirildiği görülmektedir.

Bu konu ile ilgili Öğrenci 2'nin, Öğrenci 4'ün, Öğrenci 6'nın, Öğrenci 8'in ve Öğrenci 14'ün yanıtları aşağıda verilmiştir:

- *Harika bir eğitimci (Ö2)*
- *Severek ders anlatıyor, yorulmuyor (Ö4)*
- *Çok iyi bir öğretmen, anlattıklarını rahatlıkla anlayabiliyorum (Ö6)*
- *İyi anlatıyor. Sabırlı (Ö8)*
- *Böyle bir öğretmenim olduğu için şansliyim (Ö14)*

3.1.1. Öğrencilerin Robotik Ve Kodlama Derslerine Karşı Tutumları İle İlgili Bulgular

Araştırmanın bu araştırma sorusu ile uygulamalı olarak robotik ve kodlama dersi alan 5. ve 6. sınıf öğrencilerinin robotik ve kodlama derslerine karşı nasıl bir tutum sergiledikleri, derslerle ilgili algıladıkları zorluk ve faydalara yönelik görüşleri ortaya koymak amaçlanmıştır. Bu kapsamda öğrencilere “Robotik ve kodlama dersleri sizce ne kadar faydalı?” ve “Robotik ve kodlama derslerinde zorlanır mısınız?” soruları yöneltilmiştir. Öğrencilerden alınan cevaplar doğrultusunda:

Genel olarak değerlendirildiğinde öğrencilerin tamamı robotik ve kodlama derslerinin faydalı olduğu görüşüncedir. Ayrıntılı olarak bakıldığında ise öğrencilerin tümü bu derslerin farklı düşünmelerine, çözüm yolları üretebilmelerine, zekalarının gelişmesine fayda sağladığını ifade etmiştir. Buradan hareketle robotik ve kodlama dersi alan çocukların analitik zekalarının ve farklı düşünme, çözümler üretebilme becerilerine yönelik öz yeterlilik algılarının geliştiği sonucuna varılabilir.

Buna ek olarak öğrencilerden bazıları robotik ve kodlama derslerinde edindikleri

kazanımların, diğer dersleri anlamlarına da fayda sağladığı görüşünü ifade etmiştir.

Bu konu ile ilgili Öğrenci 2'in, Öğrenci 6'nın, Öğrenci 7'in, Öğrenci 10'un ve Öğrenci 14'ün yanıtları aşağıda verilmiştir:

- *Çok faydalı. Zekâmızı yükseltiyor ve mekanik şeyleri yapıyoruz. (Ö2)*
- *Bence çok faydalı çünkü diğer derslerde de faydası gelecek (Ö6)*
- *Boşuna bilgisayar karşısında vakit geçirmememizi sağlıyor. Kendimiz oyun yazmak için uğraşıyoruz (Ö7)*
- *İleride karşılaşacağımız sorunları çözmeye ve anlamada yardımcı olur (Ö10)*
- *Düşünce tarzım değişiyor. Çok yönlü düşündürüyor (Ö14)*

3.1.2. Uygulamalı Robotik Ve Kodlama Derslerinin Öğrencilerin Sosyalleşme Sürecine Etkilerine Ait Bulgular

Araştırmanın üçüncü araştırma sorusu “Uygulamalı robotik ve kodlama dersleri, öğrencilerin sosyalizasyon sürecine etki etmekte midir?” olarak ifade edilmiştir. Araştırmada; uygulamalı olarak robotik ve kodlama dersi alan 5. ve 6. sınıf öğrencilerinin robotik ve kodlama derslerinde öğrendikleri bilgileri ve yaşadıkları deneyimleri okul dışında da çevrelerindeki bireyler ile paylaşp paylaşmadıklarını, paylaşıyorlar ise nasıl tepkiler aldıklarını ortaya koymak amaçlanmıştır. Bu kapsamda öğrencilere “Robotik ve kodlama derslerinde öğrendiğiniz bilgileri ailenize ve arkadaşlarınıza anlatır mısınız?” sorusu yöneltilmiştir.

Genel olarak öğrenciler robotik ve kodlama derslerine öğrencileri bilgileri ve yaşadıkları tecrübeleri çevreleri ile paylaştıklarını ifade etmişlerdir. Bu soruya alınan yanıtlarda öğrencilerin bu dersle ilgili bilgi ve anılarını paylaşma sıklığına göre iki farklı gruba ayrıldıkları gözlenmiştir. Buna göre öğrencilerin yarısı abi, dayı, anne-baba olmak üzere aile bireyleri ile sık sık paylaştığını ifade ederken, diğer yarısı sadece bazen paylaştığını paylaştıkları kişilerin kim olduğunu belirtmeden ifade etmiştir. Buradan hareketle öğrencilerin sosyalizasyon sürecinde robotik ve kodlama derslerinde edindikleri bilgi ve anıları kullandıkları fakat kullanma düzeylerinin farklılaştığı sonucuna varılmaktadır. Bu farklılaşma durumu öğrencilerin robotik ve kodlama öğrenimi sürecine aile katılımının farklılaşmasından kaynaklı olabilir. Ayrıca robotik ve kodlama derslerinin sosyalizasyon süreçlerine anlamlı etki ettiği görülen öğrencilerin ailelerinin de bu paylaşma olumlu tepkiler verdikleri gözlenmiştir.

Bu konuda dersle ilgili edinimleri etkili sıklıkta şekilde sosyalizasyon sürecine dahil edebilen öğrencilere ait Öğrenci 1'in, Öğrenci 2'nin Öğrenci 3'ün ve Öğrenci 4'ün yanıtları aşağıda

verilmiştir:

- *Evet. Dayıma yaptığım uygulamaları gösteriyorum (Ö1)*
- *Evet. Ailemle uygulamalarımı paylaşıyorum (Ö2)*
- *Aileme anlatmam ve yapabilmem eğlenceli geliyor. Mutlu oluyorum (Ö3)*
- *Evet. Yaptıklarımı şaşırtıyorlar (Ö4)*

Bu konuda dersle ilgili edinimleri düşük şekilde sosyalizasyon sürecine dahil edebilen öğrencilere ait ifadelerden olan Öğrenci 9'un, Öğrenci 11'in, Öğrenci 12'in, Öğrenci 13'un ve Öğrenci 15'ün yanıtlarının tamamı “bazen” ve “evet” olmak üzere kısa cevaplardan oluşmaktadır.

3.1.3. Öğrencilerin Uygulamalı Robotik Ve Kodlama Derslerinde Öğrendikleri Bilgilerin Okul Dışında Pekiştirilme Düzeyi Ve Bu Konudaki Aile Katılımı İle İlgili Bulgular

Araştırmanın bu araştırma sorusu ile uygulamalı olarak robotik ve kodlama dersi alan 5. ve 6. sınıf öğrencilerinin robotik ve kodlama derslerinde öğrendikleri bilgileri okul dışında tekrar edip etmedikleri incelenmek istenmektedir. Ayrıca öğrencilerin robotik ve kodlama öğrenimini pekiştirme sürecine ailenin katılımının ne düzeyde olduğu ortaya koymak amaçlanmıştır. Bu kapsamda öğrencilere “Robotik ve kodlama derslerinde öğrendiğiniz bilgileri evde tekrar eder misiniz?” ve “Aileniz sizi kodlama ve robotik programlama dersleri konusunda ne kadar destekliyor?” soruları yöneltilmiştir.

Genel olarak öğrencilerin çoğunluğunun robotik ve kodlama derslerinde öğrendikleri bilgileri tekrar ettikleri fakat öğrencilerin çoğunluğunun bunu düşük sıklıkta yaptığı öğrenilmiştir. Çalışma kapsamında öğrencilerin ebeveynlerinin eğitim durumu bilgileri alınmıştır. Dikkat çekici bir bulgu olarak robotik ve kodlama derslerinde öğrendikleri bilgileri tekrar etme sıklığı düşük olan çocukların annelerinin eğitim düzeyinin, bu derslerde öğrendiklerini daha sık tekrar eden öğrencilerin annelerine kıyasla daha düşük olduğu saptanmıştır.

Bu konuda anneleri lise mezunu olan öğrencilere ait Öğrenci 1'in ve Öğrenci 3'in yanıtları aşağıda verilmiştir:

- *Evet. Evde de uygulayabiliyorum (Ö1)*
- *Evet, vakit ayırıyorum özellikle (Ö3)*

Bu konuda anneleri ilköğretim mezunu olan öğrencilere ait ifadelerden olan ifadelerin tümünün “bazen” şeklinde olduğu belirlenmiştir.

Aile katılımı konusunda ise öğrencilerin çoğunluğunun evdeki bir büyüğünden robotik ve

kodlama dersleri ile ilgili manevi bir destek aldıkları gözlenmiştir. Derslere yardım konusunda ise evde eğitim düzeyi bu konuda bilgi edinmeye uygun olan abla, abi ve babası olan kısıtlı sayıda öğrencinin derslerde öğrendiklerini pekiştirme konusunda da destek aldığı gözlenmiştir. Araştırmaya katılan öğrencilerin çoğunluğunun ise anne baba eğitim düzeyinin düşük olması sebebiyle aile bireylerinden aldıkları desteğin sadece manevi boyutta kaldığı belirlenmiştir.

3.1.4. Öğrencilerin Robotik Ve Kodlama Dersleri İle İlgili Algıladıkları Akademik Fayda Düzeyi İle İlgili Bulgular

Araştırmanın bu araştırma sorusu ile uygulamalı olarak robotik ve kodlama dersi alan 5. ve 6. sınıf öğrencilerinin robotik ve kodlama derslerinde öğrendikleri bilgileri günlük yaşamda kullanmaya yönelik algıladıkları fayda düzeyinin ve bu dersin matematik dersindeki başarılarına bir katkısı olup olmadığına yönelik görüşleri ortaya koymak amaçlanmıştır. Bu kapsamda öğrencilere “Robotik ve kodlama derslerinde öğrendiğiniz bilgilerin ileride günlük hayatınızda size yararlı olabileceğini düşünüyor musunuz?” ve “Sizce kodlama ve robotik programlama derslerinde öğrendikleriniz matematik dersindeki başarıınıza katkı sağlıyor mu?” soruları yöneltilmiştir.

Genel olarak öğrencilerin tümü robotik ve kodlama derslerinde öğrendikleri bilgilerin gelecekte günlük hayatlarında da kendilerine faydalı olacağı görüşündedir. Bunun yanında bazı öğrenciler gelecekte kodlama ve programlama üzerine bir meslek seçmek istediğini belirtmişlerdir. Dikkat çekici bir nokta olarak gelecekte yapmayı istedikleri meslek tercihini kodlama üzerine belirleyen öğrencilerin aynı zamanda derslerde öğrendiklerini düzenli olarak evde tekrar eden öğrenciler arasında yer aldığı gözlenmiştir. Buradan hareketle öğrencilerin robotik ve kodlama derslerinde öğrendiklerini pekiştirme konusundaki motivasyonlarına, bu konuda bir meslek edinme gayelerinin de etki ettiği yorumu yapılabilir.

Bu konu ile ilgili Öğrenci 1’in, Öğrenci 2’nin ve Öğrenci 5’in yanıtları aşağıda verilmiştir:

- *Evet. Hatta ileride oyun yazarı olmak istiyorum (Ö1)*
- *Evet, ileriki meslek seçimimde fikrimi değiştirdi. Uygulama yapımcısı olacağım (Ö2)*
- *Evet, büyüyünce kodlama üzerine çalışacağım (Ö5)*

Matematik derslerindeki başarıya katkı konusunda; öğrencilerin çoğunluğu robotik ve kodlama dersinde edindikleri bilgi ve kazanımların matematik dersindeki başarılarına da fayda sağlayacağı görüşündedir. Öğrencilerin geneli robotik ve kodlama dersinin kendilerinde, düşünme ve çözme becerisini; farklı yollarla konuyu anlamayı; sayısal

düşünmeyi geliştirdiğini ifade etmişlerdir. Buradan hareketle robotik ve kodlama dersinde edinilen bilgi ve kazanımların öğrencilerin matematik dersini anlama düzeylerini, matematik dersi konusundaki özgüven ve öz yeterliliklerinin yükselmesine anlamlı bir etki ettiği sonucuna varılmaktadır.

Bu konu ile ilgili Öğrenci 1'in, Öğrenci 2'nin, Öğrenci 3'ün, Öğrenci 4'ün, Öğrenci 5'in ve Öğrenci 8'in yanıtları aşağıda verilmiştir:

- *Evet. Çünkü düşünme ve çözme becerisi değişiyor (Ö1)*
- *Farklı yollarla konuyu anlamamı ve çözmemi sağlıyor (Ö2)*
- *Evet, çünkü sayısal düşünmeyi etkiliyor (Ö3)*
- *Katkı sağlar onlarda da problem çözme var (Ö4)*
- *Bütün derslere katılımım ve anlamamı etkiledi (Ö5)*
- *Koordinasyonlu çalışmamızı sağlar (Ö8)*

3.1.5. Robotik Ve Kodlama Derslerinin Öğrencilerin Akademik Başarılarına Etkisine Dair İle Bulgular

Araştırmanın bu araştırma sorusu ile uygulamalı olarak robotik ve kodlama dersi alan 5. ve 6. sınıf öğrencilerinin robotik ve kodlama derslerinde kendilerini ne kadar başarılı buldukları, bu konuda yetenekli olup olmadıkları ve robotik ve kodlama problemlerini çözme konusundaki öz yeterlilik algılarına yönelik görüşleri ortaya koymak amaçlanmıştır. Bu kapsamda öğrencilere “Robotik ve kodlama konusunda yetenekli olduğunuzu düşünüyor musunuz?”, “Bilgisayar programlama problemleri ile karşılaştığınızda rahatça çözebilir misiniz?” ve “Sizce kodlama ve robotik programlama derslerinde ne kadar başarılısınız?” soruları yöneltilmiştir.

Robotik ve kodlama konusunda yetenekli olup olmadıkları konusunda öğrencilerden alınan görüşler ikiye ayrılmaktadır. Öğrencilerin yaklaşık yarısı kendilerini bu konuda yetenekli görürken, diğer yarısı kendilerini biraz yetenekli gördüklerini ifade etmiştir. Öğrencilerin geneli bilgisayar programlama problemleri ile karşılaştıklarında çözebileceklerini düşündüklerini belirtmiştir. Bunun yanında öğrenciler aldıkları robotik ve kodlama derslerine şuna kadar gördükleri dersler çerçevesinde başarılı olduklarını ifade etmişlerdir.

3.1.6. Öğrenciler Uygulamalı Robotik Ve Kodlama Derslerinde Başarılı Olmaya Ne Düzeyde Önem Verdiklerine Dair Bulgular

Araştırmanın bu araştırma sorusu ile uygulamalı olarak robotik ve kodlama dersi alan 5. ve 6.

sınıf öğrencilerinin robotik ve kodlama derslerinde başarılı olmaya ve yüksek not almaya ne düzeyde olduğu ortaya koymak amaçlanmıştır. Bu kapsamda öğrencilere “Kodlama ve robotik programlama derslerinde akıllı bir öğrenci sayılmak sizin için önemli mi?” ve “Kodlama ve robotik programlama derslerinde yüksek not almak sizin için önemli mi?” soruları yöneltilmiştir.

Genel olarak öğrenciler robotik ve kodlama derslerinde akıllı bir öğrenci sayılmaya önem verdiklerini belirtmişlerdir. Bu derslerde yüksek not almaya önem verip vermedikleri konusunda öğrencilerin iki gruba ayrıldıkları gözlenmiştir. Öğrencilerin yaklaşık olarak yarısı bu dersten yüksek not almaya verdikleri önemin başlıca sebebinin karnelerini etkileyecek olmasından kaynaklı olduğunu belirtmiştir. Öğrencilerin diğer yarısı ise kendilerini bu konuda başarılı hissetmelerini sağlayacağı için, dersten aldıkları notların yüksek olmasına önem verdiklerini ifade etmişlerdir.

Bu konu ile ilgili Öğrenci 2'nin, Öğrenci 5'in, Öğrenci 10'nun ve Öğrenci 15'in yanıtları aşağıda verilmiştir:

- *Konuyu iyi anladığımı belirliyor. Bence önemli (Ö2)*
- *Benim için önemli. Çünkü bu konularda çalışma istiyorum (Ö5)*
- *Evet, karne için önemli (Ö10)*
- *Evet, karneye etkili (Ö15)*

3.2. Robotik ve Kodlama Dersleri İle İlgili Öğretmen Görüşleri

3.2.1. Öğretmenlerin Robotik Ve Kodlama Dersleri Ve Bu Derslerin Ortaokul Müfredatına Girmesi İle İlgili Görüşlerine Ait Bulgular

Araştırmanın bu araştırma sorusu ile uygulamalı olarak robotik ve kodlama derslerinin faydası ve ilköğretim müfredatında zorunlu ders olarak okutulması ile ilgili olarak, dersi veren bilişim teknolojileri öğretmenlerinin görüşlerini ortaya koymak amaçlanmıştır. Bu kapsamda öğretmenlere “Robotik ve kodlama dersleri hakkında genel olarak ne düşünüyorsunuz”, “Robotik ve kodlama derslerinin ilköğretim müfredatına girmesi hakkında ne düşünüyorsunuz? Sizce faydalı mı?” soruları yöneltilmiştir.

Genel olarak öğretmenlerin çoğunun robotik ve kodlama derslerinin öğrencilerin analitik düşünce becerilerini geliştirmesi, algoritma mantığını kavratması, adım adım işlem basamaklarını belirleme koordinasyonu kazandırması ve çok yönlü düşünme becerilerini arttırması yönüyle oldukça başarılı ve faydalı olduğu görüşünde oldukları gözlenmiştir. Buna

ek olarak öğretmenlerin tamamı robotik ve kodlama derslerinin tüm kademelerdeki öğrencilere öğretilmesi gerektiği görüşünde hem fikir oldukları belirlenmiştir.

Bu konu ile ilgili Öğretmen 1'in ve Öğretmen 2'nin yanıtları aşağıda verilmiştir:

- *Özellikle küçük yaşlarda öğrenilmesi gereken bir ders, öğrencilerde algoritmik ve yaratıcı, çok yönlü düşünme becerilerini geliştirmektedir (BT1)*
- *Kodlama derslerinin her kademe de zorunlu olması gerektiğini düşünüyorum. Çocuklara anasınıfından itibaren kodlama eğitimi verilmeli (BT2)*

3.2.2. Öğretmenlerin Robotik Ve Kodlama Derslerinin Öğrencilere Sağladığı Kazanımlar Hakkındaki Görüşlerine Ait Bulgular

Araştırmanın bu araştırma sorusu ile bilişim teknolojileri öğretmenlerinin verdikleri uygulamalı robotik ve kodlama derslerinin öğrencilere hangi kazanımları sağladığı, öğrencilerin bu derste başarı düzeylerinin hangi seviyede olduğu, matematik dersindeki başarı ve akademik başarıya katkı sağlayıp sağladığına yönelik gözlem ve görüşlerini ortaya koymak amaçlanmıştır.

Bu kapsamda öğretmenlere; “Sizce robotik ve kodlama dersleri öğrencilere hangi kazanımları sağlıyor?”, “Sizce kodlama ve robotik programlama derslerinde öğrendikleri, öğrencilerin matematik dersi gibi diğer derslerdeki başarısına katkı sağlıyor mu?”, “Robotik ve kodlama derslerinin öğrencilerin akademik ders başarısına anlamlı bir etkisi olduğu konusundaki görüşleriniz nelerdir?”, “Sizce öğrencilerinizin kodlama ve robotik programlama derslerindeki başarıları nasıl?” sorular yöneltilmiştir.

Görüşülen öğretmenler robotik ve kodlama dersi verdikleri öğrencilerin bu derste başarı sağladığını ve öğrencilerin bu derse karşı çok hevesli olduğunu gözlemlediklerini belirtmişlerdir. Genel orak görüşülen tüm bilişim teknolojileri öğretmenlerinin, robotik ve kodlama derslerinin öğrencilere sağladığını belirttikleri kazanımlar aşağıdaki gibi sıralanabilir:

- Problem çözme/çözüm üretebilme/sonuca varma
- Yaratıcı düşünme/hayal gücü
- Tasarlama/ürün oluşturma
- Sistemik düşünme/analitik düşünce
- Algoritma mantığı
- Sayısal düşünme

- Sorunları tespit edebilme,
- Verimli çalışma

Genel olarak görüşülen tüm öğretmenlerin görüşü robotik ve kodlama derslerinin öğrencilerin akademik başarısını motive ettiği yönündedir. Öğretmenler bu dersin öğrencilere çalışma, tasarlama ve çözme disiplini kazandırdığını belirtti. Bu yönüyle robotik ve kodlama derslerinin, öğrencilerin diğer derslerdeki başarısını arttığını gözlemlediklerini ifade etmişlerdir. Robotik ve kodlama dersinde edinilen bilgilerin ve kazanımların öğrencilerin diğer derslerinde de başarılı olmalarına katkılarının olup olmadığı konusunda bilişim teknolojileri öğretmenleri, olumlu görüş bildirerek ortak bir payda buluşmaktadırlar. Öğretmenler kodlama dersi içerdiğinde, matematik derslerinde de bulunan bazı terimlerin kullanıldığını bu doğrultuda öğrencilerin sayısal temelli derslerde de başarı düzeylerinin önemli ölçüde yükseleceğini belirtmişlerdir. Buradan hareketle robotik ve kodlama derslerinin öğrencilere sağladığı problem çözme, farklı açılardan bakma, sorunları anlama, mantık geliştirme gibi kazanımları sağladığı gözlenmiştir. Bu kazanımların da öğrencilerin genel anlama ve analitik düşünme becerilerine etki etmesi sebebiyle özellikle sayısal temelli olmak üzere diğer derslerinde de başarılı olmalarına katkı sağladığı sonucuna varılabilir.

Bu konu ile ilgili 1'in, Öğretmen 2'nin ve Öğretmen 4'nün yanıtları aşağıda verilmiştir:

- *Kodlama dersinde çoğu zaman matematik terimlerini işliyoruz. Örnekler üzerinde çalışırken Fen Bilgisi, Sosyal Bilgiler ve Türkçe gibi derslerde işledikleri konuları pekiştirecek şekilde ürünler ortaya koyuyoruz (BT1)*
- *Dersler de başarıyı artırdığını söyleyebilirim. Kavrama anlama ve sayısal beceride gelişmeler görülüyor (BT2)*
- *Oldukça. Problem çözme doğru algılama yetenekleri gelişiyor (BT2)*

3.2.3. Öğretmenlerin Robotik Ve Kodlama Derslerinde Öğrenilen Bilgilerin Ve Kazanılan Becerilerin Pekiştirilmesi Sürecinde Aile Ve Öğrenciler Tarafından Dikkat Edilmesini Önerdikleri Faktörler İle İlgili Bulgular

Araştırmanın bu araştırma sorusu ile bilişim teknolojileri öğretmenlerinin verdikleri uygulamalı robotik ve kodlama derslerinin öğrencilere hangi kazanımları sağladığı, öğrencilerin bu dersteki başarı düzeylerinin hangi seviyede olduğu ve akademik başarıya katkı sağlayıp sağladığına yönelik gözlem ve görüşlerini ortaya koymak amaçlanmıştır.

Bu kapsamda öğretmenlere “Robotik ve kodlama derslerinin öğrencilere faydalı olması için öğrencilerin dikkat etmesi gereken önemli faktörler nelerdir?” ve “Öğrencilerin robotik ve

kodlama derslerinde öğrendiklerini pekiştirebilmeleri için aileler tarafından neler yapılması gerekir sizce?” soruları yöneltilmiştir. Öğretmenlerden alınan cevaplar doğrultusunda:

Genel olarak öğretmenler öğrencilerin robotik ve kodlama dersinde başarılı olabilmeleri için öğrencilerin derse dikkat vermeleri gerektiğini belirtmektedir. Ders ile ilgili özgüvenlerini yüksek tutmaları gerektiğini ifade etmişlerdir. Bu konuda aile katılımının önemine dikkat çeken bilişim teknolojileri öğretmenleri, ailelerinin robotik ve kodlama dersinin önemli olduğu konusunda farkındalık sergilemelerinin gerekliliğinden söz etmişlerdir. Bu derse bir oyun gözü ile bakması gerektiğini ve öğrencilerin evdeki teknolojik araçları derste öğrendiklerini pekiştirme amacıyla kullanmalarına izin vermeleri gerektiğini ifade etmişlerdir.

Sonuç ve Öneriler

Araştırmada ilköğretim düzeyindeki öğrencilerinin matematik ve bilgisayar derslerinde okullarda uygulanan robotik ve kodlama eğitiminin ne kadar önemli olduğunun öğretmen ve öğrencilerin gözünden incelenmesi hedeflenmiştir. Ayrıca robotik ve kodlama dersleri uygulanarak öğrencilerin edinmesi hedeflenen kazanımların ve tutumlarının ne derecede geliştiği konusundaki öğretmen görüşlerinin ortaya konması amaçlanmıştır. Bu noktada robotik ve kodlama dersi ile ilgili olarak hem bilişim teknolojileri öğretmenleri hem de ders verdikleri öğrencilerinin görüşleri görüşme yoluyla alınmıştır. Elde edilen yanıtlar önceden belirlenmiş; “*genel görüşler, algılanan fayda, gözlenen fayda, kazanımlar, okul dışında pekiştirme, aile katılımı, akademik başarıya katkı*” olmak üzere temalar çerçevesinde analiz edilmiştir.

Araştırma sonucunda elde edilen sonuçlar şu şekildedir:

- Öğrencilerin tamamı robotik ve kodlama dersinin eğlenceli, değişik düşünmeye iten, düşünceleri ve yaratıcılığı geliştiren önemli bir ders olduğu görüşünde olduğu ve eğlenceli geçtiğini düşündükleri belirlenmiştir.
- Öğretmenlerin çoğunun robotik ve kodlama derslerinin öğrencilerin analitik düşünce becerilerini geliştirmesi, algoritma mantığını kavratması, adım adım işlem basamaklarını belirleme koordinasyonu kazandırması ve çok yönlü düşünme becerilerini artırması yönüyle oldukça başarılı ve faydalı olduğu görüşünde oldukları gözlenmiştir.
- Öğretmenlerin tamamı robotik ve kodlama derslerinin tüm kademelerdeki öğrencilere öğretilmesi gerektiği görüşünde hem fikir oldukları belirlenmiştir.
- Öğrencilerin tamamı öğretmenlerinin robotik ve kodlama dersini çok iyi anlattığını,

anlayışlı, yardım sever ve akıllı olduğu düşünüldüklerini ifade etmişlerdir.

- Öğretmenlerin müfredatta henüz yeni olan ve klasik yöntemlere kıyasla öğrencilere farklı gelen bu dersi öğretirken anlayışlı ve sabırlı davranmasının öğrenciler tarafından olumlu olarak değerlendirildiği belirlenmiştir.
- Alınan yanıtlar değerlendirildiğinde öğrencilerin tamamının robotik ve kodlama derslerinin farklı düşünme, çözüm yolları üretebilme, zekâlarının gelişmesi gibi konularda faydalı olduğunu düşündüğü saptanmıştır.
- Çalışma sonucunda öğrenciler robotik ve kodlama derslerine öğrencileri bilgileri ve yaşadıkları tecrübeleri çevreleri ile paylaştıklarını ifade etmişlerdir.
- Robotik ve kodlama derslerinin sosyalizasyon süreçlerine anlamlı etki ettiği görülen öğrencilerin ailelerinin de bu paylaşım olumlu tepkiler verdikleri saptanmıştır.
- Robotik ve kodlama derslerinde öğrendikleri bilgileri tekrar etme sıklığı düşük olan çocukların annelerinin eğitim düzeyinin, bu derslerde öğrendiklerini daha sık tekrar eden öğrencilerin annelerine kıyasla daha düşük olduğu saptanmıştır.
- Öğrencilerin çoğunluğunun evdeki bir büyüğünden robotik ve kodlama dersleri ile ilgili manevi bir destek aldıkları gözlenmiştir.
- Derslere yardım konusunda ise evde eğitim düzeyi bu konuda bilgi edinmeye uygun olan abla, abi ve babası olan kısıtlı sayıda öğrencinin derslerde öğrendiklerini pekiştirme konusunda da destek aldığı gözlenmiştir.
- Araştırmaya katılan öğrencilerin çoğunluğunun ise anne baba eğitim düzeyinin düşük olması sebebiyle aile bireylerinden aldıkları desteğin sadece manevi boyutta kaldığı belirlenmiştir.
- Öğrencilerin tümü robotik ve kodlama derslerinde öğrendikleri bilgilerin gelecekte günlük hayatlarında da kendilerine faydalı olacağı görüşündedir. Bunun yanında bazı öğrenciler gelecekte kodlama ve programlama üzerine bir meslek seçmek istediğini belirtmişlerdir.
- Dikkat çekici bir nokta olarak gelecekte yapmayı istedikleri meslek tercihini kodlama üzerine belirleyen öğrencilerin aynı zamanda derslerde öğrendiklerini düzenli olarak evde tekrar eden öğrenciler arasında yer aldığı gözlenmiştir.
- Matematik derslerindeki başarıya katkı konusunda; öğrencilerin çoğunluğu robotik ve kodlama dersinde edindikleri bilgi ve kazanımların matematik dersindeki başarılarına da fayda sağlayacağı görüşündedir.
- Öğrencilerin geneli robotik ve kodlama dersinin kendilerinde, düşünme ve çözme becerisini; farklı yollarla konuyu anlamayı; sayısal düşünmeyi geliştirdiğini ifade

etmişlerdir.

- Öğretmenlerin gözünden değerlendirildiğinde ise; öğretmenlerin robotik ve kodlama dersi verdikleri öğrencilerin bu derste başarı sağladığını ve öğrencilerin bu derse karşı çok hevesli olduğunu gözlemlediklerini belirtmişlerdir.
- Görüşülen tüm öğretmenlerin görüşü robotik ve kodlama derslerinin öğrencilerin akademik başarısını motive ettiği yönündedir. Bu dersin öğrencilere çalışma, tasarlama ve çözme disiplini kazandırdığını belirten öğretmenler bu yönüyle robotik ve kodlama derslerinin, öğrencilerin diğer derslerdeki başarısını arttırdığını gözlemlediklerini ifade etmişlerdir.
- Robotik ve kodlama dersinde edinilen bilgilerin ve kazanımların öğrencilerin diğer derslerinde de başarılı olmalarına katkılarının olup olmadığı konusunda bilişim teknolojileri öğretmenleri, olumlu görüş bildirerek ortak bir payda buluşmaktadırlar.
- Öğretmenler kodlama dersi içerdiğinde, matematik derslerinde de bulunan bazı terimlerin kullanıldığını bu doğrultuda öğrencilerin sayısal temelli derslerde de başarı düzeylerinin önemli ölçüde yükseleceğini belirtmişlerdir.
- Robotik ve kodlama konusunda yetenekli olup olmadıkları konusunda öğrencilerden alınan görüşler ikiye ayrılmaktadır. Öğrencilerin yaklaşık yarısı kendilerini bu konuda yetenekli görürken, diğer yarısı kendilerini biraz yetenekli gördüklerini ifade etmiştir.
- Öğrencilerin geneli bilgisayar programlama problemleri ile karşılaştıklarında çözebileceklerini düşündüklerini belirtmiştir.
- Öğrenciler aldıkları robotik ve kodlama derslerine şüana kadar gördükleri dersler çerçevesinde başarılı olduklarını ifade etmişlerdir.
- Genel olarak öğrenciler robotik ve kodlama derslerinde akıllı bir öğrenci sayılmaya önem verdiklerini belirtmişlerdir.

Araştırma sonuçlarına dayalı olarak şu önerilerde yapılabilir. Akıl yürütme çözüm odaklı olma, öğrencilerin sadece kodlama derslerinde değil tüm eğitim hayatlarında etkin karar vermelerini sağlayabilir ve yeni nesil artık bu tür kodlama ve robotik derslerine hakim olmalıdır. Robotik ve kodlama disiplinler arası etkileşimli bir derstir. Diğer derslerde öğrendikleri konuları eğitici animasyonlar şeklinde kodlama yapıp hem öğrendiklerini pekiştirebilir hem de ürün ortaya koyabilirler. Robotik ve kodlama dersini alan öğrencilerin algoritmik yaratıcı ve çok yönlü düşünme becerilerini geliştirebilir. Bunun için Öğretmenlerin ilk önce mesleki olarak kendilerini geliştirmeleri ve bu konuda desteklenmeli gerekir. Özellikle kodlamaya daha çok zaman ayırıp bu konuda öğrencilere rehber olmalıdırlar.

Robotik ve kodlama dersleri müfredatta ilkokuldan başlayıp her kademedede dersin zorunlu tutulması sağlanabilir.

KAYNAKÇA

- Demirel, Ö., Seferoğlu, S. R., ve Yağcı, E. (2003). Öğretim Teknolojileri Ve Materyal Geliştirme. Ankara: Pegem Yayıncılık.
- Engler, D. (1972). Instructional technology and the curriculum. In Paula, F. J., ve Goff, R. J. (Eds.), Technology in Education: Challenge and Change. Worthington, OH: Charles A. Jones.
- Genel, T. (1998). Ortaöğretimde İkinci Dereceden Fonksiyonların Grafiği Konusunun Öğretiminde Bilgisayar Desteğinin Rolü. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Gazi üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Keser, H. (1988). Bilgisayar Destekli Eğitim İçin Bir Model Önerisi. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Sarı, H. (2004). Sınıfta Öğretim Araç-Gereçlerini Etkili Kullanma, Sınıf Yönetimi. Konya: Eğitim Kitapevi.
- Şahin, T. Y. ve Yıldırım, S. (1999). Öğretim Teknolojileri Ve Materyal Geliştirme. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Şencan, H. (2005). Sosyal Ve Davranışsal Ölçümlerde Güvenilirlik Ve Geçerlilik. Ankara: Seçkin Yayınları.
- Uşun, S. (2004). Bilgisayar Destekli Öğretimin Temelleri. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2016). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri. Ankara: Seçkin yayınları (10. Baskı).
- Yiğit, A. (2007). İlköğretim 2.Sınıf Seviyesinde Bilgisayar Destekli Eğitici Matematik Oyunlarının Başarıya Ve Kalıcılığa Etkisi. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.

HOLLANDA HASTALIĞI: VENEZUELA, SUUDİ ARABİSTAN, RUSYA VE NİJERYA ÜLKELERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Arş. Gör. Rabia EFEOĞLU

Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Yönetimi

rabia.efeoglu@ohu.edu.tr

Ceren PEHLİVAN

İnönü Üniversitesi, İktisat Fakültesi

pehlivanceren23@hotmail.com

Özet

Doğal kaynaklar bakımından zengin ülkelerin büyüme performansının çok yüksek olduğu bilinen bir gerçektir. Ancak bu görüş zamanla geçerliliğini yitirmeye başlamış, doğal kaynağa bol olarak sahip olan ülkelerde ekonomik büyümenin zaman içerisinde yavaşladığı görülmüştür. Bu durum literatüre “Hollanda Hastalığı” olarak geçen hipotezin incelenmesine sebep olmuştur. Bu çalışmanın amacı Hollanda Hastalığı hipotezinin 1992-2016 dönemi verileriyle Venezuela, Suudi Arabistan, Rusya ve Nijerya ülkeleri için geçerli olup olmadığını test etmektir. Bu doğrultuda panel veri analizi yöntemi kullanılarak birim kök, eşbütünleşme ile nedensellik testleri yapılmıştır. Eşbütünleşme testi sonucunda farklı anlam seviyelerinde (%1, %5 ve %10) değişkenler arasında eşbütünleşmenin olduğu ortaya çıkarken, nedensellik testi sonucunda reel döviz kuru ve reel faiz oranları arasında iki yönlü, petrol ihracatı ve doğrudan yabancı yatırımlardan döviz kuruna doğru tek yönlü nedenselliğin olduğu görülmüştür. Bulgular, belirtilen ülkelerde Hollanda hastalığının geçerli olabileceğini göstermektedir.

Anahtar sözcükler: Doğal kaynak, Reel Döviz Kuru, Reel Faiz Oranı

DUTCH DISEASE: A RESEARCH ON VENEZUELA, SAUDI ARABIA, RUSSIA AND NIGERIA COUNTRIES

Abstract

It is a known fact that the growth performance of countries rich in natural resources is very high. However, this view has been shown to slow down over time as economic growth in countries with abundant natural resources, which began to lose its validity over time due to the evidence obtained. This led to the examination of the hypothesis that the literature referred to as the "Dutch Disease". The purpose of this study is to test whether the hypothesis of the Dutch Disability is valid for Venezuela, Saudi Arabia, Russia and Nigeria with the data of the period 1991-2016. In this direction, unit roots, cointegration and causality tests were performed using panel data analysis method. Causality tests revealed that there was a one-way causality between exchange rates and real interest rates, two-way, oil exports and foreign exchange from foreign direct investments as a result of the cointegration test, while cointegrating between variable levels (1%, 5% and 10% It was observed. Findings indicate that the Netherlands disease may be valid in the mentioned countries.

Keywords: Natural Resources, Real Exchange Rate, Real Interest Rate

Giriş

"Kaynak Laneti" olarak da adlandırılan "Hollanda Hastalığı", doğal kaynaklara bol olarak sahip olan ülkelerin ekonomik performansının, doğal kaynaklara daha az sahip olan ülkelere oranla daha düşük olmasını ifade etmektedir. (Stiglitz, 2004). Aslında bu durum, ülkede bir doğal kaynağın bulunması sonucu o doğal kaynak sektörünün gelişmesi ve ülkedeki diğer sektörlerin önem kaybetmesi, bunun sonucunda da ülkedeki toplam üretimin azalması demektir. Zira Aali ve Başar'ın da ifade ettiği gibi doğal kaynak yönünden ani zenginleşme yaşayan bir ülke ekonomisinde hali hazırda var olan üretim faktörleri diğer üretim alanlarından çekilerek mevcut yeni kaynağa yöneltilmekte bunun sonucunda da toplam üretim azalma göstermektedir (Aali ve Başar, 2012: 4). Hollanda Hastalığı adını, ilk olarak 1959'lu yıllarda Hollanda'da doğal gaz bulunması sonucunda almıştır (Wijnbergen, 1984: 43). Yani Hollanda Hastalığı hipotezinde ülkede bir doğal kaynak keşfedilmekte ve bunun ihraç edilmesiyle olumsuzluk doğuran bir mekanizma meydana gelmektedir (Özdemir vd., 2018: 19)

Dünyada tarih boyunca ülke ekonomileri sürekli değişim göstermiş ve ülkelerin bu değişiminde şüphesiz çeşitli kaynaklar önem arz etmiştir. Öyle ki bir dönem ülke ekonomilerinde kömür ve çelik hayati öneme sahipken zamanla petrol ve doğal kaynaklar bu öneme haiz olmaya başlamıştır (Ergin, 2017: 141). Ülkelerin doğal kaynaklar sayesinde büyümesinden söz edilir hale gelmiştir. Bu durum literatürde "Hollanda Hastalığı" adını almıştır.

Ülkelerin sahip oldukları doğal kaynakları kullanma konusunda da bilinçli hareket etmeleri ayrıca önem arz etmektedir. Çünkü doğal kaynaklar bu kaynaklara sahip olan ülkeler tarafından doğru yönetilemediği takdirde yarardan çok zarara sebebiyet verebilmektedir.

Hollanda hastalığı doğal kaynakların keşfi yanında doğal kaynak fiyatlarında artış, doğrudan yabancı yatırımlar, uluslararası yardımlar gibi sebeplerle de ortaya çıkabilmektedir. Dolayısıyla her ne nedenle olursa olsun, ülkeye çok fazla döviz girişi bu hastalığın temel özelliğidir (Mercan ve Göçer, 2014: 253). Aşırı döviz girişi olması ile ülke parası değerlenmekte, bu da ithalatı artırıp ihracatı azaltacağından o ülke sanayisinin dış ticarete rekabet gücünü kaybetmesine neden olmaktadır. Böylece doğal kaynak zengini ülkenin sanayisi giderek zayıflayarak sanayisizleşmeye doğru yol almaktadır.

Çalışma doğal kaynak zengini olan Venezuela, Suudi Arabistan, Rusya ve Nijerya ülkelerinin bu kaynakları kullanarak doğal kaynaklar açısından fakir olan ülkelere göre ne oranda

büyüme veya tam tersi bir performans göstermesi açısından önem arz etmektedir. Hollanda Hastalığının Venezuela, Suudi Arabistan, Rusya ve Nijerya ülkeleri üzerindeki etkisini belirlemeye yönelik böyle bir çalışmanın daha önce literatür araştırmalarında pek fazla çalışmaya rastlanılamamış olması çalışmanın önemini ifade etmekte ve böyle bir çalışmanın literatürdeki önemli bir boşluğu doldurması düşünülmektedir.

Çalışmada Venezuela, Suudi Arabistan, Rusya ve Nijerya ülkelerinde Hollanda Hastalığının olup olmadığı 2000-2016 dönemi verileri doğrultusunda panel veri analizi yöntemiyle incelenmiştir. İlk olarak teorik çerçeve ele alınmış, daha sonra literatürdeki çalışmalara yer verilerek ekonometrik bir analiz yapıp elde edilen bulgular sonuç kısmında sunulmuştur.

1. Teorik Çerçeve

Genel olarak, doğal kaynaklara bol olarak sahip bulunan ülkeler ve bazı petrol zengini ülkelerin doğal kaynak fakiri ülkelere kıyasla daha hızla zenginleştiklerine dair görüşler ve örnekler vardır. Ancak bu görüşlerin varlığının yanı sıra tersi sonuçların da olabilmesine dair örnekler mevcuttur. Yani doğal kaynak fakiri ülkelerin de doğal kaynak zengini ülkelere daha gelişmiş olmaları söz konusu olabilmektedir ki bunun en güzel örneği Japonya, Güney Kore gibi ülkelerin Meksika, Nijerya, Venezuela, Rusya gibi ülkelere daha gelişmiş olmasıdır (Sachs ve Warner, 1995: 2). O halde doğal kaynaklar bakımından zengin olmanın her zaman pozitif sonuç doğurmayacağı negatif etkiler doğurabileceği de göz ardı edilmemelidir.

Petrol gibi ticari değeri olan doğal kaynakların bir ülkede keşfedilmesi ile bu doğal kaynaklar ihraç edilmekte bunun sonucunda ülkeye bol miktarda döviz girişi olmaktadır. Döviz girişi ile birlikte ülke parası aşırı değerlenmekte (Kutan ve Wyzan, 2005: 254), ithal ürünleri ucuz hale gelirken ihraç ürünleri pahalılaşmakta, dış ticaret dengesi bozularak ülke dış ticarete rekabet gücünü kaybetmektedir (Mercan ve Göçer, 2014: 253). İthal ürünlerinin ucuz hale gelmesi sonucu o ürünlerin üretildiği sektörlerde artık üretim yapılamayacağından ilgili sektörlerde işsizlik de artacaktır. Bu doğrultuda ilgili sektörlerin dışlanması bu sektörlerin gelişmesine engel olarak sanayisizleşmeyi de beraberinde getirecektir.

Hollanda Hastalığı diğer bir anlamıyla “kaynakların laneti”nin asıl çıkış noktası; doğal kaynak bakımından zengin olan ülkede yüksek miktarda yabancı paranın birikmesi sonucu bu paranın etkin bir şekilde değerlendirilmemesidir (Yürük ve Uzunoğlu, 2008: 29).

Hollanda Hastalığı adını ilk defa 1959'da Hollanda'da Kuzey Denizinde bir doğalgazın bulunması dolayısıyla ülke adından almıştır (Wijnbergen, 1984: 43). Doğalgazın bulunması ile Hollanda'nın ulusal para birimi olan Hollanda Florini değer kazanmış, ülkede doğalgaz sektöründe üretim artarken diğer sektörlerde üretim hizmetler sektörüne kayarak sanayi sektörünün gerilemesine neden olmuştur (Adenauer ve Vagassky, 1998: 177). Bunun sonucunda ülkede ithalat artmış, ihracatta da azalma meydana gelerek üretimin azalmasına sebebiyet vermiştir. Böylece ülkede bir dönem yaşanan zenginleşme süreci yeni kaynak olan doğalgazın keşfi sonucunda sanayisizleşme (*de-industrialization*) baş göstermeye başlamıştır (Boyras, 2014).

Hollanda'da doğalgazın bulunmasına benzer durum olarak Avustralya'da maden; OPEC ülkeleri, İngiltere ve Norveç'te petrol bulunması ile yaşanmıştır. Bu ülkelerde petrol kaynaklarının bulunması ile diğer sektörler baskı altına alırken, ilgili sektörün genişlemesi sağlanmıştır (Corden ve Neary, 1982: 825).

Doğal kaynak bakımından sanayisi petrol gibi tek bir kaynağa bağlı olan ülkelerde ekonomik kırılganlık çok daha yüksek olmakta, petrol fiyatlarının azalması sonucu ülke çok büyük durgunluk sürecine girmektedir. Bu da ülkeyi fakirleşme ve işsizlik ile karşı karşıya bırakmaktadır. İşte doğal kaynak fiyatlarının azalması durumunda literatüre "Hollanda Hastalığı" olarak geçen bu durum ekonomik küçülmenin aşırı boyutlara ulaşması ile sonuçlanmaktadır (Yardımcıoğlu ve Gülmez, 2013: 119).

Stiglitz'e göre petrol fiyatlarında meydana gelen dalgalanmalar zengin doğal kaynağa sahip ülkelerin ekonomilerinin düşük performans göstermesi ile sonuçlanmaktadır. Venezuela, Suudi Arabistan, Rusya ve Nijerya ülkelerinde sanayi ve ihracat büyük ölçüde petrole dayanmaktadır. Dolayısı ile petrol fiyatlarında meydana gelen bir değişim diğer bir değişle dalgalanma bu ülkeleri fazlasıyla etkileyecektir.

1.1. Venezuela

Venezuela, dünyanın en zengin petrol rezervlerine sahip ülkesidir. 513 milyar varil petrol rezervine sahip olarak dünya petrolünün %21'ine sahip olan Suudi Arabistan'daki rezervin iki katını bulundurmaktadır. Ülkede ihracat gelirlerinin %80'i petrolden elde edilmektedir (ABD Jeoloji Servisi, 2016).

Petrol rezervleri ülke ekonomisinin en güçlü yönüdür. Petrol ihracatı sayesinde ülkenin dış borç/GSYİH oranı diğer Latin Amerika ülkelerinden azdır. Ekonomisi petrol gelirlerine bağımlı olan ülkede petrol fiyatlarında meydana gelen bir düşüş ülke ekonomisini olumsuz

etkilemektedir. Venezuela'nın ihracatında 20 milyar \$ ile ham petrol (petrol yağları ve bitümenli minerallerden elde edilen yağlar) ilk sıradadır. En önemli ihracat ürünü ham petroldür. Ülkenin ihracatında başlıca ilk beş ülke: ABD, Çin, Hindistan, İsviçre ve Singapur'dur (Ekonomi Bakanlığı, 2018).

1.2. Suudi Arabistan

Dünyada en fazla petrol rezervi olan Suudi Arabistan 264 milyar varil petrol rezervleri ile dünya petrolünün %21'ine sahip ülke konumundadır. Ülkede ihracat gelirlerinin %90'ı petrol sektöründen elde edilmektedir (Ekonomi Bakanlığı, 2018). Suudi Arabistan petrol kaynaklarını kullanarak petrol ihraç etmekte, bu şekilde de refah düzeyini artırmaktadır.

Petrol, ülkenin ihracatında en fazla yer kaplayan ürün olup, OPEC içerisinde de fiyat belirleyici bir pozisyonundadır. Ülke sürekli ticaret fazlası vermekte, bu durumda da petrol üretimi ve petrol fiyatları etkili olmaktadır. Yani ticaret fazlası, petrol üretimi ve petrol fiyatları arasında doğru orantılı bir ilişki vardır. Suudi Arabistan petrol ihracatında dünyanın en büyük petrol ihracatçısı ve lider ülkesi konumundadır.

Ülkenin ihracatında 136.180 milyon \$ ile ham petrol (petrol yağları ve bitümenli minerallerden elde edilen yağlar) başlıca ürünüdür. Ülkenin ihracat yaptığı ilk beş ülke: Birleşik Arap Emirlikleri, Çin, Hindistan, Singapur, Kuveyt'tir (Ekonomi Bakanlığı, 2018).

1.3. Rusya

Rusya, zengin doğal gaz ve petrol kaynakları ile dünyanın en önemli ham madde ihracatı yapan ülkelerinden birisidir. Ülkenin sahip olduğu bu zengin doğal kaynak rezervleri son yıllarda ülke için sakıncalar doğurmuştur. Ülke doğal kaynaklarının fiyatlarında meydana gelen artış ticaret hadlerini tersine çevirerek büyümeyi engellemiştir ki bu durum literatürde "Dutch Disease-Hollanda Sendromu" olarak adlandırılmıştır. Döviz kuru aşırı değerlendirilerek doğal kaynak dışı sektörlerde büyüme olumsuz etkilenmiştir.

Rusya'nın ihracatında 93.306 milyon \$ ile ham petrol (petrol yağları ve bitümlü minerallerden elde edilen yağlar) ilk sıralarda yer almaktadır. Rusya'nın ihracatında ilk beş ülke (milyon \$): Çin, Hollanda, Almanya, Belarus ve Türkiye'dir (Ekonomi Bakanlığı, 2018).

1.4. Nijerya

Nijerya'nın ekonomisi petrole dayanmakta olup toplam 37 milyar varille dünyanın 9. büyük rezervine sahiptir. 2016 yılında 14. büyük petrol üreticisi (1,4 milyon varil/gün) ve 9. büyük petrol ihracatçısı (1,7 milyon varil/gün) ülke olmuştur. Nijerya'nın 2017 yılındaki yaklaşık 41

milyar dolarlık ihracatının 33 milyar dolarlık (%81'lik) kısmı ham petroldür. Ancak, ülkede yaşanan siyasi gerilim ve petrol tesislerine yönelik saldırılar ülkede petrol üretimi ve ihracatının yapılmasını engellemektedir ki 2012 yılında 99 milyar dolar olan ham petrolden elde edilen ihracat geliri 2016 yılında 27 milyar dolara düşmüştür (Ekonomi Bakanlığı, 2018).

Hem ihracat hem de ithalat büyüklüğü bakımından Afrika kıtasının en önemli ülkelerinden birisi olan Nijerya, son yıllarda önemli bir dış ticaret fazlası veren bir ülke konumundadır ki burada ülkede yapılan petrol ihracatı ile petrol fiyatlarındaki artışın etkili olduğu söylenebilir.

Nijerya'da ihracatının %95 petrol ve doğal gaz ihracatından oluşturmaktadır. Nijerya'nın ihraç ettiği ürünlerin başında 32.965.022 dolar ile ham petrol (petrol yağları ve bitümenli minerallerden elde edilen yağlar) gelmektedir. Nijerya'nın en çok ihracat yaptığı ilk 5 ülke: Hindistan, ABD, İspanya Hollanda ve Fransa'dır (Ekonomi Bakanlığı, 2018).

2. Literatür Taraması

Literatürde Hollanda Hastalığı hipotezinin belirlenmesine yönelik yapılmış birçok farklı çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmaların odaklandıkları konular birbirine benzer olmasına rağmen, kullanılan değişkenler ve incelenen ülkeler ele alınış şekilleri ve araştırma yöntemleri açısından farklılık göstermektedir.

Tablo 1. Literatür Taraması

Çalışma	Ülke Sayısı	İncelediği Dönem	Kullandığı Değişkenler	Uyguladığı Ekonometrik Modeller	Ulaştığı Sonuçlar
Sachs ve Warner (1995)	7	1971-1989	GSYH; İhracat, yatırımlar, dış ticaret, bürokrasi	Panel veri analizi	Hollanda hastalığı yok
Atkinson ve Hamilton (2003)	103	1980-1995	Ekonomik büyüme; doğal kaynak zenginliği, tasarruflar	Panel veri analizi	Hollanda hastalığı yok
Kutan ve Wyzan (2005)	1	1996-2003	Reel döviz kuru; verimlilik, enflasyon, petrol fiyatları	Zaman serisi analizi	Hollanda hastalığı var
Egert (2005)	6	1994-2004	Reel döviz kuru; verimlilik, net dış varlıklar, ticari açıklık, hükümet harcamaları, hükümet	Panel veri analizi	Hollanda hastalığı var

			borçları, petrol fiyatları,		
Mehlum, Moene ve Torvik (2006)	87	1965-1990	GSYİH büyümesi; başlangıç gelir düzeyi, ticari açıklık, kaynak bolluğu, yatırımları kurumsal kalite	Panel veri analizi	Bir kısım ülkeler için Hollanda hastalığı yok, bir kısım ülkeler için var
Oomes ve Kalcheva (2007)	1	1995 - 2005	Reel döviz kuru; petrol fiyatları, verimlilik, kamu harcamaları, net uluslararası rezervler ve yolsuzluk	Panel veri analizi	Hollanda hastalığı var
Lartey (2008)	1	1993-2003	GSYH; tüketim, yatırım, reel döviz kuru, üretim, cari hesap	Panel veri analizi	Hollanda hastalığı var
Lama ve Madina (2010)	1	1981-2008	İhracat; reel döviz kuru	Panel veri analizi	Hollanda hastalığı var
Javaid (2011)	6	1981-2007	Reel döviz kuru; yabancı sermaye girişi	Panel veri analizi	Hollanda hastalığı var
Corden (2011)	1	2005-2011	Reel döviz kuru; ticaret ürünü sektörün bir bölümünde patlama, kaynak tahsisi, faktör dağılımı ve	Panel veri analizi	Hollanda hastalığı var
Oyesanmi (2011)	1	1970-2009	Ekonomik büyüme; tarımsal üretimdeki değişimler, petrol fiyatları	Panel veri analizi	Hollanda hastalığı var
Arı ve Özcan (2012)	24	1988-2009	Reel döviz kuru; işçi dövizleri, ekonomik performans	Panel veri analizi	Hollanda hastalığı var
Yardımcıoğlu ve Gülmez (2013)	10	1970-2011	Ekonomik büyüme; petrol fiyatları	Panel veri analizi	Hollanda hastalığı var
Yürük ve Uzunoğlu (2008)	1	1994-2007	Petrol ve doğalgaz fiyatları; reel döviz kuru, ekonomik büyüme ve işsizlik	Cochrane-Orcutt yöntem	Hollanda hastalığı var
Ogun (1998)	1	1960-1990	Reel döviz kuru; dış ticaret hadleri, net sermaye girişi, sermaye kontrolleri, teknolojik süreç, hükümet harcamaları, nominal döviz kuru	Zaman serisi analizi	Hollanda hastalığı yok
Sackey	1	1962-1996	Reel döviz kuru; dış ticaret hadleri, dış yardım girdileri,	Zaman serisi analizi	Hollanda hastalığı yok

(2001)			hükümet tüketimi		
Ouattara ve Strobl (2003)	12	1980-2000	Reel efektif döviz kuru; resmi kalkınma yardımı, hükümet tüketimi, kamu yatırımları, açıklık, ticaret hadleri, yerli kredi	Panel veri analizi,	Hollanda hastalığı yok
Rautava (2004)	1	1995-2001	Reel efektif döviz kuru; petrol fiyatları	Zaman serisi analizi	Hollanda hastalığı yok
Looney (1990)	1	1965-1985	Sektörel çıktı; beklenen hükümet tüketimi, beklenen enflasyon oranı, reel döviz kuru, petrol sektöründe katma değer, petrol dışı GSYH, beklenen devlet yatırımları,	Panel veri analizi	Hollanda hastalığı var
Egert ve Leonard (2007)	1	1996-2005	Döviz kuru; petrol fiyatları, petrol gelirleri, petrole bağlı olmayan sektörler	Zaman serisi analizi	Hollanda hastalığı var
Anoruo ve Elike (2009)	6	1971-2006	Ekonomik büyüme; petrol fiyatları	Panel veri analizi	Hollanda hastalığı yok
Gronwald ve diğ., (2009)	1	1994-2007	Reel GSYİH; bütçe gelirleri, ihracat, enflasyon, reel döviz kuru; petrol fiyatları	Zaman serisi analizi	Hollanda hastalığı var
Berument ve Diğ., (2010)	16	1952-2005	Petrol fiyatı, reel GSYH; reel döviz kuru, enflasyon, üretim artışı	Panel veri analizi	Hollanda hastalığı yok
Özsağır ve diğ., (2011)	1	1987-2007	GSYH büyümesi; ham petrol fiyatları	Zaman serisi analizi	Hollanda hastalığı yok
Jayaraman, Lau (2011)	5	1982-2007	Reel GSYH; petrol fiyatları, uluslararası rezervler	Panel veri analizi	Hollanda hastalığı var
Ghalayani (2011)	24	2000-2010	Ekonomik büyüme; petrol fiyatları	Panel veri analizi	Hollanda hastalığı yok
Algieri (2011)	1	1993-2009	Reel efektif döviz kuru; petrol fiyatları, ekonomik büyüme	Zaman serisi analizi	Hollanda hastalığı var
Bouzid (2012)	1	1960-2009	Reel büyüme; petrol fiyatları	Zaman serisi	Hollanda

				analizi	hastalığı var
Emami ve Adibpour (2012)	1	1959–2008	Reel GSYH, reel hükümet harcamaları; petrol fiyatları	Zaman serisi analizi	Hollanda hastalığı yok
Egert (2012)	2	1992–2006	Nominal ve reel döviz kuru; reel ve nominal petrol fiyatları, kişi başı GSYH, reel GSYH, para birimi	Panel veri analizi	Hollanda hastalığı var
Özdemir vd., (2018)	2	1980-2014	Sanayi, hizmet ve tarım ihracatının GSYH içindeki payı; petrol ihracatı ve hükümet harcamalarının GSYH içerisindeki payı, reel efektif döviz kurunun büyümesi	Panel veri analizi	Hollanda hastalığı var
Aali ve Başar (2012)	124	1990 – 2010	Kişi başına GSYİH, İnsani gelişme endeksi; İş Gücü, Sabit Sermaye Oluşumunun GSYH'deki payı, Doğal Kaynak İhracatın GSYH'deki payı, Reel Döviz Kuru Endeksi	Panel veri ile analiz	Hollanda hastalığı yok
Mukhtarov ve Bostan (2017)	1	1990-2014	İhracat, GSYH; petrol fiyatları	Zaman serisi analizi	Hollanda hastalığı var
Mercan ve Göçer (2014)	4	1990-2011	Reel döviz kuru, ham petrol fiyatları, doğrudan yabancı yatırımlar, ticari dışa açıklık, kamu harcamaları	Panel veri analizi	Hollanda hastalığı yok

İncelenen literatür ışığında çalışmanın analiz kısmında Kutan ve Wyzan (2005), Egert (2005), Oomes ve Kalcheva (2007), Javaid (2011), Ogun (1998), Sackey (2001), Ouattara ve Strobl (2003), Rautava (2004), Mercan ve Göçer (2014) çalışmalarda olduğu gibi reel döviz kuru, petrol fiyatları, doğrudan yabancı yatırımlar, ticari dışa açıklık değişkenleri kullanılmıştır. Literatüre farklılık kazandırmak ve değişkenler üzerinde faizin de etkisini incelemek amacıyla diğer çalışmalardan farklı olarak reel faiz bağımsız değişken olarak çalışmaya eklenmiştir. Bu doğrultuda literatüre önemli bir katkı sağlanmıştır.

3. Metodoloji ve Veri Seti

Çalışmada Venezuela, Suudi Arabistan, Rusya ve Nijerya ülkelerinde dış ticaret açıklığı, doğrudan yabancı yatırımlar, petrol fiyatları ve reel faiz oranlarının reel döviz kuru üzerindeki etkisi panel veri analiz yöntemiyle incelenmeye çalışılmıştır. Değişkenlerin durağanlığının belirlenmesi için birim kök testleri yapılmıştır. Uygun birim kök testlerinin belirlenmesi için öncelikle değişkenlerin yatay kesit bağımlılığına bakılmıştır. Yatay kesit analizi sonucunda değişkenlere birinci nesil birim kök testleri uygulanmıştır. Değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişki eşbütünleşme testleriyle saptanmıştır. Son olarak değişkenler arasındaki nedenselliğin belirlenmesi için Dumitrescu-Hurlin Panel Nedensellik testi uygulanmıştır. Değişkenlere ait model şu şekilde oluşturulmuştur:

$$\Delta ER = \beta_0 + \sum_{i=1}^p \beta_{1i} \Delta FT_{t-i} + \sum_{i=1}^p \alpha_{1i} \Delta DFI_{t-i} + \sum_{i=1}^p \pi_{1i} \Delta OE_{t-i} + \sum_{i=1}^p \epsilon_{1i} \Delta RI_{t-i} + \sum_{i=1}^p \lambda_{1i} \Delta ER_{t-i} + \psi_1 + \mu_{1t} \quad (1)$$

Tablo 2. Değişkenlerin Tanımlanması ve Kaynağı

<i>Değişkenler</i>	<i>Açıklaması</i>		<i>Kaynağı</i>
<i>ER</i>	Reel Döviz Kuru	2010=100	Dünya Bankası
<i>FT</i>	Dış Ticaret Açıklığı	% GSYİH	Dünya Bankası
<i>DFI</i>	Doğrudan Yabancı Yatırımlar	% Net Oranı	Dünya Bankası
<i>OE</i>	Petrol Fiyatları	% GSYİH	Dünya Bankası
<i>RI</i>	Reel Faiz	% Yüzde Oranı	Dünya Bankası

Analizde birim kök testlerinin belirlenmesi için yatay kesit testlerinin yapılması gerekmektedir. Analiz sonucunda yatay kesit bağımlılığı reddedilirse birinci nesil birim kök testleri, yatay kesit bağımlılığı varsa ikinci nesil birim kök testleri uygulanmaktadır. Panel veri setlerinde yatay kesit bağımlılığını test etmek için kullanılan testlerden biri Breusch-Pagan testidir. CDLM yatay kesit bağımlılığı testi, T>N durumunda kullanılan bir testtir. Bu çalışmada 2000-2016 dönemini kapsayan 16 yıl (T) ve 4 ülke olduğundan (N) yatay kesit boyutunun zaman boyutundan büyük olması koşulunun gerçekleşmesini sağlamıştır. Bu yüzden yatay kesit bağımlılığının belirlenmesi için değişkenlere CDLM testi uygulanmıştır. Ayrıca söz konusu ülkelerin ekonomik yapılarının farklı olup olmadığının araştırılması için ise homojenlik testi yapılması gerekmektedir. Pesaran (2006), eğim katsayısının homojen ya da heterojen olduğu durumlarda kullanılabilecek iki türlü tahminci geliştirmiştir. Bunların ilki, eğim katsayısının homojen olduğunu varsayan “Ortak İlişkili Etkiler Havuzlanmış (Common Correlated Effects Pooled (CCEP))” tahmincisi olarak adlandırılmaktadır. Bir diğeri

ise eğim katsayısının heterojen olduğunu varsayan “Ortak İlişkili Etkiler Ortalama Grup (Common Correlated Effects Mean Group (CCEMG))” tahmincisidir. Çalışmada Delta testi yapılarak değişkenlerin homojen / heterojen yapı sergiledikleri belirlenmiştir.

Tablo 3. Breusch-Pagan (CDLM) ve Delta Testi Sonuçları

<i>Değişkenler</i>	<i>t</i> _{istatistik}	<i>Olasılık</i>	$\tilde{\Delta}$ istatistik	<i>Olasılık</i>
<i>ER</i>	42.257	0.114	17.875	0.258
<i>FT</i>	25.545	0.145	16.982	0.125
<i>DFI</i>	31.402	0.111	16.931	0.148
<i>OE</i>	20.712	0.166	13.855	0.213
<i>RI</i>	34.544	0.222	18.125	0.112

Değişkenlerin olasılık değerlerinin eşik değerlerden (%1, %5 ve %10) büyük olması nedeniyle Levin-Lin ve Chu ve Im-Pesaran ve Shin birinci nesil birim kök testleri uygulanmıştır. Seride yatay kesit bağımlılığının olmadığını söyleyen Ho hipotezi kabul edilmiştir. Homojenlik testi sonuçlarına bakıldığında ise test istatistiği ve olasılık değerlerine göre, eğim katsayısının homojen olduğu yönündeki Ho hipotezi kabul edilmektedir.

3.1. Levin, Lin & Chu Birim Kök Testi

Seride değişkenler arasındaki dağılımın ve bağımsızlığın incelenmesi için panel analize dayalı birim kök testleri yapılmaktadır. 1990'lı yıllarda ilk olarak Levin ve Lin, Quah ve Breitung tarafından çeşitli öneriler sonucunda birim kök testleri kullanılmaya başlanmıştır. Testlerin yapılmasında kullanılan değişkenlere ait heterojenlik derecesi birim kök analizlerinin birbirinden ayrışmasına sebep olmuştur (Barbieri, 2006: 43).

Birim kök analizde Levin, Lin ve Chu değişkenler arasında sürekli bir sapma eğiliminde olan alternatif hipoteze karşılık gelecek bir hipotez için çalışmışlardır. Bunu yaparken yatay kesit için kullanılan birim kök testlerinden daha etkili bir testin uygulanmasını istemişlerdir. Oluşacak boş hipotez, bütün zaman serisi için durağanlığın gerçekleşmesine yardımcı olacaktır (Baltagi, 2005: 16). Levin, Lin ve Chu yaptıkları birim kök testinde zaman trendlerini kullanmaktadırlar. Ayrıca serideki değişkenler arasındaki serbest değişime ve hata varyansının kullanılmasına bu testte yer verilmiştir. Panel analizinde kullanılan testler normal dağılıma sahiptir. Durağan halde bulunan panel regresyonlarında t istatistik değeri normal dağılım için yakınsamanın olduğunu savunmaktadır. Levin, Lin ve Chu yaptıkları çalışmayla

birim kök değerlerinin asimptotik değerlerinin farklı regresyon denklemlerinde değiştiğini ortaya çıkarmışlardır (Levin, Lin ve Chu, 2002: 1-24).

Panel testinde boş hipotez $H_0: P=0$ şeklinde ifade edilirken, H_1 hipotezi $p<0$ şeklinde gösterilmektedir. Modelde yer alan i'ler için H_0 hipotezine karşı H_1 hipotezi yani $H_1: p<0$ kabul edilir. Ancak seride deterministik element yani zaman trendi varsa ve regresyon süreci denkleme yansıtılmamışsa birim kök testi anlamını yitirmektedir. Regresyon süreci denkleme yansıtılmışsa sadece birim kök testinin etkisi azaltılmış olacaktır (Levin, Lin ve Chu, 2002: 1-24).

3.2. Im, Pesaran ve Shin Birim Kök Testi

Im, Pesaran ve Shin birim kök testi Y_{t-1} katsayısının heterojen değerini kullanmaktadır. Süreç devam ederken istatistik değerlerinin ortalamasını içeren alternatif bir hipotez önerir. $\mu_{1t} = \sum_{i=1}^p \theta_i \mu_{1t-i} + \varepsilon_{it}$ denklemine dayalı bir süreç kullanır (Baltagi ve Kao, 2000: 16). Birim kök testini yaparken hesaplaması daha kolay ve esnek bir süreç yapmışlardır. Bu süreç t-bar süreci olarak ifade edilmektedir (Barbieri, 2006: 23). Im, Pesaran ve Shin birim kök testi p_i için heterojenliğini kullanmaktadır. Trend içermeyen ve bireysel etkiye sahip olmayan seri için denklem;

$$\Delta Y_{ti} = \alpha_{1i} + p y_{ti-1} + \sum_{i=1}^p \alpha_{1it} \Delta Y_{ti} + \varepsilon_{it} \quad (2)$$

şeklinde ifade edilir.

H_0 hipotezi i'ler için $H_0: P=0$ şeklinde gösterilirken, alternatif hipotez $H_1: p<0$ ve $i=1, \dots, N$ için $0 < N_1 \leq N$ olarak kullanılır. H_1 hipotezi serideki değişkenlerin birim kök içermesine müsaade eder. Teste ait ortalama değerler ADF testine dayandırılmıştır (Hurlin ve Mignon, 2006: 10).

Tablo 4. Panel Birim Kök Testi Sonuçları

Levin, Lin, Chu								
Değişkenler	I(0)				I(1)			
	Sabit		Sabit + Trend		Sabit		Sabit + Trend	
	İstatistik	Olasılık	İstatistik	Olasılık	İstatistik	Olasılık	İstatistik	Olasılık
ER	-1.207	0.123	0.458	0.744	-2.815	0.000***	-4.458	0.000***
FT	-0.258	0.373	0.469	0.625	-3.118	0.000***	-2.698	0.000***
DFI	-5.125	0.101	-2.856	0.125	-4.478	0.000***	-3.125	0.000***
OE	-4.125	0.110	-3.778	0.145	-3.478	0.000***	-5.128	0.000***
RI	-3.112	0.103	-2.244	0.101	-2.569	0.001***	-2.412	0.000***
Im, Pesaran, Shin								
Değişkenler	I(0)				I(1)			
	Sabit		Sabit + Trend		Sabit		Sabit + Trend	
	İstatistik	Olasılık	İstatistik	Olasılık	İstatistik	Olasılık	İstatistik	Olasılık
ER	1.145	0.412	3.745	0.986	-2.988	0.021**	-2.231	0.000***
FT	2.488	0.745	1.458	0.459	-1.344	0.000***	-2.210	0.000**
DFI	-3.412	0.099*	-1.458	0.101	-3.212	0.000***	-3.472	0.000***
OE	-3.145	0.148	-2.122	0.128	-4.149	0.000***	-3.055	0.001***
RI	1.285	0.485	-3.324	0.111	-3.258	0.000***	-3.472	0.000***

NOT: ***,** ve * değerleri sırasıyla %1, %5 ve %10 anlam seviyelerinde serilerin durağanlıklarını göstermektedir. Birim kök testi sonucunda I(0) düzeyinde sabit terimli ve trendli değişkenlerin anlam seviyelerinde birim kök taşımadığı görülmüştür. Değişkenlerin uzun hafıza gösterdikleri varsayılarak birinci farkları alınmıştır.

Seriye ait sonuçlar incelendiğinde analizde kullanılan tüm değişkenler düzey değerinde yani I(0)' da durağan değildir. Seride birim kökün olduğunu varsayan H_0 hipotezi kabul edilir. Birim kök testleri ile analiz edilen serilerin durağan hale getirilmesi için değişkenlerin birincil farkı alınmıştır. Birim kök testleri tekrar uygulanmış ve değişkenler durağan hale getirilmiştir. Durağan hale gelen değişkenler için seride birim kökün olmadığını varsayan H_1 hipotezi kabul edilmiştir. Birim kök testlerinde optimal gecikme uzunluğu Akaike Bilgi Kriterine göre 2 olarak belirlenmiştir.

3.3. Panel Eşbütünleşme Testi

Eşbütünleşme analizleri Pedroni tarafından ortaya koyulan ve değişkenler arasında heterojenlik olduğu varsayımına dayanan testler tarafından incelenmektedir (Asteriou ve Hall, 2007: 373). Pedroni testleri, Kao ve McCoskey tarafından ortaya koyulan testlerden farklılık göstermektedir. Kao ve McCoskey değişkenler arasında kesit varsayımının olduğunu savunurken, Pedroni bu varsayımı reddetmektedir. Ayrıca Pedroni analizde birden fazla açıklayıcı değişkenin kullanılmasına olanak sağlarken, kesit birimlerin boyutlarındaki

hataların heterojen dağılımına izin vermektedir. Farklı değişkenlerle birlikte inceleme fırsatı vermesi bu testleri diğerlerinden üstün kılmaktadır. Pedronieşbütünleşme testleri, kesit içi ve kesitler arası olarak iki farklı gruba ayrılmış ve toplamda yedi farklı testle değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkiyi açıklamaya çalışmıştır. Kesit içi analizi olarak; Panel v İstatistiği, Panel rho İstatistiği, Panel PP İstatistiği ve Panel ADF İstatistiği kullanılmaktadır. Kesitler arası analiz için ise; Grouprho İstatistiği, Group PP İstatistiği ve Group ADF İstatistiği kullanılmaktadır (Güvenek ve Alptekin, 2010: 181).

Diğer bir eşbütünleşme testi olan Kao testi, 1999 yılında Dickey Fuller ve Augmented Dickey Fuller testlerini temel alarak panel analizi için oluşturulmuştur (Asteriou ve Hall, 2007:372).

Tablo 5. Panel Eşbütünleşme Testi Sonuçları

<i>Pedronieşbütünleşme Testleri</i>		
<i>Kesit İçi Testleri</i>	t- İstatistiği	Olasılık
Panel v İstatistiği	2.128	0.002***
Panel rho İstatistiği	-3.104	0.001***
Panel PP İstatistiği	-3.844	0.000***
Panel ADF İstatistiği	-4.085	0.000***
<i>Kesitler Arası Testler</i>	t- İstatistiği	Olasılık
Grouprho İstatistiği	-1.145	0.044**
Group PP İstatistiği	-2.106	0.082*
Group ADF İstatistiği	-3.344	0.022**
<i>KaoEşbütünleşme Testleri</i>		
	t-İstatistiği	Olasılık
ADF Değeri	-4.145	0.000***
HAC Değişkeni	0.011	

*** %1 düzeyinde anlamlılığı, ** %5 düzeyinde anlamlılığı ve * %10 düzeyinde anlamlılığı göstermektedir.

Değişkenler durağan hale geldikten sonra aralarındaki uzun dönemli ilişkinin varlığının saptamak için yedi tane eşbütünleşme analizi yapılmıştır. Analiz sonucunda farklı anlam seviyelerinde (%1, %5 ve %10) değişkenler arasında eşbütünleşmenin olduğu görülmüştür. Bu durumda eşbütünleşmenin olmadığını savunan Ho hipotezi alternatif hipoteze karşı reddedilmiştir. İncelenen dört ülke arasında doğrudan yabancı yatırımlar, dış ticaret açıklığı,

petrol ihracatı, reel faiz ve döviz kuru arasında uzun dönemli ilişkinin varlığı kabul edilmektedir.

3.4. FMOLS- DOLS Testi

Eşbütünleşme testleri uygulandıktan sonra bu ilişkinin nihai sapmasız katsayılarını tahmin etmek üzere tahmin edicilerinin beklentilerimiz çerçevesindeki tutarlılığını test etmek amacıyla Pedroni (2000, 2001) tarafından geliştirilen DOLS (Dynamic Ordinary Least Square) yöntemi ve FMOLS (Full Modified Ordinary Least Square) yöntemi olmak üzere farklı iki yöntem kullanılmıştır. FMOLS yöntemi, standart sabit etkili tahmincilerdeki (otokorelasyon, değişen varyans gibi sorunlardan kaynaklanan) sapmaları düzeltirken, DOLS yöntemi modele dinamik unsurları da dahil ederek statik regresyondaki (özellikle içsellik sorunlarından kaynaklanan) sapmaları da giderebilecek özelliğe sahip bir yöntemdir (Kök vd., 2010: 8).

Tablo 6. FMOLS- DOLS Test Sonuçları

FMOLS				DOLS		
Değişkenler	Katsayılar	t-istatistiği	Olasılık	Katsayılar	t- istatistiği	Olasılık
<i>FT</i>	0.188	0.144	0.002***	1.088	7.402	0.000***
<i>DFI</i>	3.588	0.145	0.000***	4.144	4.501	0.000***
<i>OE</i>	2.225	0.113	0.000***	2.002	4.489	0.000***
<i>RI</i>	1.710	1.114	0.088*	1.408	-2.016	0.033**

***, **, * sırasıyla yüzde 1, 5 ve 10 düzeyinde anlamlılığı göstermektedir.

FMOLS ve DOLS test sonuçlarına göre; değişkenler arasında pozitif ve uzun dönemli bir ilişkinin olduğu görülmektedir. FMOLS sonuçları için; reel döviz kuru üzerinde en büyük etkiye doğrudan yabancı yatırımların sahiptir. Bu değişkeni petrol ihracatı (2.22), reel faiz (1.71) ve dış ticaret açıklığı (0.188) izlemektedir. DOLS sonuçları da FMOLS analizi sonucu çıkan değerlerle benzerlik göstermektedir.

Değişkenler arasında eşbütünleşmenin olduğu saptandıktan sonra aralarındaki nedenselliğin yönünün belirlenmesi için nedensellik analizi yapılmıştır. Nedensellik analizi olarak Dumitrescu ve Hurlin testi kullanılmıştır. Dumitrescu ve Hurlin testi değişkenler arasında yatay kesit bağımlılığını göz önünde bulundururken sapmasız sonuçlar verdiği için diğer nedensellik analizlerinden (Panel VECM, Coing ve Pedroni vb.) daha kullanışlı bir testtir.

Dumitrescu ve Hurlin testi denklemsel olarak şu şekilde ifade edilebilir (Baltagi, 2011: 306):

$$Y_{ti} = \alpha_i + \sum_{n=1}^N Y_i^n Y_{ti-n} + \sum_{n=1}^N \beta_i^n x_{ti-n} + \varepsilon_{i,t} \quad (3)$$

Denklemden N gecikme uzunluğunu göstermektedir. Ho hipotezi değişkenler arasında nedenselliğin olmadığını ifade etmektedir. Tablo 7'deki olasılık değerlerine göre Ho hipotezi reddedilmiş, değişkenler arasında nedensellik ilişkisi olduğu görülmüştür.

Tablo 7. Dumitrescu-Hurlin Panel Nedensellik Test Sonuçları

Ho (Granger nedeni değildir)	Test	İstatistik Değeri	Olasılık
ER//=>RI	Whnc	11.663	0.034**
FT//=>RI	Whnc	8.344	0.052*
OE//=>ER	Whnc	33.454	0.000***
DFI//=>ER	Whnc	12.445	0.055*
RI//=>ER	Whnc	8.145	0.089*

Sıfır hipotezinin kabul edildiği önermeler listeden çıkarılmıştır. ***, **, * katsayıları sırasıyla %1, %5, %10 düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir. Nedensellik testinde optimal gecikme uzunluğu Akaike Bilgi Kriterine göre 2 olarak belirlenmiştir.

Dumitrescu-Hurlin nedensellik analiz sonucunda reel döviz kuru ve reel faiz oranları arasında iki yönlü nedensellik olduğu, petrol ihracatı ve doğrudan yabancı yatırımlardan döviz kuruna doğru ise tek yönlü nedenselliğin olduğu saptanmıştır. Ayrıca dış ticaret açıklığının %10 seviyesinde reel faizle ilişkili olduğu nedensellik analiziyle belirlenmiştir.

Sonuç

İktisat literatüründe doğal kaynak bulunması sonucu bunun döviz kuru, dış ticaret açığı ile ilişkilerini olumsuz etkilemesi kaynakların laneti de denilen Hollanda Hastalığı olarak adlandırılmaktadır. Literatürde de yaygın bir şekilde ele alındığı biçimiyle Hollanda Hastalığının Venezuela, Suudi Arabistan, Rusya ve Nijerya ülkelerinde de ortaya çıkma ihtimali yüksektir. Bu çerçevede 1992-2016 dönemi için söz konusu ülkelerde Hollanda Hastalığının geçerli olup olmadığı araştırma konusu yapılmıştır. Çalışmada panel veri analizi yapılmıştır. Literatürden hareketle model ve değişkenler belirlenmiştir. Bu çerçevede reel döviz kuru, dış ticaret açığı, doğrudan yabancı yatırımlar, petrol fiyatları ve reel faiz kullanılarak; birim kök, eş bütünleşme ve nedensellik testleri yapılmıştır. Testler sonucunda söz konusu ülkelerde Hollanda Hastalığı belirtileri görülmüştür. Ülkelerde bu hastalığın doğal kaynak dışı sektörlerde rekabet güçlerini zayıflattığı görülmektedir. Dolayısıyla dört ülke için de politika önermesinde bulunulabilir. Bu çerçevede ekonomide kaynakların belirleyici rol

oynadığı politikalarından kaçınılmalıdır. Buna göre doğal kaynakların neden olduğu refah artışının tüm sektörlerle yayılması sağlanabilir. Yani Venezuela, Suudi Arabistan, Rusya ve Nijerya ülkelerinde Hollanda Hastalığının ortaya çıkmasını önlemek veya bu etkiyi en aza indirebilmek için ülkelerde petrole dayalı olmayan sektörler de desteklenebilir. Ayrıca döviz kurlarındaki düşüşler için sterilizasyon, petrol kazançlarının vergilendirilmesi, faiz oranlarının düşürülmesi gibi önlemlerin alınması da mümkündür.

KAYNAKÇA

- Aali, A. ve Başar, S. (2012), Hollanda Hastalığı Üzerinde Ampirik Bir Araştırma, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Adenauer, I. ve Vagassky, L. (1998), Aid and the Real Exchange Rate: Dutch Effects in Afrian Countries, *Intereconomics: Review of European Economic Policy*, 33(4), ss. 177-185.
- Algieri, B. (2011), The Dutch Disease: evidences from Russia, *Econ Change Restruct*, 44, ss. 243–277.
- Anoruo, E. ve Elike, U. (2009), An Empirical Investigation into the Impact of High Oil Prices On Economic Growth of Oil-Importing African Countries, *International Journal of Economic Perspectives*, 3(2), ss. 121-129.
- Arı, A. ve Özcan, B. (2012), Hollanda Hastalığı: Gelişmekte Olan Ülkeler Üzerine Bir Uygulama, *Sosyoekonomi*, 10 (2), ss. 154-227.
- Asteriou, D. ve Hall, S.G. (2007), *Applied Econometrics: A Modern Approach Using Eviews and Microfit Revisited Edition*, Newyork: Palgrave Macmillan.
- Atkinson, G. ve Hamilton, K. (2003), Savings, Growth and the Resource Curse Hypothesis, *World Development*, 31(11), ss. 1793–1807.
- Baltagi, B. H. (2005), *Econometric Analysis of Panel Data*, Third edition, Chichester: Wiley.
- Baltagi, B. H. (2011), *Econometrics. Fifth Edition*, New York: Springer.
- Barbieri, L. (2006), Panel Unit Root Tests: A Review, *Quaderni del Dipartimento di Scienze Economiche e Sociali. Serie Rossa*, n.43. Università Cattolica del Sacro Cuore. Piacenza.

- Berument, M. H. Ceylan, N. B. ve Dogan, N. (2010,. The Impact of Oil Price Shocks on the Economic Growth of Selected MENA Countries, *The Energy Journal*, 31(1), ss. 149-176.
- Bouزيد, A. (2012), The Relationship of Oil Prices and Economic Growth in Tunisia: A Vector Error Correction Model Analysis, *The Romanian Economic Journal*, 15(43), ss. 3-22.
- Boyras, H. (2014), “Hollanda Hastalığı Nedir?”, <http://politikaakademisi.org/>, (10. 01. 2017).
- Corden, W. M. ve Neary, J. P. (1982), Booming Sector and De-Industrialisation in a Small Open Economy, *The Economic Journal*, 92(368), ss. 825-848.
- Égert, B. (2005), Equilibrium exchange rates in South EasternEurope, Russia, Ukraine and Turkey: Healthy or (Dutch) diseased?, *Economic Systems*, 29, ss. 205–241.
- Égert, B. (2013), Dutch Disease in the Post-Soviet Countries of Central and South-West Asia:How Contagious is it?, *CESifo Working Paper*, (4186).
- Égert, A. ve Leonard C. S. (2007), Dutch Disease Scare In Kazakhstan: Is It Real?, *Cesifo Working Paper*, (1961), ss. 1-29.
- Emami, K. ve Adibpour, M. (2012), Oil income shocks and economic growth in Iran, *Economic Modelling*, 29, ss. 1774–1779.
- Ergin A. (2017), “Doğal Kaynak Zengini Seçilmiş Bölge Ekonomileri Üzerine Hollanda Hastalığı Hipotezinin Tartışılması”. IV. Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Sempozyumu (26-28 Nisan 2017). ss. 141-153.
- Ghalayini, L. (2011), The Interaction between Oil Price and Economic Growth, *Middle Eastern Finance and Economics*, 13, ss. 127-141
- Gronwald, M. Mayr, J. ve Orazbayev, S. (2009), Estimating The Effects Of Oil Price Shocks On The Kazakh Economy, *Ifo Working Paper*, (81), ss. 1-20.
- Güvenek, B. ve Alptekin, V. (2010), Enerji Tüketimi ve Büyüme İlişkisi: OECD Ülkelerine İlişkin Bir Panel Veri Analizi, *Enerji, Piyasa ve Düzenleme*, 1(2), ss. 172-193.
- Hurlin, C. ve Mignon, V. (2006), Second Generation Panel Unit Root Tests. Manuscript, *THEMA-CNRS, University of Paris X*.
- Javaid, S. H. (2011), Dutch Disease Investigated: Empirical Evidence from Selected South-East Asian Economies, *Journal of Economic Cooperation and Development*, 32(4), ss. 51-71.
- Jayaraman, T. K. ve Lau, E. (2011), Oil Price and Economic Growth in Small Pacific Island Countries. *Modern Economy*, 2, ss. 152-161.

- Kök, R. İspir, M. S. ve Arı, A. A. (2010), “Zengin Ülkelerden Azgelişmiş Ülkelere Kaynak Aktarma Mekanizmasının Gerekliliği ve Evrensel Bölüşüm Parametresi Üzerine Bir Deneme”, http://kisi.deu.edu.tr/recep.kok/Zengin_ispir.pdf, (02.05.2018).
- Kutan, A. M. ve Wyzan, M. L. (2005), Explaining The Real Exchange Rate in Kazakhstan, 1996–2003: Is Kazakhstan Vulnerable to the Dutch Disease?. *Economic Systems*, 29, ss. 242–255.
- Lama, R. ve Medina, J. P. (2010), Is Exchange Rate Stabilization an Appropriate Cure for the Dutch Disease?, *IMF Working Paper*,10, ss. 182.
- Lartey, E. K. K. (2008), Capital Inflows, Dutch Disease Effects, and Monetary Policy in a Small Open Economy, *Review of International Economics*, 16(5), ss. 971–989.
- Levin, A. Lin, C. F. ve Chu, C. S. J. (2002), Unit Root Tests In Panel Data: Asymptotic And Finite-Sample Properties, *Journal of Econometrics*, 108, ss. 1-24.
- Looney, R. E. (1990), Oil Revenues and Dutch Disease in Saudi Arabia:Differential Impacts on Sectoral Growth, *Canadian Journal of Development Studies*, 11(1), ss. 119-133.
- Mehlum, H. Moene K. ve Torvik R. (2006), Institutions and The Resource Curse, *The Economic Journal*, 116, ss. 1-20.
- Mercan, M. ve Göçer, İ. (2014), Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde Hollanda Hastalığı Riski: Ampirik Bir Analiz, *H.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 32 (2), ss. 251-274.
- Mukhtarov, M. ve Bostan, A. (2017), Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan Ekonomisi ve Hollanda Hastalığı Açısından Değerlendirme. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.
- Ogun, O. (1988), Real Exchange Rate Movements and Export Growth: Nigeria, 1960-1990, *AERC Research Paper African Economic Research Consortium*, 10, ss. 1-29.
- Oomes, N. ve Kalcheva, K. (2007), Diagnosing Dutch Disease: Does Russia Have the Symptoms?, *IMF Working Paper*,1(102), ss. 1-31.
- Ouattara B. (2003), “Do Aid Inflows Cause Dutch Disease? A Case Study of the CFA FrancCountries”,<http://hummedia.manchester.ac.uk/schools/soss/economics/discussionpapers/> (03.05.2018).
- Oyesanmi, T. A. (2011), Investigating Dutch Disease: The Case of Nigeria, Master of Science in Economics, Eastern Mediterranean University, Gazimağusa, North Cyprus.
- Özdemir, D. Riyazi, İ. Buzdağlı, Ö. ve Emsen Ö. S. (2018), Doğal Kaynak Keşfine Dayalı Ekonomik Büyüme Literatüründe Hollanda Hastalığı Çelişkisi: Suudi Arabistan ve İran

- Üzerine İncelemeler (1980-2014), Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 32 (1), ss. 19-43.
- Özsağır, A. Erkan, B. Şentürk, M. ve Kara, O. (2011), Ham Petrol Fiyatlarındaki Volatilitenin Gayri Safi Yurtiçi Hasıla Büyümesi Üzerindeki Etkileri: Türkiye Örneği, Yönetim ve Ekonomi, 18 (1), ss. 19-28.
- Rautava, J. (2004), The Role Of Oil Prices And The Real Exchange Ratein Russia's Economy A Cointegration Approach, Journal of Comparative Economics, 32, ss. 315–332.
- Sachs, J. D. ve Warner, A. M. (1995), Natural Resource Abundance And Economic Growth, Nber Working Paper Series, (539), ss. 1-54.
- Sackey, H. A. (2001), External Aid Inflows And The real Exchange Rate in Ghana, ERC Research Paper African Economic Research Consortium, 110,1-29.
- Stiglitz, J. (2004), “We Can Now Cure Dutch Disease for Some Nations, Natural Resources Are A Curse-But it Needn't be So”, <http://www.the-guardian.com/> (14.05.2018).
- Yardımcıoğlu, F. ve Gülmez, A. (2013), OPEC Ülkelerinde Hollanda Hastalığı: Petrol Fiyatlarıve Ekonomik Büyüme İlişkisinin Ekonometrik Bir Analizi. Sosyoekonomi, 9, ss. 117-140.
- Yürük, M. S. ve Uzunoğlu, S. (2008), Kaynakların Laneti Olgusu: Rusya Örneği, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- Wijnbergen, V. S. (1984), The Dutch Disease: A Disease After All, Economic Journal, 94, ss. 41-55.